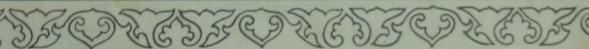

КАЗАН УТЛАРЫ

7.1988

КАЗАН УТЛАРЫ

АЙЛЫК ӘДЭБИ-НӘФИС ҺӘМ ИЖТИМАГИЙ-ПОЛИТИК ЖУРНАЛ

ТАТАРСТАН
ЯЗУЧЫЛАР СОЮЗЫ
ОРГАНЫ

1922 ЕЛНЫҢ
МАЙ АЕННАН
БАШЛАП ЧЫГА

1988

7

(789)

КПССНЫҢ
ТАТАРСТАН
ӨЛКӘ
КОМИТЕТЫНЫҢ
ГАЗЕТА
ҺӘМ
ЖУРНАЛЛАР
НӘШРИЯТЫ
КАЗАН

Бу санда

М. МӘҖДИЕВ, А. ГЫЙЛӘҖКЕВ, М. ГАЛИЕВ.
Илгә — игелек. Документаль повесть (Т. Мин-
нуллин кереш сүзе белән)

3

ПРОЗА ҺӘМ ПОЭЗИЯ

Р. ФӘЙЗУЛЛИН. Миң дә яшәмәдем, дисәм...	58
<i>Шигырьләр</i>	58
Ж. РӘХИМОВ. Кыядагы чәчәкләр. Роман	63
Ф. САФИН. Минзәләдән! <i>Шигырьләр</i>	109
Н. ГЫЙМАТДИНОВА. Ханым-солтаным.	
<i>Повесть</i>	112
Н. ӘХМӘДИЕВ. Ярымдөрөслек. <i>Шигырьләр</i>	156
С. ШӘМСИ. Синең исемдә йөрер... <i>Хикәя</i>	159

ОСТАХАНӘ

Л. ЛЕРОН. Каска. <i>Шигырьләр</i>	169
Г. РӘХИМ. Яшь адип — яшь Ләбиб турында	171

ТАТАРСТАН — ТУТАН ТӨВӨГЕМ

А. А. МАНОНИН. Ослаң тау итәгендә (Югары Ослаң районы)	172
---	-----

БӘХӘС ДӘВАМ ИТӘ: «ЗАМАН ҺӘМ ШИГЫРЬ»

Ә. БАЯНОВ. Юкәдәге чикләвекләр	174
И. МИҖНЕХАНОВ. Курыкмаска иде...	181
Ә. МӨХСИНОВ. Әйтер сүзем бар	182
Г. ХАФИЗОВ. Шигъриятнең юлы бер	183

УФАДА КУЛЬТУРАБЫЗ ИСТӘЛЕКЛӘРЕ

Х. ГОВӘЙДУЛЛИН, Ж. МИҖНУЛЛИН. «Шә- рык» матбагасы (А. Тиммергалина рәсеме)	185
---	-----

БОРЫНГЫ ВОЛГАР ШӘБҖРЛӘРЕ

Ф. ГАРИПОВА. Тубылыгытау	186
Котлыбый	188
Мажаралы манара. «Казан утлары» — 1989 елда	188
Култура торышы көндәлегенә	190
Тышлыктагы сурәتلәр	192

Баш редактор

РЕНАТ ХАРИС

Редколлегия

МАРСЕЛЬ ГАЛИЕВ

ЭХЭТ ГАФФАР

МИРКАСЫМ ГОСМАНОВ

АЯЗ ГЫЯЛӘЖЕВ

МАРСЕЛЬ ЗАРИПОВ

МӘДИНӘ МАЛИКОВА

САЛИХ МАННАПОВ

(баш редактор урынбасары)

ТУФАН МИННУЛЛИН

ФЛУН МУСИН

РИНАТ МӨХӘММӘДИЕВ

РӘФЫЯК ИФФИКОВ

НУРИХАН ФӨТТАХ

РИЗВАН ХӘМИД

НИЛ ЮЗНЕВ

АЗАТ ӘХМӘДУЛЛИН

В НАШЕМ НОМЕРЕ

Документальная повесть М. МАГДЕЕВА, А. ГИЛЯЗОВА, М. ГАЛИЕВА «На благо Родины» (предисловие Т. МИННУЛЛИНА).

Окончание романа Дж. РАХИМОВА «Цветы на скале». Повесть Н. ГИМАТДИНОВОЙ «Госпожа моя». Рассказ С. ШАМСИ «Назову твоим именем».

Стихи Р. ФАИЗУЛЛИНА, Ф. САФИНА, Н. АХМАДИЕВА.

«Литературная мастерская» — стихи Л. ЛЕРОНА анализирует поэт Г. РАХИМ.

В рубрике «Татарстан — родной мой край» — выступление первого секретаря Верхнеуслонского райкома КПСС А. А. МАНОНИНА.

«Литературная критика». Продолжение дискуссии «Время и поэзия»: статья А. БАЯНОВА, письма читателей.

«Памятники татарской культуры в Уфе» — издательство «Шарк».

«Города древней Булгарии»: город Тубылгытау — статья Ф. Гариповой.

В номере отмечаются юбилей Марии Елизаровой, Баяна Гиззата, Дняса Валеева и Талгата Галиуллина.

Дневник культурной жизни.

На наших обложках: золотое шитье — казанское полотенце;

Музей изобразительных искусств в Казани.

Безнең адрес: 420066,
Казань, ул. Декабристов, 2.

Телефоннар:
баш редактор — 53-07-60,
баш редактор урынбасары —
53-07-69,
жаваплы секретарь — 53-07-65,
булеклар:
проза, поэзия, очерк — 53-07-61,
тәнкыйть, фән, сәнгать,
хатлар — 53-07-63.

Жаваплы секретарь Флус ЛАТЫПОВ

Техник редактор Р. Сөләйманова. Корректорлар Т. Сибгатуллина, Г. Салихжанова.

Производства бирелде 20.04.1988 ел. Басарга кул куйлды 14.06.1988 ел. ПФ 11199. Офсет ысулы белән басылды.
Кагазь форматы 70×108¹/₁₆. Учетн.-изд. табак 14.2. Басма табак 12(16,8).
Тираж 65049. Заказ А-164. Бөткө 90 тиен.

КПССның Татарстан өлкә комитеты нәшрияті типографиясе,
Казан, Декабристлар урамы, 2.

© «Казан утары», 1988 ел.

Мөхәммәт Мәһдиев,

Аяз Гыйләҗев,

Марсель Галиев

ИЛГӘ — ИГЕЛЕК

Аның исемен ишетеп тә, укып та белә идек без. Республика күләмендә уздырылган мәртәбәле җыелышларда аны һәрвакыт мактап, үрнәк итеп сөйләләр.

Кызганычка каршы, макталганнарның кайберләре мактаганны күтәрә алмый, үзеннән бүтәннәргә күрмичә, түш киереп йөри башлый. Мактау азрак эләккән очракларда дау куптара.

Табигый ки, Тукай районының «Гигант» совхозы директоры Социалистик Хезмәт Герое Нәҗип Зиятдинов макталып телгә алынганда, мин дә колакны торгызыбрак тыңларга керештем. Аның турындагы мәкаләләрне җентекләбрәк укый башладым. Ул үзе чыгыш ясаган чакларда аеруча игътибарлы булырга тырыштым. Мәскәүдә, КПССның XXVII съезды барган көннәрдә съезд делегаты Нәҗип Зиятдинович Зиятдинов янында-рак уралдым, күзәттем, сүзләренә колак салдым. Мин күрергә өйрәнгән калыпка сыймый иде ул. Әйтерсең лә ул Съездлар сараена басудан кайтып килешли гена кәргән дә шунда берәз аптырабрак калган. Тәнәфес вакытларында күбрәк берүзе йөри, яки читтәрәк бер аулак урын табып, делегатларның шау-гөр килеп кайнашканын күзәтеп тора. Аз сөйләшә.

1986 елны Казанда узган зур бер җыелышта, Татарстан шартларында әлеге хәтле күренмәгән уңыш җыеп алынганы өчен, Нәҗип Зиятдинов тагын макталды. «Менә кем турында китап язарга кирәк!» дигән сүз дә әйтелде. Шул сүз күңелгә кереп калды бит. Чыннан да, кем соң ул Зиятдинов? Без үз әсәрләребезнең геройларын тормыштан эзләсәк тә, аларның хольк-фигыләна, үй-фикерләренә шактый кешеләрдән җыелган сыйфатларны өстибез, фантазиябездән дә өлеш чыгарабыз. Ә менә бүген дә безнең арада яшәүче турында ничек язарга? Бу эшкә үземнең гена көчем җитмәсен яхшы белгәнгә күрә, куәтләре җитәрлек, татар әдәбиятында җигелеп эшләүче, ышанычлы әдипләргә мөрәҗҗәгать иттем.

«Уйлап карыйк соң»,— диделәр. Уйлап карар өчен Аяз Гыйләҗев, Мөхәммәт Мәһдиев, Марсель Галиев һәм мин Тукай районына юл тоттык. «Гигант» совхозына килеп төштөк. Күзәтә-сөйләшә торгач, мондый кеше турында язарга була дигән фикергә килделәр егетләр. Бүгенге эше гена түгел, үткән тормыш юлы да бүтәннәргә сөйләрлек икән аз сүзле Нәҗип абыебызның.

Бер алдынгы колхозның председатели: «Арттагыны алга чыгару — бер хәл, алдынгыны алдынгы итеп тотуы бик авыр»,— дигән иде.

«Гигант» совхозы бүген алда. Алдатыдан һәрвакыт күпне өмет ителәр. Хәтта таләп ителәр. Нәҗип абый Зиятдинов җитәкләгән совхозда эшләсә эшләр дә күп, киләчәккә планнар да аз түгел. Яше дә шактый инде директорның. Сәламәт була күрсен!

Бүгенге заманда, хезмәткә мөнәсәбәтнең уңай булмаган яккарак үзгәргән чорында, килделә-киттелә гена эшләүчеләр дә күбәебрәк киткән чакта, гомер сукмагын намуслы

хезмәт белән узган кеше китап герое булырга хаклы. Безнең максат — Нәҗип абый Зыятдиновтан әүлия ясап, аны күккә ашыру түгел. Бардыр, без белеп бетермәгән кайбер гәнаһлары да бардыр Нәҗип абыйның. Әмма Ил, халык өчен дистә еллар буе маңгай тирен түккән, кулына корал тотып фронтта Ватаныбызның иминлеге өчен көрәшкән, кан койган кеше игътибарга лаек, жылы сүзгә мохтаж. Нәҗип абый — тыйнак кеше, мактау сүзләрен уңайсызланыпрак кабул итә шикелле. Ләкин аның турында мактау сүзләре әйтелә икән, алар — купшылык түгел, олылау сүзләре. Без Нәҗип абыйны олылаганда аның белән бергә хезмәт кешеләренең башкаларын да олылыйбыз.

Түфан МИҢНУЛЛИН.

Беренчә бүлек

Шомырт кара күзле, үжәт кара чәчле, төптән юан чыккан бу малайны урамда йөри башлауга гел бер төрле сорау биреп иза чиктерделәр.

— Син кем малае?

Бу сорауны авылда һәркем бирә, бүген сораган кеше иртәгә дә сорамас димә. Малай аңа инде әзер, ул туктар-тукталмас кына ияген күкрәгенә терәп, иренеп кенә җавап бирә:

— Зыятдин малае...

Ләкин моның белән генә эш бетми әле. Чөнки авылда ике Зыятдин бар.

— Кайсы Зыятдин?

— Жәләлетдин Зыятдины.

Тамаша шул урында башлана.

— Үл-ләм-бетәм. Жәләлетдин Зыятдины? Кит аннан! Булмастайны чын булса да сөйләмә, диләрме? Шул картның шундый кечкенә малае бармы? Менә гаеш-тамаша...

Моңысын хатын-кыз сайрый. Ирләр алай вакланмый һәм күзләре сукурая башлаган Зыятдин абзыдан мондый малайның төпчек булып дөньяга килүенә һич тә гажәпләнмиләр. Тик ирләр, һәрвакыттагыча, өстәмә сорау бирәләр:

— Син ни атлы соң?

— Нәҗип.

Картлар, малайның каты чәчен сыпырып, әйтеп куялар:

— Ата-анаңа игелекле булып үс, балам, Мөхәммәтнәҗип! Тормышларын жинеләйтерсең, һай, әтиңә кыен бит.

Тормыш, чыннан да, жиңел түгел иде, әмма Зыятдин абый тормышын, яшәү формасын киләчәккә төбәп алып барды. Ул корган стратегик план буенча биш баланың барысы да, Тайсугандагы башлангыч мәктәпне тәмамлагач, күрше Габдрахман авылына йөреп уңбеллык Колхоз ышъяләре мәктәбендә (ШКМ) белем алырга тиешләр иде. Зыятдин абый күбрәк шушы мәсьәләне кайгыртып яшәде, йорт-жирне алып бару, колхозга керү, авыл советы белән эш итү, налог түләү, заемга язылу кебек зур эшләр барысы да Фахирә апа кулында иде.

Фахирә апа... Тайсуганда аннан да сылу, аннан да мөлаем башка бер хатын да булмагандыр. Бәләкәй Нәҗип моның белән бик горурлана иде. «Минем әни авылда бер генә, иң матуры шул гына» дип, гел сөенеп йөри иде малай.

Абыйсы Мәжит «действительный»га киткәч, ирләр эше акрынлап Нәҗипкә күчте. Апасы Наҗия артыннан бер генә елга калышып укый-укый, ниһаять, Габдрахман урта мәктәбенә китәр вакыт та житте. Анда исә — яңа дөнья. Химия, сызым, тригонометрия! Исемнәре генә дә ни тора!

Ләкин... Дөньяда шул сүз бар бит. Кайчан ул сүз яхшыга бора, күбрәк — авырга. 1938 елның августында «урта мәктәптә укыган өчен (ягъни сигезенче класстан башлап) елына йөз илле сум түләргә» дигән закон чыкты.

Сукур Зыятдин абый августның бер кичендә «өй кинәшмәсе» жыйды. Бу йортта глобаль мәсьаләләр генә шулай хал ителә иде.

— Йә, балалар, нишлибез? — дип сорады Зыятдин абый. — Ике балага өч йөз сум түләргә минем мөмкинлегем юк.

Ике баланың берсенә укудан туктарга кирәк иде, Нәжип — егет кеше, шунда әтисенә карап әйтте:

— Наһия апа укып бетерсен, мин колхозда эшлим, — диде.

Нәжип, тугызынчы классны ташлап чыгып, колхозга кайтты.

Тайсуганда колхоз әлегә хәлсез иде. Кызык бит: ирләр күп, ат жигеп эшләргә теләүчеләрнең барысына да ат житкереп булмый — ә колхоз авырдан бара. Бригадир ел саен яз башында, быел уңышны хезмәт көненә өч килодан бүләбез, дип вәгъдә бирә дә, көзен икмәк бүлгәндә, бу өч кило кинәт кенә өч йөз, дүрт йөз граммга төшөп кала. Ат жигеп эшлэгәннәргә берәз жинелрәк: утын, терлек азыгы әзерләү ул гаиләләрдә жинелрәк хал ителә. Колхоз идарәсе, Зыятдин абыйның хәленә кереп, Нәжипне атлы эшкә билгеләде.

...Наһия аттестатны (ул вакытта әле «өлгергәнлек» дигән сүз әйтелми иде) июньнең йомшак жилле, мул кояшлы бер көнендә газетага төрөп алып кайтты. Өйдәге шатлыкка чик-чама булмады, кечкенә бәйрәм ясалды. Нәжип тә, бригадирдан рөхсәт сорاپ, атны үз хужалыгына алып кайтты: иртәгесен Әлмәттә сабантуй буласы иде — шөяләр, камыт бауларын майлап ялтыратырга, тәгәрмәч-күчәрләрне майларга, атның ялын тарап аңа чуллар тагарга, чалгыны карап арба астына кыстырып куярга, арба төбенә яшь печән түшәргә, торыпшага солы салып арбадагы печән астына урнаштырырга кирәк иде. Нәжип жиккән атка унлап-уникеләп кешене алып булыр. Ике яклап бишәр кеше утырса, арба артына — ике егет...

Сабантуй көнне һәм шулай юлга чыгылды да. Егетләрдән берсе кызыл чәчәкле сатин белән тышланган биш планкалы Вараксин гармунын алган иде, ат адымы унаена жыр башладылар:

Тал бәресе, тал бәресе
Тал бәресе тал саен,
Ялындырма, дустыкаем,
Ярларым авыл саен...

Каеш дилбегәне таза кулларына нык учлап арба башында Нәжип утыра иде, шул чак аның күнеленә моңарчы әле татымаган бер хис килде: аның тәүлеккә якин әзерләнүе аркасында күпме кеше менә рәхәт чигә хәзер, күпме кешенең күнеле күтәренке...

Һәркем сабантуена жыйланчы дип үз туганнарына, танышларына таралды. Жизин белән апа исә Тайсуганнан килгән кадерле кунактар — Наһия белән Нәжипне йортка чакырдылар. Балеш, кабартма, коймак исә өйгә таралган, өстал уртасына зур графин белән алтынсары эчемлек куелган. Жизнәсенен үз гомерендә грамм да хәмер эчмәгән белгән Нәжип уйлап куйды: жизнәсе һәр сабантуена, кәрәзле балны изеп, хикмәтле бер эчемлек ясамый калмый.

Шатлыклы, бәхетле апа өсталга өч талинка китереп куйды. Һәрберсе түбәләмә иде, берсендә хуш исле кайнар сарык ите. Кабырга башлары өскә күтәреп тезелгән. «Карале, итне дә чәчәк байләме төсле итеп тезеп була икән!» Калган ике талинкәдә кызыл чөгәндәр катыгы һәм майда гына чыжылдатып пешерелгән ит пәрәмәчләре иде.

Бәйрәм көненең радио-концерты да шәп иде: кара талинка өй эченә тантана биреп рухны күтәрде. Башта Фәйзулла Туишев тальянда «Кәләү Гайшә»не уйнады, аннан Галия Кайбицкая жырлады:

Жир жиләгем, кура жиләгем,
Сагынып көттем сине, чибәрәм...

Нәжипнең бу жырыны Габдрахман авылында, концертта да ишеткәне бар иде һәм ихлас күнелдән моның авторы Муса Жәлил дигән кешегә мәкиббән киткән, бу сүзләргә язган егетнең (ул аны яшь егет дип исәпли иде) дөньяда иң бәхетле кеше булуына ул ышанган иде. Чыннан да нинди пөхтәлек, нинди нәзакәтлелек бу жырда!

Юк, тормышны үзгәртәргә кирәк. Быел Нәжия апа мәктәптә укучы булып эшли башласа, һичшиксез, Нәжипкә урта мәктәпне тәмамларга мөмкин булчак. Шуны тәмамлагач, жәйнең нәкъ менә шундый бер көнөндә Казанга барырга, шәһәр күрергә, һәм, бер дә шиксез инде, читтән генә булса да теге бәхетле егет Мусаны күрергә. Казанда «Матбугат йорты» дигән бер йорт бар имеш, Муса Жәлил шунда бер бүлмәдәдер, ак күлмәгенәң жиен сызганып куйгандыр, кара чалбардандыр, жыр язып утыра торгандыр. Аның белән янәшә бүлмәдә, гармун уйнап, көй чыгарып, Мансур Мозаффаров дигән мөжизалы кеше утырадыр...

Һай! Жир жиләгем, кура жиләгем...

Шул жыр белән концерт тәмамланды. Нәжип татлы, матур дөньядан, хыялынан аерылганда, аның алдында юка стаканда яртылаш кына салынган сары алтын эчемлек чымырдап, юкә чәчәгә, көнбагыш чәчәгә исе таратып утыра иде.

Шул вакыт стенадагы кара тәлинкә кыштырдады. Жәһанни куен сәгатенә карап алды: сабантуена әле иртә, шулай да жәй белән генә жыена башларга да ярый.

— Әйдә, балдыз, әйдә, кайне, ризыктан рәхим итегез!

Тик... тик... ризыктан авыз итәргә туры килмәде.

«От Советского Правительства... Сегодня утром...»

Сабантуе сүлпән узды. Көрәштә дәрт, ат чабышында ыргым сизелмәде. Нәжип тә уйланып йөрде: алар бала вакытта «Пионер каләм» журналында бер поэма басылган иде. Анда Алик исемле бер малай чик буендагы заставага ике япон шпионын китереп тапшыра. Тайсуган малайлары шунда үз авылларының чик буена урнашмавына бик ачынганнар иде. Тайсуган белән Габдрахман арасында нинди шпион булсын инде! Ну, бабайларны да әйтер идек инде, урнашмаганнар бит я көнбатыштагы Буг, я көнчыгыштагы Амур буена!

Житмәсә, авылда овчарка нәселле эт тә юк. Ичмаса, шуны өйрәтеп көнбатышка чик буена барыр идек, энә бит Карациупа ниләр генә күрсәтмәдә дошманнарда? Карациупаны узып керә алырмы фашистлар безнең жиргә? Юктыр, юктыр, бүген кич карангы төшүгә сугыш туктар. Юктыр, озак бармас, печән өсте житә бит...

Сугыш — үлем дигән сүз инде ул. Бөтен кырыслыгы, шыксызлыгы, рәхимсезлегә белән сугыш башланды. Хәтта соңгы тапкыр чыгарылган һәм дүрт ел буена иң кыйммәтле бер товарга әйләнәчәк шырпы кабына да өч жөмлә язылган иде: «Безнең эшбез — хак эш. Дошман тар-мар ителер. Жинү безнең якта булыр!»

Тайсуган ике атна эчендә бушап калды. Нәжип һәм аның яшь-тәшләре ат жигеп йөрүче төп көчкә әйләнде. Авыл яп-яшь тол хатыннар, житкән кызлар белән бөйлеп калды.

Сугыш чоры авылы. Моңы бүгенге яшьләр дәрәҗәс кузалларга тиеш. Ул — ачлык, ялангачлыктан гына тормый. Тайсуган халкы бәрәңгә утырта, каз, сьер, сарык асрый. Көз уныш бүленмәсә дә, кырык беренче елга — элеккеге запас белән керелде. Табигать бәрәңгене мул бирде. Табигать сугышның һәр дүрт жәендә мәрхәмәтле булды. Бәрәңгене генә түгел, арыш, бодай, арпа котырып унды. Тай-

суганда, көзен йомгак ясаганда, колхоз председателе жылышта эйтә иде:

— Быел валовый жыем уртача сигез дә алтмыш, иптәшләр. Бу инде — безнең зур жиңүебез!

Гектарыннан сигез центнер да алтмыш кило! Ә бит нибары ике дә кырык чәчелә! Менә игенче хезмәтенең нәтижәсе.

Кыш. Аулагөйлә, жылы мичлә, каз өмәләре уздырулы, жырлы, багулы, тол хатыннар, житкән кызлар уены тулы кичләр. Кайры тун кигән, муенына сарык йоныннан бәйләнгән ак шарф салган, суыкта битләре чуенланып беткән яшь егетләр. Алар арасында — Нәжип. Таза, карчыга күзлә, жилкәләр нык. Тулган тәңлә кызлар, дәрте ташыган яшь тол солдаткалар бу егетләр янында каушап та алалар, аларга авыз сүз әйтеп, рәнжеп, эчләрен дә бушаталар.

— Әнә, безнекеләр кайда...

Нәжип белә инде, белә, Тайсуган егетләре — ут эчендә. Сугыш башланганда хәрби хезмәттә егерме, егерме бер, егерме икенче елгылар иде. Әлмәт военкоматы 1925 елгылар белән кызыксына башлады. Бер чакырдылар, биш чакырдылар. Сугыш алар уйлаганча, бер көндә генә бетмәде. Хәтта бер айда да, бер елда да бетмәде.

1942 елның карангы, салкын декабре иде. Кара кайгылы, мамыксыз, салкын кичләренең берсендә — Нәжип ат белән Бөгелмәгә икмәк ташый иде — аларның өенә хат ташучы керде һәм кош теледәй бер кәгазь калдырды. Мондый кәгазьне Нәжипнең күргәне бар иде инде. Бу кәгазьдә, әйтик, мондый сүzlәр була алмый: Нәжип энекәш! Синен абый Мәжит действительнидә кадровый офицер булып хезмәт итә. Әтиң Зиятдин абзыйның күзләре бик начар. Апаң Нәжия дә, ипи карточкасына кызыгып кына, укытучы булып эшли... Син инде әтиң, әниң, апаң өчен көрәшкә бар...

Юк, «повестка» дигән дәһшәтле кәгазьдә боларның берсе дә юк. Анда бөтен Союз өчен стандарт жөмлэләр.

«Гражданину 1925 года рождения Зиятдинову Назибу Зиятдиновичу, проживающему в д. Тайсуган Альметьевского района ТАССР...

На основании Закона о всеобщей воинской обязанности Вы подлежите отправке в Красную Армию.

3 декабря 1942 года к 8.00 часам прибыть в Альметьевский райвоенкомат».

Кош теленең икенче ягында, билгеле инде: «При явке на отправку иметь при себе...»

Кәгазьнең буш калган урынына военкомат машинисткасы кыска кыса гына өстәмә дүрт юл сыйдырган:

«Продукты питания на 5 суток, ложку, кружку, котелок или миску, мыло, полотенце, в теплой одежде и кожаной обуви, ни в коем случае не в лаптях, волосы острижены...»

Зиятдин абзый төне буге утырып чыкты. Фахирә апа исә арыш оныннан көлчә пешерде. Он бик исәплә иде, Нәжип кич чыгар алдынан, әнисе янына килгәләп, кат-кат әйтте:

— Безне хөкүмәт үтермәс, сезнең яшисегез бар, онны әрәм итмә, — диде.

Тагын нәрсә? Тайсуганда һәр кичне дүрт-биш жирдә аулагөйләр уза иде. Повестка алган егетләр ул кичне барысын да йөрөп чыктылар. Тик... бер генә аулагөйгә дә күнел утырмый иде. Иртәгә ерак юллар көтә. Иә кайтырбыз, йә кайтмабыз, сау булыгыз, туганнар!.. Юк бит, бүген йөрәк үз урынында түгел. Төн буге йокы кермәде.

Иртән, әле карангы иде — шау-гөр килеп урамнан кызмача егетләр узды. Кырык икенче елда Тайсуганда әле жигеп йөрерлек атлар бар иде. Жыр ишетелеп калды, кемдер иртәнге салкында тальян тарта иде. Өй түрениң узган бер чана егетләренң тавышы ераклашкан саен шомлыклар, дәһшәтлек булып ишетелде:

Без авылдан чыккан чакта
Унга киткән юл булыр;
Чыгар кояш, сиңәр нурын
Бездин салам шул булыр...

У-уф! Авылдан аерылуны болай авыр булыр дип уйламаган иде Нәжип. Ә монда күзгә яшь килә, тамак төбенә төер утыра.

Кешене туган жиреннән иң шәфкатьсез рәвештә аеручы көч — товар поезды. Үзе чакы-чоки килер, семафорлар алдында абзардан чыккан нәсел айгырдай яман тавыш белән акырыр, туктаганда буферларын имансыз рәвештә бәргәләп йөрәгегне өшөтерлек итеп чаңгылдар, болай да тулы күнелне тәмам ташытыр.

Бөгелмә вокзалыннан чыккан товар поезды чакылдый-чакылдый, көннәр, атналар буге барды. Дөнъя күрмәгән егетләр өчен бу кызык иде.

Вагон эчендә чыршы киштәләреннән ясалган сәндәрәдә сагыз исе, арыш саламы исе иде. Егетләр чират белән дневальный тордылар. Дневальный дигән кеше станция саен «буржуйка»га утын юнәтергә, ягарга, вагонда жылылыкны тәмин итәргә тиеш иде.

Туктый-туктый барган арада команда гел ишәйде. Каяндыр — әллә Актаныш ягынан, бер төркем егетләр утырды, араларында мари егетләре бар иде, Алабуга командасы диделәр — керәшеннәр килеп керде, әллә каян — Бәләбәй ягынан килгән бер команда төягән вагон тактылар, анда башкорт һәм чуваш егетләре иде. Эшелонга чуваш егетләре кергәч, берәз жанлану китте: егетләренң бик күбесендә сасы исле көмешкә бар икән. Нәжип үз гомерендә беренче мәртәбә шуны авыз итте. Газета кәгазенә чорнап «самосад» тарту башланды.

Бер рус егете «двухрядкасын» алган икән, башкортлар аңа бәйләнде:

— Уйнат! Уйнатмаслык булгач, ник аны алдың?

Ванька Ильин — гармунчы, мари егетләре дә бик бәйләнгәч, һәм чүпрәк капчыкка төрелгән шешәдән берәз авыз да иткәч, уйнап та, жырлап та күрсәтте. Жырдан тыныч заман, ипиле, сандугачлы, мәхәббәтле еллар авазы килә иде, вагон ишегенә аз гына ачылган арасына башын тыгып Нәжип елап барды.

1943 елның 10 январенда — Тайсуганнан чыгып киткәнгә ай да бер атна тулганда карачкыл чия төстәге шыксыз озын эшелон Канашка килеп туктады. Егетләргә эйберләрен жыйнап перронга чыгарга һәм командалап тезелеп басарга куштылар.

Хәтергә иң нык кереп калганы — Канаш перронындагы билле бишмәтле, өчкелләп аулык бәйләгән чуваш хатыннары иде. Барысы да чиләк белән кайнар бәрәңге алып килгәннәр, зур агач кашык белән шуны кәгазьгә салып өч кашыгын ике сумга саталар иде. Суганлы, туң майлап төелгән бу бәрәңгегең тәме желекләргә үтте. Мондый тәмле ризык ашамаганга айдан арткан икән.

Чуваш егетләре жанланып китте, Канаш вокзалында хужаларча йөрделәр. Стройга тезелер алдыннан Ванька Ильинның гармуныннан Пәрәңге егетләре мари көе чыгарттылар. Кыска торыклы жыйнак мари егетләре чын йөрәктән үз жырларын жырлап жибәрделәр.

Лейтенант беренче көнне шинель кияргә, каеш буарга һәм аяк чолгавы урарга өйрәтте. Көне буге егетләргә куды, йөгертте, кычкырды, көне буге авызыннан жылы сүз чыкмады. Полк сугышка, кораллы, тәжрибәле фашист армиясә белән ныклы, каты бәрелешкә эзәрләнде.

Нәжип өчен ике сүз барлыкка килде. Ул сүзләр аның бөтен тормышына хужа, ул сүзләр аның бөтен тормышына хужа, ул сүзләр аның туган авылы Тайсуганны да, туган-үскән жирен дә, әти-әнисен һәм туганнарын да оныттырган, күмеп киткән иде. Болар — нибары ике сүз: «Подъем!», «Бегом!»

— Вторая рота, подъем! Выходи, стройся!

...Канаштан нәкъ алты чакрым ераклыкта бер инеш бар. Таргына — атла да чык. Як-ягында тал куаклары. Каткан бозлы юлдан рота һәр көн иртән биштә юыныр өчен шунда йөгәрә. Шинель кияргә рәхсәт юк. Бүрек, гимнастерка, аякта обмотка белән ботинка. Киенер өчен нибары бер минут бирелә. Шул бер минутта киенеп стройга чыгып баса алмаган егетне (бичараны) каты жәза көтә: ике яки өч төн йокы урынына кухняда бәрәңге арчырга, төне буге казарма идәне юарга, ә көндөз башкалар белән бергә — занятигә.

Гарнизонга Горький өлкәсе алтмыш чакрым дип сөйлиләр иде. Рота командирына бу ара бик ошады булса кирәк: противогаз, шанцевый инструментлар аскаң егетләрнең капчыгына утыз икешәр килограмм ком тутырып (капчыкны үзе үлчи иде) ай буге ротаны Горький шәһәренә йөртте: көненә йөз егерме чакрым. Егетләр башта моңа ышанмадылар, ләкин рота командиры латыш Дубровиц үзе һәркөнне болар белән атлый иде, үзе әйтте:

— Бу — күнегү, — диде. — Без сугышка әзерләнәбез, бу күнекмәләр сезгә кирәк булачак, сугыш ул — бәйрәм түгел, — диде. — Сөз миңа үпкәли алмыйсыз, миңа — яшыкә сөздән өлкәнрәк, ләкин йөз дә егерме чакрымны сезнең белән миңа дә узам.

Хәрби ант кабул итәр көннәр акылашкан саен таләпләр кыенлашты: 43 иче гвардияче Латыш дивизиясе Идел — Вятка — Урал егетләрен, хәрби каты режимга күнектереп, «сугышчы» ясыи иде. Командование запас полктан тимер йодрык әзерләргә уйлады. Атна эчендә бер генә дә гади көн юк иде. Арадан берсе — йөгөрү көне. Бу көнне бөтен сугышчы гел йөгереп кенә йөри. Казарма идәннен юарга су алып килгәндә дә, утын күтәрәп килгәндә дә, туалетка да, аннан кайтканда да йөгәрәсе.

Полктагы бөтен катылыкны, таләпләрнең кырыслыгын, кемнәрдән ишетептер, барысын да сугыш алдындагы нарком маршал Тимошенкодан күрәләр иде. Шулайдырмы, түгелдерме, ләкин иртәнге Совинформбюро информацияләрендә Жуков, Рокоссовский, Конев, Ватутин исемнәре генә ишетелә иде.

Шулай да, Тимошенко исеме белән «противогаз көннәре» керттеләр. Тәүлегенә 16—18 сәгатә противогаз киен йөрисе. Ашаган вакыттагына салып торырга рәхсәт ителә. Противогаз резинасының бер яман ягы бар: яңак сөяген кыса. Бөтен теш казнасы сызлый. Егетләр тартылдылар, ябыктылар, сөйләшмәс булдылар. Бөтенесе дә фронтка озатуларын көтә иде.

Лейтенант Дубровиц исә көннәрдән бер көнне мәгънале генә итеп әйтте:

— Түзегез, хәрби ант кабул иткәннен икенче көнендә үк...

Кичке отбойдан соң солдат мазәге — һәр төнне бер үк сюжет, бер үк мазәк, ләкин көлү бер дә кичәгедән ким түгел. Берсе сөйли: солдат бер авылдан узышлый бер әбинең йортына кергән. Әби сораган:

— Нәрсә кирәк, солдат? — Тегесе әйткән:

— Су эчермәссенме дигән идем, ә болай бик нык ашыйсы килә, чөнки кунып чыгар урыным юк...

Түшәмнәр, стеналар селкенә.

Тагын мазәк, тагын.

Ул арада казарма, яшь, таза йокыга изрәп, гырлый башлый.

Каралган, корымланган кирпич казарманың ишегалдынан да шыксыз урын тагын кайда бар икән? Бүген исә — таш жәйгән, биен кирпич стеналы «плац»та — таңтана. Һәр сугышчының тыны кысылган. Полкны таш ишегалдына «каре» ясап тезеп куйдылар. «Карә» — кыска ботлы «П» хәрәфе. Суворов заманыннан килә. Берәр нинди таңтана булганда өч-дүрт кычкыру белән шуны ясылар. Бүген дә шулай булды:

тревогасыман тавыш күтәрделәр дә, биш-ун минутта «П» хәрәфен ясап та куйдылар.

«Каре» уртасында кызыл япмалы парта-өстәл, өстәл янында хикмәт шинелье, хикмәт бүрекле начальство басып тора иде. Салкын жилдә полк байрагы жилферди, өстәл өстендәге комачны алып ташларга омтыла, тик ул комачны амбар кенәгәсә сыман бер альбом бастырып тора иде.

Нәжип хәрби ант текстын үзенен взводы белән кабатлаганда, үзенә каз тәне чыкканны тойды. Чәч үрә торганга чыдый алмыйча безаз ғына бүрек тә күтәрелде кебек:

«Я, гражданин Союза Советских Социалистических Республик, вступаю в ряды...»

Кызыл япмалы өстәл янында торучы командирлар да дулкынланган. Текстның калганын Нәжип каушап, куркып, бөтенләй икенче кеше булып укыды. Бу өлеше иң куркынычы һәм иң жаваплысы иде:

«Если же я нарушу эту мою торжественную присягу, то пусть меня постигнет суровая кара советского закона, всеобщая ненависть и презрение трудящихся...»

Кызыл япмалы өстәл янына килеп кенәгәгә кул куярга үрелгәч, Нәжипнең кинәт кенә кулы кылтырады. Чөнки зур бүрекле өлкән комиссар аңа карап әйтте:

— Бу,— диде,— гомергә бер генә тапкыр бирелә торган ант. Икенчесе — булмый...

Иртәгәсен гадәттән тыш таләпчән комиссия эшли башлады. Иң башта сугышчыларның авырлыкларын тикшерделәр: 65 килограммнан жикелләргә фронтка китүчеләр исемлегенә кертмәделәр. Беләк мускулларын тикшерделәр, куян капкыны кебек дугасыман кечкенә үлчәүдә, уч белән кыстырып, илле кило кыса алмаганнарны да исемлектән төшерделәр. Нәжип бәхетле иде: колхоз малаенда авырлык та, шөкер, житәрлек, мускул көче дә. Лейтенант Дубровиц таза егеткә елмаеп карады — ул бик сирәк елмая иде — энә теге якка барып бас, дип ым какты. «Теге якта» бәхетлеләр — фронтка китәргә тиешле малайлар тезелә бара.

...Комиссия көне буге эшләде. Егетләр төне буге йокламадылар, тордылар, йөрделәр, тәмәке тарттылар, дежур командирдан әллә никадәр замечание алдылар, эмма бирешмәделәр: таң белән алар товарнякка төялеп фронтка китәргә тиеш иде, монда калганнар белән чагыштырганда алар, әлбәттә, бәхетле иде.

Лейтенант Дубровиц, егетләрнең барыбер йокламаячагын белгәч, аларның караватлары арасына керде:

— Сез минем взводта булачаксыз, менә монда өйрәнгәнегезне дошман сыртында сынап караячакбыз,— диде.— Йөз егерме миллиметр калибры миномет — сезнең иң якын сөйгән кызыгыз булачак, шуны кочаклап, без Берлинга барып житәргә тиешбез.

...Ул арада явыз кыңгырау чылтырады, дневальный, кешеләрнең йөрәген кузгатудан аеруча тәм тапкандай бөтен бугазына кычкырды: — Минометчылар командасына — подъем! Подъем! Подъем!

Канаш карангы, салкын, кап-кара иде. Фронтка алып китәргә тиешле товар поезды да кара шакмаklar булып станция буйлап сузылган иде...

Шул ук сәндерәләр, шул ук «буржуйка»лар. Шул ук командалар. Өске сәндерәдә кемдер мазәк сөйли, кемдер үксеп-үксеп елый, кемдер ихайлап көлә — шатлана, кемдер Гитлер белән Риббентропның жиде бабасын искә алып, сүгенү буенча тел шомарта.

Лейтенант Дубровиц «буржуйка» янына урнашкан, мич алдында кулларын жылытып утыра, жыйнак кына гәүдәле Ильин мичкә якын ғына сәндерәнең беренче катына артын төрткән дә, гармун уйный, үзе акрын ғына, кешегә комачау итмим дигән кебек кенә, кыенсынып

жырлый. Нәжип «буржуйка» яктысында аның күзләрен шәйләп алды — яшь сугышчының карашы тулы моң иде.

Йөрәк яна, телгәләнә иде. Алда ниләр булыр? Ниләр булыр?

— Автомашинаның иң кирәкле часте нәрсә?

Беркатлылар ике дә уйламый жавап бирә:

— Двигатель, мотор, — диләр. Әлбәттә, алар хаклы. Ләкин дөньяның жаен белгән кеше болай ди:

— Машинаның иң кирәкле часте — запас тәгәрмәч.

Солдат өчен иң ышанычлы крепость нинди? Тимер-бетон ДОТмы, таш тавымы, нәрсә? Иң ышанычлысы — үз кодрәтең белән казыган окоп. Биш-алты гына көрәк балчык булсын баш очында — син инде исән калу турында уйлый аласың. Яшь солдатлар шуны казымыйча харап булды. Янәсе, мондый гарасатта кем исән калсын? Ә акыллы командирылар гел әйтеп килделәр — кызылармеецның иң ышанычлы крепосте — окоп.

Калинин өлкәсе сазлыгы. Белоруссия сазлыгы. Менә шунда окоп казып кара син. Аласың көрәк белән балчыкны, ул «бер штык» тирәлигә дип атала, аласың — аннан су чыга. Ятасың шунда борынны сазлыкка терәп, казыган окобың борын төбөндә пыжырдап ишелә башлай, ә фашист пулясы — сизеп торасын: солдат башын эзли. Көрәк белән өскә күтәрелгән жебек балчык изелеп төшә, карыйсың, син — ялангач, менә мине үтерегез, дип снайпер яки пулеметчы пулясын көтөп ятасын. И-их, шунда Тайсуганның тыгыз кара балчыгы булса иде!

Кырык дүртенче елның йомшак карлы кышында исә Нәжип хезмәт иткән минометчылар ротасына... мәтеләр ярдәм итте. Үзбездикеләр дә, фашистлар да. Катканнар, бозлы баганага әйләнгәннәр. Алга таба шуышып барганда тизрәк шулар артына башны төртөргә тырышасың. Ә фашист, кабахәт, искиткеч төз ата. Син башыңны терәп яткан бозлы мәеткә чүки. Шулай, атиалар буге кар өстендә ятылды.

Ләкин әле монысы уен гына булган икән. Әле бомба астында калып караган юк иде. Беренче фашист самолеты көндөз нәкъ сәгать уникәдә нибары йөз метрлар биеклегендә Нәжипләр батареясе урнашкан куаклы-карлы үзәнлек өстеннән узды. Батареяга полуторкага төяп ящик-ящик мино китергәннәр иде. Өлкән лейтенант Дубровиц хәлине тиз чамалап алды.

— Разведчик бу, — диде. — Хәзер бомбага тотачаклар...

Полуторка бушатылган, миналар куак арасына урнаштырылган иде. Кинәт жир белән күк бер булып дерелди, зыңгылдый башлады. Өлкән лейтенант батареяга команда бирде:

— Куаклык эченә таралырга, башны күтәрмәскә!

Ул арада дөньяны йотардай тавыш белән бик түбәннән генә күлчә фашист бомбардировщикгы күренде. Ни дә булса кылырга, эшләргә инде соң иде. Нәжип шуышып полуторка астына керде дә арткы көпчәккә яибашын терәп карга сенде. Борыныннан чыккан кайнар һавадан карда кечкенә чокыр ясалды. Жир-күк бергә төмам бер тавыш булып тоташып беткән мизгелдә үзәк өзгеч мәкерле сызгыру авазы яңгырады. Ул һаман көчәя иде. Нәжип аңлады: бомба тывышы ул. Стабилизаторы шулай сызгырта-сызгырта Нәжип өстенә алып килә аны. Полуторка кузовына төшсә — тишә инде ул аны, бетерә. Шул вакыт карлы жир өсте кинәт күккә таба сикерде һәм әллә ни генә булды. Нәжип күзен ачты: полуторка аннан ун метрлар ераклыкта иде. Тиз генә аңына килде: юк, машина очмаган, ә һава дулкыны аның үзен читкә алып аткан иде. Ул арада жир күкрәге тагын бер селкенеп алды һәм яшь солдат шунда дөньяны сиземләү тойгысын югалтты.

Күпме яткандыр ул — бер минутмы, бер сәгатьме, әмма күзен

ачканда үзенен баш очында өлкән лейтенант һәм аның ординарецын күрде.

— Тор, браток,— диде аңа Дубровиц.— Рота бетте.— Аннан шинель кесәсеннән таушалган кулъяулыгын чыгарып күзләрен сөртте, сакал баскан яңакларын сыпырды.

...Йөз егерме кешелек минометчылар ротасыннан нибары алты кеше исән калган икән.

Нәжип шунда үзенә игътибар итте: аның уң як тәне, буге белән, гел ярчыклардан жәрэхәтләнгән икән, берәздән шинель эче жылынып китте, ул чайкала башлады һәм гөрселдәп кар өстенә егылды. Ләкин тиздән кабат аякка басты. Үрелеп куак ботагы сындырып алды. Командир исә аңа бер сүз дә әйтмәде. Нәжип шунда, исән калганына, үзен гаеплесыман сизде.

Яшь солдат шунда аңлады: үлем — кешенен, рухның, төзек тәннең бардан юк булуы икән. Үлемгә кадәр тормыш — шатлыгы, борчуы, ярату хисе, нәфрәте, ачуы, авыруы, уен-көлкесе белән тормыш бар икән, үлемнән соң — берни дә юк.

Йөз егерме кешелек ротадан, жыеп алып күмәргә, бер генә бөтен гәүдә калмаган иде. Хәер, булса да, аларны күмәрлек көч юк иде...

Лирик чигенеш. Нәжип Зыятдинов хәзер — Чаллы янындагы зур совхоз житәкчесе. Терлекчелек комплексы, урамнар, йортлар, сарайлар, асфальт юллар. Төзелеш ул — кирпеч, цемент, алебастр, металл конструкция, измә, швеллер, балка дигән сүз. Зыятдинов болар белән инде өч дистә ел эш итә. Ләкин... ләкин... фашистлар төзегән ДОТлар һәм ДЗОТлар — шуларны күргән Зыятдинов әле дә сугыш хәтере белән яши. Әгәр дә мәгар немец армиясе берәр жиргә ДОТ яки ДЗОТ төзеп куйды икән инде, моның нәрсә икәннен бел: монда инде, бүген төзелгән биналардагы кебек, кирпеч арасындагы цемент коелып тормый. Беринди миномет, туп белән ала алмыйсың! Бары тик бомба белән генә, ә авиация бомбасын нәкъ ДОТ өстенә төшерү — сирәк очрый торган хәл.

Кече сержант Зыятдиновның «бәхетенә» фашистларның шундый бер ут ноктасы туры килде. Өлкән лейтенант Дубровиц карлыккан тавыш белән кычкыра:

— Разъезд янындагы ДОТны шартлатыгыз, югыйсә, бөтен дивизия алдында оятка калабыз, салагалар!

— Ничек шартлатырга?

— Соң бит ике флангтан да алга уздылар, бер без генә шул ДОТ аркасында утырып калдык. Йә, кем әзер Матросов батырлыгын кабатларга?

Ротада авыр тынлык урнашты.

Хәер, ул тынлык кешеләрнең күңелендә генә иде. Түбән болытлар, карачыклар зәңгәр урман тирәсенә сыенып Латвиянең юеш карлы кояшсыз һавасын үзенә сәндереп утырган карлы офыкта снаряд шартлаган тавышлар ишетелә, әмма тыгыз дымлы һавада снаряд тавышы да юашланып кала. ДОТтан аткан пулемет тавышы да тонык, дымлы, сүлпән ишетелә, аңа таба шуышкан солдатлар әле берсе, әле икенчесе туктап кала...

— Кече сержант Зыятдинов! Ефрейтор Ильин! Рядовойлар Баранов, Соловьев, Ковтюк! Ут ноктасын капларга! Кече сержант Зыятдинов! Жаваплы кеше — син. Биш минут вакыт бирәм. Мар-ш-ш!

...Һәм Зыятдинов үзенә Тайсуганы, әтисе-әнисе, туганнары, гомумән, Татарстан белән сабуллашып, бер бәйләм граната, автомат өстәрәп, Латвиянең йомшак карына битен батырды. Күтәрелеп карамаган көе белде — исемнәре телгә алынганнарның барысы да шулай эшләгән, коралланып, битләрен йомшак карга батырганнар иде.

Кырык ике ел узгач, Зыятдинов сөйли:

— Киттем, шуыша башладым. Дубровиц әйтте: бурыч бер генә: ут ноктасын шартлатыгыз. Шахмат тәртибе буенча шуышасыз. Башны күтәрмиңә генә ян-яктан бер-берегезне күзәтәсез. Ихтимал, барыгыз да анда барып житә алмас. Юлда туктап калыр. Ләкин бит пуля тию ул әле үлем дигән сүз түгел. Пуля ике генә очракта солдатны үтерә: башка-мүенгә тисә, һәм йөрәккә тисә. Туганкайлар, гәүдә белән ятыгыз! Ватан бездән шуны көтә, нишлик соң?..

Кече сержант Зыятдинов йомшак карны борыны белән ерып алга таба шуыша башлады. Монда һәр сантиметр — бер гомер. Инженер-майор Степанов сөйләгән иде: имеш, Альберт Эйнштейн дигән зур галим бар дөньяда. Шуның иң зур ачышы — чагыштырмалылык теориясе. Яшь сугышчыларның бик күбесе моны анламады. Степанов секундның озынлыгы класста бер төрле, үчендә ике, чын сугыш вакытында өченче төрле була икәндегән аңлатырга тырышты. Аннан, Әлмәт, Бөгелмә, Йошкар-Ола, Канаш малайларының: «Без барыбер ул теорияне аңлап бетермибез, секунд-секунд инде ул, әйдә, баш катырып торма» дигән сыман ваемсыз карашларын тотып алды да, чын күнелдән, эчтеннән бер сүгенеп, хәтта соңгы авазларын миномет казенкасына учлары белән бәргән уңайдан «аь, аь...» дип әйтеп бетереп үк бушанды.

— Менә син... сез... (ул дәфтәренә карап фамилия эзләде). Сез... Рядовой Зыятдинов!

Нәжип сикереп торды.

— Менә сезнен... авылда... сөйгән кызыгыз бар идеме?

Казарма эчендәге шыксыз класс гүелдәп алды.

Эмма инженер-майор үзен кырыс тотты.

— Менә шул Матренаң белән капка төбөндә качаклашып торганда әтисе таяк күтәрәп килеп чыктымы?

Нәжип *телсез калды: Гөлсәхрәне беренче тапкыр озата кайтып капка төбөндә ике сәгать һава хәле, ат дирбиясе, колхоз язмышы турында сөйләшәп торгач, ул кинәт хәрәкәт ясап кызының пальтосын чишкән һәм шул пальто эчендәге сикри дөньяга кереп чумган гына иде... Бер секунд уздымы икән? Шыгырдап чолан ишеге ачылды һәм шыгырдавыклы карт тавыш Нәжипне сикри дөньядан реаль тормышка кайтарды:

— Гөлсәхрә, кер, иртүк Әлмәткә барасынны оныттыңмыни!

Инженер-майор читкә карап сөйли:

— «Вакыт» төшенчәсе кеше тарафыннан төрлечә кабул ителә. Сөйгән кызынның куенында торып кара. Бер секунд, ун секунд. Ул — юк кебек. Ләкин сине инде эссе табага ялан тәпи бастырып торсалар, бер секунд — гомер озынлыгы кебек. Ә, үлчәү ягыннан, барыбер: секунд — секунд инде ул... Минометчы әнә шул секундның объектив озынлыгын тоярга, бая бирә белергә тиеш.

...Ничә секунд шуышалар икән инде? Юл чиксез озын сизелде. Укрытиедан ике йөз метр араның яртысын узганда фажига башланды: фашист амбразурасы «төчкереп» алды. Нәжип башын янтайтып карады. Ике иптәше шуышып барган жирдән тынып калган иде. Ковтук белән Соловьев булырга охшый. Яраланып кынамы икән? Әллә инде бөтәиләй үкме? Автомат тотып, бәйләмә белән гранаталар өстерәп алга — үлем учагына таба шуыш, сина төбәп атып та торсыннар. Менә адам баласының язмышы. Бер-бер артлы ике тапкыр тагын гөрселдәү ишетелде. Бер секунд кына тын яткач Нәжип тагын янагын карга терәп артка караш ташлады: ефрейтор Ильин тынып калган. Аннан арттарак тагын берәү. Өмет киселде: Нәжип ялгызы гына инде. Йөрәк өшеткеч бер уй аның бөтен тәннен пешерде кебек: фашист аны, якин китергәч кенә, рәхәтләнеп, ләззәтләнеп үтерәчәк. Шуңа күрә ана әлегә атмый. Нәжип инде артык

сакланып тормыйча эре-эре хэрэкэтлэр ясап шуышты. Шунда тагын гөрселдәү ишетелде, пуля Нәжиптән бер карыш кына ары китеп, «выжт» итеп карга батты. Солдат аңлап алды: ДОТтан «одиночный» белән чүкиләр. ДОТта гадәттә бер генә кеше була, дип уйлап бетермәде, кинәт кенә иңкү жиргә килеп чыкты. Чыкты һәм үзенә үзе ышанмыйча торды: амбразура хәзер аны ут астына ала алмый иде. Солдатка жинү дәрте керде һәм ул инде мүкәләп алга йөгәрде. ДОТка барып гәүдәсен саласы килми иде аның һәм, ун адым ара калганда, ул кинәт сикереп торды да, амбразура секторыннан янга йөгәрде һәм мәче тизлегә белән ДОТның артына чыкты. Граната бәйләмен күтәргәндә кулы дер-дер килә иде, ул үлем базының тимербетон белән ныгытылган арткы ягын — керү юлын күрөп алды һәм граната бәйләмен шул таш коридорга тондырды, үзе бите белән карга сенде. Жир шары селкенеп алды, күк йөзән кар, балчык басты, берни аңларлык түгел иде, шулай да ул башын күтәрде: ярый әле каска бар, дип уйлап алды, чөнки күк йөзәннән балчык, вак таш шыбырдап коела иде, шул мизгелдә шырыйлап кычкырган тавыш ишетелде, жимерек коридордан яланбаш, шинельсез, курткасыман яшыкелт нәрсә кигән берәү йөгереп чыкты, әһә, тере фашист шул үзе икән дип уйлап алды Нәжип һәм автоматны алып шуңа таба тәзәп (хәер, төзәрлек хәле юк, куллары калтырый иде) очердь бирде. Фашист биш-алты адым йөгәрде әле, аннан кинәт сөрлегеп баш аркылы мәталчек атып карга сенде, Нәжип күзләрен сөртте. Дөнья тын. Яткан жиреннән күзәтте: фашист егылган урында кар кызара, кызара...

Кинәт йөзләгән бугаздан берьюлы «ура» тавышы ургылып чыкты, жир селкенә башлады, рота күтәрелеп алга ыргылды, Нәжип әле һаман карда ята иде.

Ильинның балтыр ите, Соловьевның жилкәсе авыр яраланган, Баранов белән Ковтук, бичаралар, жан биргәннәр иде.

...Дубровиц әйтте: сугышчан задание бирелгән вакыттан алып, ротаны күтәргәнче, барлыгы алты минут үткән. Нәжип исә бу коточкыч хәлләр бер сәгать чамасына сузылды, дип уйлаган иде.

Менә сиңа Гөлсәхрә белән кочаклашып тору, менә сиңа Эйнштейн!

Атна эчендә кече сержант Зыятдиновның күкрәгенә командование исемненн «Батырлык өчен» медале тактылар. Бу — солдатлар өчен иң абруйлы, иң зур бүләк.

1944 елның октябрдә Риганы азат итү өчен көрәш башланды. Дивизия газетасы битләрендә Беренче, Икенче, Өченче Балтик буге фронты дигән сүзләр бик еш очрый. Зыятдинов хезмәт иткән рота йөз дә утызынчы Латвия укчы корпусына карый иде.

Ул елны кар иртә ятты. Латвия кышы кадәр үзенчәлекле кыш тагын кайда бар икән? Болытлар — агач башларына тиям-тиям дип кенә шуышалар. Тугайларда жәйдән калган печән кибәннәре очрый. Авыл егетләре игътибар иттеләр: печән кибәннәрен латышлар үзләренчә сала. Кибәннәр бик кечкенә — күп булса бер ат йөге булыр. Кая ул бездәгә дүртәр йөкләк кибәннәр!

Ротадагы латыш солдатлары жанланды, үз телләрендә ешрак сөйләшә башладылар. Поход барганда хутор очраса, Дубровицтан рөхсәт алып, тиз генә хуторга кереп чыгалар. Хуторлардан исә хәбәр төрлечә килә. Иң авыры шунда ки, корпуста хезмәт итүче кайбер латыш егетләренен әтиләрен, энекәшләрен фашистлар, көчләп үз армияләренә мобилизовать иткәннәр, кызларны да оборона эшенә алганнар. Бу — иң яманы. Димәк, алдагы бәрелешләрдә туган белән туган, ата белән ул кара-каршы килеп кан коярга тиешләр иде.

1945 елның башында Латвиянең көнчыгыш районнары дошманнан азат ителгән, Ригада инде Латвия Совет хөкүмәте, Коммунистлар партиясе Үзәк Комитеты эшли башлаган иде. Әмма дошманның зур

группировкасы. Курляндия ярымутравына тупланып, котчыккыч каршылык күрсәтә иде әле.

Полк Салдусның сыек-юка урманы эчендә фашистларның ныкы оборона линиясенә барып төртелде. Куаклы, вак күллә, күп аланлы табанак урман эчендә рота оборонага урнашты. Ләкин оборонада озак ятарга туры килмәде: командование, ничек кенә булмасын, фашист тылына чыгып, тел алып кайтырга, дигән приказ бирде. Өлкән лейтенант Дубровиц карар кабул итте: разведотряд белән үзе дошман тылына чыга. Ярдәмчеләр: кече сержантлар Зыятдинов, Идманис (шушы як егете), ефрейтор Ильин һәм минометчылардан тагын биш егет. Кич буге әзерлек барды: ак халатлар, киез итеклар өстеннән кияргә ак бәз оеклар, ак бияләйләр юнәтелде. Финкалар, лимонкалар, капчык һәм, әлбәттә инде, һәрберсенен кесәсендә зур ғына чүпрәк — солдат жәймәсен дүрткә ярып ясадылар. Нәзек озын сүс бау да таптылар. Тик бер генә, бер генә фашист, бер генә тел кирәк иде аларга...

Төн уртасында куак араларыннан шуышып дошман тылына чыктылар. Урман эчендәге бер хуторда бер эт өргәнән исәпләмәгәндә төн тын иде. Идманис бу якны яхшы белгәнгә күрә, группага маршрут билгеләү ана тапшырылды. Куак төпләренә урнашыр алдыннан Дубровиц пышылдап кына инструктаж уздырды: олы юлдан бер йөк машинасы, ике тапкыр мотоцикл узганы сизелде. Юлны фашист дозорлары, әлбәттә инде, партизанның саклай иде. Төн салкын, шулай булгач, дозорларны алыштырырга килми калмаслар. Яки карагач тикшерергә, алыштырырга берәр разводящий юлдан узмый булмас. Хутордагы эт тикмәгә генә өрми: анда, әлбәттә, фашистлар кунуп ята. Тыныч чакта хутор этләре беркайчан да өрми, диде Идманис. Дубровиц әйтте: зур группага һөжүм итмибез. Биш кеше яки кимрәк икән — безнеке. Ату коралын кулланмаска. Ул — теге яктан атыш башланса, чигенгәндә генә кирәк. Мөмкин хәтле кечкенә гәүдәләсен алырга!...

Тар юл буендагы куак төпләренә икешәргә, өчәргә бүленеп яттылар. Авыр, озакка сузылган тынлык урнашты. Хутор эте тонык, шомлы тавыш белән һаман өрә иде.

Нәжип уртада ятты: бер кырыенда Ильин, икенче кырыенда Идманис иде. Хәер, ике метр ғына ераклыкта командирның да карга сулап ятканы сизелә, тоела иде.

Тагын озын секундлар, иксез-чиксез озын минутлар башланды. Башка әллә ниткән уйлар килде: «Үләсе килми. Ә гел үлем янында йөрибез...»

— Зыятдинов... Зыятдинов...

Кемдер пышылдый. Нәжип айнып китте. Фу, шайтан. Без бит әле дошман ягында. Без бит муенга элмәк киеп куйганбыз инде. Бу бит — үлем уенының иң чынысы.

— Зыятдинов! Син нәрсә, йокыга киткәнме әллә... аты!

Дубровиц пышылдый икән. Ул арада командир шуышып килеп тә житте. «Әнә, кара!» — диде.

Ертык болыт арасынан бер генә минутка чыккан ай бары тик аланны ғына яктыртып алды. Нәжипнең йөрәге тибүдән туктап торды. Олы юл ягынан ике кеше боларга таба атлай иде. Нәжип күзләрен учы белән уып алды, колакчынын берәз бушатып колагын әсәртте. Боларга таба килгән ике кешенен берсе бик олы, тупас гәүдәле, икенчесе шактый жыйнак күренә иде. Берсе гел сөйли, ахрысы, теге олы гәүдәлесе. Инде моның немец теле икәнлеген дә аңлашылды. Берни уйламыйча шау итеп сөйләп килә. Тегесе дәшми. Командир тагын пышылдады:

— Зыятдинов... финка... Олысы — синеке. Идманис... бәләкәй фашист — синеке. Чүпрәк әзерме? Карагыз аны — бер тавышсыз!.. Безне узып бер адым атлаганда...

Инде фашист итегенен үкчәсе дөп-дөп килеп Нәжипнен йөрәгенә баса башлаган иде. Аның колаклары шаулады. Финка сабы кысылып учны изде. Бер секунд, ике секунд... Чагыштырмалык теориясе... Эйнштейн... Гөлсәхрә... Капка төбе... Ул калтырый башлады... һәм менә кемдер аның янбашына төртте. Нәжип ничек сикереп торганын анламады, бер мизгелдә ул күз алдында киң кытыршы сукнолы дип уйланган хәрәкәт итүче вертикаль бер мәйданчык күрдә һәм, актык көченә селтәнеп, финканы шул мәйданчыкның өстәге сул як почмагына батырды. Нәрсәдер, шинельме, котчыккыч ямьсез тавыш чыгарды: ыр-рык! Тупас арка чайкалып китте һәм шул вакытта күк йөзөндәге ай кинәт кенә урман аланының кырыена барып төште.

Нәжип егылган икән. Аңына килгәндә (секундның ничә өлеше узгандыр) бөтен иптәшләре дәррәү килеп жыйнак солдат гәүдәсен капчыкка тыгып маташалар иде, командир исә Идманисны битәрли иде: чүпрәкне яхшы тутырдыңмы? Кара аны, әгәр дә мәгәр ыңгырашкан тавышы ишетелсә...

Хәвеф-хәтәрсез генә иртәнге дүртләрдә кайтып життеләр. Дубровиц, ротага кайтып житкәч, кырысланды. Тавышы көрәйде. Задание бик югарыдан, корпус командирыннан иде шул.

— Идманис! Тиз бул, поварны, старшинаны тап. Барыгызга да хәзер үк кайнар чай. Һәм минем исемнән старшинага әйт: барыгызга да фронт паегы. Ике сәгать ял. Зыятдинов, Ильин! Әсирне «сүтеп алыгыз», чай эчертегез, туалетка-фаләнгә... Кыскасы, ярты сәгать эчендә әзер булсын. Карагыз аны, ник әллә нәрсәләр әйтми, тырнак белән дә чиртәсе түгел...

Үзе КП урнашкан иске сарайга телефоннан хәбәр бирергә йөгерде. Разведчиклар иркен сулап тәмәке кабыздылар, Нәжип белән Ильин тәмләп кенә «трофей»ны сүтәргә керештеләр.

— Йә әле, фашист, йә әле, гад, чык әле, карыйк әле!...

Киң капчык кечкенә гәүдәдән шуып төште, һәм шул мизгелдә разведчиклар тынсыз калдылар. Алар каршында тупас итекле фашист солдаты түгел, ә... обер-лейтенант формасы кигән яшь, сылу бер кыз басып тора иде.

— О-о-о-о!

Землянка эче үкереп алды, беркем бер сүз әйтерлек хәлдә түгел иде.

— О-о-о! Туганкайлар! Бу нәрсә бу?

Тилеләрчә көлү башланды. Аннан хәл керде, Нәжип белән Ильиннан башкалары кинәт кенә латышчага күчте. Нәжип сизде: егетләренең күнелендә кинәт кенә башка уй-фикер уяңды, кызыкый бик сылу иде шул. Ул арада кемдер коптилканың берсен сүндерде. Үзара бәхәс китте. Нәжип, кызганычка каршы, латышча өч кенә сүз белә иде: сарканас — кызыл; палдиес — рәхмәт; лудзу — рәхим ит. Ә монда бу сүзләренең берсе дә чыкмады. Шул вакытта чибәр кызый телгә килде һәм латыш егетләренә карап алар телендә кырыс кына ике-өч сүз әйтте. Егетләр бөтенләй кешелектән чыктылар — бу бит латыш кызы икән. Кызый шунда Нәжипнең погоннарындагы ике сызыкны чамалап алды һәм жимерек рус телендә аңа карап болай диде:

— Командир! Монда бер тупас разведчик иптәшләренә болай диде: моны штабка тапшырганчы файдаланып калыйк, әрәм жибәрмик, диде. Сизнең аны эшләргә хақыгыз юк, сөз — совет солдатлары. Мине хәзер үк штабка илтәгез.

Ильинга тел керде:

— Хақыгыз юк, дигән була бит, мля. Ә синең безнең жирне таптап йөрергә хақың бармы соң, сөйрәлчек?

Кыз үзен тыныч тотты.

— Мин барысын да штабта сөйләрмен, — диде.

Шул вакыт землянкага, шау итеп, Идманис килеп керде. Кулында кайнар чайник, төенчек иде.

— Туганкайлар! Менә кайнар чай. Менә консервлар. Менә фронт паеги, борын башына йөз грамм. Аннан ике сәгать йокы! Заданиене унышлы үтәү...

Кызы күреп, ул да тотлыгып калды.

Нәжип белән Ильин кызының кобурасыннан баләкәй пистолет алдылар, штабка дип алып чыгып киттеләр.

Инде көн яктысы беләнә икән, землянка эчендәгеләрнен бөтенесе боларны озата чыкты.

Полк штабында кыз көне буге сөйләгән, ул биргән информация түгелми-чәчелми туп-туры Мәскәүгә тапшырылган.

Сугышчылар соңыннан да, аз гына буш вакыт булдымы, бу хәлне искә алалар, бер-берсенә төрле детальләр өсти-өсти обер-лейтенантны әсир төшерү вакыйгасын баепталар иде.

Әмма, сугышта бер генә хәл дә озакка сузыла алмый, анда — үлем, яралану, әсирлеккә төшү, өеннән авыр хәбәр алу — анда бер генә дә тыныч көн юк.

— Ну, туганкайлар, «Курляндский котел» менә шушы инде ул, — диде Дубровиц минометларның ничек урнашканын тикшереп йөргән-дә. — Монда фашист актык мөмкинлегенә кадәр сугышчак. Чөнки хәзер аңлады: ул, чыннан да, капчыкта.

1945 ел. Январының егерме сизге иде. Полк урнашкан сазлыклы куаклык өстеннән кинәт кенә фашистларның разведка самолеты узды. Офицерларны борчу алды. Хәер, солдат та эшнән нәрсәдә икәнән аңлады. Сазлыклы куаклыкның плюслары һәм минуслары бар. Латвия сазлыгы ул кышын да ышанычлы туңмый. Аның өстеннән артиллерия, авыр техника белән узып булмый. Ләкин авиация һөжүме вакытында сазлыкның уңайлы ягы да бар: авыр бомба сазлыкка килеп төшкәндә тақыр кырда яки шәһәр, авылдагы кебек үк гарасат ясып алмый. Вак урманның да ике ягы бар: бер яктан, ул сине артиллерия утынан начар саклый. Икенче яктан, вак урман аша минометлардан атып дошманны дер селкетергә була.

Моны фашистлар да аңлый иде һәм разведка самолеты узуга биш-ун минут үттеме-юкмы, алар ягынан артподготовка башланды. Гадәттә артподготовкадан соң танклар гүелди башлый, алар артыннан мотопехота күтәрелә. Танклар да, мотопехота да, әйтик, бу шартларда куаклы урманга керә алмаячак, шуны аңлаган дошман полк өстенә артиллерия уты яудырды. Баш күтәрерлек түгел иде, беренче снарядлардан соң ук яралылар күбәйдә, кайбер минометлар көпшәләрен күк кырыена юнәлтәп ятим рәвештә тынып калдылар.

Дубровиц карлыккан тавыш белән берөзлексез кычкырды, аягүрә басып, әле бер, әле икенче миномет янына йөгәрде, яралыларны миномет яныннан өстерәп читкә алды, мина ташыды, кешесез калган минометтан үзе атты — бөтен тирә-юньдә гарасат иде.

Нәжипнең күзенә ташланганы шул булды: миномет янына мукәләп барган Идманис кинәт ике-өч метрга читкә атылды һәм кулларын жәеп күккә карап тынып калды.

— Янис бетте! — дип кычкырды Ильин һәм, иптәше гашеткага басканда, мина снаряды күтәрәп ашыгычлык белән миномет көпшәсенә авызына килде һәм каушаудан миная көпшәгә шуны салмакчы булды. Секундның мөһнән бер өлеше булгандыр ул — көпшәдән чыккан ут-металл бичара Ильинның какча гәүдәсен мина тоткан көе һавага чөйде. Нәжип күзен ачканда ике-өч метр алда кар өстендә Ильиннан ике жирдә тунга төрөлгән ике канлы түмгәк калганын күрде, ул түмгәкләр бер-берсенә кушылырга теләгәндәй селкенәләр иде әле.

Фашист артиллериясенен тынарға исәбе юк иде, Нәжипнең күзләрен кан басты, миномет көпшәсе кызды, мина салып торучы солдатның битенән юл-юл булып тир ага иде. Дубровиц, мукәләп йөгәргәндә, кычкырып узды:

— Молодец, Зыятдинов, әйдә тагын берәз! Әнә сыекландылар, кабахәтләр. Чыдагыз, туганкайлар, чыда!..

Бу — сугыш гарасатының иң кызган бер минутында Нәжип ишеткән дөнья сүзенен соңгысы һәм аның да яртысы гына иде: көчле, кайнар һава дулкыны Нәжипне жирдән аерды да күккә — Латвиянең йомшак карлы түбән гөмбәзенә күтәреп алды.

Шуннан икенче дөнья, ул икенче дөнья күренешләренә өр-яңа мөнәсәбәтләр башланды. Әйе, бөтенләй икенче дөнья.

...Тайсуган да түгел, Әлмәт тә түгел, әллә ниткән бер авыл. Урамны кар баскан, ә шул урамда велосипедка атланган карчыклар чабыша. Һәр йорт алдында бәйләп куйган эт. Зур, биек гәүдәле, тирән авызлы этләр. Бөтенесе өрә. Нигә шулкадәр өрәләр? Әнә бер карчык урам уртасындагы сиртмәле коеның чиләген суга төшереп маташа. Их, бу карчык суын тиз генә алсын иде, бирсен иде мина чиләге белән, менә шулай, кое бурасына куйган килеш янтайтып, бугаз төенеңне гөлт-гөлт йөртеп эч идең, эч идең... Юк, сулы чиләк һаман күрәнми, этләр һаман котырына. Юк, булмый, бу карчыктан эш чыкмас, Нәжип кое янына үзе килде дә, шунда кое бурасына сөяп куелган кыска саплы солдат көрәге бар икән, шуның белән кое тирәсендәге бозны чаба башлады. Бер кисәк вата алсам, башта шуны үз авызыма кабам да, аннан һәр этнең тирән авызына берәр кисәк салып чыгам, аннан соң алар өрүдән туктарлар. Аннары кое сиртмәсе дә шыгырдаудан туктар.

Каяндыр чит кешеләр тавышы ишетелә.

— Ии, моңысы беткән инде аның. Күрәсезме, күпме аккан кан. Юкка гына этләрне жәфаладык. Шундый тирән карда...

— Ә син, сержант, алай димә. Әллә беренче яралы күрүңме? Һәр яралы үлә торган булса, фронтта без нәрсәгә?

Кемдер Нәжипнең аркасына кулларын тыкты. Шул вакытта ул бер мизгелгә аңына килде һәм башын боргалап як-якка күз ташлады: ул зур дүрт эт жигелгән чана өстендә ята, якында гына ике канатлы кечкенә самолет, шәфкать туташлары һәм берничә солдат-санитар самолет эченә яралыларны төяп маташалар иде.

Нәжипне күтәргәндә медицина майоры кинәт кычкырып жибәрде:

— Карагыз әле! Моңың бит үкчәсенә перевязка ясаганнар лабаса, ә иң зур ярасын күрми калганнар! Моңың бит тез капкачы кубарып ташланган! Сержант Наумова! Варвара! Хәзер үк, самолетка урнаштыру белән үк...

Кече сержант Зыятдинов әлегә камыр хәлендә иде. Ләкин башmie аны янадан беренче дөньяга кайтарды. Кайтса — һаман сугыш. Сирена үкерә, динамиктан кычкыралар...

Шунда ук жир селкенә, самолет чайкалып куя.

Нәжип аңлап ала: болар — аэропортта, самолет — утырган, әмма фашист авиациясе монда бомба яудыра. Самолет салонында, баксаң, алар икәү генә, янәшә носилкада ике аягы канлы багана кебек бинт белән уралган танкист капитан ята, ул аңында, тыныч, аңлатып сөйли:

— Без Рига аэропортында, — ди, — фашистлар, Курляндия котелынан килеп, Риганы бомбага тоталар. Ә бит без аны октябрьнең уналтысында ук азат иткән идек. Менә авиация нәрсә ул...

Берәздән әйтә:

— Син, — ди, — врачларга да, очучыларга да үпкәләмә. Аларга бер минут эчендә самолетны калдырырга приказ бирелде. Аягында йөри алырлык яралыларның барысын да алып чыгып киттеләр.

Шул вакыт тагын жир селкенде, самолет һавада очып барган сыман чайкалып куйды. Нәжип тагын теге жавапсыз дөньяга күчте.

Дөньяда элекке заманның иң күркәм гадәтләрен, сөйләшү манераларын, кешегә әйбәт мөнәсәбәт калыпларын саклап килүчеләр кемнәр? Хәрбиләрме? Укытучылармы? Галимнарме? Шахтерлармы?

Юк, юк, үз элгәrlәренең иң күркәм гореф-гадәтләрен, сөйләшү рәвешләрен саклап килүче, бүгенге техника заманында да шуны үзгәртмәскә тырышучы кешеләр, алар — врачлар.

— Тэк-с, тэк-с, бөркет, ну-ка, болай куй аягыңны... Тэк-с... Ба-а-а... Синең бит, бөркет, тез капкачыңны жимереп ташлаганнар. Ну, ярый, ярый, ынгырышма. Тэк-с...

Калганын Нәжип томан эченнән генә ишетте.

— Операциягә! Канын күп югалткан. Группасын белегез. Ашыгыч! Кан бирергә. Наркоз. Ашыгыч... — кебек өзек-төтек сүзләр ишетелгәләп торды, ул арада Нәжипне каяндыр алып, каядыр салдылар, каядыр алып киттеләр һәм ул инде вакыт төшенчәсен югалтты. Күпме вакыт аңсыз ятканын ул белми, әмма бер көнне күзен ачса — баш өстендә докторның күзлек элгән борынын һәм шакмаклы сакалын күрде.

— Ну, бөркет, безнең хәлләр ничек?

«Сезнең» дими, «безнең», ди. Димәк, ташламый бу сине, Нәжип, бу — ышанычлы кеше.

Нәжип телен әйләндереп бер сүз әйтә алмады.

Шакмаклы сакал исә аның янына килеп үк утырды. Һәм сөйләп бирде.

— Менә болай, туганкай. Синең хәлең бик авыр иде, син инде кризисны уздың. Кан күп югалткансың. Синең бит төп ярана перевязка ясалмаган булган. Бәхетенә, яраң чиста булып чыкты. Инде менә болай: без синең сәламәт аягыңны да гипсладык. Чөнки сәламәт аяк хәрәкәткә килгәндә авыру аяк аңа жавап бирә. Шуңа без икесен дә гипска-катырдык. Дөресең әйтим, озак ятарга туры килер. Ләкин күңелеңне төшермә: синең аягыңны саклап калу өчен без бергәләп көрәшербез.

Ничә көннән бирле сөйләшмәгән Нәжип беренче тапкыр телен әйләндереп сорый алды:

— Мин — кайсы шәһәрдә?

Доктор ихлас күңелдән көлдә:

— Ба-а, ну, син — артист, батенька! Без — данлыклы Питерда. Аңладыңмы? Без — Ленинградта. Дөньяда мондый тарихлы шәһәр — берәү генә. Дөрес, Париж бар, Рим бар, Каһирә, Дәһли, Пекин, Токио бар. Ләкин дә инде мондый шәһәр — ачлык, салкын, үлемне жингән — планетада бер генә...

Кече сержант, минометчик Нәжип Зыятдинов шул көнне бөтен «титулларыннан» мәхрүм калып «авыру» дигән бер исем алды.

Әгәр дә шакмаклы сакал Нәжипкә, шушы хәлдә ул ай ятарсын, дип әйтсә, солдат нишләгән булыр иде микән? Баштарак Нәжип, бу бер айга сузылса, чыдап булмас, бер-бер хәл кылырмын, дип уйлаган иде. Доктор көн саен керә дә:

— Да, да, батенька, яле, пульсың ничек икән? — яки: — Да, да, бөркет, ну-ка температураң ничек? — дигән була, ә гипсны алырга ашыкмый.

Доктор да, шәфкать туташлары да Нәжипне яраттылар. Түземлеге, чыдамлыгы өчен. Югыйсә, күрше палатада бер өлкән лейтенант шәфкать туташларының үзәгенә үтте. Кызлар Нәжип янында озаграк маташсалар да артларынан кереп бәйләнә, нервлана, кешенең нервысын какшата иде.

Бер көнне иртүк «шакмаклы сакал» гадәттәгедән ике сәгать алда палатага шау итеп килеп керде:

— Ну-с, малайлар, бәйрәм белән сезне! Бүген сугыш бетте!

◆ ИЛГӨ — ИГЛЕК ◆
М. МӘДРИН, А. ГЫЙЛӘЖЕВ, М. ГАЛИЕВ

Бүгөн — исегездә калдырыгыз — Тугызынчы май! Гитлер үзен-үзе яндырган! Эткә — эт үлеме. Ну-с, малайлар, бүгөн барыгызга да йөз иллешәр грамм портвейн. Ләкин карагыз аны, кызып китеп концерт куясы түгел.

...Сәгать унда палатаның тәрәзәләрен ачтылар. Ленинград кояшлы, жиләс иде, урамнан халык гөрелтесе ишетелде. Яралыларның йөри алганнары тәрәзә тирәсенә жыелды. Палатада йөри алмаучы нибары ике яралы, шуның берсе Нәжип иде.

Нәжипнең күзенә яшь тыгылды. Урамда динамик шаулый, жыр яңгырый. Аннан «ура» тавышы. Тагын музыка, тагын жыр. Жиңенә кызыл хач билгесе бәйләгән пионерка йәлт кенә кереп палатада хат өләшеп чыкты. Нәжипкә дә хат бар иде. Күптән көтелгән хат. Апасы Наһия яза:

«Нәжип, энем, сиңа авыр ишетелер инде, апрельнең егерме сигезендә энине жирләдек. Актык сүзе шул булды: «Нәжибемне бер күрсәм, кулының аркасынан бер генә тапкыр сыпырсам, тынычлап жан бирер идем». Үләрәнә өч-дүрт минут кала сиңең Қанаштан салган кечкенә карточкаңны сорап алды, шуны битенә куйды, бармак бите белән сыпырды... Сиңа авыр булыр инде, энем. Сиңа бит әле нибары егерме яшь, ниләр генә күрмәдең...»

Хатны укып бетергәндә Нәжип үз гомерендә өр-яңа бер халәт сизде: күз чокырлары яшь белән мөлдерәмә тулган иде. Аз гына янтайсан, бу ике чокыр яшь түгеләчәк һәм мендәрне чылатачак иде. Берәздән күзләр ачыта башлады. Күпме яткандыр ул шул халәттә, докторның көр тавышын ишетеп бу дөньяга кайтты.

— Да, батенька, әйдә әле, менә болай итәбез: яле, Оленька, яле, Светочка... Менә бу геройны тәрәзә төбенә куйыйк әле! Карасын әле ул Ленинград халкының ничек бәйрәм иткәнән! Карасын әле ул жиңүчеләрне ничек хөрмәт иткәнән! Яле, бөркет, тәрәзә төбенә салыйк әле без сине.

Урам гөрли иде. Урамда жыр, чәчәкләр, аккордеон, «ура», бию, кочаклашу... Минут саен колакка яңа жыр килеп керә...

Нәжип исә боларны ишетсә ишетте, ишетмәсә — юк. Күз алдында авыр тормыш узган, үз гомерендә рәхәт күрмичә дөньядан киткән әнисе, Тайсуганның иң мөлаем бер хатыны Фахирә иде. Нәжип бу жырлар эчендә бары тик шуны гына күрде... Ah! Ул коточкыч бер нәрсәне аңлады: сугыш гарасаты аның баш миеннән әнисенең төсен, кыяфәтен алып, чыгарып ташлаган иде.

Бу — зур фажига иде.

«Әллә асфальтка тәгәрәп төшәргәме? Ишегалдында, бомбежка нәтижәсе — вак таш, бетон, кирпич, тимер диләр. Менә бер секунд, аз гына кыймылдыйм да, тәгәрим, шуның белән бөтен газатан котылам. Әни! Әни! Мин сиңең төсәңне онытканмын! Мин сине күз алдына китерә алмыйм. Бу — миңа иң зур җәза! Әни! Минем бер гаебем дә юк, хәзер мин сиңең белән кавышам, хәзер мин сиңең яңга киттем...»

— Ну-у, бөркет, син нәрсә? Жиңү көнендә шулай газәпләнармы? Син нәрсә? Светочка! Светлана! Бик тиз генә — укол! Бик тиз! Яле, бөркетләр, моны үз урынына салыйк әле! Түз, туганкай, түз, менә дүрт-биш айдан гипстан чыгарырбыз, йөри башларсың...

Озын, газәплү жәй башланды. Саташулы төннәр дәвам итте: гел атака, гел артобстрел, гел сызгырып бомба төшә — манма су булып, төненә ике-өч тапкыр саташып уяна Нәжип.

Уянып ятканда да күнелне ачарлык бер генә нәрсә дә күз алдына килми. Менә Белоруссия хәрәбәләре. Моржалары утырып калган йортсыз кап-кара авыллар, землянкалардан чыгып солдатлар колоннасына карап торучы ач балалар, иске-москыга төренгән, сөяккә калган картлар, яшь кызмы, әллә карчыкмы икәнән аера алмаслык ябык хатынкызлар... Бөтен жирдә ачлык, ачлык...

Жэй буге Нэжипнең күз алдында энэ шулар торды. Йокуга китсә — сугыш, уянса — жимерек, янган авыллар, кисәүгә калган капка-койма баганалары, ач халык.

Доктор, ниһаять, Нэжипнең тиздән йөри башлаячагын әйтте. Яшарга өмет уянды. Акрын-акрын киләчәк тормыш турында уйлар килә башлады. Йөри башлагач та аны кайтарып жибәрәчәкләр. Сугыш бетте. Кайткач нишләргә? Тормышны кайсы ягынан, ничек итеп алып китәргә? Ана бит инде егерме яшь!

Караңгы палатаның озын бер төнендә Нэжип Зыятдинов үз гоме-рендә икенче мәртәбә солдат анты кабул итте: исән-сау әйләнеп кайтсам, укыйм, агроном булам, икмәк үстәрәм. Минем солдат намусым шулай куша, Белоруссиядә минем күзләремә мөлдәрәп карап торган, оккупациядән котылган ачлар миннән шуны таләп итә:

— Зыятдинов! Кайт та икмәк үстер! Жир йөзендә иң изге эш — икмәк үстерү. — диләр.

Шул караңгы, янгырлы Ленинград төнендә Нэжип киләчәк тор-мышын билгеләп куйды:

— Минзәлә, Әлмәт, Мөслим төбәгенең кара туфрагында икмәк үстөрергә, СССРдагы бөтен кешенең тамагы туярлык ипи булдырырга. Сугышка кадәр Ефремовчылар хәрәкәте бар иде, аларның девизы «һәр гектардан йөз пот уңыш алу өчен» иде. Юк, йөз пот — чик түгел. Безнең туфракта йөз пот уңыш алу аз. Халыкның тамагын туйдыру өчен гектарынан йөз пот түгел, биш йөз пот алырга кирәк.

Солдат миен энэ шулай акрынлап тыныч хезмәт турындагы уйлар били башлады. Ноябрьнең кояшлы матур бер көнендә доктор палатага унбишләп кеше алып керде, барысы да ак халаттан иде, хәрби медицина академиясә тыңлаучылары диделәр. — доктор аларны Нэжип янына жыйды.

— Тәк-с, — диде ул тамагын кырып, — менә, кадерле коллегалар, игътибар итегез! Сезнең каршыгызда герой ята. Әйе, алтын йолдызсыз герой. Моның кадәр кан югалткан яралылар, гадәттә, госпитальгә килеп житкәнчә үләләр. Бүген аның таш капчык эченә салып катырылып куюына нәкъ ун ай тулды. Ун ай түшәмгә карап яткан яралылар, гадәттә, нервларын туздырып бетерәләр, сүгенәләр, тәмәке тарта-лар, медперсоналга рәнжиләр. Менә бу кеше — уникаль. Мин шушы ун ай эчендә аның кәефсезләнүенән нибары бер тапкыр күрдем. Ләкин гажәпләнмәдем: 9 нчы май көне иде ул, солдат шунда күңелә тулып елады. Нибары бер тапкыр. Ә хәзер, кадерле коллегалар, без аны гипстан азат итәбез...

Нэжипне арбага салып палатадан чыгардылар, ванна бүлмәсенә алып киттеләр. Бөтен госпиталь аякка баскан иде. Гипслы гәүдане күтәрәп жылы сулы ваннага салдылар. Гипс чыжылдый башлады. Док-тор һәм өлкән шәфкать туташы гипсны кискәләп аякларны ачтылар. Доктор, шатлыгынанмы, каушаган, куллары дерелди иде.

— Менә шулай, батенька, шулай. Миңа ошый бу. Шәп бу...

Аннан Нэжипне утырырга өйрәттеләр. Бу мәшәкәт көне буге дияр-лек барды, утырган жирдән гәүдә ават китә, ават китә. Аннан атналар буге йөрергә өйрәттеләр. Доктор әйтте: бу аягың кыскарак, сиңа махсус үкчәле ботинка ясатабыз, — диде.

* * *

Казаннан чыккан поезд Бөгелмәгә нәкъ утыз алты сәгать кайта. Покласан, йоклап бетерерлек түгел, уйласан — уйлап. Өченче вагон — хәрбиләрнеке. Монда хатын-кызлар юк дәрәжәсендә аз булгандыктан, тәмәке тартырга, тозлы гына сүзләр кыстыргалап сөйләшәргә мөмкин иде. Беренче демобилизация бара. Өлкән яшьтәгеләр, укытучылар, сту-дентлар шул беренче демобилизациягә эләктеләр. Өлкәниәрнең кү-

бесе — колхозчылар. Кайткач, тормышны ничек башлап жибәргә? Авылдан килгән хатларда бер дә жылы сүз юк. Авыл ач, колхозның рәте-башы калмаган. Газеталарда бу турыда язмыйлар. Анда, кайсынгына карасаң да, бөек юлбашчыга һәйкәл ачылу, аның исеменә планнан тыш ашлык тапшыру турында язалар, халык тормышы турында берни дә юк. Колхозчы налог белән, хәрби заемнар белән иза чиккән, аның амбарында орлыгы, кесәсендә акчасы юк. Колхозны соңгы елларда гел «давай»га корып бетерделәр. Аның үзенә берни дә бирмиләр — ашлама да, машина да, МТСтан килгән трактор, комбайн эшләгән өчен натуралата түләү шул дәрәжәгә житкән — хәзер колхозчы ул машиналардан курка башлады: болар бит безне ач калдырырга килгән.

...Вагон дерелдәве йокыга тарта, ләкин кичәге сугышчыларның әңгәмәсе кызган, алар инде сугыш турында түгел, тыныч тормышның ибен, жаен ничек табу турында гәп коралар.

Нәжипнең гел эче пошты, авыр бер хис гел аның бәгырен телгәләде. Нигәдер шатлана алмады. Бөгелмә станциясеннән Әлмәткә кайтучы бер полуторкага эләкте. Әлмәттә апасы, жизнәсе белән күрешеп чәй эчкәч, Тайсуганга ашыкты.

Нәжипнең сагынып кайткан Тайсуганында беренче көнне бернинди шатлык та сизелмәде. Әнисе булмаганлыктан, йортта ямь юк, жылылык юк. Әтисенең ике күзә дөм суыр. Зыятдин карт коточкыч сугыш афәтен кичеп кайткан улын кочаклап, битеннән, чәченнән сыпырды, күз яшьсез елады.

— Улым, сине генә көттем, бер аягыма төер чыкты, төн йоклаганым юк, ут эчендә сызланып ятам, — диде.

Әле зиратка әнисе кабере янына бармаган иде Нәжип, ат сорарга идарәгә килде. Шул чакта яралы аягы аңа берничә тапкыр хәтәр сигнал бирде. Солдат аңлады: ярасы ачылган иде.

...Бөгелмә врачлары Нәжипне бер читкә чакырып алып әйттеләр: — Картның аягында гангрена, кан хәрәкәте туктап уң аягы үлә башлаган, ампутация ясыйбыз, — диделәр.

Әтисе моңа кайгырмады: юлда үзә үк «мөмкин булса, өзеп кенә ташлар идем, тәмуг газәпләре да болай ук булмас» дип сөйләп килгән иде.

Ампутациядән соң Зыятдин карт өч көн, өч төн сабый бала йокысын йоклады. Аның йөзөндә хәтта канәгатьлек сизелгән сыман иде. Аңына килгәч, Нәжипкә әйтте:

— Инде, улым, бер үкенечем дә калмады. Сине генә көттем. Ходай теләгемне үтәде, синең белән күрешү насыйп булды. Инде мин әниң янына китим...

Бөгелмә больницасында аталы-уллы тыныч кына бер атна ятылар. Нәжипнең ачылган ярасын ямадылар. Әмма бер кичне карт кинәт кемә талаулы башлады да төн уртасында үлде.

Тыныч тормышның, әгәр моны тыныч тормыш дип әйтергә яраса, беренче атнасы энә шулай узды.

Аннары гадәттән тыш авыр бер этап башланды: ач колхозның ач бригадасына аны бригадир итеп куйдылар. Халык хәлсез, атлар ябык, корчангы; кысыр жирләр, буш амбарлар. Ике көнгә бер килгән район газетасында гел мөрәжәгать өйрәнү, йөкләмә кабул итү, кул чабу. Ашарга юк. Улыш — бер гектардан алты центнер, чәчү майданарының планын район билгели. Иген басуларының желеге кипкән, еллар буге ашлама чыгарылмаган. Халыкның ягарына утыны юк, әрәмәлектәр кырылган. Председательләр, бригадирлар, язын эшкә әйткәндә, хезмәт көненә берәр кило ашлык вәгъдә итеп, соңыннан бирмичә, колхозчыны грамм икмәксез кышка кертәп, тәмам ышанычларын югалтканнар.

Кырык бишенче — кырык алтынчы елның мул карлы кышы энә

шулайрак иде. Колхоз кышны зур газап белән чыкты. Активистларга кыш буге Сталин биографиясен өйрәттеләр, конспект язарга мәжбүр ителәр.

Казанга «Житәкче кадрлар әзерләү мәктәбе»нә укырга килгәндә Зыятдиновның кәефе бик начар иде. Авыл хужалыгын бу торгынлыктан ничек чыгарырга? Мөрәжәгатьләр өйрәнемме? Юк. Башка юлларын эзләргә кирәк. Беренче юлы, әлбәттә, колхозчының тамагын туйдыру. Ләкин ул тамак туярлык иппине жирдән ала белергә кирәк. Моның өчен жирнең үз тамагын туйдырырга кирәк. Жир нәрсә белән яши? Дым, жылылык, ашлама. Жылылыгын табигать үзе бирә, әмма ашлама кешеләрнең үз кулында түгелме соң? Ә корылыкка каршы ничек көрәшергә?

Ул укып йөргәндә, корылык мәсьаләсен дә хәл итәргә омтылып карадылар: китте яшел полосалар утырту. Урамнарны шундый плакат белән бизәделәр: Идел буйлап килгән корылыкка каршы тору өчен юлбашчы картага кызыл төрә суккан. Плакатның астына: «И засуху победим!» дип язылган. Халык бер мәлгә тынычланып калды. Интәш Сталин үзе әйткәч, була да була инде!

Ул арада галимнирнен берсе Иван Мичуринның сүзләрен элп тапты: «Без табигатьтән рәхимлекләр көтөп тора алмыйбыз, аны яулап алу — безнең бурычыбыз». Моны бөтен җиргә элделәр. Ул арада Молотов та хикмәтле, мәгънәле сүз әйтеп куйды: «Без яшәгән чорда барлык юллар да коммунизмга илтә». Күргәзмә агитация мәсьәләсе төп мәсьәлә булып алга килеп басты.

...Агроном дипломы алып партиянең Әлмәт райкомына кайтып төшкән яшь коммунист Нәжип Зыятдиновны Кәшер МТСына билгеләделәр.

— Синең карамакта уи колхоз, шулар өчен жавап бирәсең, — диде-
ләр.

«Бу аксак аягың белән транспортсыз ничек йөрөрсەң?» — дигән сораучы булмады — кырыс заман. Хәер, фронтовик Зыятдинов — тыныч тормышта жинеллек эзләүчеләрдән түгел иде. Канаһ мәктәбе, минометчы һөнәре, разведка, атака, госпиталь аны, иң беренче чиратта, үзгә таләпчән булырга, үзгә каты торырга өйрәткән иде.

Партия райкомы исә аңа госпиталь төнөндә биргән солдат антын үтәргә юл ачкан иде...

Икенче бүлек

«Туган илемэ исэн-аман кайтып, буразна башына чыгарлык хал-егарем калса, калкынырмын, тән жәрәхәтләренә баш бирмәм, изге жиремә тугры хезмәтче булырмын, гомерем бую игән игәрмен...»

Шушы сүзләр белән кат-кат ант иткән идеме Нәжиб Зыятдинов? Әйе, вәгдәсә, күнелендә ныгыткан иманы шул иде. Иман! Нинди бөек сүз. Татарның иң зур каргышы бер сүзгә сыя: ул кан дошманының күзенә карап «имансыз!» диде исә, бетте, бу иң кискен, иң аяусыз хөкем. Канлы-дәһшәтле сугыш кырларынан башын исән алып чык-кач, кат-кат вәгдәләр биреп, иманын ныгыткан Зыятдинов, ниһаять, теләгенә иреште, аны МТСка агроном итеп жиһәрделәр. Приказга кул куйганда ана бурычларын бик кыска гына аңлаттылар:

— Синең эш, туган, шул инде — нген уңышын күтәрү!

«Кәшер МТСы шартларында уңышны ничегрәк күтәрәп була соң?» диген сорыйсы килде Зыятдиновның, сорамады, яшь иде, үз көченә ышанган чагы, «ничек тә жаен табармын, сөткә төшкән тычкан да, өметен сүрелдермәгәнә, исән калган!» диген уйлады.

Сугыштан соңгы елларда колхоз кырларында агроном кем иде.

дигән сорауга саллы бер сүз белән жавап биреп була: беркем дә түгел иде. Беркем дә!

Кәшер МТСында агрономнар нәни генә бер бүлмәдә сыешып утыралар, Нәжип Зыятдиновка беркетелгән ун колхоз арада иң бетәшкәннәр исәбенә кәргәнә, ул күбрәк вакытын авылларда үткәрә, Кәшергә кайтып та тормый диярлек. Кайтып күрәнә дә елтырап беткән күн сумкасын болгый-болгый тагын чыгып югала. Сумка буш диярлек, анда бер кыерчык ипи белән бер уч ярма була, авыллар шул кадәр ярлы, ни акчага, ни болай колхозлардан бер кабарлык ризык ала алмыйсың, ачтан үлсәң килмәсә, кыерчыгың үзәң белән йөри...

Агроном иптәшләре аның гадәтләрен белеп өлгерделәр, ул кайтып күрүгә төрле яктан сорау яудыралар: «Ә, Нәжип яшь бөркет булып чыгып китте дә өшәнгән карт тавыкка әйләнеп кайтып керде!» «Йөрөп ни майтарасың?» «Бер-бер эш кыра алсан икән!»

Көтелмәгән, хаксыз хөкем! Аяусыз хөкем. Алдан ук сиңа жинелү юрап кую. Хөкемне тыңлаганнан соң Зыятдинов соңгы сүзен әйтеп, жавап бирергә тиеш... Жавапны бирергә дә кирәк! Тормыш уңай якка үзгәргә тиеш ләбаса! Кемдер аны тамырдан үзгәртәргә тиеш. Шушы, без басып торган ятим кырларның Хужасы табылмасыни?

Иптәшләренәң кайберләре дәшми, әмма аларның авыр карашларының ни аңлатканын яшь агроном бик яхшы аңлый хәзер, бу сүзсез хөкем аны аерата ярсата, нидер әйтеп хезмәттәшләрен уятырга тели, тик андый сүз әлеге телгә дә, күңелгә дә килми... Чыннан да, нишли ала авыл агрономы? Нинди хокукы бар аның, нинди мөмкинлекләр бирелгән соң аңа? Ә районнан кәгазьләр ява гына! Укып, катыргы тышка теркәп кенә өлгер. Казаннан да эш килә кәгазь-боерыклар, хәтта Мәскәүдән дә Кәшер МТСын эзләп табалар: «Үткәр! Өлгерт! Житештер! Арттырып үтә! Шулай сөр! Шуны чәч! Ур! Тапшыр!» Боерыклар кискен, боерыклар катгый. Кайчан сөрәсен дә, ни чәчәсен дә, күпме иген тапшырасын да әллә кайлардагы сөрсөгән кабинетларда билгеләп куйганнар. Игенченең хәле ничегрәк? дип сораган кәгазь генә юк... Районнан, югарыдан килгән сансыз-исәпсез вәкилләренчә берсе дә: «Хәлең ничек, агроном? Колхозчының тормышы барамы?» дип кызыксынмый... Ә игенче ач. Моннан да олы гаделсезлекнең булуы мөмкинме соң? Моннан да хәтәр хәлнең булуы ихтималмы? Бар карап торганы үз хужалыгы, үз сыеры. Күмәк хужалыкка берләшкән кешеләр ул хужалыктан берни дә алмыйлар, киресенчә, үз хужалыгынан тапканны да дәүләткә тапшыра, налогын түлим, заем акчасыннан котылайым дип, соңгы кәжәсен базарга чыгара, ит тапшырырга соңгы сарыгын суя...

Унике колхоз. Жирләр төрле-төрле, ә нәтижә уртак — һәммәсе бертигез дип әйтерлек фәкыйрь. Тракторлар юк дәрәжәсендә, атлар санаулы, кырга чыккан колхозчылар да эленке-салыңкы гына йөри, «миннән киткәнчә, иясенә житкәнчә», диебрәк эшлиләр... Беркемгә кыеп сүз әйтә торган түгел, күңелләр өзелерлек дәрәжәгә житеп нечкәргән, хатынкызлар еларга, ир-ат талашырга гына тора. Таяныч юк, сугыштан исән кайтканнар да, авылларының жан биреп, үлеп ятканын күрүп, икмәкләрәк яklarга каерыла — нефть тарта аларны, яна һөнәр чакыра, берәү китсә, бүтәннәр тезелешеп аңа ялгана. Төп эш толлар кулында, балачага кулында. Толлар кая барсын да ата назын татымаган ятим-ялпы кая каерылсын? Сугыштан соңгы еллардагы толлар күз карашын, аларның яргаланып киңкән иреннәрен, моң тулып зурайган күзләрен, йөрәк сагышларын әле рәссамнарның чын итеп тудыра алганы юк.

Зыятдинов үз хезмәттәшләренәң ни өчен кырга атлыгып тормауларының сәбәбен дөрөс аңлады: кулың бәйлә, күзәң капланган, ни эшләргә кирәклеген күрсән дә берни үзгәртә алмыйсың, шуның өчен ник йөрергә күз көеге булып, эш кешеләренәң ачуын арттырып? Шуңа күрә аның иптәшләре, әгәр куып жибәрмәсәләр, Кәшердә утыралар,

көгазь теркилар да отчет язалар, отчет язалар да күзларен түбән төшерәләр. Тик Нәжип Зыятдинов «хәлем — хәл!» дип түзеп торганнар-дан түгел, ул гел кырда булды, жаны кырга ашкынды, туктаусыз нидер эзләде, нидер табарга кирәклеккен, кискен үзгәртүләрнен зарурлыгына төшенде. Ул чак лозунглары искиткеч матур, янгыравыклы иде: «Авыл хужалыгын тека күтәрергә!» «Нигә тека?» дип аптырый иде аның уй тулы башы, нигә тека?! Илләп-илләп, чамалап-санап, жиде кат үлчәп кенә алга барганда да ярар иде әле. Тагын бер нәрсәне аңлады Зыятдинов: яшәргә омтылып, гел офыкка, лозунглар өндәгән югарыга гына карарга ярамаган кебек, яшәү авыр дип, бил бөгеп, карашыңны гел-гел аска төшерү дә жинаять икән. Язмышның күзенә туры карарга өйрәнгән жаннар гына тормышта үз урынын үзе билгели. Нәжип Зыятдинов үз сукмагына төшә алмыйча шактый интекте. Йөри, йөри — юк үз урыны! Тегендә тыкшынып карый, монда сүз куптара — юк үз сукмагы! Аңа очраклы бер хәл ярдәмгә килде. Көтмәгәндә, уйла-маганда...

Бер колхозның басуын илләп ике трактор сөрә иде. Зыятдиновның күнеле күтәрелеп китте: бер басуда ике тракторны хәзер сирәк очратасын! Тукта, чү, нәрсә бу? Жир өсләп эчкәрәк кереп тракторны күз белән озатып калганда ул гажәп бер нәрсә абайлап алды: сабан-ның алгы төрәнә жирне ертып-ермачлап кына бара икән ләбаса! Арттагы төрәннәр дә ике кул яссау чамасы гына алдыра! Нәжип титак-лай-титаклай буразна өсләп чабып трактор алдына чыкты, тракторчы хатын-кыз икән, юантык кына бер апа, тузан арасыннан чак күренеп торган зәп-зәңгәр күзларен көч-хәл белән ачып ят кешегә, үзенә ярсый кул болгаган, нидер кычкырган кешегә килеп житә язып тракторын туктатты. Нәжип аны сабан янына чакырды.

— Нишлисең син болай, ә? — Зыятдинов ярсуыннан буылып кыч-кырды.

— Ни булган?

— «Ни булган» дип тора бит әле... Тирәнлекне күрмисеңмени?! Миннән калма! — дип бөөрып Зыятдинов тракторчы хатынны ияртеп икенче трактор каршысына чыкты. Сөргән жир өсләп жил-жил баралар, Зыятдинов берәз бара да иелеп кулын сөрелгән жиргә тыгып карый — сай! Бөтен басу аннан-моннан гына сөрелгән иде. Тракторчыларны жәлләп, колхоз хәлләрен жинеләйтергә тырышып уенны дөнья буге куып йөрсәң, монда, аяк астында жинаять эшләнә икән ләбаса! Икенче трактордан сикереп төшкән егет аларга каршы килә башлады. Ни булган, имеш!

— Нигә елатасыз жирне? — диде Зыятдинов сабыр булырга тырышып. — Болай да мөмкинлекләр чикле, булган тракторлар белән иген кырын мәсхәрәләп йөрсәң, без йөз ел бөлгенлектән чыга алачак түгел.

— Әй, ярамаган тагын, — диде тракторчы хатын, чырт иттереп, ир-дәрчә төкереп. — Ипекәе барыбер безгә эләкми.

Зыятдинов үз колагына үзе ышанмады.

Егет тә хатынны куәгләде.

— Унса ни дә бу басуда иген, уңмаса ни. Берәү дә рәхәтен күрәчәк түгел. Безнең авылда ни дип жырлаганнарын беләсеңме? Колхоз идарәсенә кереп бәрәңге асылынган. Үлгән. Ә үзе болай дип язып калдырган: «Башымны да кыралар, артымны да кыралар. Колхоз иппи бирмәгәч, минем белән торалар».

— Аның әле мондый жыруы да бар... — дип хатын яман жыр сузды. Бусы инде хәттин ашты.

— Бу сүзләрегез өчен! — дип кычкырып жибәрде Зыятдинов.

Агроном кычкыра дип, егетнең куркырга исәбе юк иде:

— Китәм мин, абый, — диде ул. — Паспорт кына көтәм.

Хатын, мыеклары як-якка тырпайган чабатасы белән, буразнаның тирәнлеген үлчи башлады... Сиздермичәрәк азапланса да, Зыятдинов

аның бу «тырышлығын» абайлады, хатынның борчылуын аңлады. Ул болай ғына, сүз жаеннан ғына борчак атып маташа, «нигә жирне елата-сыз?!» дигән сүзләр күнеленә уй салды...

Бер-ике көннән тракторчылар бригадирлары, күпчелек тракторчылар МТСка жыелгач, Зыятдинов бер әңгәмә корды. Сугышта күргәннәрен сөйләде, кайтмый калганнарның шушы кырлар өчен жан бирүен айтте. Иң актыктан сүзен болай дип тәмамлады:

— Без — шушы жирләрнең хужасы. Эшлибез икән — үзебез өчен!

Жыелганнар шым ғына таралдылар. Аларның сүзсезлеге Зыятдиновның бәгырен телгәләде. Әмма икенче көнне тракторларның ул таләп иткәнчә сөрүләрен күрөп, тагын бер кат аптырады.

Иманы ачыклана төште Зыятдиновның, председателъләр, бригадирлар белән күзне-күзгә нык терәп сөйләшә ала башлады, карашы үткенләнде, фикере ныгыды. Дөрөс, колхозчыны кызганырга кирәк, кызганган тәкьдирдә дә аңа таләпчән-каты бул! Кызгану хисе белән генә аның тамагын туйдыра алмассың!..

Кыс. Өстәлдә куыгына корым сара башлаган бишле лампа яна. Агрономнар бүлмәсендә беркем дә калмаган. Тын. Тәмәке исе сеңгән стеналарга тышта жил бәрелә. Колхозларның еллык бурычларын, недоимкаларын санаудан бүтәнне белмәгән чут төймәләре. Нәжип өстәлләр арасыннан үтеп-сүтеп йөри. Болай килгәндә чут сала — декабрьгә биш көн калды... Тегеннән килгәндә шомарган төймәләргә тагын шудыра — яңа елга да житәбез...

Ишек нигә шулай акрын ачылгандыр, эмма бусаганы атлап кергән кешенең үзен эзләп йөрүен ул эчке сизем белән сизенде. Керүче, күз күргән кеше, Әлмәт райкомы инструкторы бер генә жөмлә айтте:

— Сине райком секретаре чакыра.

Ул инструкторга үзен көтеп торырга кушып, МТС директорының квартира ишеген кабаланмыйча ғына шакиды, берәз уйларны жыеп керергә кирәк иде.

Әле өстәлдәге самавыр сүнәргә дә өлгермәгән, әле табадагы бәрәңге дә ашалып бетмәгән көйгә тора, директор тастымал белән ирен читләрен сөртеп агрономуна сәерсенеп карады.

— Мине алырга килгәннәр. Беренче үзе ат жибергән.

Директор дөнья күргән кеше, «ник?» дип сорамады, чәй янына кыстарга ачылган авызын ябып, Зыятдиновның яргаланган учын кысты. Берәз торгач кына:

— Ризалык бирдеңме? — дип сорады. — Рас чакырлар икән, әйдә, бар. Чын кешене бер урында ғына тотмыйлар. Бик кыенга китсә, кире кайтырсың. Сиңа һәрчак ишек ачык булыр. Мин сине баш агрономым итәргә дип йөри идем.

Зыятдинов бүтәнчәрәк хәл итте: «Кайтмыйм! Чын кеше булам дисәң, чын эштә сыналгыга кирәк!»

Юл — уй йомгакын үзе белеп тәгәрәтә, әле сүтә, әле жыя. Ат күңелле генә юрта, уйлар тоташ чылбыр булып өзлексез агылалар, кар бер көйгә генә шыгырдый... Эшнең төрлөсән татыган, беләге ныгып өлгергән егет булып керде Нәжип ул көзгә. Соң ғына, инде кыр эшләре йомгаклана дигәндә, аларны, өч кешене, авылдан илле чакрымдагы Бөгелмәгә бәрәңге илтергә жиберделәр. Өчәүнең берсе, Корбый — сугышта булырга өлгергән, яраланып кайткан кеше. Гайнулла белән Нәжип — әле яшьләре кермәгән егетләр, жан дуслар. Октябрь азаклары. Юеш кар юл буендагы әрем куакларына кунып аларның башларын иде, анда-санда шыраеп торган кара куакларны агартты. Берәздән кинәт аязытып, туңдырып жиберде. Юлаучыларның үтәли манма су булган өс-башлары бер тында шыкранлап катты, кабыкка әверелде. Алар атлары өстенә тыгызланып ябышып каткан бозлы-карлы чыбыркы саплары белән кыра-кыра яннан барып, әле йөгереп, әле әкрәкләп жылынырга тырыштылар. Салкынлык отыры арта барды. «Үләбез болай булса!» — диде Гайнулла. «Үлмибез!» — диде иреннәрен

көчкө кыймылдатып Нэжип. «Үлэргэ ярамый!»— диде Корбий нэм ат сыртына берне тамызды. Йөклөрдөгө бэрэнгө шыкранлап каткан, шулай булса да аны тиз-тиз тапшырып кайтыр юлга чыктылар. Көн шул кадэр ямьсез, таң атса да яктырмады, әле кар ява, әле янгыр сибаләп үтә, жил әле уннан, әле сулдан әрсезләнәп бэрә дэ бэрә!

Бәлә артыннан — бәлә: байтак кайткач, Корбийның арт тәгәрмәчә төштө. Өчәүләшәп, ах-ух килеп, иңнәре белән арбаны күтәрәп тәгәрмәчнә кигертеп карадылар, барып чыкмады, буш арбаны күтәрерлек хәлләре калмаган икән! Тәгәрмәчнә көч-хәл белән күтәрәп буш арбага ыргыттылар да кузгалдылар. Күчәр башы үзенә бер ямьсез тавыш чыгарып, жирне кылдый-былдый тырыап барды, Корбийның аты арбасын көч-хәл белән сөйри, кинәйгән дымлы борын тишәкләреннән туктаусыз пар бөркелә иде...

Авылга житкәч, берсе дэ арбадан төшә алмады, аларны ябышып каткан жирләреннән күтәрәп өйгә керттеләр, киёмнәрен кисеп салдырдылар. Гайнулла белән Корбий бик озак чирләделәр, Нэжип юталләп йөрөп котылды...

Нигә бу хакта уйлады әле Нэжип? Үткәндөгө авырлыклар нигә күңеленә инде? Бүгенгесә жинеләрәкмәни? Дөрөс, өстә толып, аякта, ямаулы булса да, киез итек, озын кунычлысы, тезне каплап торганы... Киләчәкнә уйламаска тырышып үткәннәргә әйләнәп кайттымы аның күңелә? Алда аны ни көтә? Күңелә сизенде, аны кайсы булса да колхозга рәис итмәкчеләр. Бүтәнчә булмас.

Председатель...

Кырык бернен авыр хатирәсеннән ычкынып уа бүгенгә көнгә, кичәгеләргә кайтып төштө. Үзе хезмәт күрсәткән колхозларның председателләре аның күз алдыннан тезеләп үттө. Нәркайсының үз холкы. Төскә-биткә дэ бер-берсенә охшамаганнар. Бер нәрсә тигез — алар йөзләгән, меңләгән кешеләрнең язмышын хәл итәргә тиеш. Иң беренчә чиратта аларның тамагын туйдырырга бурычлылар...

Колхозчылар да төрлечә, бер авылда жәен-кышын эленке-салынкы гына йөриләр, икенчеләрендә тоташтан бушка эшләсәләр дэ тырышалар, карышусыз эшләп маташалар. Нигә алай? Председательдән киләме бу, әллә бүтән сәбәпләре бармы? Председательдән, аның үз кешеләренә мөнәсәбәтеннән килә булса кирәк.

Әллә инструктор сүзгә саран инде, әллә Зыятдиновның уйларын бүлүргә базмады, ингә-иң терәлешәп утырсалар да алар юл буге сөйләшмәделәр диярлек. Ат үз белдегә белән кайтты-кайтты да Нэжипнә туган авылы Тайсуган клубы ишеге төбенә килеп туктады. Ишек катында кемдер кизу торганмы, ишек ачылды, чәрелдәгән зәһәр тавыш ишетелде:

— Кайттылар, кайттылар!

Ни гажәп: клуб эче шыгрым тулы халык иде... Көндөз жыела алмаслар идемени?! Нигә шул кадәр ашыгыч? Нәрсә булган?! «Үзәк» колхозында жыелыш өч көн бара икән инде, өч көн давамында председатель сайдый алмаганнар... Райком тәкхдим иткән беренче кандидатны: «Әчә!»— дип, сәхиәдән куып төшөргәннәр. Күрелмәгән хәл — авыл халкы райком кешесен кире кага! Икенче көннә тагын берәүне чана түренә утыртып алып килеп күрсәткәннәр. «Ә, без беләбез моны, өч елда өч хужалыкны кара жәяүгә калдырды!»— дигәннәр.

Беренче көннә район жир бүлегә мәдирә килгән булган, икенче көннә райбашкарма рәисе килеп житкән, өченче көннә исә... гауганы туктатып, эшнә ансат кына хәл итәргә чамалап, районнан жыелышып ук килгәннәр, беренче секретарь да монда, икенчесе дэ, райбашкарма рәисе дэ, хәтта, эчкә эшләр бүлегеннән дэ вәкилләр бар, алар кызарынып-бүртенәп залда, иң алдагы рәттә утыралар иде...

Бүгөн берәү тәбәнәк залдан:

— Жәмәгать, безнең Зыятдинов бар бит!— дип кычкырган. Алжыган халык дәррәү кузгалып:

— Зыятдинов рәис булсын, аны барып алырга кирәк!— дип шуала-

ша башлаган. Үзара киңашкәннән соң Кәшергә ат чаптырганнар... Хәлне кыска-кыска гына аңлатып биргәннән соң президиумдагылар өмет тулы күзләрен Зыятдиновка текәделәр: «Син ризамы?»

Тавышка куйдылар. Аннан да, моннан да куллар күтәрелә башлады, алдагы рәтләрдән бер карт калкынды:

— Бу малайның председатель булып эшләгәнә бармы соң? — дип сорады Сәлимгәрәй абый. Сорау ошады Зыятдиновка. Райком секретаре белән РИК рәисе бер-берсенә караштылар, алар асылда Зыятдиновны аз беләләр, ул әлегә партия членлыгына кандидат кына, житәкче эштә дә үзен күрсәткәнә юк, алай-болай ордым-бәрдем кыланып соңыннан жавап бирергә туры килмәгәе...

Сәлимгәрәй карт президиум йөрәгенә берәз шом салса да, халык тоташтан: «Сайлыйбыз! Шуны сайлыйбыз!» — дип кычкыргач, карышып тормадылар, ризадаштылар, икеләнеп, киңәшеп торырга ара калмаган иде. Күпчелек яна председателгә тавыш бирде...

Клубтан чыгуга ук Нәжипне авылдагы туган-тумачалары урап алды.

— Башсыз икәнсең! — диде берсе.

— Муеныңны сындырасың! — диде икенчесе.

— Казна ипиен сагыңдыммы? Төрмәгә кертәләр сине, малай.

Кул күтәрмәүчеләр аның туганнары булган икән, клубтан чыккач, аларның йодрыклары һаваның тетмәсен тетте, егетне уртага алып эт итеп сүктеләр, төкеренеп үз өйләренә таралдылар. Зыятдиновның күнел түрәдәге: «Туганнар ишле, нич югында, кыен чакларда алар булышыр!» — дигән өмете беренче кичтә үк жимерелде.

Кәшер МТСында эшләгәндә, колхозларга чыгып, йөргәндә аны гел бер сорау бимазалады. Нигә шушы кадәр кытлык-афәт заманы килде соң әле? Нигә шушы кадәр гаделсезлек туды?! Колхозчы мал-туарын ничек асрасын да үзе, каян юнәтеп, чыкмаган жанын сакласын?! Бер грамм ипи тимәслеген белеп, жәен-кышын ничек эшләп йөрсен?! Кайчанга кадәр сугыш елларының шомлы күлгәсе сузылып барыр?

Туган авылы Тайсуган. Ул шунда председатель. «Үзәк» дип аталган шушы колхоз үзәгенә дә сугыш үткәнән белә иде Нәжип Зыятдинов. Ләкин ул мондагы хәлләрне элек гади кеше булып белә иде, гади кеше күзә белән карап аера иде. Мәгәр колхоз председателе авыл урамнарына, басу-кырларга, юлларга, күперләргә, йортларга, басу капкасына, чишмә-инешләргә, басуларны телгәләгән ерганаclarга бөтенләй бүтән күз белән карый. Һәр моржадан чыккан төтенгә, һәр йорт ишегеннән чыккан исләргә (ни пешерәләр, ни ашыйлар!?) ул игътибарын бүтәнчә юнәлтә. Жыелыштан соң йокысыз борсаланып ятканда Нәжип бер кеше булса, йокысыннан калкынып, ашык-пошык бер-ике чынаяк чәй йотып, авыл урамына чыкканда инде ул үзгә кеше иде. Ул үз язмышына килеп кәргән яна вазифаның авырлыгын иртәнгә беренче адымыннан ук төшенде. Якыннарының, туганнарының әрнүле сораулары аның колак төбөндә беренче иртәдә үк кат-кат яңгырады...

Әллә эшкә керешкәнче райкомга барып караргамы? Булмый миннән, дип, әүвәлдән үк икъярар итәргәме? МТС ишеге аңа ачык калды лабаса...

Ир канаты — ат. Крестьянның терәге — ат. Иген басуының төп хужасы — ат. Ул танышуны атлардан башлады. Атларның бер ише түбә өрлегенә эленгән. Корсак астыннан ике урыннан аркан үткәргәннәр дә өрлеккә асып куйганнар... Каян бау, аркан табып бетергәннәр дигән?! Болары әле хәлләрәк икән, күпчелекнең эленеп торыр әмәле дә калмаган, алар жан бирергә әзерләнеп суык жиргә сузылышып яткан, күзләре ачык, шигән яфрак кебек борын тирәләренә куге бәс сарган, тыннарын чак кына алалар, күптән кыргыч күрмәгән сырт буйлары салам катыш пычрак кар белән кайракланып каткан...

Атлар белән сүзсез генә хушлашып ул туп-туры сыерлар янына атлады. Фермага барып кәргәч болай да шомланган йөрәгә бөтенләй

имәнәп китте. Кабыргаларын әллә кайдан санарлык, сырт тиреләрен укра тишкәләп-кәрәзләп бетергән, әллә ничә елдан бирле ябагаларын коя алмаган арык сыерлар корсаклары белән стенага терәлгән, күзләре мәңгегә ачылмаска ябылган кебек. Арада ник берсе күшәсен дә, ник берсенең ирене кыймылдасын?! Бозаулуй алмыйча жан биргән сыер янәшә ята...

Яна рәис килүен ишетепме, аның тирәсенә фермада эшләүчеләр жыела башлады, кулларында сынык саплы көрәк тә сынык жәпле сәнәк... Алар председателен күзенә карамаска тырышалар, председатель үзе дә күзләрен алардан яшерә.

— Күмәргә кирәк бу бичараларны,— диде ул сыерларга күрсәтеп. Бер почмакта торган ат чанасын тартып китереп, үлгән сыерларны аркылы-торкылы шунда салдылар һәм сүзсез-өнсез генә чананы тартып алып чыгып киттеләр.

Я, ниңә чакырып кайтардыгыз да ниңә сыңар сүз дә дәшмисез сез, авылдашлар? Председательдән сүз көтәсезме? Ул ни әйтсен? Ни белә ул сезнең хакта? Ни әйтә ала? Хужалык белән якыннанрак танышкан саен, иртән күнелгә кергән «әллә ташлап качаргамы?» дигән уй ераклаша барды, хужалыкның мөшкел хәлен ачыграк төсмерләгән саен Зыятдинов: «Юк, китмим. Китмим!»— дип, антын ныгытты. Кемдер чарасын таварга, эшләргә, авылга хәл кертәргә тиештер ләбаса! Моңарчы да килгәннәр дә киткәннәр. Юк, ул китмәс, ул — шушы як кешесе, монда аның туган җире!

Амбарларда бер бөртек ашлык юк. Бер бөртек! Күпчелек амбарларны бикләп тә тормаганнар, кышкы яман җил такта ишекләренә бер якка каарып ташлаган, почмакларга ап-ак кар тутырган.

Күмәк хужалыкның язмышын бер башың гына чишә алмассың. Бу — хакыйкәт, моны Нәжип күптәннән белә: «берлектә көч», авыл хужалыгында яшә агрономның байтак тәҗрибәсе тупланган, ул шул көнне үк, кичкә кырын, идарәгә авыл активын жыйды. Бригадирлар, коммунистлар, укытучылар, ферма эшчеләре — һәммәсе билгеләнгән вакытка килеп життеләр.

Кергәннәр шыпырт кына салам алышалар, тавышсыз диярлек сөйләшәләр, председателенң колагы сак: «Ник жыялар икән?» дигән тәшвишле сорауны да ишетеп кала, беркем көлми, берәү дә елмаймый, йөзләр кырыс, күзләр монсу, һәммәсе нидер көтә, яхшылык көтеп өметләре өзәлгәч, һәммәсе дә ниндидер көтелмәгән ят хәбәр, яман хәбәр бардыр, дип уйлыйлар, ара-тирә каш астыннан гына Зыятдиновка да карап алалар. Ә ул кергәннәргә кычкырып салам бирә, чишенергә куша, утырырга урын күрсәтә, елмаерга, каушамаска тырыша. Ниһаят, жыелып, чишенеп, оешып беттеләр.

— Я, туганнар,— дип башлады сүзен Зыятдинов.— Нишлибез?

— Нинди мәгънәдә әйтәсен? — дип сорады бишмәтен салса да, колакчынын салырга оныткан Габдрахман Гыйльфанов.— Аңлат!

— Мал-туарны ничек коткарабыз, туганнар?

Чыш-пышлар, кымшанулар бетте, идарә бушап калды кебек, тирән һәм куркыныч тынлык урнашты. Тынлыкны артыкка жибәрергә ярамый иде, Зыятдинов шуны чамалап, бүреген баш очына ук калкытып куйган Гыйльфановка эндәште:

— Менә син, Габдрахман абзый, ике атны үз тәрбияңә алып, язгы чәчүгә кадәр ашатып, тәртә арасына керерлек дәрәжәгә житкерер идеңме?

Күзләр Гыйльфановка текәлдә. Аның йөзенә тир бәрәп чыкты, бүрек тә баштан очып төште, тез өстенә кунаклады. Ике ат?! Әле тышта декабрь, кышның корсагы кин, язга тиклем ике атны карау өчен бик күп көч, ризык, түземлек кирәк.

— Дөрес, жаен табарга тырышырбыз, аз-маз азык колхоз ягынан да рәтләребез,— дип ачыклауны кирәк тапты Зыятдинов.

Хәзер бөтен эш Габдрахман абзыйда терәлп калды, әгәр ул: «Риза!»—

дисә, бүтәннәр дә килешәчәк, монысына Зыятдинов шикләнми иде.

Гомергә рәхмәтле булды Нәжип Зыятдинов шушы акыллы кешегә, гомеренә онытмады... Әле аның бик күп дәрәжәләр, бүләкләр алып ил күләмендә макталасы көннәре алда, әмма һәр бүлгәндә, һәр ирешкән дәрәжәсендә Тайсуган авылының шушы кешесе — Габдрахман абзыйның гадел өлеше барлыгын ул бер чакта да онытмады.

— Нишләмәк кирәк соң?.. — картның тавышы калтыранып куйды. — Алмыйча да булмас... Мал-туарсыз колхоз яшәячәк түгел. Кырылып беткәнче атларны да, сыерларны да тернәкләндерергә кирәк...

Председательнән авызыннан өзеп әйтте Габдрахман Гыйльфанов бу сүзләрне, һәм бу сүзләрнән аның авызыннан чыгуы аерата тәэсирле, хисле булды. Жыелганнар язгы ташкын кебек үк кубарылмасалар да, берән-сәрән хуплау тавышлары ишетелде, шул кичтә активка ат-сыерларны бүлеп тә бирделәр. Һәркемгә өлеш чыкты, председателънән үзенә дә...

Икенче көнне ферма юлыннан халык өзелмәде, башта кичтән килешенгән активлар кузгалды, аларга ияреп бүтәннәр чыкты, кемдер бу кузгалышны мазәк итеп карарга төште, беркемнән дә кулы буш түгел иде диярлек, кем чиләге белән бәрәңге күтәргән, кем култык астына печән бөтереп тыккан, көрпә, бәрәңге кабыгы ише нәрсә китерүчеләр дә бар, ферма тирәләрен кардан чистарттылар, яңа сукмаклар салынды. Капка-ишек төпләренә жан керде, жил өреп, кар кереп торган тишек-тошыкларны иске кабык, такта очлары белән ышыкладылар, күгәргән тимер кыргычлар кылыч кынысыдай арык ат сыртларында йөрөп ялтырашты, малларга суны жылытып эчертә башладылар. Зыятдинов бик кыенлык белән, артынан бик нык йөрөп, азрак фураж кайтарта алды, сыерларга, атларга башак бирү тәртипкә керде, атна-ун көн дигәндә күтәрәмгә үк калмаган атларны жиңел чаналарга жигеп карда тирәсендә вак-төяк йомышка да йөртә башладылар. Кемдер былтырдан онытылып калган эскерт төбен хәтерләде, уйсулыкта ике печән кибәне сакланган икән, хатын-кызлар барып, аларны кар арасыннан чыгарып фермаларга ташып та куйдылар. Сыерлар, чайкала-чайкала, йөрергә өйрәнә башлады. Әлегә сыер савучыларның төп эше шул иде: мал башын саклап калырга!

Яңа елга керделәр. Яңа елда авылда бернинди тантана, бәйрәм төсө булмады, һәркем сагаеп, куркынып һәм өметләнеп язны, язгы чәчүне көтә иде. Бәрәкәте белән килсен ел, бәрәкәте белән килсен яз, игеннәр уңсын да крестьянның тамагы ипекәйгә туйсын... Калганын күз күрер. Баш исән булсын, баш!

Төрле яктан уйлап, бөтен ваклыкларны исәптә тотып язгы чәчүгә эзерлек башланды. Тимерче алачыгы ул көннәрдә ябылмады диярлек, сабан-тырмаларның хәстәрән күрделәр, чәчкечләргә эзерләделәр. Чәчәргә орлык кына юк! Монысы инде тулысы белән председатель жылкәсенә төште. Районга чапты, күршеләрнән ишеген шакып карады, авылга башлаш кына яшәп яткан Башкортстанга чыгып керде. Чынлап еласаң, суык күздән дә яшь чыгар — юнәтеп, колхоз амбарларына ташытып куйды... Чәчү өстенә дип атап, аз-маз фураж да кайтарткач, председателънән абруе бермә-бер үсеп китте, монарчы шикләнеп кенә күзәтеп торган туганнары да: «Безнең нәсел!», «Тамыры безнеке!» дип күкрәк кага башладылар.

Ярлы чакта без туган була беләбез. «Юклык талаштыра», диләр... Алаймы икән?.. Үз авызларыннан өзеп колхоз атларына соңгы сыныкларын илткән, илтә алган кешеләрне ничек бертуганнар дип атамыйсың?!

Илленче елның язы — дәррәү, жәе ифрат бәрәкәтле килде. Бөтен халыкның күзә кырда иде. Алабута ашап, яшь бәрәңге яфрагынан күмәч пешереп, жан сакладылар. Игеннәр тигез генә тишелеп чыгып күз явын алып үсә, калкына башлады. Болай булгач ашлык уначак!.. Ә шушы күз текәп ымсынып көтеп алган уңыштан крестьянга аз булса да өлеш чыгармы? Ничә еллар алар чәчүлек хәстәрли алмыйлар. Фураж турында әйткән дә юк! Тавыкларга сибәргә бер уч бөртек калмый. Көз буге ташып чиләнә-

ләр, жыклары чыкканчы икмәк илтәләр, ә язын... бәләкәй арбаларга төяп, кара тиргә батып, кире ташыйлар. Әйе, бар иде заманалар!

«Сонгы елларда авыл халкы авылдан кача, яшьләр авылда калмый. Нигә алай?» дип лаф орабыз. Тирәндә түгел аның серләре, өстә генә ята, әнә шул мыскыллаулар, ничәмә-ничә еллар крестьяннан көлү, мәсхәрәләү аның канын катырды.

Хәзер шул сынауны Нәжип Зыятдинов та үтәчәк... Юк, ул башка председательләр кебек «ә» дигәнгә «мә» дип атылып чыкмас. Ышанып чакырдылар аны колхозчылар, зур ышаныч белән язмышларын аңа тапшырдылар. Зыятдинов шыксыз хәлләргә юл куймас, ул үз крестьяннарының күкрәкләргә терәп ипи кискәнән күрер. Мондый мул уңыш үскән елда да эш хакын түләмәсән, дөнья аны кичермәс!

Арыш, аннан да ныграк бодай унды...

Каерылып уңган басуга сынау өчен лобогрейка кертеп карадылар һәм былгы икмәкне кул белән урырга туры киләчәген аңладылар: лобогрейка алдыра алмый иде! Бер яктан, сөнеч, икенче яктан караганда... хәсрәт! Нишләргә?

Колхоз парторгы, мәктәп директоры Гали Садриев:

— Колхозчының үзенә әйтеп карыйк,— диде.

Риза Нәжип Зыятдинов, парторг әйткән сүз аның йөрәгенә ята, тик ничек итеп, нинди сүzlәр табып халыкка эндәшәргә?! Халыкның күзенә ничек карарга?! «Иписез калдырмам!» дип вәгъдә бирер иден, әйткән сүзеннән коры куаныч булуы бик ихтимал!

Авыр кышны чыгып, язын бөтенләй хәлсезләнгән халык бу юлы бик акрын жыйналды. Зыятдинов, клубка киләсе кеше килеп беткәч кенә керәсе булып, идарәдә утырды. Сораулардан курка иде ул, жавабы әзер түгел иде әле аның. Берзаман: «Халык килеп бетте»,— дип хәбәр алгач, клубка керде, колхозчылары каршысына чыгып басты.

Я, нинди сүzlәр белән өнди аласың бу кешеләрне? Халык, асылда, мәрхәмәтле ул, шәфкатьле, ана үзе көткән сүzlәр белән генә мөрәжәгать итәргә кирәк, үз телендә эшкә дәшәргә, алга чакырырга... Әле килеп бетмәгәннәр икән, һаман өстәләр.

— Сыймыйбыз, әллә ишегалдына гына чыгабызмы?— диде парторг.— Бер чакта да шушы кадәр халык жыйелганы юк иде.

Савылып чыгып, ишегалдына клуб каршындагы чирәмлеккә таралып утырдылар. Тәмәке янчыкларын кулга алдылар, саргайган газеталар чыжтырдап ертылды, жылы кичке һавага түтәл тәмәкесе иссе таралды.

Сүзгә Зыятдинов түгел, Гали Садриев алды. Озак сөйләмәде, мәгәр сөңдерерлек итеп әйтте. «Быел басуларда иген уңды, күрәп торасыз, әгәр аны түкми-чәчми жыеп алмасак, хурлыгы безгә булыр,— диде.— Комбайн юк, лобогрейка алдыра алмый. Бөтен өмет — сезнең кулларда!»

Парторг сөйләп бетерде дә утырды. Арттагы рәтләрдән берәү:

— Ачның ачуы яман. Нәрсә ашатасың?— дип кычкырды.

Бу сорауны көтә иде Зыятдинов, жавабы әзер, сикереп торды.

— Туганнар, урларга рөхсәт юк. Анысын ныгытып әйтәм. Мәгәр уып, кыздырып ашаганнарга сүз булмас.

Жыйелган халык тонык кына гөрелдәп куйды: хуплаумы бу, әллә ачу белдерүме, аңларлык түгел.

— Кыздырган арыш белән ерак китә алмассың...

— Ураклар калмады! Кул белән уыргамы?

— Эшләгәнгә ни белән түләрсең?!

Боларга да җавап бирергә тиеш иде председатель, тәвәккәлләде:

— Уракны табам. Хезмәт көненә бер кило бирәчәкбез!

Бөтенесе Зыятдиновка бармак белән төртеп күрсәтә-күрсәтә шаркылдап көлә башлагач, председательнең аркасына салкын тир бәрәп чыкты, менә, иң кискен мизгел житте! Иң җаваплысы! Аның күз аллары томанланып китте: «Ышанмыйлар!»

Ярый әле, уртадан бер абзый күтәрелде:

— Сүзендә тор, председатель, эшлибез! — дип әйтәп салды.

Шаркылдаулар тукталды, хатын-кызлар бирчәйгән бармаклары белән күз төбә жыерчыкларына кереп кысылган яшьләрен сөрттеләр, тәмәке төпчекләренен чытырдап янганы ап-ачык ишетеләп торды. Тукта әле, дип уйлады чуалган башлар, замана бер үзгәрергә тиеш ләбаса! Крестьянның да кеше икәнән аңлар көн килеп житәргә тиеш ләбаса! Әгәр шул көн якынайган булса?..

— Эшлибез! — дип күтәрәп алды алдагы сафлар.

— Эшлибез! — дип кушылды ана урталар.

— Эшлибез! — дип күтәрелде иң артта утырганнар.

Тимерне кызуында сук, хәзер ана суынырга ирек бирмә!

— Туганнар! Сүзәбез сүз булып кына калмасын дисәк, тәртип турында да сөйләшәп куйыйк. Фронтта һәммәсен тәртип хәл итә. Болай килешик. Көтүнә өченчә яртыда куабыз да сәгать өчтә бөтенәбез кырда булабыз. Соңарырга беркемгә дә рөхсәт юк. Сөз шуна ризамы?

Килешеп таралдылар. Кара таңнан председатель районга китте. Райкомның да урак өстендә йокысы кача, беренче секретарь таңнан ук бүлмәсенә килеп утыра. Шакиров «Үзәк» колхозының районда иң артта барганын белә, таңнан күзен ертып килеп кергән председателенә күргәч, болай да төкәсе чырае тагын да ныграк сытылды. «Килгән икән — нидер сорарга йөри!»

— Иптәш Шакиров, — диде Зыятдинов, сүзне каянрак башлыйм икән дип уйлап-ниеп тормыйча. — Колхозчыга аз гына булса да ашарына биреп булмасмы?

— Каян алып? — диде секретарь.

— Быелгы уңыштан инде. Арыш шәп күренә бездә. Бодай да ару.

Зыятдинов жыелышта булган хәлләрне, колхозчыларга биргән вәгъдәсен тәртип белән генә сөйләп бирде. Шакировның йөзә бер ачылды, бер кырысланды. Зыятдинов кат-кат: «Аларны алдарга ярамый, мин вәгъдә бирдем!» — дип кабатлады.

— Иртәрәк биреп ташлагансың, — диде секретарь. — Уйламыйча эшләгәнсең, яшьлегенә баргансың.

— Күрәм, асылда сөз дә каршы түгел, иптәш Шакиров.

— Дәүләт алдындагы бурычларыңны үтә, аннан үзәң кара!

— Үти алмас дисез инде?

— Алай димим, жиңел хәл итәргә чамалыйсың, дип әйтүем генә.

— Инде сезгә бер үтенеч. Безгә мең урак кирәк.

— Нигә шул кадәр күп?

— Без мең уракчы чыгарырга ниятлибез.

Яшь председателенң кыюлыгымы, чаялыгымы ошады беренче секретарьга, ул шунда ук телефонга тотынды, каядыр шалтырата башлады, кемгәдер ярдәмләшергә, кемгәдер табарга кушты. Ике көн районда аяк табаннары янганын чабып Зыятдинов авылга мең урак алып кайтты.

Авылның ике башына да капка ясатты председатель. Капка башларына кызыл әләм элделәр, баганаларга герлә сәгать астылар. Келт-келт йөрәп вакытны санаган сәгатьләрне карарга бөтен авыл малае жыелды...

Менә көттереп кенә жәйге таң атты. Анда-санда капкалар шыгырдады, коргаксыган имчәкләрен селкеп, жәй булса да, көрәргә өлгөрмәгән сьерлар чыкты, кәжә бәрәннәре мәзлдәде, сарыклар тыпырдап узды. Көтү артынан тузан басылып та өлгөрмәде, берәм-берәм кешеләр күренде. Берәүләр куш булды, кушылганнан ун булды. Ак киез эшләпә кигән картлар, чип-чиста яулыкларын артка туздырып бәйләгән хатыннар, ак, кызыл яулыкларын чөеп бәйләгән килеңнәр, чәчәкле алъяпкычлар белән нәзек билләрен буып жибәргән житкән кызлар, кара түбәтәйлә ир-атлар, кояшта уңган пилоткаларын кыңгыр салган кичәге солдатлар, үсмерләр, мәктәп балалары... Башта Югары очта халыкны каршылап торган председатель нәкъ сәгать өчтә, атын юрттырып, Түбәнөч капкасына килеп житте.

Чәчкән жирләрдән чәчүлегеннән аз гына күбрәк уңыш жыеп алганнар. Ни өчен? Кем гаепле?

«Эш, нигездә, председателънең эшчәнлегенә кайтып кала», дип уйлады Зыятдинов. Моңарчы председателъләр килгән дә киткән, килгән чакта да күбесенчә үз кайгысын гына кайгырткан. Район житәкчеләре белән эш йөрткән, тарантас төпләрендә, артлы чаналарда районга шыпырт кына каз, үрдәк түшкәләре агылган, капчыгы-капчыгы белән он, май, ит барган... Алар бүгенге мөмкинлекләренә ача алмаганнар, бүгенгелә иртәгәгә ялгарга кулларыннан килмәгән. «Давай, давай! Шуруй, шуруй!»— шул хөкем сөргән... Житәкчеләр ипләп кенә колхозчыдан, крестьяннан аерыла барганнар, тора-бара бөтенләй ераклашканнар. Колхозларны талап, өстәге түрәләр каршысында гына яхшы атлы булып күренергә өйрәнгән бер иш карак, оятсыз председателъләр турында әле житди сүз әйтелмәгән, гадел хөкем чыгарылмаган...

Аннары: нигә председателъләр шул кадәр еш алышынып тора иде микән?.. Югарыдан кушып берәүне китереп куялар. Аның аркасы жылынып та өлгерми диярлек, үзе житәкләгән хужалыкның бөтен нечкәлекләрен өйрәнәп тә бетерә алмый, хужалык елы тәмамлануга, председателъләрнең «Бөек күченеш» чоры башлана...

Аңа кадәр житәкчелә булып килгәннәр тишек-тошык салкын фермаларны күрмәгәннәрме, халыкның ач-ялангач, боек гомер үткөрүен абайламаганнармы?.. Житәкчелә күзә үткән, күнелә саф, акылы камил булырга тиеш.

Нәжип Зыятдинов башта фермалар ягына карарга читенсенә иде... Хәзер иртән, нәрәттән соң, һәркөн шул якларны урап кайта. Нишләргә? Малкайларны кышка ничек алып керергә? Бармы моның берәр юлы? Эзләсәң, бар икән, эзләсәң, һәр нәрсәгә чара табып була, монда да халык акылына, халык зирәклегенә генә таянырга кала!.. Элек каралты стеналарын читәннән үргәннәр дә балчык белән сылап агартканнар. Заманында ярагандыр да, бәлки. Хәзер дә шулай эшләргә була, читәннән үрәсәң дә балчык белән катырып куясың. Тик нигә әле бер ел белән яшәргә? Нигә бер көнгә ышыкланып алдагы замана турында уйламаска?.. Их, таштан салып куясы иде ферма каралтыларын!

Идарәдәгеләренә озатып бетергәч Нәжип Зыятдинов үзе дә сизмәстән хыял елгасына чума, күнеленә тынгылык бирми башлаган уйларын ак кәгазь битләренә сыза... Бер сызды, ике. Төnnәр буге утырып танны каршылады, иртәләренчә берсендә көтү куган хатыннарга ияреп барды-барды да Хәмәй абзый янына сугылды.

— Хәмәй абый, син бер-бер жаен белмисеңме? — дип сорады.

Хәмәй абзый инеш аръягы тауга ишарәләде:

— Уйлап караганың бармы? Таш булыр бу тауның үзәге.

Көрәк, кәйлә, лом күтәреп икәүләшәп шунда ук тауга менеп кителәр. Карт күрсәткән бер урынны казып аска төшә башладылар. Маташа торгач бүрек-бүрек берничә таш кантары да каерып чыгардылар. Дымлы, суккан саен жинел генә ваклана торган таш икән. «Юк! — дип баш селкеде Зыятдинов. — Төзәләшкә батмый бу!».

— Ә син аны кояшка куй, — диде Хәмәй абзый. — Бер көннән килеп карарбыз.

Кояшта торып таш та кибә икән! Икенче көнне килеп карасалар, таш үтәли жыллаган, ныгыган.

— Шәп мал ич бу! — дип кычкырып жибәрде Зыятдинов.

Мәсьәлә шул көнне ук идарә утырышында каралды, икенче көнне кувалдалар, ломнар, тимер чөйләр, кәйләләр хутка да китте. Берәүләр — яшьрәкләр таш чыгарды, икенчеләр, арбаларга төяп, аны ферма янына ташый торды. Барлык эшләргә Хәмәй абзый житәкчеләк итте. Зыятдинов риясыз, карышусыз рәвештә аның тугры ярдәмчәсе булып йөрдә.

Таш килте, бер тотынганч ныклап тотындылар, балчык измә белән ара-жекләренә тегеп, таш кантарларын тоташ дивар итеп, атна-ун көн

дигәндә ат абзарын торгызып куйдылар. Башлаган эш — беткән эш, ди безнең тәвәккәл халык. Яна эш, кызыклы эш, кешеләрнең сәләтен күрсәтә торган эш, районда яналык, әле районда төзелеш оешмалары, күп санлы акыллы башлыklar, ревизорлар, бюрократлар, комиссиялар, контроллер юк. Әй салалар Тайсуган егетләре үз абзарларын! Сызымнар — Нәжип Зыятдинов кулында, закон — Хәмәй абзыйда. Таш килә тора, үзләре чутлылар, үзләре «мүкчиләр»...

Зыятдинов гомеренең иң бәхетле көннәрен кичерде. Бу — колхоз ямышын хәл итәргә булышкан атларны жылдан-яңгырдан коткару ғына түгел, бу аның зур төзелеш белән мавыгуының башы иде. Төзелеш шаукумы анда шул көннәрдә башланды. Халыкның көчен, бердәм була алуын, белеп чакырсаң, аның таулар күчерә алуын ул тагын бер мәртәбә күрде. Тау күчерә алсын өчен аны зарури эшкә дәшә белергә өйрәник!.. Шулай уйлады Зыятдинов. Ат абзарларын, сьер каралтыларын таштан салып, салам белән ябып жибәргәч, Тайсуганда төзелеш тагын да кызды. Тирә-якны шаккатырып авылда клуб сала башладылар. «Ачның күзе икмәктә, тукның күзе хикмәттә! — диде Зыятдинов идарәдә. — Сугыш үткәнгә әле вакыт күп узмады. Ятим-ялпы үскән малайлар егет булып житеп килә. Тол хатыннар, тол кызлар турында да уйлашык! Аларның һәммәсе өчен күрешү, кавышу, күнел юату урыны булып ул клуб! Һәр кеше үз кирәгенчә жан азыгы таба алсын анда!»

Урам якта клубның колонналары булуын теләде Зыятдинов. Сызымнарны үзе ясады. Шулай булып чыкты да. «Тыштан көлеп, эчтән биеп торсын авылыбыз клубы!»

Залына биш йөз кеше сыя. Биш йөз! Фойесы менә дигән. Бию залы. Биллиард...

Клубны ачканда Казаннан күчмә театр артистларын чакырдылар. Театр да назландырып тормады, килде. Зал зур булса да, йөзләгән тамашачыны идәнгә утыртырга туры килде. Сыймаганнырны, ишекләргә ачып куеп, фойегә керттеләр.

Хәтердә бик нык сакланган иллә өченче елда колхозның кереме бер миллион сумнан ашып китте...

«Чаян» журналы — жор журнал, чорыбызның байтак караңгы якларын ачып салган сугышчан журнал. Көлке журналы ара-тирә тормышыбызның уңай якларына да игътибар итеп куйгалый. Әгәр «Чаян» мактау сүзе әйтә икән, бу инде кайдадыр гайре табигый хәл булып куйган дигән сүз. Иллә дүртенче елда, журнал тышлыгында дүрт председателнең — дүрт миллионерның рәсеме басылды. Менә алар. Писман районының «Уңыш»ыннан Хафизов, Чаллы районының «Чкалов» колхозынан Мәрдәнев, Әлмәт районы, «Зәй» колхозынан Рахманов һәм дүртенче миллионер — Зыятдинов Нәжип Зыятдинович...

Еллар үтәр, Чаллы ягасындагы «Гигант» совхозын оештыра башлаган Зыятдинов бөтен республиканы таң калдырып йортлар, мәктәпләр, балалар бакчалары, терлекчелек комплекслары төзәр... һәм мактаулы эш янәшәсендә гайбәт дә туар, әйтерләр: «Һэй, ана Чаллы ярдәм итә ич, бөтен республика булыша! Алар бөтен тирә-якның байлыгын имеп кенә шулай алдынгылыкка чыгалар!»...

Ялган! Бер дәрәжәдә Чаллы шәһәре дә, республика да ярдәмләшкәндер ана, ышанычлы кешең булганда, ниңә булышмаска?! Терлек каралтыларын, ат абзарларын таштан салып куйганда, колонналарын чыгарып, клуб төзегәндә, кем ярдәмгә килде ана? Кем булышты? Кем төзелеш материалы табып бирде? Проектларын кем сызды? Халык булышты ана, житәкчегә ышанган халык ярдәмгә килде, житәкче үзе дә сынатмады, башлаган эшен азагына кадәр, күнелле нәтижеләргә ирешкәнче алып барды.

Иллә ситездә Тайсуган белән Габдрахманны кушып, күмәк колхозга «Ярыш» дигән исем бирделәр. Хужалык бөтәйде, эшләр алга китте, болыннары, эрәмә арасы печәндекләре ишле булган колхозның печән

төшүен күрер өчен генә дә районнан кешеләр килеп йөри иде. Гомуми эшне олы бәйрәм итеп үткәрә иде «Ярыш» колхозы!

Эшкә берьюлы меңнән артык кеше чыгып карасын әле! Нинди зур тамаша! Сабан туйлары, печән-урак өсләре татар өчен зур бәйрәм булган лабаса! Ана эзерләнгәннәр һәм көткәннәре берчакта да бушка китмәгән. Печән-урак өсләрендә жыр туган, болын-кыр өстеннән моң агылган, шунда табышканнар, шунда кавышканнар...

Печән өстенә дил, колхоз сизез тәкәләрне егып суя, учак өсләренә асылган казаннарда авыз суларын китереп шулпа кайный... Пар атлар жигелгән арбаларга утырып печәнчеләр болынга килә, анда да, монда да гармун уйныйлар. Гармуннар хәзерге сыман ят телләрдә, ят илләрнең, мине томалый торган акыруын, бакыруын түгел, үзезбезнен як моннарын түгә, болыннарда Галиябанулар, Асылъярлар кайта... Бөтен жирдә туганлык, бердәмлек, һәркем һәркемгә жылы сүзен әйтә, ахирәтләр серләшә, егетләр кызларга күз кыса, кызлар егетләргә тал күләгәсендә салкын әйрән эчертәләр... Болын — тазарыну, рухи яңару, берләшү урыны. Эшкә чыккан һәр кеше, чалгы тотканмы ул, сәнәкме, тырмамы, атлы эштәме ул, үзен шушы болынның гына түгел, тук башаклары пешеп килгән кырның да, шушы төбәкнең дә, юка ак болытлар йөзгән күкнең дә, чиксез галәмнең дә хужасы итеп тоя. Үтәр еллар, жир хужасы кеше белән жиркәй арасына менләгән машиналар килеп керер, машиналар кешеләрен дә бер-берсеннән аерып яшәтә башлар, туганлык хисе, якынлык хисе, татлы ядкарь булып, телләрдә генә калыр.

Борын-борын заманда түгел, әле шушы гасыр башында Тайсуганда бер кеше яшәгән, заманына күрә хәллә, дәрманлы, уй-гамьле булган. Чәй яраткан, чәй пешерүне бер чакта да бүтәннәргә ышанып тапшырмаган, чәй пешерү серен берәүгә ачмаган... Тирә-яктагы бөтен чишмәләрдән чәй суы алып кайтып сынап караган да, чәй өчен иң шәбә «Тарлау» чишмәсе суы дигән дәрәс нәтижәгә килгән. Чишмә тау башынан кыйблага карап бәрәп чыккан, суы тәмле, искиткеч шифалы да икән. Шул чишмәнең суын авылга, үз йортына китереп житкерергә ниятләгән ул кеше. Уйлаган, баш ваткан, төннәрен йокламаган, чишмә суын күчерү хәленнән килмәгән... Нәжип Зиятдиновның күңе ишетә торган колагына да килеп иреште бит бу сүз! Керде дә йокысын качырды. Иң хыялый кешене дә тыеп-туктатып калган сәбәп бар: ара ераклыгы. Биш чакрымнан суны авылга үткәрү өчен сәрмәя, эшчеләр, шулар өстенә торбалар да кирәк ич әле! Сәрмәя табылып, эшчеләр — үзләрендә, тик менә торбаларын каян аласың?

Илленче еллар башында авыл тирәсендә нефтьчеләр пәйда булды. Илдә хисапсыз байлык булмаса да, нефтьчеләр акчаны иркен тоталар, кирәк жиргә дә, кирәкмәгәнгә дә торбаларны өеп-өеп куйдылар. Тау итәгендә таралып яткан торбалар яныннан бер үтте Зиятдинов — күзе кызды, ике үтте — күнеле кабынды. Өченче үткәндә кулы ук кыжрый башлады... Хужасы күренми торбаның, кем китереп ташлаган — берәү белми. Нефтьчеләрдән, танышларынан сорапшырып карый Зиятдинов, тегеләр иннәрен генә жыералар... Кыскасы, иясез мал! Хәзер тау итәгеннән тыныч кына үтеп китә алмый инде Зиятдинов, тарантасыннан төшә, башта атлам белән, аннары метрлап торбаларны үлчәп чыга. Хужасыз яткан торбалар чишмәдән авылга кадәр житәрлек икән!

Аның тыны кысылды... шәп булыр иде!

Ул чакта беренче секретарь Әлмәттә Габбас Кашаев иде, Зиятдиновның «авангардлыгына» каршы килеп маташмады:

— Хужасыз күгәрәп яталар икән... Ике кыш чыктылар дисеңме? Эшчәнне башкара алуына ышансаң, үзең кара!

«Тарлау» чишмәсенен татлы суы авыл йортларына төшеп житте. «Һәй суы ла суы!» диләр тайсуганлылар һәм председателъне мактап бөтерә алмыйлар.

Тагын бер акыл алды Зыятдинов: «Кирәк чагында, вакытын белән гавәккәл дә бул!»

1958 елда ул Югары партия мәктәбендә укуын Казанда башлап жибәрде дә мәктәпне 1962 нче елда Горький шәһәрində тәмамлады. Колхозлар берчакта да жигел яшәмәде, һәр чор, һәр ел үзенең конкрет программасын тудыра торды. Иң авыр елларда авыл хужалыгына бар көчөн биргән, һәр авырлыкка үз мөнәсәбәтен булдырган бу кешегә уку күп нәрсә өстәде. Аның янәшәсендәгә күпләр диплом, диплом белән бергә дәрәжәле, әйтергә яраса, төшемле урыннар турында хыялланганда, аның алдагы көне ачык, максаты бер һәм нык иде. Уку елларында аны бер хәл генә гел борчып, бимазалап торды: нинди авырлыктарны жинеп тернәкләнгән «Ярыш» колхозы, ул киткәч, сүтелә башлады. Димәк, бер колхозның яки бер районның алга үтүе — мәсьәләләрне нигездән һәм озакак хәл итү түгел икән әле!..

Нигә алай? Бу чакта еш уйланды Зыятдинов. Уйланган саен жавабы ераклаша барды.

Алтымышынчы еллар башында авыл хужалыгында сугыштан соңгы күтәрелеш кимеде, тагын катлаулы чор килде, күз буяу, буш рапортлар ишәйде. Авыл кешесе үз хужалыгынан читләште, сөтне-майны шәһәрдән ташый башлады. Шәхси хужалыкта мал-туар кимеде, кысыр жирләр артты, халык нефтькә китте, шахтага, тук якларга — Урта Азиягә, Кавказга йөз тотты. Колхоз кырларына рух корылыгы еллары килде.

Өлкә комитетында партия мәктәбен тәмамлап кайтучыларны беренче секретарь Табеев кабул итте. Аның кабинетынан күпләр сөнөп, тиз-тиз әйләнеп чыктылар. Чират Зыятдиновка да житте.

Табеев ана берничә райкомда эш тәкъдим итте. «Аларына риза булмасаң, райбашкарма председателе итеп жибәрәбез», — диде. Зыятдинов ашыкмады, көттереп кенә үз теләген әйтеп бирде, үзен кая да булса, иң начар хужалыкларның берсенә я колхоз председателе, я совхоз директоры итеп жибәрүләрен үтенде.

Фикрәт Әхмәтжанович аның теләгенә чын икәннен аңлады:

— Югары урын тәкъдим ителеп тә түбәннән эш сораучы беренче кеше син булдың, Нәжип Зыятдинович, мин моны онытмам, — диде. — «Баулы» совхозына директор булып бар. Эшләп күрсәт әле. Син анда булсаң, ичмасам, бер хужалык өчен жаныбыз тынычланыр!

Шулай итеп, Зыятдинов 1962 елның жәендә «Баулы» совхозына директор булып кайтты. Яңа жирдә шул ук элекке хәлләр икән. Элеккедән дә яманрак. Күпме күрүп аның мондый да таркау, соң чиккә житкән хужалыкны күргәне юк иде. Бу совхозны әжалдән аяп алып өчен етәр, көч, сәләт, ихтыяр һәм усаллык катыш нык характер да кирәк икән.

Ике директор совхоз «байлыгын» карап йөриләр...

Берсе судсыз-нисез, шелтәсез-мазарсыз гына котылуына сөнөп, тиз-тиз генә эшнә аткарырга да койрыкны сыртка салырга ашыга. Икәнчесе, бөртекләп, жентекләп сораша. Сорауларына жавап табылгысыз. «Терлек каралты-кураларын да барып карыйк», — дигәч, элекке директор бөтенләй баш тартты.

— Ниен карыйсың инде аның? Жимереклек күргәзмәсе. Ничек кабул иткән булсам, шул хәлендә сезгә тапшырам, иптәш Зыятдинов.

— Алай ярамый ич, — дип карулашты яңа директор. — Сез монда яшәгән, эшләгән кеше, бәлки, киңәшләрегез булыр!

«Сәер бу Зыятдинов!» — дип уйлады китүче директор. — Чыгу юлын белсәм, хужалыкны шушы хәлдә тотар идемме? Баш-күз исән чакта китә алсам, бу якларга гомеремдә дә борылып карамас идем! Юлым төшсә дә, урап үтәр идем!»

Совхоз шактый зур! Татарстанның егерме ике мең гектар жире ышанып тапшырылган баулыларга! Уналты мең ярым сөрү жирләре. Шула-ай, «и-и, баулылар, һәр эштә мактаулылар!» дип жыр язган шагыйрь әле дә ярый очрамады ул көннәрдә Нәжип Зыятдиновка.

Үткән хужалык елында бер гектар чәчү жиреннән өч-дүрт центнер уңыш алганнар. Менә сиңа баулылар!

Укып, ныгып, чыныгып, зур хыяллар белән кайткан булса да, бер мәлгә Зыятдинов булып Зыятдинов аптырашта калды: нишләргә? Эшнә кешеләрнең тормышын яхшыртудан башлап жибәрергә уйлады ул. Иң әүвәл, халыкны жир идәнле балчык ызбалардан чыгарырга кирәк! Көзгә тоташ яңгырларда өч абзар ишелеп төшөп, сыерлар кыш алдыннан ачык һавада калдылар. Аптырагач ул Казанга, Табеевка шалтыратты...

«Хәлләр яман, бик яман!»

Табеев авыл хужалыгы министрына хәбәр салды: «Зыятдиновка бер-бер ярдәм итеп булмыймы?»

Мамаков: «Бер абзар бирсәм бирермен, бүтәнәнә өметләнмәсен. Ел бетеп килә»,— дип, кистереп әйтте.

Бер абзар — мая, әмма Зыятдинов болай гына тынычлана торган директор түгел, дөньяның мөмкинлекләре киң, алардан кыю рәвештә файдаланырга, эзләргә һәм табарга кирәк, ул Казан белән элементәне өзмәде, һәр адымын, һәр табышын хәбәр итеп торды, нефтьчеләргә баш орып барды, тирә-юнь колхоз-совхозларын әйләнеп чыкты һәм ел дәвамында бер-бер артлы ике абзар һәм уналты квартиралы йорт салды.

Уналты квартира!.. Кулында квартира булса, хужалык житәкчесе эшчеләре белән аяк терәп сөйләшә ала, үз шартларын билгели, таләп куя.

Ферма каралтылары салынды, бер чама азык та бар, нигә йөз баш сыерны меңгә житкөрмәскә? Зыятдинов сыер башын меңнән арттырды. Шул кадәр жир-суы, болыннары булган совхозга өч йөз сыер белән яшәү адәм көлкесә иде. Сыеры барның сые бар. Сөтле сыерлары күбрәк булган илнең табыны мул, тамагы тук. Бу — аксиома. Мал-туарың ишле икән, керемә бар совхозның, ашламасы да күп. Һәм-мәсә бер-берсенә тыгыз үрелгән, һәр фактны үз файдаңа ялгый гына бел! 1964 елда совхоз һәр гектардан егерме бишәр центнер уңыш алып, дәүләткә йөз мең центнер иген бирде! Совхоз, силослык кукурузны мул үстереп, республикада беренче урынга чыкты.

Ләкин, «еллар белән генә ел бер түгел» дип, татар халкы юкка гына жырламаган. Бер карасаң, Баулы табигатының жайлы, уңайлы почмагына урнашкан. Совхоз кырларын уң чакрым дәвамында сугарып данлыкны Ык елгасы ага, Ыкка Кандың елгасы кушыла. Урманнар да житәрлек. Шулай да өч-дүрт ел аралаш кырларны корылык кисә, өметләрне юкка чыгара. Алтмыш бишенең корылыгы һич онытырлык булмады. Ужымнар күтәрелеп чыктылар да шыраеп каттылар. Ай бую жиргә бер тамчы яңгыр төшмәде. Шул елда үз гомерендә беренче тапкыр ужым тырмалауны кертте Зыятдинов. Моны ишеткәч район житәкчеләре килеп аны бик нык пешерделәр: «Бел, партбилетыңнан колак кагасың!»— дип янадылар... Зыятдиновның иманы нык иде: «Кай-чагында тәвәккәллек тә кирәк! Эш — эзләнү ул!» Корылыкка каршы ниндидер чара да күрергә кирәк ләбаса! Ужым тырмау — шуның беренчесе. Алтмыш биштә, зәһәр корылык елында иң күп уңышны «Баулы» совхозы алды. Һәр нәрсәдән акыл жыеп, иманын һаман ныгыта килгән Нәҗип Зыятдинов моннан соңгы елларда ужым тырмалауны гел үткәрә башлады.

Тормыш жай белән ага да ага, әмма гомер юлында һич уйламаган, көтелмәгән вакыйгалар килеп чыгып тора. Директор булып эшли башлаган беренче елларда, ул колхоздагы гадәтен куып, печәнгә төшәр алдыннан: «Авыл картларын, пенсионерларны жыеп сөйләшик,— дип тәкдирен ясады.— Чакырсаң, алар да печәнгә чыгар!»

— Картлар юк,— диделәр аңа.

— Ничек юк?

— Бу совхозда пенсия яшенәчә яшәми картлар.

Зыятдиновны коточарлык статистика белән таныштырдылар. Сугыштан соң болай да бармак белән генә санарлык ир-ат Баулыда кырылып эчә икән. Көмешкә куалар, бал коялар — шуның белән лыкыналар, кулга төшсә, аракысынан да баш тартмыйлар. Нәтижәдә, берәм-берәм зират юлына китеп тә баралар.

Иң беренче чара итеп Зыятдинов кибеткә аракы кайтаруны тыйды. Алтмышынчы еллар башы иде бу! Ирләр илле-алтмышы да үтә алмыйча тоташ кырылып барганда берәр кеше бу чарага каршы чыгып карасын! Зыятдиновның берчакта да шулай кызганы, борчылганы юк иде әле.

Март ае иде. Язгы кояш игенченең күкрәген нинди уйлар белән генә тутырмый, шундый чакта кемдер:

— Фәлән йортта самогон куалар! — дип хәбәр итсен әле!

Зыятдиновның хәле хәл, чәчүлек, минераль ашламалар, яңа йортлар, яңа юллар, өр-яңа тормыш турында хыялланысың, ә кемдер синен янәшәндәге кешеләриң аңын, тәңнәрен агуларга маташа. Бәхеткә каршы, милиция бүлегенең начальникник урынбасары Сафиуллин: «Ул-бу юкмы?» — дип аның янына килеп кенә кәргән иде.

Телефоннан әйтелгән йортка ашыктылар. Ишегалдында таякка таянып сугыш инвалиды йөри, шактый өлкән яшьләрдә.

— Монда булмас, — диде Зыятдинов. — Самогон чөмергән кеше бу яшыкчә тора алмас!

Шулай икән, карт бик кыенсынып кына самогонны күрше йортта кайнатуларын әйтте. Шунда кагылдылар. Сафиуллин өй эченә елгыр гына керде, Зыятдинов аны көтеп өйалдында калды. Чолан ишеген ачып жибәрсә — почмакта чыпта белән генә капланган дәү-дәү өч шешә. Өчесендә дә — тонык сыеклык! Тиз-тиз генә беркетмә төзеп пүнәтәйләрдән кул куйдырдылар, ул арада күрше-тирәдән халык жыелды. Зыятдинов беренче шешәне күтәреп юлга сылады. Арадан бер кеше кыбырсып алгарак үтте.

— Чү, иптәш директор, бәрми тор!

— Нигә?

— Судыр анда, самогон булса, шул кадәр хәзинәне жиргә бәрмәс идең. Бигрәк кансыз кыланасың.

Юк, авылдагы үзгәрешләр бөтен кешегә дә ошамый, уңышларга үче кабарып, үтә сытылып йөргән кешеләр дә табыла тора арада. Андыйлар тик ятмыйлар, тик ята алмыйлар, дөрес, алар хәзер обрез тотып, караңгы юлларга, директор аты каршына чыкмый, өенә ут та төртмиләр, чәчүлек бодайга керосин да сипмиләр, хәзер үч алуның башка юлы ачылды: үчләшкән бәндәләр тоталар да кара гайбәт белән тутырып югары оешмаларга имзасыз-нисез генә шикаять язалар. Андый кәгазьләргә югары оешмаларда сансыз-исәпсез үрчегән бюрократлар көтеп кенә тора. Әй сөенәләр бугай шикаять алынган, әй куанышып кулларын уалар, эш табылды, эшләгән булып кыланырга, эш күрсәткән булып маташырга жай чыкты! Югыңса, жыен адам актыгы язып сала торган имзасы хатларны, умырып ертып, чүп чиләгенә генә саласы да бит!

Тормыш яхшырган саен, аның каршылыклары арта бара. Яшәшәбездән чүп эзләп, тапкан саен куанып яшәүче кара йөзләр дә күбәя. «Баулы» совхозы бүтәннәрдән кимме әллә? Анда да бар кәгазь батырлары!

Директорны ике тапкыр депутат итеп сайладылар — анонимщикка бу бер дә ошамасы. Башта «Почет билгесе», аннары Ленин ордены белән бүләкләделәр, теге бөтенләй котырынды. Яза гына!

Бер килде комиссия, ике килде. Күпме дәүләт акчасын ифраф ителәр. Совхоз кырында икмәкнең ничек үскәнен белер өчен Мәскәү кадәр ерактан килеп йөрү кирәк идемез?..

Хужалык елын тәмамлауга багышланган жыелышка райбашкарма рәисе үзе килде, бер кочак имзасыз хат төяп килгән. «Зыятдиновны

төшерәчәкләр икән!» дигән хәбәр бик тиз таралды, халык клубка ашыкты.

РИК председателе Шәйхәттаров шикаятьләрне бик бөртекләп, жентекләп укып чыкты да:

— Я, иптәшләр, ни әйтәсез, бу язуларга бер-бер чик куярга кирәктер инде! — диде. — Соңыннан мин сезгә комиссия нәтижәләрен хәбәр итәрмен.

— Нигә безгә комиссия нәтижәләре? — диде беренче булып сүз алган укытучы Юлдашева. — Иптәш Зыятдиновны беләбез, аңа ышанабыз, аның бер гаебе дә юк. Ул килеп эшли башлагач кына, кеше рәвешенә кердек.

Аның сүзләрен халык кул чабып каршылады. Аннан да, моннан да «Яла ягучыны җавапка тарттырыйк!», «Әләкчеләргә көн бетсен иде!», «Нигә шуларның сүзен сүз итәләр!» дигән сүзләр янгырады.

Эш зурга китте, жыелышның карарын искә алып, прокуратура ялачыны эзли башлады. Эзлиләр, эзлиләр — тапмыйлар...

Әмма үз өстеннән язылган ялганнар Зыятдиновның күнеленә бик нык сенеп калды... Авылда яшәүче нефтьчеләр азын, совхоздан бәрәңге жире сорап, гариза тотып директор катына килә башладылар. Бер гаризаны күргәч Зыятдиновның тәне чымырдап китте — таныш кул ич бу!..

Зыятдинов гаризаны прокурорга жиһәрттерде.

— Минем шәхсән гаебем юк, — дип коелып төште теге кеше, — лесник котырты, ул әйтеп торды, мин яздым...

Гайбәтче ялгыз яшәми, күп очракларда мондый бәндә явыз ниятле бер төркемнең ихтыярын белдерә. Урманчыны бик нык тараганнар иде, печән чаптырып шахыр-махыр килгәнә өчен аңа нык кына эләккән иде, шул сәбәпле «җавап чаралары күрергә» ниятләгән. Ике бәндә табышканнар, серләшкәннәр, серләре уртакка әйләнгән, берсе әйтеп торган, икенчесе язган...

Көннәрдән бер көнне, һич көтмәгәндә, алдан хәбәр дә итмичә Өлкә комитетыннан Б. П. Никонов белән беренче секретарь В. В. Ермаков килеп төштеләр. Икесе дә шактый кырыслар, үзара сөйләшмиләр дә диярлек, соңыннан гына беленде, Никонов кырларда шактый йөргән дә бер дә яратмыйча: «Күз ял итәрлек, күнелне куандырырлык берәр басу бармы монда, юкмы?» дип сораган. Уйлашканнар, уйлашканнар да хөрмәтле кунакны «Баулы» басуына, Зыятдинов янына алып киткәннәр.

— Күрсәтерлек кукурузыгыз бармы? — дип сорады Никонов, шактый сизелерлек киная белән.

Совхозда кукуруз үстерүнең бик шәп осталары булып, арадан берсенә — Хәмит Зәйнуллинга Социалистик Хезмәт Герое исеме дә бирелгән иде. Зыятдинов кунакларны шуның янына алып китте.

Бер сүз алышмыйча, ятсынып, бер-берсенә карамаска тырышып баралар, юл чөгендер басуын ярып үтә. Чөгендернең фил колагыдай жилфердәп утырган яфракларын, кучкыл-яшел тигез-тигез рәтләрен күргәч Никоновның йөзе ачыла төште.

— Чөгендер белән мактанырга уйладыңмы? Кукурузның рәте юкмы? — дип көлемсерәде ул. Чөгендер ызаннары буйлап шактый йөрөп, тикшереп килде.

Бераздан юл тары басуына килеп керде. Тары искиткеч уңган, зәңгәрсү эре-эре чуқларын күтәрә алмыйча бер якка авышкан, кыр өстенә караган саен карыйсы гына килеп тора! Никонов тагын да жанланып тары арасына кереп китте, тәҗрибәле күзләре белән бераз санап, чамалап торды да:

— Гектарынан алтымыш центнер чыга бу тарың! — диде.

— Үзәбез дә шулай чамалап торабыз, — диде Зыятдинов.

Хәмит Зәйнуллин биләмәләренә — кукуруз урманына барып кергәч Никонов балаларча куанып, кычкырып ук жиһәрде:

— Менә бу кукуруз дисән дә кукуруз!..

Совхозның даны ерак-еракларга таралды...

1972 елның азагында Нәжип Зыятдиновны райкомның беренче секретаре чакырып алды.

— Сине Чаллыга жиберәләр, анда яна совхоз оештыру бурычын йөклиләр, берүк барма,— диде.

Үзенен дә күнегелгән урыннан, өйрәнгән иптәшләрдән аерыласы килми иде Зыятдиновның. Кая ул, Өлкә комитетында артыгын сөйләшеп торалармы: «Партия сина жаваплы эш йөкли, Чаллыда шәһәр яны хужалыгын булдырырга кирәк, без сина ышанабыз!»— дип сүзне кисеп кенә куйдылар...

Китте, эшли башлады, яна шартлар, яна мәшәкәтләр, яна кешеләр, яна бурычлар... Бу турыда сүз алдагы бүлектә булып, эмма еллар буге Нәжип Зыятдиновның күнелен тырнаган бер нәрсә калды... Колхоз председателылегеннән ул китүгә, «Ярыш» колхозы таркалды... Ул киткәнгә ничә еллар үтте, «Баулы» совхозында да шул ук хәл: планнар үтәлми, ник бер яна каралты, яна өй салынсын?!

Нигә алай?

Бер калкынгач, ныкы аякка баскач хужалыклар нигә тагын сөрелгәләр?.. Димәк, безнең унышлар очраклы, вакытлы гына булып кала? Без колхоз хәрәкәтенең экономик үсеш юлларын һаман ачыклап бетерә алмыйбыз. Әйбәт председатель бар икән — колхоз яши, яхшы директор куелса, совхоз эшли, алар күтү белән хужалыклар таркала. Монның сәбәбен тирәннән ачасы иде! Колхоз-совхозларның язмышын очраклы унышлардан коткарырга вакыт житмәдемми? Әле бүген дә, шактый көчле колхозлар, нык совхозлар арасында дәүләт жылкәсен кимереп ятучы, дәүләткә миллионлаган бурычлы хужалыклар азмы? Аларда да совет кешеләре, совет крестьяны яши ләбаса. Нигә тигез атламыйлар алар, нигә аларның адымнары ныкы һәм мәңгегә ышанычлы түгел?

Бу сорауларга жавапны Нәжип Зыятдинович Зыятдиновның әлегә таба алганы юк.

Өченче бүлек

Яна урында ни көтә сине, мен сораулардан туган билгесезлекме? Сыналу һәм сынауы? Ничә еллар буена бергеп яшәгән нигезеннән кубу беркемгә дә жинел түгел. Күнегелгән кырлар, жир-сулар кала. Нәсел-нәсәбен, холык-фигылен тәмам белеп, ияләшеп өлгергән, тормышның ачысын-төчесен бергә татыган, бердәм казганган кешеләр кала. Эшкә ашырасы хыяллар кала... Үз гомерендә күп жирләр күргән, эш урыннарын алыштырырга туры килгән Нәжип Зыятдинов өчен дә торган нигезен үзгәртү жинел булмады.

1973 елның январь аенда, гаиләсен вакытлыча калдырып, Кама якларына ялгызы гына килеп төшкән Нәжип Зыятдиновның күнелен ямансу бушлык, мен икеләнү-борчулар биләп алган иде.

Күпме жирләр гизде, ә менә атаклы элеваторы белән халык теленә кергән Чаллыга бер тапкыр да юлы төшмәгән икән. Әлмәт ягынан килеп кереп, киң урамга борылуга, ул, хайран калып, карап барды. Унда шәһәр калыккан. Сулда — кайчандыр игеннәр күкрәп үскән япан килекләрдә мәхшәр купкан. Казылган, актарылган жирләр, бетон колонналар, тезелеп киткән зур тәрәзәле биналар — очы-кырые күренми. Сварка утлары жемелди, эреле-вакы техника мыжлап тора. Кешеләр кырмыска кебек күренә. Сопкалар сыман күтәрелгән кар таулары астында уңдырышлы кара туфрак икәнән һәм аның күпмедер өлешен киләчәктә совхоз кырларына кайтарып таратачагын башына да китерми иде әле Зыятдинов.

КамАЗ төзелеше тирә-яктагы авылларның да гадәти көнкүрешен,

язмышын тамырдан үзгәртәчәген Нәжип Зыятдинов менә хәзер генә бөтен чынбарлыгы белән тойды. Һәм үзенә кайнар ноктага килеп төшкәнлеген, бөтенләй яңа шартларда эш башларга туры киләчәген аңлап, тирән сулап куйды.

Агачтан салынган бер катлы контора, совхоз үзәге саналган Әжмәкәй авылы беренче карашка шактый шыксыз булып күренде. Шәрә агачлары белән кар көртләренә сыенып утырган өйләр. Моржалардан сыек кына төтен күтәрелә. Бозлы тәрәзәләр. Нинди язмышлы кешеләр яши? «Гигант» исеменә туры киләме совхозның хәле, бүгенге торышы, мөмкинлегә?

Таныша башлагач, Нәжип Зыятдиновны кырыс чынбарлык һәм өметсезлек томаны биләп алды. Ике йөз чакрымдагы авылыма жәяү кайтып китәргәме әллә, дигән хәтәр уйлар да килеп куя.

Кайдан башларга? Нәрсәгә тотынырга?

Машина-тракторларның күбесе тик тора. Кешеләр житешми. Янәшәдәге зур төзелеш гаярь ирләренә, яш-жилкенчәкләренә суырып алган. Болай барса, Сарайлы, Гәрдәле, Әжмәкәй авылларында пенсионерлар да карт-корылар гына торып калачак. Яңа Гәрдәле, «санитар зона»га элгүсәбәплә, бөтенләе белән диярлек күченеп киткән. Шулай, авылны нигезеннән кузгаттыңмы, чишмәсеннән аердыңмы, ул әллә кая тарала да бетә. Киләчәктә завод корылмалары Сарайлыга да бәрәп керәчәк икән. Димәк, совхозның мең ярым гектарга якын уңдырышлы кырлары, Атлантида кебек, мәңгә кире кайтмаса тимер-бетон астына китәчәк.

Икенче көнне Әжмәкәйдә жыелыш була. Кешеләренә өйдән-өйгә кереп клубка жыялар. Яңа житәкченең халык белән беренче тапкыр күзгә-күз очрашуы...

Нәжип Зыятдинов үзенә нинди урынга килгәнлеген яхшы чамаый. Кешеләр белән мөнәсәбәттәгә уңайсызлыкларны да сизенә. «Гигант» совхозы, район мөмкинлекләреннән чыгып караганда, үз чорында, яхшы исәптә йөргән. Элекке директор Зыя Закиров ике тапкыр СССР Верховный Совет депутаты, абруйлы шәхес булган. Заман гел үзгәрештә, яңа таләпләр куя, ә бөтен көчен, сәләтен, энергиясен биргән житәкче, тормышның билгеле бер моментында, үргә менеп житкәч, үсүдән туктый, үзгәрә алмый башлый. Зыя Закиров та, сәләмәтлегә какшап, яңа кыенлыklarга калуы сәбәплә, эштән китәргә гариза биргән. Аның абруе, риваятькә әйләнеп, халык күңелендә саклана.

Авыл халкының изүе ачык. Эчендәге тышында. Нәжип Зыятдинов үзенә килмешәк итеп карауларын сизенә.

— Читтән килгән, озак тормас, — диләр аның турында.

— Совхозны таратыр да койрыкны сыртка салыр...

— Мин монда партия кушуу буенча килдем, иптәшләр, — дип башлап жибәрә сүзен Зыятдинов. — Сезнең авылдашыгыз Зыя Закирович монда директор булып күп еллар эшләгән. Хөрмәткә лаек кеше. Тәжрибәле житәкче. Сәләмәтлегә какшамаган булса, әле хәзер дә эшләр иде... Ачыктан-ачык әйтк: совхозның бүгенге хәле авыр. Эшче көчләр житми. Проблемаларны уртага салып сөйләшик. Безнең янәшәдә ярты миллион халык тупланган шәһәр булачак. Илгә куәтле машина ясаучыларны без туйдырырга тиешбез. Димәк, максатыбыз урта. Төзелеш оешмаларыннан да ярдәм сорарбыз. Югары оешмаларны да тынычлыкта калдырмабыз. Калганы — үзебездән. Мин китәргә дип килмәдем. Урта тел табып, бергә-бергә кул тотышып эшләсәк, корган нигезем шушында булыр...

Нәжип Зыятдинов рабочком кешесе белән бергә фермаларны йөрөп чыга. Совхозның дүрт йөз башка якын сыеры бар. Фермалар, карап торуга, төзек кенә булса да, күп хезмәт кулдан башкарыла. Фермага кергәч, вакыт төшенчәсен югалтырга мөмкин. Ә тышта — егерменче гасырның житмеш өченче елы... Куәтле КамАЗ күтәрелә. Кеше акылы

житмәс ачышлар. Космос киңлекләренә очулар. Ә монда заман жиле саркып кына керә башлаган...

Беренче карашка, оялчанрак күрәнгән Зыятдиновны сыер савучы хатын-кызлар уратып алалар. Ул — әле яңа кеше. Таләп итә алмый, бары тик киңәшләшә, таныша гына. Сүз иярә сүз китә. Зыятдинов белә: болай барып булмый. Тиз арада эшнә механикалаштырырга кирәк. Машина белән савуга күчү турында ул сак кына сүз башлый. Яшьләр дәшми. Без техника яклы, диярләр иде, өлкән апаларыннан кыенсыналар. Бөтен гомерен фермада үткәргән хатыннары исә ишетергә дә теләмиләр.

— Ничек инде, сыерны да машинага әйләндерү була түгелме соң ул?!

— Сөтен генә түгел, желегенә кадәр суыра диләр бит аны!

Колагын шомырайтып, акыллы күзләре белән хужасына карап торган сыерларга «Жиләк», «Ромашка», «Акмангай» кебек матур исемнәр белән ягымлы эндәшеп, муеныннан, сыртыннан бер сыйпап куеп, кечкенә урындыкка утырып сауган чакта сөтнең зенгелдәп чиләккә агуына күнеккән хатын-кызлар хезмәтендә борынгыдан килән шигърият бәтә түгелме соң?

Зыятдинов елмая. Авылларга беренче тапкыр трактор кайтканда да: «жен арбасы» килә, дип шүрләп калучылар булган бит. Тормыш дигәннән шулай корылган, яналык авыр керә.

Ферма эшчеләренен гозерләре, сораулары да байтак. Сарайлы авылының да күчерелергә тиешлеген ишеткәннәр. Имеш-мимешләр меңгә төрләнәп таралган. «Кайчан?» дигән олы сорау борчый аларны. Күчәү уе кердеме, крестьянның кулы салына: ихатасын да, жирен дә карап, бөтәйтә торасы килми.

— Кайгырмагыз, менә дигән фатирларга күчәрсез,— ди Зыятдинов.

— Фатиры булыр анысы... Әнә, Гәрәделәрдән алты гына гаилә совхозда калды. Без дә шулай таралып бетәрбезме?!

— Яңа жирдә бер гаилә булып оешырбыз,— дип Нәжип Зыятдинов аларны тынычландыра. Күңеленнән үзенә Тайсуганын исенә төшсә, Туган жир белән торган жир аермасы — сагышы ара...

«Ут телле» хатын-кызлар, гадәттә, авылының барометры булалар. Беренче очрашу-танышудан соң ук алар күңеленә Зыятдиновка карата «үзезбезнең кеше» дигән караш урнаша.

Кешеләр күңеленә жылы сүз белән күпер салу бер хәл, аны чынбарлыкта хезмәткән белән дә расларга кирәк бит әле. Актив жыелган иртәнге планеркада Зыятдинов тыныч-сабыр кыяфәт белән сүзнә ерак-танрак башлый:

— Элек без күтәрәмгә калган сыерларга түбә саламын төшереп ашата идик. Ул чакта түбәләр саламнан иде. Ә сездә... — директор «бездә» димәде. Үз хезмәткә кермәс борын безнеке дип әйтә алмый иде. — Ә сездә ферма түбәләре — шифер. Маллар да күтәрәмгә калмаган. Нәселле сыерларга ничек шифер ашатырбыз микән?..

Директорның күтәрелеп бәрелмичә, киная белән сөйләвен тыңлау һәркемгә авыр иде.

— Азык запасы күпмегә житәрлек?

Зоотехник үзенә төбәлгән сораудан каушабрак торып басты:

— Кара исәп белән...

— Ак исәп кирәк!

— Башкалар Кубань ягынан прессланган салам алып кайтканда, без кузгалмадык. Үзезбезнеке житәр, дип уйлаган идик.

— Кышның уртасы гына бит әле, жәйгә чыкканчы нишләребез?— дип, Зыятдинов аны бүлдерде. Машиналарны кузгатырга, малларга азык куллап кайтырга дигән нияте инде аның ныккап өлгергән иде. Сорاپ торырга туры килер. Сорарга... әле кайчан гына: «бирергә», дияр иде. Күңелә белән ул әле һаман да элекке урыныннан аерылып бетмәгән иде булай.

Авылга килгән-киткәннәр бихисап. КамАЗга илнең төрлө тарафыннан асылган яшълар фатирларда торганнар. Авылның тотрыклы кануны, ипле көнкүреше какшаган. Дилбегәнә ныклы кулларга алмасаң, тормыш аты чыгымлы башлый, эздән чыга. Контораның баскыч төбенә дә, алгы бүлмәсенә дә кызмача ир-атлар жыелу гадәткә кәргән. Оган тәмәкә төтенен пычак белән кисәрлек. Төтен белән бергә божраланып әшәкә сүзләр, сүгенү, тупаслык тарала. Конторада эшләүче кызлар төрлө кыерсыту, ямьсез сүзләрдән гажиз. Эчкән ирләр горур, күкрәк киереп сөйләшәләр: «Совхоз күзенә карап торыргамы? Бүгөн монда, иртәгә тегендә»...

Тарихтан билгеле: французлар Мәскәүне алгач, шәһәрне талау, яндыру, кәеф-сафа кору башлана. Тәртип бетү аркасында армия таркалып, мородерлар төркемәңә әйләнә. Тәртип — тормышның сәламәт рухы.

Нәжип Зыятдинов иң беренче тәртипне жайга салу кирәклеген аңлый. «Байлар чырае» кәргән ирләрне берәм-берәм кабинетына чакырта башлый. Тавышны бөөрдән чыгарып түгел — кешеләрчә, өстәл кагып түгел — үтемле сүзләр табып, якын килергә тырыша.

— Мин эшләгән совхозда бер авыл бар иде. Шушы арагы аркасында берәү дә пенсия яшенә житә алмаган анда. Безгә дә шул көнгә калыргамы?

Арагының агу икәнәнә ышана алмаган «кызган баш» көлеп кенә куя, кемнәдер алырга мөмкин, ә мине — юк, кемдер үлөргә мөмкин, ә мин — юк, дип уйлый.

Арада төрлесе бар.

— Мә ачыкчыңны, киттем-бардым төзелешкә! — дип машина ачкычын ыргытучылар да, тупас кыланарга тырышучылар да бар. Кискен чаралар да күрергә туры килә. Участок милиционеры да эшкә жигелә. Премиясез калучылар да булгалый. Хәрәкәттә — бәрәкәт, диләр. Бер атна эчендә конторага кызган баштан килүчеләр бетә, урамда болагайланып йөрүчеләр дә кими төшә.

Шәһәрдә арагы сату тыелган. Ләкин аның чишмә башы кул сузымы арада — завод янәшәсендәгә Гәрдәле авылында. Миңкәдәгә шәрабны монда гөрләтеп саталар. Гәрдәләгә таба заман техникасы агыла: КРАЗлар, МАЗлар, скреперлар, мотоцикллар, хәттә экскаваторлар үрмәләп килә. Авыл урамы техника парадына әйләнгән. Зур-зур савытлар тоткан ирләр чираты, чиркангыч, караеп, чакрымиарга сузыла. Авыл кешеләре чәй-шикәр алырга кишеткә якын да килә алмыйлар. Үзе бер афәт! Нәжип Зыятдинов горком, исполком житәкчеләрен дер селкетә башлый. Бик авырлык белән булса да хәмер сатуны киметүгә ирешә.

Беренче атналар... Айларга, елларга кушыласы хезмәтнең әле башы гына. «Гигант» совхозының моңа чаклы бөртекеләрдән алган уңышы бер гектарга 10 центнердан артмаган. Димәк, кырларның сые, «каймагы» беткән. Аз-маз бирелгән ашлама гына туфракка хәл кертәрлек түгел. Әлегә кар астында йокымсырап яткан кырларда үсәчәк уңыш турында кичекмәстән, хәзер үк уйлый башларга кирәк. Нәжип Зыятдинов ферма кырыйларында дистә еллар буге кагылынмый, тасланып беткән тирес өмнәрен кузгатырга техника китертә. Төрлө юллар белән ашлама табу чарасына керешә. Тонналаган ашлама кайта башлагач, моны гайре табигый хәлгә санаган кайбер совхоз хезмәткәрләре арасында:

— Яна директор акчаны әрәмгә түгә, совхозны тәмам бөлдөргә килгән бу, — дигән астыртын сүзләр дә тарала. Әмма чебешне көзән саныйлар. Шул елны бөртекеләренң һәр гектарынан, совхоз тарихында күрелмәгәнчә, 20 центнер уңыш алыначагын әле ул чакта берәү дә башына китерми.

КамАЗ кебек зур төзелеш шаукумы тирә-юңдәгә авылларга да тәэсир итәчәген һәм аларны саклап калу, заманча итеп төзүне алдан гөмәйлап, партия өлкә комитеты һәм республика Министрлар Советы «Гигант» совхозының үзәк хужалыгын төзү турында карар чыгара.

1971 елның 4 ноябрендә кабул ителгән шушы карар инде көченә кереп, Нәҗип Зыятдинов килгәндә урын билгеләнгән, проектлар эшләнгән, кайбер биналарның нигезләре дә салына башлаган була. Эш мәйданы бар, әмма эшче куллар житми. Пыскып кына башланган эшнән ялкыны күренми, төтенә дә жиргә генә септә. Зурдан, кубарылып башларга кирәк. Совхоздагы кайнар хәрәкәтне ишетеп элек киткәннәр дә, кире кайтып, Зыятдинов катына килә. Яңа кешеләр дә күбәя башлый. Кемнәр килә? Бертуктаусыз урын алмаштырып йөрүчеләрме? Тотрыклы максат белән, жир эшен яратучылармы? Нәҗип Зыятдинов совхозның киләчәге турында уйлый. Иманы нык, ашыгып хал итүнең бер көнлек алдану гына булачагын күңеленә беркетеп куя. Кемнәрне алырга? Авылдан чыккан кешеме? Гаиләсә бармы? Нинди уй белән килгән? Элекке урыныннан ни сәбәплә китәргә мәҗбүр булган? Гомерлеккә шушы төбәктә яшәп калыргамы исәбе? Нәҗип Зыятдинов, анә шулай, килгән берәүне эңсәсеннән-жебенә, нәсел-нәсәбенә кадәр сорашып кына кабул итеп ала. Кире борылганнар да аз булмый.

Килүчеләрне фатирларга урнаштырып кына бетерү мөмкин түгел. Әмәкәй клубын, вакытлыча, тулай торак италәр.

Яшәр өчен түбә кирәк. Эшче көчләрне бер йодрыкка туплар өчен ашыгырга кирәк. Калмаш урманы кырында Яңа поселок калка башлый. Халык теленә шулай «Яңа поселок» дигән атама кереп киткән, ул чакта матур бер исем бирү турында уйларга вакыт тимәгән...

Поселокны төзү «Камгэсэнергострой» берләшмәсенә караган 26 нчы төзү-монтаж идарәсенә тапшырыла. Пөхтә кәгазьдә ясалган күренешләр бер хәл, чынбарлыкта Яңа поселокның күркәмлеге ничегрәк булыр? Заман мөмкинлекләрен искә алып, кин колач белән төзелгән мәһабәт кала — Чаллыдан килеп төшүгә, табигать кочагында урнашкан микрошәһәрчек бер ансамбль булып кабул ителерлекме? Ин әүвәлге тәэсир — үзәктән башлана. Керфек калынлыгы сызыклардан гына торган проектны жентекләп өйрәнгән Нәҗип Зыятдинов Яңа поселокның Үзәк мәйданның кәгазьдәгечә түгел, гамәлдә бүтәнчәрәк күз алдына китерә.

Ни өчен соң әле мен ярым кеше яшәячәк поселокның кибете кысан, бер генә кат булырга тиеш. Совхозның дирекция бинасы да ике генә катлы. Тышкы күренешләре дә күңелгә якты төшерерлек түгел. Култура сарае нигездә яшьләр кайный торган урын, ә ана спортзалны да кушып салсан?

Проектны үзгәрттерү өстәмә чыгымнар сорый, төзелеш тә бер-ике елга соңгарак чигерелә. Әмма, жиде кат үлчәп, бер кат кисү хәерлерәк.

Сызымнар, бахәсләр, борчулар инде артта калган. Бәя — бүгенге. Күз карашын жәлеп итәрлек зәвык белән эшләнгән, ерактан ук үзгә чакырып торган якты фасадлы өч бина — спорт залы да булган. Култура сарае, зур-зур тәрәзәләр өч катлы дирекция, ике катлы кибет — болар барысы да үзәк мәйданның йөзгә билгели.

Бөек Жиңгүн кырык еллыгын байрам иткән көндә һайкал ачылган. Мәрмәрдә ике йөз егерме ике кешенен исеме алтын хәрефләр белән язылган. Язмышлар истәлегә — үзгә бер тарих. Аклар белән аяусыз көрәштә чыныккан, күмәк хужалык төзеп, матур хыяллар белән киләчәккә атлаган буын. Бөек Ватан сугышына «Я кайтырбыз, я кайтмабыз...» — дип жырлап киткәннәр дә Украина, Белоруссия жирләрендә, Эльба ярларында мәнзгә ятып калганнар. Поселок яңа булса да, бу жирләр, урман-сулар — аларныкы. Жиңгү көнендә, хәтер булып, һайкал каршында ут яна. Монда мәктәп укучылары, яшьләр, өлкәннәр килә. Сагышы тантаңа, тантаналы сагыш... Яудан кайтмый калган батырларның әңкәләре, балалары, оныклары исән. Бер минут тынлык йөрәкләр кагышын бер йодрыкка туплай. Туган жиреннән читтә яшәүчеләрне дә тартып кайтарып бу һайкал, мәрмәр поэма, хәтер тукталышы. Яңа поселокның үзәк ансамблен якты биналар белән беррәттән, анә шушы

кадер-хөрмәт белән эшләнган һайкәл бер бөтен итеп түгәрәкли.

1976 елда КамАЗ төзелешен күрергә дип килгән француз язучысы Андре Ремакль авылларны да йөрөп чыга, Яңа поселокка да килә. Икешәр, берәр катлы коттеджларны караганның соң ул: «Татарларның чачәкләп-сырлап эшләнган йөзлекле, бүрәнә йортлары үткәнгә китеп бара», — дип яза. Яңа поселокның коттеджлары орнаментлар белән бизәлеп, ак кирпичкә жан жылысы биреп салынган. Агач белән ерак китеп булмый, диләр. Эңә, Балтик буендагы хуторлар таш бит. Нык, таза йорт гасырларны кичеп, буыннан-буынга күчә тора. Ә бездә йорт-ихата яңартып, сипләп авыл кешесенең гомере үтә.

Бер якта төзелеш кайный, алдагы көннәргә төбәлгән максат — ике мең баш сыер асрарга исәпләнгән комплекс бинасы калкып килә, икенче якта — кырлар язмышы... Нәжип Зиятдинов монда килеп эшкә керешкән елларда басуларның күп өлешендә яшелчә үстәрә башлылар. КамАЗ төзүчеләргә кыяр, помидор, кәбестә, суган кебек витаминлы ризыклар кирәк. Үстәр генә. Ара якын. Кибетләр көтеп тора. Ул чакта әле кырларга су сиптерү күп хужалыклар өчен сусыл хыял гына була. Күктәге болытка гына ышанып ятсаң, яшелчәнең «йөзә килмәс». Суы да булыр, торбалары да табылыр, ә менә башкасы...

«Фрегат»лар юллау өмете белән Зиятдинов Мәскәүгә чыгып китә. Башкала зур. Сораучы күп. Кирәкле кәгазьләреннә үзеңнән аерым жибәрсәң, еллар буга көтеп ятарга мөмкин. Сәфәр уңайлы вакытка туры килә. СССР Верховный Советы сессиясе барган көннәр. Зиятдинов телефоннан Гомәр Исмәгыйлович Усмановны (ул чакта Татарстанның Министрлар Советы председателе) эзләп таба. Инди гозер белән килгәнлеген аңлата. Илнең мелиорация эшләре министры Алексеевский гына хәл итә алачак мәсьәләне кузгата.

— Сессиядә ул минем белән янәшә утыра. Мин аны үзбезнең якка аударып карармын, — ди Усманов. Күпмедер вакыттан соң Зиятдиновны телефоннан эзләп табалар һәм иртәгә сәгать уникедә министрының приемнында булырга кушалар.

Килә Зиятдинов. Кабул итү бүлмәсенең ишеген ачуга, бөтенләй төшенкелеккә бирелә. Портфельне, папкалы егермеләп кеше көтеп утыра. Кабул итү вакыты чикләнган. Боларның берсе дә, министрға ярдәм кирәк түгелме, дип килмәгән бит инде. Киресенчә, үтенеч-сорау уе белән килгән. Булмады болай булгач, дип Зиятдинов төмам кәефе кырылып, кырый урындыкларның берсенә килеп утыра.

Бераздан күпме күзләр өмет белән карап торган ишек ачылып китә, кайнарланып килеп кERGән министрының беренче сүзе шул була: — Кайсыгыз татар?

Аптырап, бераз каушабрак урыныннан кузгала башлаган Зиятдиновны министр култыклап кабинетына алып кереп китә...

«Гигант» кырларында аллы-гөлле салават күперләре уйнатып, журналистлар сокланып, мәхияле репортажлар язган «фрегат»лар язмышы энә шулай ерактан башлана.

Яшелчә үстөрү бер хәл, аны саклау олы бер мәшәкаткә әйләнер дип кем уйлаган. Кырлар төннәрен фронт сызыгын хәтерләтә. Күлмәк изүенә баш-алты кыяр тутырып чыккан берәм-сәрәм малайлар булса, әллә ни исең дә китмәс иде. Болар башка, шәһәр караклары: мотоцикллы, машиналы, капчыклы, рюкзаклы. Ныклы тәртип урнашмаган. Жир участоклары бүлеп бирү дә жайга салынып бетмәгән. Яшелчә кырларының хуш исе тарта төнге бурларны. Уяулыкны жуйсаң, чыкты таңга чаклы, сугыш узган кебек, яшелчә бакчаңнан кара жир генә торып калачак. Кырларны сакларга совхозның дружинниклары чыга. Милиция дә читтә калмый. Нәжип Зиятдинов үзе дә машинасы белән төнге кырларны урап кайткалый. Берсендә шулай үрдән килеп менүгә фара яктысы салкын ялтыраулы дәү бер машина тәрәзәсен ялап ала. Бер кырыйга кешеләр өелешкән. Йодрык сугышы бара түгелме соң?

Бригадир белән агрономны кайнар канлы, таза беләкле егетләр уратып алган. Машина туктар-туктамас ук Зыятдинов сикереп төшә дә көчле куллары белән ерып уртага керә. Алагаем яшелчә төяп китәргә килгән иффесле каракларны, суындырып, машинасы-ние белән кирәкле урынга озатырга туры килә.

Теплицалар, махсус яшелчә совхозлары оешкач, шәһәр тәэмин ителә. Аерым очрак булып хәтердән жуеласы төнгә караклыклар да бөтә. «Гигант» кырлары, иркен сулап, иген шауларына күмелә.

1974 елның жәе Нәжип Зыятдиновның хәтерендә аеруча уелып калган. Председательларне, совхоз директорларын районга жыеп, борчак чабуны башларга кушалар. Үзе үстергән белә: борчак әле өлгереп житмәгән, тук кузак урынына сусыл калак кына. Затлы кабинеттан торып бирелгән әмернең ягырашы каршы килүче тавышлардан куәтләрәк. Димәк, кайсыдыр районнарда, үрләрәк кырларда борчак инде өлгергән, чаба башлаганнардыр. Инкү кырларда аның соңрак өлгерүен аңлатып кара, иштергә дә теләмиләр. Шаукуым кузгалган. Кәгазь алдан йөри торган заман. Бюрократия конвейеры бер әйләнә башладымы — саннар тезелгән кәгазьләрне тыгып кына өлгерт — китә баскычтан-баскычка, китә түбәннән югарыга. Купайтылган, ашыгыч саннар тезелгән рапортлар, сводкалар белән үз-үзенә алдап канәгатьләндерү башлана. Ә жир түзә, кешеләр түзә, тешне кысып түзә...

Күрше хужалыклар сусыл борчак кырларын, елатып, чабарга керешәләр. Зыятдинов бирешми. Ә затлы кабинетта бюрократ көтә, кәгазьдә бер графа буш тора, анда сан төртөргә кирәк. Зыятдинов бирешми. Туган көнендә, котлау урынына икенче секретарьдан шелтә алгач та баш ими.

Ул жәйдә, нәкъ вакытында чабып, борчактан 27 центнер уныш алына. «Гигант» елъязмасында хыялга тиң уңыш. Бер үк хезмәт өчен шелтә алу һәм макталу колхоз-совхоз хужаларының желегенә тигән, иң аянычлы күренеш түгелме! Саннарның сихри көче кайчаннан бирле шулай кеше ихтыярын биләп алды соң әле?!

Тормыш энә шулай тетрәтеп алган моментларда житәкчегә зарури бик күп сыйфатлар өстенә тиер кебек нык булу, сәламәтлек тә кирәк. Сугыш бетеп, туган якка исән кайту шатлыгы, врачларның шифалы кулынан савыгып чыгу һәм аннары эшкә чуму дәртеннән төямә ныгып житкән Зыятдинов моңа үз мисалында төшенә. Житәкче авырып киттәме, бу сырхау аның кул астындагыларга да «күчә». Эш сүлпәнәй. Дилбегә кулдан ычкына.

Кайсы елны соң әле, ә! 1959 елның жәендә бугай... Чыңлап торган кояшлы эссе жәй көнендә... Кирәк бит шундый хозурлыкта салкын тидерергә. Жепшек борынны тартып кешеләр катына килүе уңайсыз, кулъяулык житкереп булмый, берсе артыннан икенчесе манма була тора. Менә шул жәйдә Зыятдинов ныклы бер карарга килә. Эш артыннан куып, үзен бөтенләй онытып жибергән икән. Юк, нәзберекләнеп, үз-үзен тәрбияләү турында уйламый ул. Төгәл режимга күчү, тәнне чыныктыру, ирләрчә ныклык тулы канлы яшәүнең аерылгысыз бер өлеше икән бит. Нәжип Зыятдинов кинәш-табыш итеп тормыйча үз ысулына керешә. Зәй буасында иртәнге салкында бер коенып чыгуны гадәткә кертә. Бер атна эчендә әрсез томау юкка чыга. Көннәр белән бергә су да салкыная бара. Кыш керә. Нәжип Зыятдинов тукталып калмый, бәке ясап су коена. Ул елны кышы да нинди бит әле: зәмһәрир салкыннары, гарасатлы бураннары белән теңкәгә тигән кыш. Буранда калып адашып үлгәннәр турында шомлы хәбәрләр йөри. Ә Зыятдинов көн дә таң беләнгәндә бәке чаба. Пальтоның кирәге калмый. Костюм белән генә йөрергә уңайсыз. Гажәпләнеп сораучыларга аңлатырга кирәк. Үзенә охшамаган гадәтне адәм баласы авыр кабул итүчән бит. Зыятдинов ул кышны плащ киеп кенә йөри.

Эш урыны, шартлар үзгәрә тора, ә ул һаман үз гадәтенә тугрылык-

лы. Тотрыклы режим. Иртэнге дүрттә йокыдан тору. Физик күнегү. Бер потлы герне уң кул белән — йөз, сулы белән сиксән тапкыр чөеп алу. Боз кебек салкын душ. Тәнгә ут капканчы сөлге белән массаж. Сәгать биштә яисә алтынчы яртыда актив утырышы. Аннары иртэнге чәй. Газета аша дөнья яңалыклары белән танышу. Көндәлек эш. Кичке тугызда — «Вақыт» программасы. Һава хәлән әйтүгә, ягымлы музыканың соңгы аккордлары арыган күз кабакларын йомдыра. Кай көннәрдә жәйгән урынга да барып житәлми, кәңәфигә генә кырыная. Менә шулай, сәгать кебек көйләнгән тормыш.

Урак өсте, чәчү кебек болгавыр чорда — бер хәл, э кышкы тыныч айларда шулай бик иртә актив утырышы үткәрү нигә кирәк? Кайберәүләргә бу ошап та бетмидер. Зыятдинов шулай күнеккән. Юк, бу гадәти күнегү, хольк күрсәтү генә түгел — эш алымы. Ул партөешма секретаре, авыл советы һәм тагын күп саны белгечләргә таяна. Совхозның төрле тармакларында эшләүче шушы белгечләргә таң белән жыеп, күрсәтмәләр биреп, киңәшләшөп алгач, совхозның катлаулы механизмы хәрәкәткә килә, максат ачыклана. Көн башланып китә. Шунда гына аның жаны тыныч.

Нәжип Зыятдиновны хыялы беркайчан да алдамады. Офык артында көткән, колач житмәслөк хыялга ул әле кабаланмыйча ашыгып, әле адымлап кына якыная барды. Алтын бөртек жир куенында үзен юкка чыгару бәрәбәрәнә сабак суза, башак хасил итә. Ул башакта янадан ничә бөртек барлыкка килә? Әнә шул нәни бөртекләрдән көшөлләр өелә. Көшө дә шулай, югалту-табышлар аша хыялын чынга ашыра.

Шагыйрь әйткәнчә, яңа туган бөзәу шикелле парланып яткан жиргә төшкән алтынсу бөртектән башлап, табынга килгән ипигә кадәргә араны ничек мәгънәләрәк итәргә? Игенченең маңгаена сыр булып төшкән бу борыңгы сорау күпме генә акылларны уйлануга, эзләнүгә, ачышларга этәрәгән.

Икмәк...

Дөньяның бик күп кыйтгаларында ул кадәр-хөрмәткә ия. Һәр халык телендә икмәк дигән сүзнен яңгырашы төрле булса да мәгънәсә бер. Кояш, Жир һәм Судан яралган алтын бөртек — табигатьнең кабатланмас мөжжизасы. Икмәк диюгә без иң әүвәл табын уртасына килгән хуш ислә иппне күз алдына китерәбез. Шаулап торган бөртекләргә онга әйләндөреп, дөньяда кем беренче иппне пешөргән? Бу уңган останың исемән тарих хәтерләми. Илләр белән илләргә чәкәштерөп, меңнәргә кырып салган каһарман полководөцларга караганда ул бөөгрәк булган югыйсә.

Борыңгы мисыр язмаларында уртасына нокта куелган түгәрәк тамга кояшны, алтынны һәм иппне белдөргән. Индуслар иппне «бөтен ризыкларның анасы» дип йөртәләр.

Моннан дүрт мең ел элөк пешөрөлгән иң борыңгы иппи мисыр пирамидасында табыла. Бу изгә-ядкарь бүгенгә көндә Британия музееңда саклана. Помпейда ничә гасырлар буена Везувий лавасы астында яткан сиксән ике иппи табыла.

Икмәкнең бәясән гадәти сүз белән генә аңлатып бирү мөмкин түгелдер. Аның кадөрен ачылык кичөргән буын көшөләрөннән дә яхшырак белүче бар микән?

Жиө яшьлөк Нәжипкә дә кичөрөргә туры килә ул, рухны кимсөтә торган ачыккны. Биштәрен аскан Нәжип, дус малайлары белән бергәләп Бөгөлмә юлына чыга. Бу зур шәһәрдә һәрберсөнең кемөдер бар. Нәжип тә, берәр тәгам ризык табылмасмы, дип апасына кунакка бара. Хәзөргә кебек тук малайлар булса, бу араны уйнап-шайрып, куышайөгөргә жинөл генә үтәрләр иде. Ләкин хәлсөз аяклар Тайсуганнан Бөгөлмәгә чаклы араны тәүлөккә якын баралар. Нәжип апасының адресын гомөре бөе истә калырлык итөп ятлаган: Герцөн урамы, 134 нчө йөрт. Аның күз алдына сыгылып торган нигъмәтлө табыннар килми,

бары — бер кабымлык арыш икмәге. Дөнъяның бөтен затлы ризыкларының таме сыйган шул ипине ул йотып жибәрергә ашыкмыйча, озаклап чәйнәр иде.

Барып житеп, мең өметләр белән шакуга, ишектән бөтенләй таныш түгел апа күренә. Ул елларда күнегелгән хәл иде шул, аркасына киндер капчык аскаң сәләмә киемле малайларның хәер сорашып йөрүе берәүне дә гажәпләндерми иде. Янаклары эчкә баткан, күзләрендә ачлык иләс-леге томанланып торган Нәжип сүз әйтергә өлгәрә алмый кала. Әлеге апа жәһәт кенә алып чыгып ана чи бәрәңге суза. Нәжип тартылып куя, бәрәңгене алып, кабыгы-ние белән ашап куярга иде бит югыйсә, юк, эчтән суырылып менгән үжәт горурлык бәрәңгегә сузылырга ирек бирми. Таныш түгел апаның күзләрендә кимсетүле кызгану түгелме соң!

Нәжип, күз яшен эчкә йотып:

— Мин хәерче түгел! Мин апамны эзләп килдем... — дип кычкырып жибәрә. Соңыннан аңлашалар, апасы шул ук йорт ишегалдында яши икән.

«Мин хәерче түгел!...» — ди балачакның әрнүле кайтавазы. Үзенң хәерче түгеллегенә, горурлыгының исбатлар өчен бу кырыс тормышта нинди авыр юллар үтәргә, хезмәтсез ачы төмен дә, ләззәтсез дә күп татырга туры киләчәген ул чакта белми иде әле Нәжип дигән малай...

Икмәк... Табынга менгәнче аны иксез-чиксез кырларда мең бәләләр белән игү — крестьянның мәңгелек һөнәре. Буразналар очы ерак заманнарда тоташа. Игенчелек алымнары үзгәрә тора. Кешенең тәҗрибәсе арта. Жирдән ала белү һәм жиргә бирә белү ысуллары камилләшә.

Ни өчен соң әле без Кубань игенчеләренең уңышына гына сөенеп, сокланып, көнләшеп яшарга тиеш, дигән уйлар тыңгы бирми Зыятдиновка. Безнең төбәктә дә ипигә ягарлык бәрәкәтле туфрақ лабаса. Бездә кубань кояшы түгел дип, табигатьтән рәхимлек көтеп кенә күпме яшарга мөмкин? Алга куйган максатына тайпылышсыз барган Зыятдинов бөтен акыл эшчәнлеген бөртекледәренң уңышын күтәрүгә, үз жиребезнең сыйфатлы икәнән расларга юнәлтә.

Совхозның баш агрономы Василий Яковлевич Докшин Омск авыл хужалыгы институтында белем алган. Чуваш халкына хас тырышлык аның канына күчкән. Жирнең серләрен белә. Директор һәм баш агроном кинәшләшеп, уртақ фикергә килеп эшләргә тырышалар. Бер яктан, фән, яна технология алымнары, икенче яктан, күпсәләтлек тәрҗибә килеп кушыла.

Гигантлыларның гектарынан утыз центнер ашык алуына инде күнеккәннәр иде. Берничә ел үтүгә, кырык биш центнер уңыш жыеп алгач... (Акылга сыймаслык бит бу, районда булмаган хәл!) Сөенечле вакыйгадан кер эзләүчеләр дә табыла. Күзгә күренер олы эш кылган кешедән көнләшү, шикләнү кебек алама сыйфатлар вак жаннарда тамыр жибәрә тора. Мактауга караганда шиккә ышану, коткыга бирелү дә көчлерәк.

Эш дәрте белән гигантлылар әле берни дә сизмиләр. Ә районда инде комиссия төзелеп ята.

— Зыятдинов гектар санын киметеп күрсәтә. Завод астында калды дигән сылтау белән басу мәйданын яшерү ана берни дә тормый, — дигән сүз итәк астынан таралып өлгәргән.

Килеп, жирдән йөрөп тә, һавага менеп тә басуларны үлчиләр. Кырларны самолеттан фотога төшерәләр. Моны күреп торган бер пенсионер карт Нәжип Зыятдиновка:

— Сөз, улым, артык тырышсыз. Алга да китмә, артка да калма, — ишәү шундыйларга рәхәт, — дип үзенчә кинәш бирә.

Нәжип Зыятдинов көлеп кенә куя, үжәтлеге, нервалары нык, бу әле башы гына, алда тагын югарырак уңышлар булып, вак-төяк борчулар үтә торыр. Ясканып килгән комиссия юкка мәшәкатьләнгән икән. Гигант-

лыларның йөзө ак, намусы чиста.

Жирнең дә жаны бар. Ул үзенә игътибар, тәрбия сорый. Иген кырларын да сугаруга күчкөч, Нәжип Зыятдинов тагын мөгез чыгара, дип, сәерсенеп калучылар да була. Яшелчә, үлән басуы бер хал, бодай-арыш кырларына ничек инде су сиптермәк кирәк? Әмма көткән нәтижеләр шик-шөбһәләрдән өстенрәк була бара.

Мальцев иген кырларын шахмат тактасы белән чагыштыра. Партнерлар — табигать һәм Кеше. Беренче йөреш табигатьнеке. Уен иген урылып көшелгә салынганчы бара. Табигать кешене егу ягында түгел, аңа мәрхәмәт кенә күрсәтә бел...

Күкрәп үскән арышлар серкә очырганда, Нәжип Зыятдиновның күңелендә туйганчы уйнап-кинәненеп үсә алмый калган малайчагы теләкләре алгысына башлый; кереп китәргә иде хәзер арыш арасына, кулларыңны жәеп чалкан төшәргә иде дә, күккә омтылган башакларга карап, бер онытылрга иде! Дөньядан аерган тере дулкын сине үз коңагында назлы тирбәтә-тирбәтә хыял киндәкләренә алып китәргә иде.

Малайчак арыш арасыннан күк чәчәк эзли. Элек шулай иде бит, алтын башаклар арасында сибеләп үсә иде күк чәчәк. «Сәгать үләне» дип та йөртәләр иде аны. Өзеп алып бөтергәндә зәңгәр тажлар сәгать угы сыман әйләнә башлый иде. Шау башаклар арасында бер генә чәчәк күренсә дә Нәжип Зыятдиновның йөзенә кызыллык төшәчәген малайчак белми шул.

Малайчак иген кыры уртасында күз карашын иркәләп торган куш каеннарны, Шишкин рәсемендәге кебек ялгызак наратларны сагына. Элек, урак урганда эсселектән тәмам әлсерәгән игенчеләр шул агачлар күләгәсендә ял итеп, кеше аягы басмаган үлән арасыннан мөлдерәп пешкән жиләк жыеп чәй кайнаталар иде. Кырларга ямь, исем биргән куш агачлы утраулар юк инде хәзер. Матурлык һәм рациональ исәп һәрвакыт каршылыклы. Техника килеп кәргәч, хал үзгәрдә. Мондый агач тирәләрен әйләнәп үтәргә, чи калдырырга, ягулык эрәм итәргә кирәк. Һәм шушы ялгызак агачлар биләгән мәйдан, бөтен республика буенча исәпләгәндә, ун меңнәрчә гектарга жита. (Егерменче гасыр кеше-се ни генә кылмый: бер якта меңнәрчә гектар жирләр төзелеш, су астына кита, икенче якта тере агачларны тамырыннан каерып алып яңа мәйданнар яулана...)

Гамьле йөрәккә дә, малайчак белән күзгә-күз карашып, бер чистарып алу кирәктер. Офыкка таба тигез дулкын йөгәрә, авыр башаклар, бер уңайга бөгелә төшөп, чайкалалар. Тырпаеп торганы бар икән, димәк, ул — буш башак. Тормышта да шулай бит: уйлы баш иеләрәк төшә, буш баш үрә катып йөри... Үзәң үстәргән иген кырының сулышын тоеп, шавын тыңлап, саф жиленә күкрәгәңне куеп бер мизгел хозурланып алу гомерне озайтадыр.

Канададан килгән бер кунак иген кырларын күрергә теләген белдерде. Нәжип Зыятдинов аны, тәржемәче белән бергә утыртып, басуга алып чыгып китте. Игеннәр өлгереп килгән чак. Туктаусыз сораштырып килгән канадалы турында Нәжип Зыятдинов, бу жилкуар турист кына түгел, икмәкле илдән килгән, безгә кадәр бүтән жирләрдә дә булып өлгөргән, Россия кырларындагы быелгы уңышка карап базар бәясен чамаларга исәбе, дип уйлады. Эңә бит ниләр сөйли. Канада галиминәре бодай уңышына биологик факторлардан тыш рәтне кайсы юнәлешкә каратып чәчүнең дә әһәмияте барлыгын ачканнар. Географик киндәк — төньякка яисә көньякка каратып чәчелгән бодай, меридиан буенча чәчелгән караганда, уңышы бермә-бер күбрәк бирә, имеш. Хикмәт үсентегә магнит кырының ничек тәэсир итүендә икән.

— Ә без аркылыга да буйга да чәчәбез,— диде Нәжип Зыятдинов.— Магнит кырын исәпкә алып түгел, әлбәттә. Алай чәчкәндә бер үк жиргә ике мәртәбә ашлама керә, үсентеләргә дә һава-мәйдан күбрәк элгә.

Канадалы көлөп куйды:

— Крестьян, гадэттэ, интуиция белэн, галимнэргэ караганда алданрак ачыш ясый. Лэкин ул анын ачыш икэнен белми һәм терминнар белэн айлата алмый.

Бераздан ул машинаны туктаттырып жәһәт кенә төштө дэ, юл кырыеннан эз генә кереп, берничә башак өзөп алды, уып, учында сикертеп карады. Шул ук басу кырыеннан күпмедер киткәч, тагын төштө, берике башакны уып, кабып карады да Нәжип Зыятдиновка хәйләкәр генә текәлөп:

— Гектарынан биш тонна чыгачак,— диде.

Нәжип Зыятдинов килешкәнөн аңлатып баш селкеде. Әле кичә генә берничә кешедән торган комиссия шактый мәшәкәтлө анализлар алып, бу басуның гектарынан илле центнер уңыш чыгачак, дигән нәтижәгә килгән иде.

Уңышны бер-ике минутта үлчи белгән Канада кешесе дэ, катлаулы анализлар алып йөргән тәжрибәлө белгечләрдән торган комиссия дэ бер фикердәрәк булып чыкты.

Кунакларны озаткач, Зыятдинов кырчылык бригадиры янына килеп, иценә кулын салды:

— Ничек, житмешкә житкәрәбезме?

— Алай ук булмас,— диде Михаил Захаров тыйнак кына. Холкы шундый, алдан шапырынырга яратмый.

Көзен, уңышны барлаганда, әлегә хикмәтлө санга бер адым калганлыгы мәгълүм булды.

1976 елын 23 декабрь. Гадәти кышкы иртә. Карлы килекләренә мең төстә балкытып қояшлы көн туа. Мәскәү тавышы Нәжип Зыятдинович Зыятдиновка Социалистик Хезмәт Герое исеме бирелү турында радиодан илгә хәбәр итә. Китә котлаулар, телеграммалар, телефон кызышканчы шалтыратулар. Олы шатлык килгәндә посып кына үзәк генә белгән моңсулык та уяна. Бөтен гомереңне күздән кичереп чыгасың. Сиз фатиха биреп беренче юлга озаткан якыннарың, сиз яшәү биргән иң кадерлө кешеләрәң кая? Бөгелмәдән бәрәңгә тапшырып кайткан, сугыш елының шыксыз көнен Нәжипнең һич та онытасы юк. Елмый, бозланып каткан киёмнәрен сындырып, тәненнән кубарып алган әнисе... «Сугыштан исән кайтуыңны күрә алдым бит, улым, хәзер инде үлсәм дэ үкенмим»—дигән әтисе... Тавышлары итә, кадерлө сүзләре аерым ачык хәтердә, үзләре генә юк... Барысын бергә түгәрәк табынга жыясы иде бүген.

Дан-дәрәжә кешене үзгәртәме? Юк, үз хезмәтен анык бәяли белгән шәхес үзгәрми, аңа карата хөрмәт артудан әйләнә-тирәдәгеләр үзләре үзгәрәдер, мөгаен.

Нәжип Зыятдинов Алтын Йолдызын кешелеккә кия торган костюмына бәйрәмнәрдә, зур тантаналарда гына тага, ә таныкнамасы—тышына алтын белән язылган кадерлө ядкарь һәрчак түш кесәсендә, йөрәкне жылытып йөри.

Эшенә күрә лаек бүләк алу үткәнәнә һәм киләчегенә тагын бер караш ташларга, мөмкинлекләреннө барларга, үз алдыңа яңа таләпләр куярга мәжбүр итә. Читтән караучыга жиңел. «Зыятдиновның Йолдызы алдан йөри, аңа бөтен ишекләр ачык, бөтен нәрсәнә табып бирәләр»,— диючеләр дэ бар һәм булачак. Авторитет каршында кайбер ишекләр үзә ачылып торса да гөнаһ түгел. Ә ул дәрәжәнә яулау өчен күпмө юл үтелгән, юкны бар итеп төзөгән тормыш лабиринтларында күпмө көч, зирәклек, сәләт, нерв күзәнәкләре сарыф ителгән—боларын уйлап бетерәбезме икән?!

«Гигант» совхозы—КамАЗны ит-сөт белән дэ тәмин итүчө зур хужалыкларының берсе. Бүген шулай. Ә артка борылып карасан... Беренче нигез ташын салганга да инде еллар үткән. Үткән һәм бүгенгә арасында хәтер уяу—барысы да күз алдында... Ниһаять, комплекс

төзү тәмамлана. Кабул итү комиссиясе мондый чакта озак көттерми, төзүчеләрнең дә тизрәк котыласылары килә. Объектны четерекле проект белән чагыштырып энәсеннән жебенә кадәр өйрәнгән Зыятдинов кына ашыкмый. Комплексның төп артериясе дәрәс эшләнмәгән, жинел генә үтөп китәр, дип нечкәләп тормаганнар, ахрысы. Сызымда — ун-унбиш сантиметр тирәнлегендәге су мөндәрә булырга тиеш, егерме биш метр саен аркылы каналлар күрсәтелгән — ә гамәлдә юк. Бу мөһим урынны ашыгып кына үтөп китсәң, киләчәктә механика урынына кулдан эшләп изалануыңны көт тә тор. Комиссиянең теләге тизрәк кабул итү, әмма Зыятдиновның карары катгый: ялгышны төзәтергә, яңадан эшләргә! Тантанага хирес комиссия членнары, кара коелып кайтып китәргә мәжбүр була. Күңелсез хәбәр «Камгәсэнергострой» төзелешенең атасы Евгений Никонорович Батенчукка да барып житә.

— Гигантлылар, зурдан кубып, комплекс салдырдылар да эшләтергә хәзер кулларыннан килми, эзер түгелләр, — дигән сүз дә тарала. Ләкин буйсынмый халәң юк, кем төзәтә — шул хужа. Төзүчеләр таштан ясаган хатаны төзәтергә мәжбүр булалар.

Бүгенге көндә «Гигант»та дүрт меңнән артык мөгезле эре терлек, ике мең баш савым сыеры бар. Комплекс — үзе бер фабрика.

Комплекс кырында тугыз йөзәр тонна үлән сыешлы ак гөмбәзле егерме юан манара күтәрелгән. Биш кешелек махсус бригада аларны өзеклек китермичә эшләтеп тора. Күп кенә хужалыкларда, мондый жайланманы эшләтә алмаячакларын алдан белеп, кечерәйтеп салып, склад иттеләр.

«Гигант» совхозы күп нәрсәләргә өйрәтә. Республиканың байтак районнарыннан белгечләр монда тәжрибә алырга килә. Сөт фабрикасының чисталыгына да хайран калалар. Тирә-юненә агачлар утыртылган. Бернинди ят ис юк. Тирес сыекчасын көннекен-көнгә, тамчысын да эрәм итмичә, кырга чыгара торалар.

Телевизорлы кызыл почмак, уку классы, медпункт, ашханә, мәтрүшкәле себеркеләр эленгән коры парлы мунча һәм зәвык белән бизәлгән ашханә — болар барысы да ике сменалап эшләүче терлекчеләрнең ял вакытын да файдалы уздыруны күздә тотта. Комплекс эшчеләре башта ашханә кирәк түгел, дип каршы киләләр. Соңыннан үзләре дә күнегеп китә. Иртән кайнар коймак, чәй, көндез шулпалы аш. Өйдән тәм-томнар, хуш исле вареньелар да ияреп килә. Гәпләшә-гәпләшә чәй эчү кешеләргә якынайта, гаилә бөтенлегә барлыкка килә.

Биш миллионга төшкән комплексның эше мактауга лаек, дип сүзгә очлап куйар идең... Тау артында таулар булган кебек теләк-омтылыш белән чынбарлык арасында аерма туучан. Әйтик, сыерларның башта иң шәп нәселлеләр түгел, ниндиен таба алдылар, шунысын кайтарырга туры килде. Өч мең килограмм сөт сава башлау да тынгысыз Зыятдиновны канәгатьләндерерлек күрсәткеч була алмады.

Бүгенге көндә төп игътибар сыерларның нәселен яхшыртуга юнәлдерелгән. Кара-чуар нәселле сыерларның бозаулары салкында чыныктырып үстерелә. Фән яңалыкларын гамәлгә кертү алып барыла. «Гигант»ның биш савымчы-операторы соңгы елда 5 мең литр чиген үтте.

Нәжип Зыятдиновның мондый зур комплексларга тәнкыйть күзлегеннән караучыларны күргәлэгәнә бар. Кайчандыр мал саны илле-алтымыштан узмаган фермалар урынына дүртәр йөз урынлылар салына башлагач та шундый сүзләр булгандыр. Зурлыкка үсү — киләчәктә санның сыйфатка әверелүенә ныклы ышаныч. Илдә халык саны арта барган саен таләпләр үзгәрә. Исәпләп карасаң, бездә бер кешегә елына 318 литр сөт туры килә. Димәк, «аллалар ризыгы»н көнгә бер литрга якын сарыф итәбез.

АКШта 10,7 миллион сыердан безнең илдәге 22 миллион биргән кадәрле сөт алалар икән, дөняядан артта калмас өчен, безгә хезмәтне яңача оештыруда интенсив чараларга керешү — кичектергесез максат.

«Фән яңалыкларын куллану, компьютерлар, генетика белгечләре белән кулга-кул тотынышып эшләү экренләп бездә дә булыр — дип уйлый Нәжип Зыятдинов. — Анысы инде бездән соң килгән яшьләр өлешенә туры килер. Тик алар, безнең дәвергә туры килгәнчә, күтәрмгә калганын түгел, ә гөрләп барган хужалыкны кабул итеп алырга, яңа тизлектә алгарак китәргә тиешләр. Моның өчен аларга ныкы нигез калдыру — безнең бурыч...»

Уйлар... Йөгерек юлдан бер алга сикерә, бер артка кала. Совхоз жирләре шәһәргә терәлеп кенә тора югыйсә, соңгы трамвай тукталышыннан жиде гена чакрым, ә Тукай райкомына кадәр утыз өчкә жыела — машинада барганда уйланырга жай житәрлек.

Күршедә гена ярты миллион халык яшәгән көчле конкурент — мәһабәт шәһәр көндөзләрен завод торбалары белән магнит кебек үзенә тартып, төннәрен ажаган уйнаклагандай яктысы белән тере куәтен сиздереп тора. Совхозда яшәү һәм эш шартлары шәбрәк булса гына, бу «көндәш»кә каршы торырга мөмкин. Бүгенге көндә «Гигант»ны ташлап китүчеләр юк, килүчеләр гена бар. Кадрлар мәсьаләсә хәл ителгән.

Яңа поселок — чын мәгънәсендә, егерме беренче гасыр авылы. Төз урамнар, каенлы сукмаклар. Дүрт катлы мәктәп. Ике йөз урынлы балалар бакчасы. Профилакторий, поликлиника, көнкүреш хезмәте күрсәтү комбинаты — кыскасы, кешенең яшәеше өчен бөтен шартлар да булган микрошәһәр. Коттеджлар бакчага күмелгән. Чыгуга йомшак жиргә басасын. Мал асрар өчен абзары, машинага гаражы да бар.

Нәжип Зыятдиновның үткен күзеннән берни дә игътибарсыз калмый. Эсә жәйдә, кайсы да булса өй каршында әлсерәп утырган гөлләр күзенә чалынса, машинасын туктата да, сигнал биреп, хужаны чакырып чыгара:

— Карган утыралар бит гөлләрек, су сип! — дип оялтырга да күп сорамый. Поселокның һәр бизәгә аның күңелә аша уза.

Яңа поселокта мен өч йөз-кеше яши. Унбер милләт вәкиле. Этнәниләр төрле яклардан килеп төпләнсәләр дә шушы дистә ел эчендә дөньяга килгән балаларның туган жире — монда.

Мәктәптә укучыларның яртысынан күбесе татар балалары. Уку рус телендә алып барыла. Бер гена укучы да «Якын» журналы яисә «Яшь ленинчы» газетасына язылмаган. Шундый вакытлар да булган: мәктәп директорының кисәтүе буенча хәтта татарча исәнләшү тыелган. Үз телендә исәнләшү-сөйләшүне тыярга дип ана кем, кайчан, кайда шундый әмер биргән? Тигез хокуклылык турында сүзләр сөйләп тә урындагы кайбер түрәләрнең социализм принципларын бозуына ничек түзеп торырга мөмкин! Ни өчен шундый тәрбия чарасына керешкән бу директор? Укытучылар коллективы ни караган? Үз телен, үз халкының тарихын белмәгән һәм яратмаган шәхес кенә мондый юлга басадыр. Милли мәсьаләгә аерата игътибарлы булган бөек Ленинның бер мәкаләсендә шундый юллар бар: «...известно, что обрусевшие инородцы всегда пересаливают по части истинно русского настроения».

Интернациональ дуслык милли жирлектә тәрбияләнә. Рухи кимсәтеләп үскән кеше илнең тулы канлы гражданына була алмый. Үз халкының тарихын, культурасын белеп, башка халыкларны да хөрмәт итеп үскән шәхес кенә ватандарлык хисенә ия була. Туган жирем, туган телем, туган халкым, туган илем дигән төшенчәләр ана сөте белән кереп, кечкенәдән үк канына сенең үскәннәр гена шушы эзлекле баскычларны үтеп, уртак максатка омтылган жәмгыятебезнең алдынгы шәхесе булып житешә ала.

Китапхана — поселокның рухи үзәге... булырга тиеш иде. Кайчаннан башлап соң әле без кешелекнең гүзәл акылы тупланган китапханаларга игътибарны киметтек? Менә дигән бинада урнашкан китапхана үтә дә ярлы, китаплар аз, зәвык белән бизәлү житми, моны күргәч, жан

тарыгып кала. Китапханаларның хәле күп урында бертөслә — еллык акча аз бирелә. Үзәкләшкән система нәтижәсе — китапларның кирәге дә кирәкмәсә дә салынган посылкалар килеп төшә, теләсәң дә теләмәсәң дә алырга туры килә. Ләкин бу акланьрга сәбәп түгел. Совхозның бүтән өлкәдә фидакарьларча эшләүчеләре кебек үк китапханәчегә дә үз хезмәтен яратып, ижат итеп карау кирәк. Ачның күзә икмәктә, тукның күзә хикмәттә, диләр. Тормыш бөтәя барган заманда (совхоз эшчеләренен саклык кассасында миллион сумга якын акчасы тупланган) жан ризыгы — китапларга салкын караш берәүне дә бизәми.

Поселокта унбер милләт кешесе яши, дидек. Күңеленә кереп карасаң, һәрберсе аерым бер язмыш. Кайдадыр туган жирләре калган. Әгәр китапханәдә төрле халыклар әдәбиятының классик үрнәкләре тезелеп торса... бергә жыелышып, китап уку конференцияләре, жылы сөйләшүләр уздырылса... менә бит бер-береңнең сәнгәтен-мәдәниятен аңлап танышуга үтемле чара.

Яңа поселокта яшәүчеләр яңа горейф-гадәтләр белән бер-берсен баетып, бер гайлә булып оешып киләләр. Шаулап Сабан туйлары, Хезмәт бәйрәмнәре үтә. Яңа елда чыршы утын иң зур уңышка ирешкән савымчы-оператор яндыра. Төрле телләрдә жырлар яңгырый. Һәр милләтнең биюләре күрсәтелә.

Бәйрәм тантаналарында үзе башлап йөргән Нәжип Зиятдинов гадәти кичәләрдә дә, сирәк кенә булса да, Культура йортына сугылып чыга. Бер якта, музыка, жыр авазлары күпсанлы бүлмәләр арасынан яңгырап ишетелә. Икенче якта, спортзал — көч сынашу бара. Нәжип Зиятдинов, үзе дә сизмичә, шул якка тартыла. Монда нинди генә спорт секцияләре эшләми: шахматтан башлап волейбол, баскетбол, штанга, чаңгы, өстәл теннисына кадәр. Рәхим ит, көчәңне сына, үзеңне күрсәт — барысы да синең ихтыярда. Таза егетләрнең уйнаклап торган мускулларын күрүгә, Нәжип Зиятдиновның күңелә алгысынып куйды. Әйтерсең, үсмер чакта очына алмый калган куәт канатларын киерә башлады. Әнә бит, былтыргы сабан туенда түзмәде, майданга тартылды. Сынар кулы белән герне сиксән биш мәртәбә чөеп дәртен канәгәтләнделдерде. Яшьлегендә шушындый бәхет тисә, кайсы спорт төрен сайлаган булыр иде икән? Фәкыйрь авылларда үскән күпме малай үз талантын ача алмыйча калгандыр. Мәскәү, Мехико, Уэмбли, Мадрид, Рим стадионнарында исеме дөньяга яңгыраячак күпме сәләтләрнең гомере сугыш кырларында өзелгәндер. Соңгы елларда татар егет-кызлары да спорт майданына кыю бәрәп керделәр. Зәй буенда үскән керәшен егете, чаңгы буенча дөнья чемпионы Федор Симашов исемен кемнәр генә белми. Дасаев, Идиятуллин (футбол), Сәитов (велосипед), Гыйләжева (рапира), Шөгәрова (художестволы гимнастика), Юсупов, Камский, Галләмова (шахмат) исемнәре телләрдән-телләргә күчә.

Спортзал кайнап тора. Тотынырга иде хәзер штангага, беләкләрне бер язып алырга иде — яшьләрдән уңайсыз. Нәжип Зиятдинов күңелендәге иярле атын авызлыклап, монсу гына чыгып китә. Төнге поселок утларга чумган. Тротуарга чөлтәрләнеп төшкән каен шәүлеләре өстеннән барган Зиятдиновны шундый тойгылар били; якында караеп күрәнгән Калмаш урманыдай поселок та элек-электән бирле шушылай шулы тормыш белән көн иткәндер кебек. Яшәгән урыныңны, бергә гомер сәрәсе кешеләрне бик күптәннән белгән кебек ярату вакыт төшенчәсенә дә үзгә төсмерләр кертәдер, мөгаен.

Ә алда — вакыйгаларга бай 1986 ел иде.

КПССның XXVII съезды барган көннәр. Делегат буларак, Нәжип Зиятдинович Зиятдинов Съездлар сараенда яңгыраган һәр сүзнен егәрә, һәр фикернең кыю-кискенлеген үзе кичергән тормыш нигезеннән алынгандыр кебек кабул итте.

Михаил Сергеевич Горбачев ясаган докладта хужалык житәкчеләренә турыдан-туры төбәлгән фикерләр ачыктан-ачык дәлилләп әй-

телде: «Хужалык механизмын һартөрлө үзгәртеп корулар... яна бурычларны ачык төшөнүдән башлана. Бу, беренче чиратта, безнең хужалык кадрлары, идарәнең үзәк буыны хезмәткәрләренә кагыла... Гамәлдә берни эшләмәүче һәм берни үзгәртмәүче кешеләрне аңлавы кыен. Мондыйлар белән килешү булмайчак. Безнең юллар аларныкы белән туры килми. Бигрәк тә, барысы да тынар һәм иске эзенә төшәр әле, дип өмет итүчеләр белән юлларыбыз аерыла...»

Әйе, Нәжип Зыятдинов кебек дәрәслекнең күзенә карап атлаган тугры жаннар өчен тормыш һәр даим үзгәрештә. Гомер баскычларында шуны алдан тоеп, дөньяны да, үзен дә үзгәртә барганнар өчен бу көтелмәгән борылыш түгел. Урындык-креслога кубарып алалмаслык дәрәжәдә ябышып сазакан, үз мәнфәгәте өчен генә яшәгән эшлексезләр өчен генә үзгәрәп корылу ифрат авыр.

Ил тоткасы — Кешегә игътибар артып, ижади мөмкинлекләр ачылган заман. Кызганыч... Күпме колхоз-совхоз житәкчеләре — сәләтле, кыю фикерле, яңалыкка йөз белән барган фидакярлар бүгенге чорга килеп житә алмады. Берәүләр, каршылыктарга чыдый алмыйча, кире чигенде. Икенче берләре, бәйгедә йөрәге ярылып үлгән ат кебек, егылып калды. Өченчеләренә омтылыш-максатын кара рәшәткәләр бүлдә...

Яңача фикерләү, яңача мөнәсәбәт. Күптән көтелгән кузгалыш. Съездның демократик рухы кеше биеклегеннән торып сөйләнгән докладларда, кайнар чыгышларда гына түгел, ял-тәнәфес араларында да ачык сизелә иде.

Менә Нәжип Зыятдинов әңгәмә кылып торган төркем янына Фидель Кастро килеп туктый. Кубаның легендар шәхесе темпераментлы испан телендә сораулар бирә. Ул арада елгыр фотографлар рәсемгә алып өлгерәләр. Нәжип Зыятдиновның альбомында сакланачак кадрлар исәләнә.

Съезддан ул зур тәсирләр белән кайта. Монарчы күрелмәгән биеклеке аласы килгән кебек. Бер көне ел туйдыра торган яз. Алда — хикмәтле жәй. Гигантлылар өчен истә калырлык көз. Тыгыз дулкын булып сыгылып торган иген кырларының сулышыннан ук совхоз белгечләре бу жәйнең ни бирәсен чамалаганнардыр.

Съезд вакытында Нәжип Зыятдинов танышып, бергә фотога төшкән Халык академигы, ике тапкыр Социалистик Хезмәт Герое Терентий Семенович Мальцевның мәгълүм сүзләрен тагын бер искә төшерик: «Иген кыры шахмат тактасы сыман. Беренче йөрешне табигать ясай...» Икенче йөрешне... юк, ашыкмыйк әле, хисләр берәз суынсын, игенченең куанычын игенче үзе генә аңлата алады. Гүзәл Кама буендагы жиде жил үзәненә әйтерсен лә Кубань жирен күчереп куйганнар. Хискә саранрак исәп-саннар белән әйтергә генә ансат — бер гектардан уртача 65 центнер уңыш — республика елъязмасында күрелмәгән жинү!

Эмма Нәжип Зыятдиновка канәгатьләнү хас түгел, ул тыныч кына алдагыны уйлый. Бу әле үз-үзенә ышаныч тудыруның башы гына. Әнә бит, кайбер басулардан 80—100 центнер уңыш алынды. Димәк, ирешелгәннәр чик түгел. Аның киләчәккә күз аткан уйлары үз күнелендә генә калмыйча, белгечләргә, механизатор-кыр эшләренә дә күчә. Жирне тыңлый да, тыңлата да белү, кул астындагы кешеләрне тыңлый да, тыңлата да белү зирәклегә сирәкләргә бирелгән таланттыр.

КПССның өлкә комитеты Пленумында (1987, 3 март) Гомәр Исмагыйлович Усманов ясаган докладтан бер өзек китерик: «Зыятдиновның иң зур казанышы шунда, ул үз янындагы кешеләренә дә үстәрә, аларны зур эшләргә әзерли. «Ворошилов» совхозы директоры интәш Г. С. Зарипов, «Чаллы» терлек симертү совхозы директоры интәш К. Ш. Мингапов, Муса Жалил исемендәге колхоз председателе интәш З. Л. Тәхавиев, «Коммунизм» колхозы председателе интәш Р. Г. Кадыйров —

«Гигант» совхозында белгечләр булып эшлэгән кешеләр. Алар үзләренә йөкләнгән бурычны уңышлы хәл итәләр, алар житәкләгән хужалыклар районда иң яхшы күрсәткечләргә ирешәләр... Нәжип Зыятдинович перспектива белән, иртәгәгә көн белән яши, хезмәт житештерүчәнлеген күтәрүенә яңа резервларын һәм мөмкинлекләрен эзли, авылны социаль үзгәртеп кору буенча актив эш алып бара».

Кыш офыкта утырып байый торган кояшлары белән матур килде. Кышкы чөләнәң бер ае — колхоз-совхоз житәкчеләренәң ял сезоны. Кипарислы дингез буйларында тәнне кызган комга таратып ташлап, кояш кочагында ятулар аларга тәтеми. Көчлән жибәрсәң дә, уттай эш өсте, дип, барыбер, икенче көнне үк кайтып төшәрләр иде. Эшнә батырып эшли белгән кеше онытылып ял да итә белә. Нәжип Зыятдинов та шундыйлардан. «Васильево» санаторие — аның яраткан урыны. Зәңгәр күлгәләр төшкән урман эченнән чаңгыда шууны бу дөньяның нинди рәхәтлекләре генә алыштыра алыр икән?! Нәжип Зыятдинов, биредә ел буена житәрлек шифа алып, яраткан совхозына кайтып төшә. Яңа дәрт белән эшкә чума. Әмма карның кызыктырып шыгырдавы, чаңгылар һаман тынгы бирми үзенә. Нәжип Зыятдинов теләк ирегән тыеп торучылардан түгел, машинасын калдырып, чаңгыга басарга да күп сорамай. Кырларны бер әйләнәп кайта. Комплекска килә. Ишек төбенә чаңгыларын кадап куеп, хәл-әхвәлләрен белешеп чыга. Күрсәтмәләр бирә.

Бүгән дә шулай... «Станок»лар арасыннан килгән баш зоотехникны Нәжип Зыятдинов көтеп алды. Кай чакларда конфликтка кергәләсәләр дә Зыятдинов үз эшенең алыштыргысыз белгече булганга, аңа хөрмәт белән карый. Рафик Алиев Казан ветеринария институтын тәмамлаган. Тимирязев исемендәге академиядә укыган. Кайчандыр диссертация язып, теорияләр белән мавыккан белгечкә — житмәсә, мондый зур комплекслар төзүгә эчтән каршы булган кешегә, башта практик эшкә кереп китү жиңел булмагандыр. Мең еллар буена бер төрле мөнәсәбәткә күнеккән сыерларның заман техникасына бик акрынлык белән күнәгә баруларын ул үз күзләре белән күрде.

Комплекстагы бүленеш башта ук кыенлыктар китереп чыгара. Цехлар сыерларның күпме сөт бирүенә карап бүленгән. Бозау китерергә әзерләнгән һәм бозаулаган сыерлар шулай ук аерым туплана. Цехлар арасындагы шушундый күчеш, әйләнеш циклы тигезсезлек тудыра. Ярыш үткөрү мөмкин түгел. Маллар нәтижәдә хужасыз кала. Кечкенә фермаларның эш-көнкүрешен яхшы белгән Нәжип Зыятдинов шундый нәтижәгә килә: тигез итеп бүлү, һәр төрле сыерлар тупланган бригадалар оештырырга, ягъни зур комплекста аерым-аерым бәләкәй фермалар барлыкка китерергә. Фәнгә, галимнәр тәгълиматына турылыклы булган баш зоотехник Алиев моңа каршы чыга. Зыятдинов кызып китә:

— Алайса, миңа ике йөз илле баш сыер бүлүп бир. Үзем бер бригада төзим. Шартлар икебезгә дә тигез булачак. Карап карыйбыз, кем күпме сөт ала!

Алиев директорның тәвәккәл шәхес икәннән белә, тәҗрибәләр ясарга кыймый һәм бригадалар оештырырга ризалаша. Нәтижәдә малларны үзенеке итеп тойган кайгыртучан хужалар барлыкка килә. Сөт күзгә күренеп арта.

Алиев академия һәм югары уку йортларындагы галимнәр белән тыгыз бәйләнештә тора. Фән казанышларын гамәлдә сынап карау өчен вакытын һәм көчен кызганмый. Үзе дә фантазер, уйлана белә. Ә уйланган кеше өчен ачышлар аяк астында ята. Алиевны гел бер нәрсә борчып йөри. Идәнгә жәелгән чуен плитәләргә чыршы сурәтендә ярыклар уелган. Шул үткен стеналы ярыкларга ышкылып малларның тояклары ашала. Алиевның башына кинәт шундый бер уй килә: плитәләрдә-

ге ярыкларны тоташтырмый ясаганда ныклык арта түгелме? Алиев яна тәкъдимен кичекмәстән гамәлгә ашыра башлый. Шулай итеп һәр плита утыз биш килограммга (!) жиңелрәк итеп эшләнә, ныклык арта. Күпме экономия!

Икенчесендә, Алиев КамАЗ заводыннан чүплеккә чыгарып ыргытылган тасмалар күрәп ала. Тузмый торган бу нык тасмалардан сыерларга муенса ясап була бит! Һәм ул кирәксезгә чыгарылган тасмаларны күпләп кайтарта башлыйлар. Муенсага һәр сыерның саны, кайчан бозаулаганы — гомумән, паспорты языла. Мондый муенсаларны тирә-як колхозлар да «Гигант»тан сатып ала башлый...

Бүген иртә таңнан идарәдә очрашкан булсалар да Зыятдинов баш зоотехник белән кул биреп күреште:

— Эшләр барамы?

Алиев нигәдер күнелсез иде.

— Районнан комиссия килергә тиеш,— диде ул Норлат ягына хас мишәр акценты белән.

— Гаебең юктыр бит?

— Гаеп уртақ инде безнең, Нәжип Зыятдинович...

Бер бозауга көненә 5 литр сөт бирү каралган. Ә салкында чыныктырылучы бозаларга бүтән рацион кирәк. Жансыз кәгазьгә төшкән, искергән инструкция коллары моны аңларга теләми икән.

— Комиссия членнарын әнә шул бозалар кебек салкында тотып карасаң, аңларлар иде,— диде Алиев.

— Кешеләриң аңын үзгәртү өстән генә түгел, астан да башлана,— диде Нәжип Зыятдинов...

Чаңгыда чакрымнарын үтеп, алуланып конторага кайтып керең директорның кәфе күтәрелгән иде.

Кабинетта сирәк була торган тынлык. Тәрәзәдән сыкылы Калмаш урманы күренә. Гөлләр аша төшкән кар яктысы стеналарда чагыла. Нәжип Зыятдинов өстәл тартмасыннан китап ала. Ничә тапкырлар укырга тотынып та бүленеп калган романның сюжетын инде үзең уйлап чыгарырлык вакыт үткән. Эш арасындагы халәл тынлыктан файдаланып калырга кирәк. Лаеклы ялга чыккач укырмын әле, дип кенә булмый. Заман алга ашыга, куып житеп кара соңыннан...

Тынлык... Әмма ул озакка бармый. Өстәл өстендә пәси кебек йомарланып яткан телефоннарның берсе өздәрәп чылтырый башлый. Нәжип Зыятдинов эзер тоткан кәгазен китап арасына кыстырып, карамыйчагына үрелә, төрлө төстәге трубкалар арасыннан яшелен кулына ала.

Яшел — яшәү төсе...

поэзия

Равил Фәйзуллин

Мин дә инде яшәмәдем,
дисәм...

Бу күнелем чама белмәс ахры...
Инде мин дә сөймәдем, дисәм —
Хыялдан оят! Наздан, сәгадәттән
Күккә ашканнар әле дә исән.

Бу күзләрем туя белмәс, ахры...
Инде мин дә күрмәдем, дисәм —
Ходайдан оят! Жир шарының байтак
тарафларын гиздем югыйсә.

Бу жаным һич тынычланмас, ахры...
Мин дә гомер кичмәдем, дисәм —
Язмыштан оят! Күпме егылып та,
гажәп, әле — баш һаман исән!

Туган якта

Мәңгелек чишмәле бу яклар!

Челтерәп гөрләсен дисәләр,
юл ачып, чистартып аларны
илсәяр уллары улаклар.
Тургайлар су эчкән чишмәдә
салават күпере уйнаклар!

Үлемсез жыр иле бу яклар!

Кешене гомере буена
хыялдан хыялга жыр әйдәр,
жыр назлар... Кирәксә, жыр — яклар!
Кем телне, кем жырны күтәргән —
халыкның йөрәген шул саклар!

РАВИЛ ФӘЙЗУЛЛИН (1943) — шагыйрь, татар һәм рус телләрендә күп санлы шигырь
китаплары авторы. ТАССРның Г. Тукай исемендәге Дәүләт һәм Татарстан комсомолының
М. Жәлил исемендәге премияләре лауреаты, РСФСРның атказанган культура хезмәткәре.
Казанда яши.

Язгы кар суларында...

Икәү янәшә атлыйбыз,
Кулларың кулларымда.
Без басмалар салмадыкмы
язгы кар суларында!

Тал бөреләрен иркәләп,
язгы күкләрне күзлә.
Зәңгәрлектә ак болытлар
бәхет телиләр безгә.

Безнең таныш кошлар бардыр
торналар чылбырында.
Елмаюң челтерәп тора
язгы кар суларында.

Гомер искә төшерер әле
салкын көзләр барын да...
Йөзләребез чагылып калсын
язгы кар суларында!

Булса икән ул!..

Гел торып ла булса икән ул
салават күпере астында!

...Усак төбе өстендә дә
хәтта тычкан утын фейерверк күрер
дөм-караңгы төннәр була.

Гомергәчә булса икән лә ул
беренче мәхәббәт хисләре!
Ертык мендәрләрдән очкан мамыклар күк,
бөтерелә гайбәт тирәндә!

...Һәм торасың шул «буран»да
елмайган булып.

Жан көеге

Д. ки

Ашыгасың? Хәер, ашык.
Алгысын. Чап. Йөгер...
«Янса янсын, дисең, минем
аңлаешсыз гомер.»

Чибәр булып үсеп житкәч,
язмыштан кыйнатып,
сукбайлыкта йөргәч, шикле
юллар буйлатып,
үзең дә шул бетәшкәнсең —
кечерәйгән буең.
Синең яшыңа чамалап та
әйтү хәзер кыен...

Я хода! Ни өчен сиңа
шундый жәза-сынау?
Нигә күзләрең яшереп,
керфекләрең сына?

Эндәшмисең... Авыр сиңа
туры итеп карау.

Яңа дөнья күлмәгенә
килешми шул ямау.

Гомер кичеп дөньялыкка
бер нур өстәдеңме?
Кешелекле рухың әллә
бераз көчләндеме?
Ата-анаң, жирең-илең
багып үстерсен дә,
ә ул — имгән сөт-кан өчен
пычрак төкерсен дә,
каян килсен кешеләрдә
кызгану я шәфкәт?
Гыйбрәт итеп күрсәтәләр,
«Бичара!..» дип фәкать.

Ашыгасың? Хәер, ашык.
Син әлегә тере...
Тик кара, сабый балалар
күрмәс юлдан йөрә!

Елан

Елан кабыгы таптым мин
(тире дисәң дә була).
Бер төше дә имгәнмәгән,
кире кисә дә була.

Таптым мин аны еракта —
Кырымда ял иткәндә.
Истәлеккә диеп алдым
өйгә кайтып киткәндә.

Кайткач исә уйга калдым:
моны кая эләргә?
Аптырагач урнаштырдым
вазадагы гөлләргә.

Гөлнең аткан чәчәгенә
орынып тора башы.
бер карасаң, хәтерләтә
табиб эмблемасын.

Танышлар сорап куялар:
«Бу экәмәт — нәрсә? — дип, —
сискәнепләр уянырсың
төшләрәң керсә», — дип.

Һэй, димен, юкка шүрлисез,
бу — жансыз кабык кына!
Еланның үзен эзләп тә
бик сирәк табып була.

Үзең тимәсәң, беркемгә
һич зыян салмый, диләр.
Ала белсәң, агуы әле
шифалы дару, диләр!

Шулай да артык булмастыр
саклану чарасы да.
...Тик менә чагу күбрәк, ди
адәмнәр арасында!

Якындагың бер чагар дип,
кем уйлар гомерендә? —
Елан булып чыгачакның
сөт булып кереренә?

Аңлайсың сыгылып төшкәч,
төзәлмәс яра алгач...
Күпләргә кәмит, яралы
Жаның яралы калгач.

Янәшәндә әллә кемнәр
дус булып гомер итә.
Елан — кабык эчләрәннән
шомлы уй шуып үтә.

...Гөлдәге кабыкка карап,
күнелдә сурәт туган:
яшел аланда ваемсыз
чалкан яткан бер олан.
Баш очындагы куакта
балалап тора елан...

Тансык төшләр

Төштә дә, өндәге кебек,
бик күп нәрсә буталчык...
Шулай да байтак нәрсәләр
өндәгедән күпкә ачык!

Шунсы кыйммәт: төштә кайчак
үткәнгә ашып була!
Мәңгелеккә киткәннәрне
бүгенгә дәшеп була.

Хыялдагы гүзәл белән
иңгә-иң йөрөп була.
Балачактагы таңнарны
янадан күрөп була!..

...Төштә дә, өндәге кебек,
бик күп нәрсә буталчык...
Ә шулай да татлы төшләр
Олыгайгач бик тансык!

Алтын капка! Алтын капка!..

Алтын капка! Алтын капка!
Алтын кайчы булып,
алтын кайчы булып
кистәң бәгыремне!

Алтын ярым! Алтын ярым!
Үтте бергә азы,
азы үтте бергә
яшьлек гомеремнең!

Алтын капка! Алтын капка!
Күпләр килгән сиңа,
бездәй күпләр килгән
сөю кичүенә.

Алтын ярым! Алтын ярым!
Бәхет — бергә чакны,

бер жан булган чакны
искә төшерүе дә!

...Еллап түлэнгән шул
барсы өчен дә —
гомер исәбеннән!
Гомер исәбеннән...

Кулы — эштә. Жаны — утта.
Күзе — синдә — юлдадыр...
Кеше арасына чыгар,
«Ирем!» дисен ул да бер!

Яшьлек уза, дип янасын...
Аныкы янмаганмы?
Картаюдыр: бәхет, дибез
кемнәрдер алдаганны.

Шатлыктан да, хәсрәттән дә
тама яшь тамчы-тамчы...

...Шөһрәт даулап, энже эзләп
диңгезгә атылганчы,
Тилелек жылкәне белән
Яшьлектә утырыр идем,
акылга утырганчы!

...Жәелеп тә, шаулап та актык
ярларга кайтылганчы.
Кече булсаң да, син кеше бул —
даннарда ватылганчы,
малларга сатылганчы!

Төнге сәгать тавышы

Сәгать келт-келт итә.

Дисбесе өзелгән дә, гүя,
коела Вакыт!
Шыбырдый гына!
Үзе белән тәгәрәтеп алып китә
безнең таза кан шарларын,
көлүләрне,
дәрт хисләрен...

Хәтер генә, бетәшкән карттай, азаплана
һәр «келт» саен:
кайтмакчы гел үткән якка —
яшьлек якка,
балачакка,
сабый чакка...
без кайчандыр бөтен килеш
калган якка.

Уйның ике сурәте

Яшь чакта
күңелдә бөредәй яралган һәрбер уй
ашкынып оча да биеккә —
кошларның канатын иркәләп,
болытлар катында тибрәнеп,
(болытлар үзләре гел тоташ хыялдан!)
нурланып, шәбәеп, мең тармак жибәреп,
әверелә ямь-яшел мәһабәт агачка!

Олайгач, еш кына,
күңелне канатып туа да авыр уй,
әйләнеп яфраксыз энәле куакка,
(чәнечкеле чыбыклар шикелле)
тора гел каршыда, һич китми,
һәм янә яралып,
тамырын жибәрә... бәгырьгә...

Казансуда боз кату

Казансуны суык яулап алды,
дулкыннары тынды агымның.
Шулай өшеп кенә буладыр ул
жанлы килеш тынсыз калуы...

Күз алдында параличлангандай
хәрәкәтсезләнә су өсте.
Ике яклап ярдан бозга әйләнеп
тамчы арты тамчы биреште.

...Өстән торам карап. Күз алдында
боз элмәге һаман кысыла.
Ах, бу жиңелү агониясе —
ихтиярлы килеш буйсыну!

Табигатьнең гади халәте лә,
ник күңелгә авыр алына?
Әллә суык жыллар артыграк
кагылганмы гомер талыма?

Пошыну бу,
үлчәүләрдә — янганнардан битәр
туң йөрәкләр күпкә шул баса!
Нәрсә булыр — хәтер-тарихларны
эрәмәслек бозлар капласа?

Атмосфералардан суык иңсә,
шартлаулардан янса жир йөзе,

калмас микән бушап Жир-планета
Тынлык белән генә бер үзе?

Күк катында гына түгел хәзер,
күңелләрдә — «озон тишеге».
Тел-илләрне, халыкларны күмеп,
битарафлык килә ишелеп.

...Жил көчәйде. Жирне, суны
бердәй итәм, диеп, кар төшә.
Ә уртада суык белән соңгы
шадра дулкынчыклар тартыша.

Әллә нинди уй-гамьнәргә салды
күз алдында Казансу кату.
Фажигалар көтмәсә дә, барыбер,
кешеләрне кирәк юату.

Боз ятса да, аста агым кала —
бәрер рухы язгы ташуда!
Чөнки һәрбер чишмә-елгаларның
башлангычы — тере тамчыда.

Без дә тере ләсә! Ил-кыйтгалар хәзер
уртак язмыш,
уртак хәвеф белән беректе.
Кояш булган чакта ышаныч бар —
яшәү калыр, калыр тереклек!

Жәмит Рәхимов

КЫЯДАГЫ ЧӨЧӘКЛӘР

РОМАН

өн салкынча, күк йөзе йолдызлы, ләкин караңгы иде. Чиратып жибәргән ахры: аякка пычрак ябышмый, шулай да һава чиркандыргыч дымлы иде. Үзе дә абайламастан, Сунарчин күл буена таба атлады. Монда әле берни күрерлек түгел, хәтта су өслеге дә кара подиос сыман. Күл төбөндә чекерәшеп яткан йолдызлар, әйтерсен, шул подиоска тезеп куелган ахаclar. Тын. Төн белән көн тартышырга жыенган сихерле чак.

«Чакрымаулары шул микәнни?— дип уйлап алды Ризван, партия шәһәр комитеты житәкчеләрен күздә тотып.— Ни булып бетә инде бу? Элеккеге стажны кабат торгызу бик кыен эш микәнни? Әллә соң һаман да шикләнәләрме, бөтен шөбһәләрне юкка чыгарырлык саллы дәлилләр табылмыймы? Шулай булганда нишләргә кала инде? Беренче секретарь кинәшен тотып, партиягә яңадан керергәме? Юк, ул хакта сүз булуы мөмкин түгел... Эшләр шулай жай гына барса, тагын атна-ун көннән Зәйсуга кайтырлар, шәт. Шәһәр комитетына барыр, аяк терәп сөйләшер. Инде алай да булмаса, өлкә комитеты бар, Мәскәү бар бит әле. Быелгы ялың шуның белән үтәчәк...»

Әллә нәрсәдер куркытты, әллә вакытлары житеп— күл өстендә каз-үрдәкләр тавышланып алды. Ризван, башын күтәрәп, шул якка карады. Уйлана торгач, шәйләмәгән дә икән: кара парда эреп юкка чыккан, су өстендә аксыл-кызгылт нурлар уйный иде. Ә арырак гүя кемдер ап-ак мамык көнжәлләре тезеп чыккан— күл өсте тулы кош-корт. Алар тагын да катырак тавышланырга, канатларын жиһи-жиһи, су өстендә очына-йөгереңә башладылар. Менә бер төркеме, судан аерылып, һавага күтәрелде, Ризванның баш очында гына әйләнеп очарга тотынды. Аңа әле тегинән, әле моннан берәмләп тә, вак төркемчәкләр булып та яңадан-яңа кошлар кушылды. Кiek казлар! Аларның шулай кычкырышулары, әйләнеп-уйнап очулары үзләренә ял биргән, тамакларын туйдырган Аккош күле белән хушлашулары булган икән. Тагын да биек-кәрәк, тайга өстенә күтәреләп, билгеле бер тәртипкә тезелделәр дә, Ир-тешнең югары агымына таба очып киттеләр. Алардан соң чүрәкәй үрдәкләр кузгалды. Күлнең ерактагы аулак почмагынан «Чүрри-чүрри» дип аваз сала-сада торналар күтәрелде. Ә кайсыларыдыр әле

һаман, башларын суга тыга-тыга, тамак туйдыра, бу игелекле күлдән аерылып китәселәре килмиçә, һаман юаналар иде. Ризван аларны озын муеннарыннан, мәһабәт йөзүләреннән танып алды. Аккошлар!.. Мәнә алары да күккә күтәрелде, «Иә, сау булығыз инде, адрессыз кешеләр»,— дигәндәй, шәһәрчек өстендә бер-ике әйләнделәр дә, тегеләре артыннан жылы яklarга очып киттеләр.

Күл тынып, бушап калды, тагын да ямансу булып китте. Ләкин бу өметсез, шыксыз юксыну түгел, жылы, ләззәтле бер сагыш иде. Инде борылып китәргә дип торганда, ул ачыш ясады. Алай, димәк, бу күл килде-китте генә түгел, иркен тундра сахрасыннан көньякка китеп баручы кошларның туктап ял итүе урыны да икән. Кiekләр шулай жыйнаулашып куна төшкәч, жимле, азыклы күл дигән сүз. Шундый игелекле урында шартлату эшләре алып барырга, табигать хәзинәсен ямьсезләргә ярыймы соң?! Юк, Ризван хаклы, мең тапкыр хаклы — әйләнеп узарга кирәк Аккош күлен!

Проектта бу күлне турыга кисеп үтү каралган иде. Әзләнүчеләр моннан көзен яисә кышын узганнар булса кирәк, күлнең тирәнлеген үлчәп тормаганнар, торбаны, гадәттәгечә, су төбөнә салуны планлаштырганнар. Төзүчеләр килеп төшкәч, трасса узачак урынның сай икәнлеген ачыкланды. Кышларын үткәргечнең бозга ябышып катуы, зарарлануы мөмкин. Елан сазлыгын кичкәндә яна ысул үзен аклагач, Аккош күленә торбаны ничек салу ягы үзеннән-үзе ачыкланды — йөздереп, билгеле. Шулай да Аитов исеменә докладной язды Сунарчин, табигатьне саклау йөзеннән, Аккош күлен әйләнеп үтәргә кирәклеген исбатлады.

Көн саен диярлек рация аша сөйләшеп торсалар да, Аитов ул хакта сүз кузгатмады. Аның каравы, күптән түгел Тубылда булып узган техсовет утырышында Сунарчин хатын көн тәртибенә беренче итеп куйды. Үзеннән-үзе аңлашылып, аныңча нәтижә ясауны сорап торган юрсәнен бу кадәр үк бәхәс кубаруын көтмәгән иде Ризван. Хатны укып чыгуга, зал ду купты: барысы бердәм шауларга, бәхәсләшергә тотындылар. Ул арада Казанбаев торып басты, мондагы шау-шуны жинәргә тырышып, кычкырып жибәрде:

— Сунарчин тагын мөгез чыгармакчы, иптәшләр! Торбаның һәр тоннасы күпме торганын барыбыз да беләбез. Ә ул ил байлыгын әрәм-шәрәм итмәкче, дәүләт кесәсенә кереп, яхшатлы булмакчы. Монысы бер булса, икенчедән, проект кат-кат каралган, Мәскәү хәтле Мәскәүдә расланган, аны инде ниндидер Сунарчиннар гына үзгәртә алмый. Юк, безнең бүлек моңа юл куймаячак!

Акмык сазлыгы буенда булып узган мәгълүм вакыйгадан соң, Айрат Казанбаев идарәгә, аның технология бүлегенә инженер булып күчкән иде. Шуннан бирле күчәр башын Ризванга жәе чыккан саен орындырып тора. Сунарчин нинди генә мәсьәлә белән мөрәжәгать итмәсен, аның үтенечен кире кага, еш кына тискәрәсен гәмәлгә кертүгә ирешә иде. Ул үзенә теге чакта жинелеп калуын Ризваннан гына күрә, жәе килгәндә аны «тешләп» алырга чамалый. Шуна да Айрат сүзләренә исе китмәде Ризванның, үзенә тәкьдиме үтәчегенә инанган хәлдә, тыныч кына башкаларны тыңлады. Әмма тәэминатчылар һәм экономистлар Казанбаев сүзенә нык ябыштылар, «Торба кыйммәт, өстәвенә дефицит, аның белән шаярырга ярамый»,— дип тәкрарладылар. Ризванны яклап чыгучылар да булмады түгел, шулай да күпчелек торбаны йөздереп салу ягында иде. Һәрвакыт сүзен кистереп әйтә торган Аитов исе бу юлы дашмәдә: әллә күпчелеккә каршы чыгасы килмәде, әллә үзе дә алар фикерендә иде. Техсовет Сунарчин тәкьдимен кире какты.

Ризван барына үпкәләп, турсаеп йөрдә, бу хакта онытырга тырышты. Әмма трассадан кайтып, күзенә күл чалынуга, кабат шул турыда уйлана башлый иде. Тик юкка баш ватуда, үзенең-үзен бетерүдә мәгънә юк, артын белән киртә жимереп булмый бит инде. Телен тешләп булса да

үзөн күндөрдө. Башкаларга кирәкми икән, нигә дип әле ул гына борчылып йөри? Өченче көн колонна күл буена житеп туктагач та, Ризван үрсәлнимәскә, ачыргаланмаска тырышты.

Әмма бүгөн тандагы манзара, йөзләрчә киек кошларның куанакуана күлдә туенулары, аннан соң шашып-шатланып уйнап алулары, сагышлы кычкыра-кычкыра көньякка китеп барулары Сунарчинны алла нишләтте. Ныкты бер карарга килеп, үжәтләнеп шәһәрчеккә кайтты. экскаваторчылар вакытлыча урнашкан кызыл почмакка узды.

— Менә нәрсә, егетләр, — диде ул, кайнарланып, — хәзер үк яр буйлап траншея казырга тотынабыз. Менә моннан...

Тәрзә янына килеп, тегеләргә торба узачак урынын күрсәтте дә үзе, иртәнге чәен дә эчеп тормыйча, Клименков янына китеп барды.

Ул әйләнеп кайтканда инде экскаватор, чирәмле яр буен ертып, шәһәрчеккә якынашып килә иде. Сунарчин артынан ук монтажчылар күрүндә, йортлар кырыенда ук кызу эш башланды. Ризван үзе исә, берәз суынып, сабырланып, конторкасына кереп китте. Иртәнге радио-кинәшмә башланыр чак житеп килә иде.

Изоляцияләүчеләргә хәзергә эш юк иде әле монда. Монтажчыларның, жир казучыларның кайнашуларын карап-карап йөрделәр дә әлегә фанер гөмбә янына жыелдылар. Қалын эш киёмнәреннән асынып-бүсенеп утырган төзүчеләр вокзалда поезд көтөп торучы пассажирларны хәтерләтә иде. Сүз әлегә дә баягы кайту турында башланып китте.

— Кайту белән безнең туйга киләсез, жәмәгать, — дип сөйләргә тотынды Кавказ, булачак хатыны ягына кырын-кырын күз салып. — Ну ләкин безнең шартларга чыдар булсагыз гына. Өч тәүлексез дә таралу юк, шулай бит, Дания?! Кимендә өч оркестр булыр дип торабыз. Кубыздан башлап саксофоннарга кадәр. Әпипадән тотынып, буги-вуги биерлек булсын.

— Сезнең яштың алай ук килешми инде ул, Кавказ. — Моңысы читтәрәк утыручы Шәхсәнәм тавышы иде. — Артык шау-шусыз гына бер жыелып утырабыз да бетте-китте.

— Нишләп килешмәсен, — дип чәчрәп чыкты Дания. — Нәрсә, безнең акчабыз юкмы, гөрләтеп туй итәрлек мөмкинлегезбездә юкмы?! Аннан, Кавказ дүрт-биш тапкыр өйләнсә дә, мин беренче тапкыр гына чыгам ич кияүгә!

— Әйтәсе дә юк, үлчәнмәгән ефәк. Ха-ха-ха! — Мәүлетбай бер алыгызы шаркылдап көлөп жиберде.

— Ә син кысылма, акчаңны санавыңны бел, — дип аның сүзен кырт кисте Дания. — Тырышыбрак сана, машиналык булгандыр инде, шәт.

— Машиналык кына бар инде анысы барын. — Мәүлетбай, канәгатьләнеп, куен дәфтәрен тез башына сугып алды. — Гомер булса, малайлар өйләндерәсе, кызларны кияүгә бирәсе дә бар бит әле.

— Әллә син дә туй ясар иден, Мәүлетбай?

— Кеше кыланганны кыланырбыз инде анысы.

— Мин кайту белән гариза язам, — диде Гөлзәминә, — башкача бер яры чыкмыйм, бәпкәчләрем янында гына торам.

— Һэй, ул бәпкәчләреңне инде өйләндерергә вакыт.

— Ә мин кайтмыйм, — дип әңгәмәгә кушылды Бәкер һәм авыр сулап куйды. — Сәетнафа белән калам. Әби үлгәч, хәбәр итәрсез.

— Юк, именны сиңа калырга ярамый, — дип, басыңкы тавыш белән әңгәмәгә Сыртдан кушылды. — Аулакка калуга, эчеп үләчәксең син, Бәкер. Без булганга гына байдан ычкынырга шикләнеп торасын. Шулай бит, әйт, шулай бит.

Бәкер кызарып башын аска иде, аннан торып ук китте. Уңайсыз тынлыкта аны ике дистә күз озатып калды. Бу авыр тынлыкны Анатолий челпәрәмә китерде:

— Туктагыз әле, ни дип барыгыз да бер жырын жырлайсыз әле

сез. Кайту да кайту, имеш. Кем әйтте соң әле сезгә кайтасыз, дип. Без-
нен участокта эш тәмамлану белән нефть үткәргече төзелеп бетте дигән
сүз түгел лә. Әнә, алда башланмаган Салым сазлыклары!

Бригаданың тугарыла башлавына Шаязның эче пошып йөри иде.
Жаен табып тизгенне жыебрак тотарга кирәклеген дә белә, тик үзе дә
Зәйсуга кайтачакларына күңеле белән ышанып, дәртләнеп йөри, шуңа
күрә унга да, сулга да дәшми иде. Хәзер исә Толик авызыннан чыккан
сүзгә куәтләргә ашыкты:

— Чыннан да, күршеләргә ярдәмгә барырга туры килмәгәе.

— Кушалар икән, барабыз гына!

Ачык ишектән Сунарчинга аларның тавышлары ишетелеп тора
иде. Төзүчеләрнең бәхәсләренә елмаеп куйды ул. Ризван менә буш ва-
гонда Аитов дәшкәнне көтеп, аптырап утыра. Өстәвенә, битәрләү, шел-
тә сүзләре тыңларга туры килчәк әле. Ярый ла пыран-заран китереп
орышу белән генә чикләнсә. Олыгайган көнөндә зуррак күңелсезлек-
ләргә дучар булуың да бар. Башбаштаклык өчен түбәннән сыйпамый-
лар.

— Синен хәлләр ничек, Ризван Актуганович?

Тавыш шул кадәр ачык һәм шул кадәр якында иде ки, Сунарчин
сискәнеп артына борылды. Шунда гына сорауның рациядән ишете-
лүенә инанды, микрофонны кулына алып, кнопкага басты.

— Менә утырам,— диде ул Аитовка, башкача ни дияргә дә бел-
мичә.

— Тагын бер-ике көн утырырга туры килер, Ризван Актуганович.
Шартлатучылар бушамады әле. Әллә соң күлнең теге ягын бетереп
куясызмы?!

— Без күлне үттек инде,— диде Ризван, тәвәккәлләп, һәм тәрәзә
төбөндә кайнашкан сварщикларга карап алды.

— Ничек үттегез?

— Әйләнеп уздык.

Рация байтак кына дәшми торды. Сунарчин аннан сүгенү яисә
бугаз ertyп кычкыру галәмәте көтте. Тик Әсфәндиярның тавышы тыныч
иде. Шулай да канәгатьсезлегенә сизелми калмады:

— Менә нәрсә, Ризван Актуганович, сиңа бит инде алтмыш тула
бугай.

— Шуннан...

— Акыл керергә вакыт дим.

Сунарчинның тавышы ныгыды:

— Шуңа да әйләнеп узарга булдым, Әсфәндияр Газарович.

— Ну-ну. Техсоветтан акыллырак булмакчы иттең алайса.

Ризван авыр сулап куйды, кызарып-янып чыкты, акланырга то-
тынды:

— Бүген төнлә күлгә жылы якка китеп баручы кошлар тукталган
иде, Әсфәндияр Газарович. Аккошлар, каз-үрдәкләр, торналар... Иртән
үзем карап тордым, су өсте ап-ак иде...

— Әһә, син әле лирик та икән,— дип җавап кайтарды рация
Аитов тавышы белән.— Сиңа шигырьләр язарга иде, Ризван Актуга-
нович.

— Анысы мәҗбүри түгел, ә менә табигатьне ярата белү һәркемгә
кирәк!

— Ярый!— Аитовның тавышы көрәйдә, кискенләнде.— Ул аккош-
ларның сиңа күпмегә төшкән соңрак санарсың... Кайчан бетерәсен?

— Тагын ике көннән рапорт бирербез, дип торам. Безгә, нәрсә,
жыена башларгамыз?

— Кая?

— Зәйсуга, әлбәттә.

— Кайнарланма. Эшегез бетүгә үзем барып чыгам... Хуш!

Колонна эшкә кичке буйда гына тотына алды. Беркайчан булма-

ганча, онытылып, ярып эшләделәр. Ике-өч сәгать вакыт эчендә күнне әйләнеп уздылар да теге сазанаклылар чистарткан урман межасына ук кереп киттеләр... Сәгать уннарда гына туктап, жаяүлөп шәһәрчеккә кайттылар, күнелле шаулашып ашханәгә үттеләр. Аларның шатлыклы ыгы-зыгыларына кызыгып, Сунарчин да шул якка атлады. Ашханәгә житәрәк, кисәк туктап калды. Вагонның прожектор белән яктыртылган стөнасына эре хәрәфләр белән: «Ур-ра! Туган якка — Зәйсуга!», «Өйгә — хатын янына!», «Долой Сазанак, яшәсен Зәйсү!»— дигән сүзләр язылган иде. Сунарчин көлеп жибәрде, якынак килеп, тагын бер кат өндәүләргә күз салды. Күр, икенчесе аларны акбур белән аркылы сызган да өсләренә кыйгачлап: «Алга — күршеләргә ярдәмгә!»— дип язган, аннары аскарак: «Төзәтмәгә ышанырга!»— дип өстәгән һәм сырлап-сырлап имзасын куйган иде.

Кеше дигәнең шулай яратылган, күрәсен: юлында олы мәшәкаткә тап булдымы, ничектер үзгәрә дә китә — йөрәгендә шул сынауны ерып чыгардай егәр барын тоя, бөтен тәненә индидер гайрәт йөгөргәнән сизә, үзенең рухи көчен, мускул һәм акыл көчен алда торган шул эшне жипеп чыгуга туплый. Инде каршылык беттеме, ул ничектер сүрелеп-сүлпән-ләнеп кала, гамьсез бер затка әверелә сыман.

Бу көннәрдә безнең төзүчеләр дә энә шундыйрак халәттә. Бер караганда, моның шулай булуы табигый да иде. Эшненең киеренке чагында алың-ялың белмәделәр, төн йокылары белән исәпләшмәделәр. Аның каравы, вәгдәләрендә тордылар — үзләренә билгеләнгән кырыс чакрымнарда торба салуны срогыннан элек башкарып чыктылар. Инде килеп, эш беткәч берничә көн элкен-селкен йөриләр, туарылып бер ял итәләр икән, моның өчен кем битәрләсен ди аларны?!

Бригадир күзләрен ачканда инде тәрәзәләргә сыек яктылык иңгән, таң жир өстеннән талгын елга булып ага иде. Уйланырга да иренеп, урынында озак аунады. Торып кая барасың ди? Кызык, алдында ачык бер максаты булмаса, битараф бер затка әйләнә икән бәндә. Бөтен барлыгын шундый күнелсезлек биләп алганга гажизләнеп, ашыга-кабалана тышка атылды, безрдан каенлыкка барып керде. Биредә инде кыш якынлашу галәмәте сизелә. Әйе, көз башта яфракларга чаткы сипте, аннары бөтен тайганы ялкын белән урады. Инде менә бар яшеллекне көйдереп тә бетергән. Яфрактары коелгангамы, каенлык ачылып, тагын да яктырып киткән. Шулай да жәйге тантана, яшәеш тантанасы юк инде монда, бары тик сагыш та моң гына. Энә ич, агач төпләрендәге кырау да эремәгән хәтта.

Атлый торгач, ылысы урманга килеп керде. Салкын жыллар монда да шактый эш майтарган. Көзге ачык буяулар югалып, урман ямь-яшел булып калган. Үләннәр корып беткәнгәме, аланнар иркенәп киткән, урыны-урыны белән муртайган төпләр калкып чыккан. Шуларга карап, онытылып барганда, Шаязның колагына чыр-чу чалынды. Эрбет чиклә-веклегенә килеп кәргән икән. Монда исә тулы бер ярминкә — кышка калган кошлар, жәнлекләр, ыгы-зыгы кубып, кырыс көннәргә әзерләнәләр. Энә, кечкенә генә саз песнәкләре, сак күкшәләр һәм хәйләкәр саесканнар үзләре генә белгән жирләргә эрбет чикләвөгә яшерәләр. Ботак араларында әледән-әле тиеннәрнең купшы койрыктары күренеп китә, алар да азык запасларын туыландыралар.

Шаяз сәгатенә күз салды. Уклар унбергә якынлашып киләләр иде. Менә син, әй, Сазанакка кузгалыр вакыт житкән ләбаса! Бүгенге уңыш бәйрәменә чакырганнар иде бит. Ул, атлый-йөгәрә, шәһәрчеккә ашыкты.

Барысы да ишегалдында иде. Шаяз сәерсенеп кенә капкадан үтте, төркемгә кушылды, әмма барының берьюлы сөйләвеннән берни аңламады. Бригадир ипләп кенә Сыртланнның кабыргасына төртте:

— Ни булды, Сыртлан абый?

— Бэй, ишетмәденмени? Кунаклар бар. Аитов белән теге партком секретаре. Вагон-йортларны, ашханәне карап йөриләр энә.

Анын сүзен раслагандай, ашханәдән Сунарчин, идарә начальнигы белән Рябинин килеп чыкты. Аитов, авыр гәүдәле булгангамы, һәрвакыттагыча салмак, берәз гына бөкрәеп атлый, кашлары күзләре өстенә ишелеп төшкән. Шулай да кәефе начар түгел бугай, ирен читенә елмаю кысылып калган төсле. Рябининны исә, теге чакта, мөрәжәгать кабул иткәндә күрмәгән булсаң, андый зур эштә эшләүче дип уйламасың да. Малай да малай, бу да малай. Шушы кадәр яш кешене парткомга ничек сайлаганнар? Кызларныкыдай зур зәңгәр күзләрендә әллә со-рау, әллә гажәпсенү. Бите гел хатын-кызларныкы инде, ак, чиста, мө-лаем. Әллә сакал-мыеги да юк инде? Әллә, төкләре аксыл-сары булып, بدنми генәме?

— Менә бригадир да монда икән,— диде Сунарчин, Шаязны күрүп алуға.— Әйдә, ияр безгә.

Гөнаһ шомлыгына каршы дигәндәй, житәкчеләр нәкъ Кавказ яши торган вагонга юнәлделәр. Торакның һич кенә дә атасы-анасы юк: идәне чүплә, урын-жир жыймаган, бөтен жирдә киём-салым аунап ята, шулар арасында ачык зәңгәр төстәге баян күренеп тора иде.

— Ямьсез яшисез, бригадир, күнелсез,— дип куйды Рябинин, Шаязны шелтәләп.— Эшегез тыгыз чак булса бер хәл иде.

— Кайту шаукымы, Дмитрий Ильич,— дип мыгырданды Шаяз, секретарьның исеме исенә төшүенә шатланып. Тик бу куанычы шунда ук көенеч белән алышынды. Хәзер ул үзе яши торган вагонга барып керәчәкләр. Ә хәлләр анда да мактанырлык түгел.

Бөтенләй үк оятка калырга язмаган икән. Моннан чыгуға, житәкчеләр мунчага таба борылдылар, аннан душны, кишетне, медпунктны карап чыктылар, иң соңгысы итеп кызыл почмакка туктадылар:

Төрле яналык-хәбәрләрдән мохтаж булып яшәгән шәһәрчеккә тө-зелеш башлыклары килеп чыксын да, кем инде тыныч кына читтә калсын, ди. Трассачыларның күбесе, тартынып-нитеп тормастан, өерләре белән начальство артыннан ияреп йөрделәр. Хәтта кызыл почмакка да тагы-лып килделәр энә. Житәкчеләр исә монда озаккарак тукталдылар — сүзнен каймагы шушында булырга тиеш иде, күрәсен.

— Менә нәрсә, иптәш шагыйрь,— дип башлады Аитов, килгәннән бирле эчен тырнап йөргән сүзен әйтеп,— синең күл лирикасының күп-мегә төшкәннән беләсәңме соң?

— Ярар инде, жиңүчене хөкем итмиләр,— дип Ризванни якларга ашыкты Рябинин.

— Тукта, Дмитрий Ильич, якламый тор. Башбаштаклыкның ни икәннән аңласын бу карт жүләр. Сине яклау өчен, хөрмәтле Ризван Актуганович, кабат техсовет утырышы жыйрга, өч сәгать бие көрәш майданы тотарга туры килде миңа. Житмәсә кайберәүләр, теге кем әле, якташың Казанбаев: «Сунарчинны судка бирергә кирәк»,— дип ду килде. Яклаучың шәп булып чыкты. Рәхмәт диген Дмитрий Ильичка... Ярый, бу хакта сүз шуның белән бетте. Киңәшмәне ничәдә башлыйбыз?

— Егетләр ашап алсыннар инде, Әсфәндияр Газарович.

Алар өстәл яныннан кузгалырга да өлгермәде, кырыяларына Рябинин килеп басты.

— Сездә, алдыңгы колоннада, мондый ук хәлләргә тап булырмын димәгән идем, иптәш Сунарчин,— диде ул тыныч кына.— Стена газета-гыз май аенда чыккан килеш бит. Парторг Бөркетев ни карый?

Ризван ни дияргә дә белмәде. Аклары иде, акларылык түгел, хәйләләр иде, ни диясәң инде монда? Шулчак һич көтелмәгән хәл булды, сүзгә бусагада утырган Анатолий кушылды:

— Айга менгән заманда, төсле телевидение заманасында кемгә кирәк соң ул стена газетасы? Ярыш шартларын тикшергәндә бар дип

«карга» кую өчен генә бит ул.

Рябинин сагаеп калды, бу минутта гажизлек ярылып яткан зәңгәр күзләрен Анатолийга төбәде:

— Э-э-э, сез кем буласыз соң? Узыгыз әле монда.

Аитов Анатолий ягына хәтәр генә карап алды да Рябининга эндәште.

— Без кузгалыйк әле, Дмитрий Ильич. Эшегез беткәч, конторкага килерсез.

Сунарчин белән Аитов чыгып киткәч, кызыл почмак тынып калды, партком секретаре, ишек катына узып, Анатолий каршына килеп басты.

— Уратып-уратып кына ни әйтмәкче буласыз?

Толик исә аның соравын ишетмәде дә. Ишекнең икенче як янагына текәлгән килеш сөйләвендә булды:

— Сез менә вагон идәнинәрендәге чүпне күрдегез, беркемгә хажәте булмаган стена газетасын искә төшердегез. Ә мин жүләр, эшлекле сүз кузгатырсыз дип, һаман сезгә ияреп йөрим...

— Кызык, бик кызык,— дип куйды Рябинин, үзалдына сөйләнгән-дәй.— Без күрәп житкөрмәгәнбез икән, үзегез башлагыз эшлекле сүзне.

— Сезнең урында булсаммы мин, иптәш Рябинин, беренче башлап сорар идем: иптәшләр, дияр идем, нишләп трассага яшьләр килми, дияр идем.

— Кызык, гажәеп кызык,— дип кабатлады Рябинин һәм идән буйлап йөрергә тотынды, аннан килеп өстәл артына утырды.— Андый сорауны биргән дә булыр идем мин бәлки. Тик, күрүемчә, яшьләр бөтенләй үк килми түгел икән бит.

— Альбертны әйтәсезме?!— дип кычкырып жибәрде Анатолий, партком секретаре каршына барып.— Альберт — трассада очраклы күренеш. Менә мин аны машинистлыкка өйрәткән булам хәзер. Сизеп торам: юкка маташу, юкка көч түгү. Альберт — башына йөгән кимәгән тай әле ул. Чыгымчылап, муенын сындыруы бар.

— Юкка, юкка сез болай,— дип булдерде аны Рябинин.— Иң йөгәнсез кырыкмышлардан да менә дигән атлар үстерергә була. Тик аларны яхшылап тәрбияләргә, өйрәтә белергә генә кирәк. Бер унайдан әйтм: стена газетасы хакындагы фикерегез дә дәрәс түгел. Аның массаларны тәрбияләүдә үткен корал булудан туктаганы юк һәм булмас та. Без менә бергәләп аны чыгаруны бүген үк жайга салырбыз да. Шулаймы?! Гомумән, без төп сүздән читкә киттек. Димәк, трассага яшьләр килми дисез?

— Килмиләр, иптәш Рябинин.

— Ә нигә? Сәбәп нәрсәдә?

— Гомере буге кыр-ялан сакласынмы! Эше эш булса иде ичмасам. Үзе пычрак, үзе авыр.

— Ә сездә аны жинеләйтү буенча конкрет тәкъдим бармы?

— Булмаса, сөйләмим дә мин.

— Мәсәлән?

— Мәсәлән, изоляцияләү агрегатын читтән, һич югы торба салгычтан торып идәрә итү.

— Кызык, гажәеп кызык! Сезнең фикер башка агымнарда эшләүче күпләрнең фикере белән аваздаш. Конкретрак сүзен бармы соң?

— Проблеманың техник ягын eryl чыгарлык бедем юк шул минем, иптәш Рябинин.

— Менә шунда да шул хикмәт. Ул хакта байтак кеше баш вата, егеткәем. Белүемчә, институт бетергән инженерлар да уйлана. Эмма әлеге барып чыкмый. Ә эшне ашыктыруга кирәк.— Рябинин портфеленнән көгазьлар, кесәсеннән каләмен алды.— Без менә «Правда» газетасына мәкалә яздык. Нәкъ сию сөйләгәннәрие нигезләп күрсәттек, фәнни-тикшеренү институтында утыра торган укымышлы ирләрне оял-

тырга исәп. Күрәсеңме, биш-алты дистә эшче кул куйган монда. Әйдә, синең исемне дә өстик. Кем буласың әле син?

— Анатолий Синицын.

28

— Президиум сайлап тормыйбыз, иптәшләр.— диде Рябинин сөйләшүне башлап.— Чөнки без сезнең янга эшкә йомгак ясарга да, сабуллашырга дип тә түгел, кинәшергә килдек.

Партком секретаренең бу сүзеннән колаклары үрә торды төзүчеләрнең, чышын-пышын сөйләшеп алдылар. «Ничек ди? Сабуллашырга түгел диме? Димәк, Себер сазын изәселәр бар икән әле».

Пышылдаулар Рябининның колагына чалынмый калмады, шуңа да трассачыларга җавап бирергә ашыккандай, сүзен дәвам итте:

— Әйе, сабуллашырга түгел. Шулай да бер түгәрәкләнеп жыелганбыз икән, кайбер йомгаклау фикерләре әйтергә рәхсәт итегез. Барыннан да элек мин сезне зур жиңүегез белән котларга телім. Молодцы, дуслар, сүзегездә тордыгыз, очлап чыктыгыз бит тәки. Бер-берегезнең үкчәсенә басып килдегез, кәвеш-башмакларыгызны таптап бетердегез. Шаязны әйткән дә юк — томырылып чапты трасса буйлап. Шуңа да гел алда булдыгыз. Менә шуны истә тотып, администрация, партком, профсоюз комитеты сезнең бригаданы Истәлек байрагы белән бүләкләргә булдылар.

Рябинин стенага сөяп куелган байракны кулына алды, аның чехолын салдырып, кабат урталыкка чыкты.

— Уңышларыгыз белән чын күңелдән котлыйм, иптәш Рамаев.

Шаяз, кыяр-кыймас кына урыныннан кузгалып, партком секретаре янына узды. Нигәдер янып, кызарып чыкты, тантана бетүгә, ашыгып урынына китте. Ләкин утырмады, мондый зур бүләк алганнан соң җавап итеп ни дә булса әйтергә кирәген белә иде ул. Шуңа исенә төшөп, кабат Рябининга таба борылды:

— Куенда гына йөртербез бу байракны!

Төзүчеләр ыгы-зыгы килмиңә генә шапы-шопы кул чабып алдылар.

Партком секретаре, тамак кыргалап, кабат сүз башларга дия торганда, иң арттагы рәттән Мәүлетбай тавыш биреп куйды:

— Карагыз әле, иптәш секретарь, байракның бер дә чуклары-чаклары юкмыни соң?

— Аңлатыбрак сөйләгез, зинһар.— диде Рябинин.

Башкалар исә Мәүлетбайның тел төбен аңлап алганнар иде инде. Барысына да кыен, уңайсыз булып китте, сүз куешкандай, күзләрен идәнгә төбәделәр. Кызыл почмакны матәм тынлыгы басты.

Авыр тынлыкны Аитов бозды:

— Борчылмагыз, иптәш кем, чугы да, чачагы да бар. Кинәшмәдән соң ведомостька кул куеп алырсыз премияне.

Башкача бу хакта сүз озайту күренми иде. Рябинин сүзен дәвам итте:

— Мин башта ук әйттем, иптәшләр. Бу безнең сабуллашу да, бөтен эшкә йомгак ясау да түгел. Шундуктан ул яклары юньләп уйланмады да, без бары чираттагы премияне алып килдек сезгә. Ә бүләкләр булачак алар. Хәтта орден-медальлар да. Тик аңа хәтле Ватан кушканны, партия кушканны намус белән үтәп чыгасы — нефть үткәргечен салып бетерәсе бар. Ә тулаем алганда, трассада эшләр байтак бит әле, егетләр. Обь буенда йөзләрчә чакрымнарга сузылган сазлыктарда торба салынмаган, чакма кыялы Урал сыртлары үтелмәгән, сезнекеннән башка агымнарда эшләр бетеп житмәгән. Нефть кудыру станцияләре саласы, ниһаять, торба юлын су белән сынап карыйсы бар. Саный китсәң, күп, һай, күп әле эшләр! Ә кешеләр, бигрәк тә сездәй

осталар житешми. Менә шуңа қиғашқа дип қилдек тә без.

Ул, запасында башка сүзе қалмағандай, қисәк кенә тынып қалды, як-ягына қаранды. Үткен қарашы исә Сунарчинга төбәлеп ялварды: «Я, әйт, әйт инде, трассада қалабыз дип әйт»,— дип сорый иде анын күзләре. Юк, ни дә булса әйтергә ашықмады Ризван. Әч дигәнгә түч дип торса, Сунарчин да булмас иде ул. Ризван көтте, башлықларнын картаны тулысынча ачып салуларын, трассачыларнын мәсьәләгә ничегрәк қараячакларын көтте. Әшчеләрдән алда сүз әйтп, аяныч хәлдә қалуың бар. Шулай ук алардан алда житәкчеләргә арқылыға сөйләп утыру да қилешми.

Төзүчеләрдән дә сөйлим дип сикереп төшүче күрәнми иде. Алар инде Рябинин чыгышынан, дәрәсрәгә, аның беренче сүзеннән үк, монда қышларға туры қиләчәген қамалағаннар иде. Қалырга була анысы, ақчасы да әйбәт төшә Себердә. Тик туган яқлар, Зәй буйлары бик сағындырды шул. Ақча дип ел әйләнәсенә ниқалхы хатының белән дә күрешмичә яшәп булмый бит инде, балаларны күрмичә бигрәк тә.

Үзе дә төзүче, гомерен трассада үткәргән «адрессыз кеше» буларак, егетләрниң ни уйлауларын тиз төшенеп алды Аитов. Әйе, мондый чакта аларны тупас сүз, әмер-приказ белән күндерермен димә, әрсә яхшы сүзгә генә эри эшче кеше. Әх, сөйләшүне берьюлы үткәреп ялғыштылар микәнни? Аерым-аерым қылларын тарткалап қарарға, бигрәк тә коммунистлар, комсомоллар белән қиғәшәргә иде башта. Хәер, хәзер бу хакта баш ватарға соң инде, сүз башланған икән, аны ахырына қадәр житкерергә қирәк. Ул, авыр қайқалып, аягына басты.

— Беләм, талчыққанығызны да беләм, яқыннарығызны ничек сағынуығызны да сизеп торам,— дип башлады сүзен Аитов, мөмкин хәтле тәмле телле булырға тырышып.— Дмитрий Ильич әйтқәнчә, моңа хәтле ничек эшләвегез дә мәғълүм безгә. Сөзгә чын мәғнәсендә авыр чакрымнар, қырыс чакрымнар туры қилде. Зарланмадығыз, сукранмадығыз, алың-ялың белми эшләдегез һәм жиңеп чықтығыз. Рәхмәт сөзгә. Инде минем сезне тағын да тотарға, әмер биреп эшләтергә хакым юк. Аңлайсызмы, хакым юк. Ләкин мин сорый алам, үтенә алам һәм шулай итәм дә: нефть үткәргечен салып бетергәнче бездә қалығыз, ә, егетләр?! Мин моны Ватан исеминән, партия исеминән сорыйм, иптәшләр...

Қызыл почмақны тағын тыңлық басты. Ләкин бу инде баяғы сыман дәһшәтле тыңлық түгел, һәр минең сораулар белән тулған, қайнап эшләгән қағы иде. Берәү дә беркемне ашықтырмады, һәркем үз уена чумып утыра бирде.

Иң элек Сыртлан анына қилде. Ул инде баштан ук мәғълүм бер қарарны нығытқан иде. Трасса ветераны, коммунист һәм партгруппорг буларак, ул әллә ил қакырған жиргә бармый қала ала? Шуның өстенә, аңа Себер ни дә, Зәйсу ни: хатыны янәшәсендә, балалар исә барыбер алар янында түгел инде хәзер.

— Қайда эшләргә соң? Мондамы, әллә Уралға күчәнәбезме?— дип сорады ул Аитовтан.

Бу инде бознын қузғалуы иде. Шуңа шатланып, қанатланып жауап бирде Әсфәндиәр:

— Күчәнеп торасы юк. Үзегез туктаған жирдән үк дәвам итәсез.

— Қошлар — көньякқа, без — төньякқа, значыт,— дип қуйды Кавказ.

— Шулайрак қилеп чыға.

Инде Себердә қалу-қалмау турында икеләнүче, бәхәсләшүче юк, барысы да бердәм алда торған эшләр хакында сөйләшәләр иде.

— Туктағыз әле,— дип сүзгә қушылды моңа қадәр тын утырған Шаяз да.— Эше эш инде анын, күрмәгән нәрсә түгел. Ялға қайтып қиләбездер ич башта. Сазлықлар туңмый торып, барыбер берни қырып будмаячак.

— Анысы хак,— Аитов аңа таба борылды.— Қаты салқыннар баш-

ланмый торып, колонна тоташ сазлыклар зонасына керә алмаячак. Димәк, кайберәүләргә ун-унбиш көнгә кайтып килергә мөмкин дигән сүз.

— Ә кайберәүләргә?

— Ә кайберәүләргә, конкретрак алганда, торба салгыч машинистларына аерым үтенечем бар минем, Рамаев. Менә карале... — Ул папкасыннан карта чыгарып, тезе өстенә жәеп салды, имән бармагын Обь елгасы өстенә төртеп, мавыгып сүзен давам иттерде: — Менә монда, Обь ярында, нефть үткәргеченен язмышы хәл ителә бу көннәрдә. Анда трассадагы, бәлки бөтен дөньядагыдыр, иң зур кичү салына, моңа кадәр беркайда да күрелмәгән озын дюкер елга төбенә ятачак. Андыйсың булыр, эшнә су тунганчы бетерергә кирәк. Ләкин су асты эшләрен башкаручылар үзләре генә өлгерә алмый. Өлгергән тәкъдирдә дә, йөзләргә тонна авырлыгындагы дюкерны салышу өчен өстәмә көчләр кирәгәчәк. Теләге булганнарны шунда ярдәмгә чакырам мин. Табылырмы теләүчеләр?

— Теләүчеләр дип... Барсак, барыбыз бергә инде, — дип килештә Шаяз. — Тик торба салгычларны ничек күчерәбез соң? Турыга — сазлык, вертолет күтәрә алмый бу албастыларны.

— Ул ягы уйланган. — Антонов картасын жыеп, папкасына салып куйды. — Яңаларны бирәбез анда. Машиналар инде Иртештә. Кичә кич баржага төяделәр аларны.

Кичәшмәне рәсми ябучы булмаса да, трассачылар тарала башлады, башлыклар гына урыныннан кузгалырга ашыкмыйлар иде.

— Миңа да барырга туры килер бит? — дип сорاپ куйды Сунарчин.

Ни өчендер җавапны Рябинин бирде:

— Егетләр синнән башка да ерып чыгар, Ризван Актуганович. Сөз кайтып ял итеп килегез булмаса.

Партком секретаренен бу сүзләре артында нидер ята иде. Моңы сизенде Ризван, шулай да эшчеләр алдында бу хакта сүз озайтмады. Аның каравы, кызыл почмакта үзләре генә калгач, Рябинин серне ачып бирде.

— Сезнең ни булды анда, Зәйсүдә? — диде ул, Ризван янына утырып. — Горком бюросына чакыралар менә.

Ул портфелендә актарынып, бер кәгазь чыгарды, аны Сунарчинга сүзды. Төгесе аны кат-кат укып чыкты, тик шатланырга да, кайгырырга да белмәде, гадәтенчә, басылып, танып калды. Рябинин исә моңы үзенчә аңлады, агым начальнигың шелтәләп башын чайкап куйды.

— Шушы яшегездә бюро бусагасын таптысыз, ә, Ризван Актуганович!

— Таптарга туры килә, Дмитрий Ильич.

— Нәрсә булды соң?

— Һай, сөйләсәң бик олак. Әнә, Әсфәндияр Газарович белә ул хакта. Бик кызыксынсагыз, юлда сөйләп бирер үзегезгә.

Төмән аэропортына килеп житүгә, көн бозылды — дөньяны томалап эре, жепшек кар яварга тотынды. Татарстанда да һава шундыйрак, күрәсен: ни Казан, ни Бөгелмә самолетлар кабул итми икән. Кәефе тәмам кырылса да, Сунарчин чыгырыннан чыкмады, тыныч кына утырып, ни буласын көттә. Сабырлыгы сары алтын булып чыкты бит таки, берәздән Уфага самолет очачагын хәбәр ителәр...

Урынына утыруга, күз алдына партия шәһәр комитеты секретаренен кин, иркен бөлмәсе килеп басты. Әнә бер тарафта рәткә тезеп куелган, төйгән шомырт төсендәге ялтырап торган өстәлләр. Бюро утырышы шунда үтә булыр. «Я, сөйлә, иптәш Сунарчин, берсен дә яшерми сөйлә», — диярләр бюро членнары. Нәрсә әйтер ул аларга?

Баштан узганның барын да сөйлөсөн, тынларга сабырлыклары житмэс, тулы бер роман бит. Иң кирэген, иң аһамиятлесен генэ айтеп бирер-гөдөр, бәлки? Э кайсы кирэк тә, кайсы кирәкми соң анын? Менә сайла инде үзөң, вақытың житәрлек бит әле синең...

...Сугыш беткәч тә аңа туган якларына кайтырга туры килмәде. Баштарак: «Шулай кирәк»,— дип тоттылар, аннан инде үзе үк хәрби хезмәтне ташлыйсы итмәде — өченче дистәне тутырганда һаман-һаман һөнәр алыштырып йөрмәссен бит. Зәйсуга кайтып, бер ай дигәндә бухгалтер кыз Хәлимә белән танышты, гайлә корып жибәрде дә, хатын-лы ир булып, частена әйләнеп кайтты.

Әмма Ризванга гомере буге хәрби киёмдә йөрү насыйп булмаган икән. Тыныч шартларда биш ел хезмәт иткәч, врачлар аңарда нерв чире таптылар һәм аулаграк жиргә, ыгы-зыгылардан азатрак эшкә күчәргә тәкъдим иттеләр. Кая барсын, тагын туган ягына — Зәйсуга кайтып төштө Сунарчин.

Туганнарыннан һәм дус-ишләреннән алган хатларны укып, бу яклардагы яналыклар турында ишеткән иде инде ул. Шулай да мондый ук үзгәрешләр күрермен дип көтмәгән иде. Кайтып төшсә, заман ахыры жиптер, халыклар урыныннан кубарылган да дөньядагы бөтен кеше шушы бәләкәй Зәйсуга жыелган диярсен. Зәй буеның язын су басмый торган калку ярына бихисап чатырлар, землянкалар тезелгән. Ындыр артындагы чирәмлектә ниндидер конторалар, автоколонналар... Аларга терәлөп тоташ төзөлөш мәйданы сузылган. Бер якта инде такта бараклар, ниндидер цехлар калыккан, ә аннан да арырак басу түрәнә нефть вышкалары менеп баскан.

Зәйсуда төпләнәчегенә тәмам инангач, Сунарчин, учётка керергә дип, партия район комитетына китте. Беренче секретарь — ярым хәрби киёмдә яшә кеше — үзе кабул итте аны. Шәһәр дисәң, шәһәр булып житмәгән, район үзәгә дисәң, аның кысасына гына сыймаган Зәйсуда эшләр шактый катлаулы бугай, секретарьның зур көрән күзләрендә, төк баскан йөзүдә талчыгу сизеләп тора. Шулай да Ризванны ачык йөз белән каршылады:

— Күргәнсез, ишеткәнсездер, гомер ата-баба тотмаган эшләр кузгаттык: скважиналар бораулайбыз, нефть чыгарабыз, асфальт юллар, олы-олы заводлар, ниһаять, шәһәр салабыз. Сөз төзүчә бугай бит...

— Гафу итегез,— дип бүлдерде аны Ризван,— төзүчә булып эшләргә туры килмәде шул.

— Тыңлап бетерергә сабырлыгыгыз житмәде алайса,— дип, секретарь аның каршында туктап калды.— Ярый, төп сүзгә күчик. Төзү эше дә, бораулау эше дә тәкъдим итәргә жыенмыйбыз сезгә. Аларына кеше табылып. Э менә житәкчеләр, бигрәк тә шушы төбәктә туып-үскән житәкчеләр житеши Зәйсуда.

Секретарь тынып калды, сүзләрем ничегрәк тәэсир итте икән моңа дигәндәй, Ризванга сынаулы караш ташлады. Сунарчин исә аның сүзеннән сискәнәп китте, «Әллә соң үз аппаратына кодалыймы бу?»— дигән уй үтте башыннан.

— Бездә авыр хәлдәге бер предприятие бар,— дип дәвам итте секретарь һәм соры күзләрен тутырып Ризванга карады.— Әйе, әйе, сер түгел, бик авыр хәлдә. Промкомбинат дип атала. Директорын да, баш инженерин да ташка үлчим. Житмәсә, безнең сиземләвебез буенча, анда бармаклары үзләренә таба гына бөгелә торган бер төркөм хакимлек итә. Тиешле кешеләр эш алып бара инде анда. Шулай да эзләренә төшә алганыбыз юк. Кыскасы, райком сезне шул предприятиегә директор итеп тәкъдим итә.

Көтелмәгән сүздән Ризванның тәне эсселе-суыклы булып китте. Ризвалашыр иде — хужалык эшенә житәкчелек иткәнә юк, карулашыр иде — үз гомерендә партия кушуына каршы килгәнә булмады. Шуна да өнсез калды.

— Хәзер үк җавап бирегез димим,— дип ярдәмгә килде кабинет хужасы.— Уйлагыз, ләкин сузмагыз. Җавабыгызны оештыру бүлгә мөдиренә бирерсез. Комбинат турында мәгълүматларны да аңардан ала аласыз. Хушыгыз.

Үзе генә уйласса, үзе генә хәл итсә, бәлки ул дәрәс карарга да килгән булыр иде. Хатыны белән кинәшеп ялгышты. Хәлимәнең начальник хатыны булырга яратуын хәрби хезмәттә чагында ук белә иде югыйсә. Айга бер, кайда бер ире машина белән кайткач, шофер яна-шәсенә утырып базарга чыгып керсә, Хәлимәсә атна-ун көн бие оҗмахта булгандай йөри иде. Частыта уздырылган биш елы генерал хатыныннан көнләшеп үтте. Инде үз аягы белән килеп кергән бәхетне ычкындырамы соң, райком секретаре тәкъдименә чатлап ябышты:

— Жүләр булма, Ризваным, ризалаш,— дип тәкрарлады.

Юк ла, хатыны сүзенә генә карамады Ризван. Ничарадан бичара дигәндәй, сыныкка сылтау эзләп маташуы гына. Үзенә үтә намуслылыгы, боргалана алмавы белән ризалашты ул директор вазифасына.

Промкомбинат дигәннәре йөрсәң йөрөп, жыйсаң жыеп бетерерлек булмаган таркау бер хужалык иде. Аның авыл саен диарлек цехлары булып, берсендә урман кисәләр дә такта яралар, икенчесендә кабык батырып мунчала алалар, кап сугалар, өченчесендә дуга, тәгәрмәч тугымнары, чана табаннары бөгәләр, яшь талдан, артлы чаналар, тарантас арбалар, кәржиннәр үрәләр, дүртенчесендә кирпеч сугалар... Район мәктәпләре өчен парталар, өстәл-урындыклар, эскәмия ише нәрсәләр ясап чыгару да шушы предприятиегә йөкләтелгән.

Беренче ае авылларда йөрөп, цехлар белән танышып үтте, шуңа да эш кәгазьләрендә берни аңламый иде әле. Производство исә син төшендеңме-юкмы дип тормый, үз җае белән бара да бара. Анда дистәләрчә кеше эшли, аларга хезмәтләре өчен түләргә кирәк. Банктан акча алып, аны эшчеләргә бирү һәм башка бик күп төрле финанс операцияләре житәкче имзасына бәйле. Ай ахыры якынлашуга, Ризван өстәленә кочагы белән кәгазь кертәп салдылар — нарядлар, боерыклар, заказлар... Күңеле белән сизә Сунарчин: тикшерергә, нәрсә икәнлекләрен ачыклау зарур боларның. Тик моның өчен вакыт кирәк. Хезмәткәрләр исә көтми: көн тудымы, берсе кәгазьләренә бер ишенә, икенчесе башкаларына кул куюны таләп итә. Конторадагыларны үз урыннарына тиз утыртты, әмма эшчеләр кереп тенткәгә тия башладылар:

— Нишләп нарядларны тоткарлыйсыз?!

— Нигә хезмәт хагы бирмисез?!

Көннәр бие дәвам иткән тавыштан тәмам туеп беткәч, аны-моны карап тормады, күзен йомып кәгазьләргә кул куйды.

Айлар үткәч кенә хужалык эшенә төшенә башлады Сунарчин. Хезмәтне оештыруны гына түгел, документларны, финанс тәртипләрен дә аңышты. Өч-дүрт айдан соң инде ул промкомбинаттагы хәлләргә биш бармага кебек белә иде. Ул гына да түгел, теге чакны райком секретаре кисәткән группаның да эзенә төште.

Предприятиенәң элеккеге директорын, аңардан мирас булып калган биш инженерны, бухгалтерны һәм урта звенодан тагын алты кешене кулга алдылар, озакка сузылган тикшерү эшләре башланды. Хужалык эшендә беренче адымнарны ясаган директорның зур жиңүе иде бу. Хәзер инде иркенләп эшләргә, хужалыкны җайга салырга була, дип шатланып йөрдә Ризван. Әмма бу жиңү борыңгы Рим тарихындагы Пирр жиңүе булып чыкты. Бер айдан соң Сунарчинның үзен дә алып киттеләр.

Беренче очрашуда ук суд тикшерүчәсе аның алдына бер кочак кәгазь чыгарып салды:

— Имзалар сезнекеме?

Өстәлгә өелгән наряд-заказларның барында да Сунарчинның боргалап-боргалап куйган имзасы иде. Үз имзаның ничек баш тартасың?

Тик аларның ялган документлар икәнен кем уйлаган!

Ризван хаклыкның таңтана итүен, эшкә райком секретаре катнашуын көттө. Әмма бу вакыт районда аның язмышынан зуррак хәлләр купкан иде: Зәйсуга кала исеме бирелеп, шәһәр һәм район коммунистларын берләштергән яңа партөешмә төзелгән көннәр. Әлеге райком секретаре — белгечлеге буенча агроном — башка авыл хужалыгы районына күчәреп, житәкчелеккә бүтән куллар алган чак. Шул ыгызыгы эчендә ялгыз камерада нахак гаептән чалара башлаган Ризван язмышы онытылган иде.

Суд карарын укыганда, судья ана төбәп карамады, күз карашын яшерергә тырышты. Шулай да калтыранган тавыш кырыс чынбарлыкны әйтеп салды: «Алты елга ирегәннән мәхрүм итәргә!»

30

Уфада такси алып, Зәйсуга кадәр машина кууның да файдасы тимәде, ул кайтып төшкәндә көн тәмам кичкә авышкан иде инде. Шулай да ниндидер өмет, омтылыш Ризванны һаман да шәһәр комитетына әйди иде. Өенә кагылмастан, машинасын шәһәр үзәгендәге мәйданга куды. Өч катлы бина каршына килеп туктагач, шофер белән исәп-хисапны өздә дә чемоданын тотып, ашыга-кабалана икенче катка менеп китте, янып-пешеп кабул итү бүлмәсенә барып керде.

— Бүрө утырышы тәмамланмадымы әле? — диде Ризван, исәнләшергә дә онытып.

Секретарь кызың йөзенә, аю күргәндәй, гажәпсенү чыкты. «Бу тегеләйрәк түгел микән?» — дигәндәй, сәерсенеп Ризванга карап торды да, тавышсыз ғына, икегә ачыла торган биек көрән ишектән кереп китте. Ризван авыр сулап куйды, тәрәзә буена узып, тышка, мәйданга күз салды... Менә син, әй, бюрога өлгәрә алмады бит, аның өчен генә кабат жыелмас бит бюро членнары. Билгесезлектә, газапта тагын көтәргә, кабат йокысыз төннәр уздырырга кала, күрәсәң.

— Кереgez, — дигән тавышка сискәнеп, Ризван артына борылды һәм әлеге кыз белән күзгә-күз очрашты.

Люстралары сүндерелеп, өстәл лампасы ғына яндырып куелган кабинет ырым караңгы иде. Алсу абажурлы лампа артында утырган секретарьны Ризван башта абайламый торды.

— Бирегә рәхим итеgez, Ризван Актуганович, — дигән сүзләрен ишеткәч кенә түргә узды, пешкән чия төсендәге зур өстәл каршында туктап калды.

— Кайтуыгыз белән, — диде секретарь һәм, урыннан кубып, ана кулын сузды. — Утырыгыз, Ризван Актуганович.

Сунарчин тез буыннарының йомшаруын тоеп алды, янәшәдәге йомшак урындыкка чүкте.

— Кайтуын кайттык та менә... уңайсыз хәл килеп чыкты бит әле, Аркадий Аркадьевич, — диде ул көрсенеп. — Аэрофлот кыен хәлдә калдырды...

— Да-а-а, бик әйбәт килеп чыкмады, — диде секретарь, аның белән килешеп.

Шулчак өстәлдәге телефонның берсе зынлап куйды, бүлмә хужасы трубканы күтәрдә дә кем беләндер сөйләшә башлады. «Айлашылды, карамаганның», — дип нәтижә ясады Ризван үзәлдиңа. Әллә карап та кире какканнармы, шуңа салкын ғына сөйләшмә бу Аркадий Аркадьевич?

Секретарь исә ерактагы аңгәмәдәшенә: «Карарбыз, хәл итәрбез», — диде дә трубканы урынына куеп, өстәлдә таралып яткан кәгазьләрен тәртипкә китерергә тотынды.

— Ә сез молодец, Ризван Актуганович, — диде ул кәгазьләре белән

мавыгып.— Рәхмәт, зәйсүлылар йөзен кызартмадыгыз. Күз алдыма китерәм: Себер шартларында нәтижәле эшләү асат булмагандыр. Егет-ләргә дә минем рәхмәтемне житкереgez.

— Сез... Сез ул хакта беләсезмени?

— Ничек инде белми ди, хөрмәтле Ризван Актуганович! — Секретарь ничектер яктырып китте, кәгазьләрен ташлап, Сунарчинга текәлде.— Мин генә түгел, бөтен шәһәр белә сезнең хәлләрне. Ничек әле, Елан сазымы? Аны үтүегезне дә, кырыс чакрымнарыгызны да, колхозга күпер салып бирүегезне дә... Үзөбезнең «Хезмәт даны» һәр адымыгызны диярлек яктыртып барды бит.

— Онытмагач ярый инде, рәхмәт,— диде Ризван юаш кына.

— Ә ничек онытырга мөмкин? Кстати, шул сездән килеп торган әйбәт хәбәрләр эшигезнең уңышын хәл итә язды да инде. Тик...

Ризван торып аягына басканын сизми дә калды.

— Ничек? Мәсьәлә каралды әллә?

— Дулкынланмагыз, Ризван Актуганович, утырыгыз.— Секретарьның тавышы тыныч, юаткыч иде.— Беләсез бит инде, персонал эш үзегездән башка каралмый.

Сунарчин, кабинет хужасының күзенә керердәй булып, ана текәлде: «Нигә суза? Турысын гына әйтәсе килмиме?»

— Анысы,— дип дәвам итте Аркадий Аркадьевич,— бюро членнарын кабат чакыруы да кыен булмас иде. Тик менә мәсьәлә хәл ителә, элеккеге стажыгыз сакланган хәлдә партия сафына кайтуыгыз белән котларга кала дигәндә, тагын бер нәрсә килеп чыкты бит әле.— Ул житез генә өстәленең тартмасын ачты, аннан бер-беренә беркеткән кәгазьләр чыгарды, аларны Ризванга сузды.— Менә... Кичә генә Казанбаев шәхсән үзе кертеп чыкты, Зәйсуга командировкага кайткан.

Сунарчин ни үле, ни тере хәлдә кәгазьләренә алды. Авызы кипте, тыны кайнарланды. Комсызланып язуга текәлде, эмма тигезле-тигезсез хәрәфләр, бер урында гына тормый, биешәләр иде. Ниһаять, Ризван үзен кулга алды, гадәти тынычлыгына кайтты, кабаланмый гына укый башлады:

«Партиянең Зәйсу шәһәр комитетына.

Безнең коллектив члены Ризван Сунарчинның персонал эше карачагын ишеткәч, принципиаль коммунист буларак, түбәндәгеләрне хәбәр итүне үземнең намуз эшем дип карыйм һәм Сунарчинның партия сафына алынуын яки кабат кайтарылуын иртәрәк дип саныйм.

Механикалаштырылган колонна начальнигы Р. Сунарчин эшендә үзен кирәгеннән артык иркен тотса, нефть үткәргече төзү житәкчеләре белән исәпләшми, башбаштаклык күрсәтә, барыбыз өчен дә кадерле булган дәүләт средстволарын эрәм-шәрәм итә. Аннан килеп, Р. Сунарчин колоннада тәрбия эшенә бөтенләй игътибар итми. Коллективта эчү-исерү очраклары гадәти хәл санала, хәтта унар тәүлек утырып чыгучылар да бар. Мәсәлән...»

Ризван шикаятьнең хәрәфен хәрәфкә укып чыкты, башын иеп, сүзсез калды.

— Тынычланыгыз, Ризван Актуганович.— Секретарь уң ягындагы тумбочка өстеннән графин алып, хрусталь стаканга су агызды, аны Сунарчинга сузды.

— Казанбаев хаксыз дип булмый,— диде Ризван, суны йотып куйгач.— Кешеләр фәрештә түгел.

— Димәк, шикаять белән килешәсез?

— Язылганнарны расларга да, инкарь итеп акланьрга да жыенмыйм,— диде Ризван, үзен шактый иркен тотып.— Мөмкин булса, Аркадий Аркадьевич, аны төзелеш парткомына жиберегез, ә?! Тикшерерләр. Алар инде иң объектив җавапны бирерләр.

— Без дә шундыйрак фикердә.— Секретарь өстәлдә яткан шикаятьне алып, өстәле тартмасына салып куйды.— Идарә парткомынан сез-

нең хакта характеристика сорарга дип тора идек. Ә сез борчылмагыз, Ризван Актуганович, инде күп калмады. Минемчә, эшегез уңайга хәл ителер. Шуна иманыбыз камил булмаса, сезне колонна хәтле колоннага житәкче итеп куяр идекме инде, йә?!

Сунарчин дашмәдә, чал чәчлө башын иеп, күнелсез кыяфәттә күлгә булып утыра бирде. Аркадий Аркадьевич аны кызганып куйды, әйткәннәре тагын да ышанычлырак булсын өчен өстәргә ашыкты:

— Сезгә түгел, безгә тетрәнергә, вөждан газабы кичерергә туры килә. Кемнәрдер ясаган ахмаклык өчен гафу үтенү асат дисеңме?..

Кабул итү бүлмәсенә чыккач, Ризван нишләргә дә белмичә онытылып беравык басып торды. Ярый әле теге кызый китеп барган да, аның бу иләс-миләс хәленнән көлүче юк. Ул бераздан гына фикер йөртөрлек хәлгә килде, ашыкмый-кабалаңмый гына өйләренә телефон номерын жыйды, трубканың сузып-сузып чыелдавын тыңлап торды. Кинәт йөрәгә сыкрап-әриеп куйды, «Кибеткә-мазар чыккан бугай»,— дип тынычландырды үзен, трубканы куйды да, ашыгып, түбәнгә төшөп китте.

Атлаган саен хыялы татлылана барды Ризванның. Тәсминур аны, гадәтсиз, капка төбөнә чыгып каршы алып, «Йә алла, исән икән-сән!»— дияр ул тыкрыкта Ризван күрүгә һәм, көчә житү-житмәүне абайламастан, иренә чөмдәненә килеп ябышыр. «Кер, әйдә, хәзер пилмән салам, әллә соң коенып чыгасыңмы башта?»— дип такмактар.

Әмма Ризван көткән, ул хыялланган кич булып чыкмады бу. Капка төбөндә дә берәү дә юк, ишек тоткасы бау белән бәйләп куелган иде. Сунарчин, бауны чишеп, ишегалдына үтте һәм тәмам аптырап калды: өйгә уза торган сукмак буендагы кура жиләгә куакларының бәйләнмәвен караңгыда да шәйләргә мөмкин иде. «Мөгаен, чирләгән бу»,— дигән уй үтте Ризванның башынан һәм күтәрелеп алга карады. Анда дөм караңгы булып утырган чиркәү кадәрле өй йөрәгендәгә шомны арттырды гына. Ул кызуланып болдыр янына үтте, ишек биклә иде. Йөрәгә сулкылдап-чатнап куйды, ашыга-ашыга билгеләнгән урыннан — таш астынан ачкыч эзләп тапты.

Кереп ут яндыргач, беренче эш итеп бөтен жирне карап чыкты. Тик мончы белән генә эчендәгә шөбһә кимемәдә, өстәл-шкафларга утырган тузан шиген арттырды гына. Нигә икәннән үзе дә белмәстән, чөмдәнен ачты, күчтәнәчләрен алып, кухняга узды. Кинәт йөрәгә янә кагып куйды, хәле китте. Әйберләрен аш өстәленә куйды да янәшәсендәгә урындыкка чүкте, башын иеп берни уйлый алмый утырды. Тик бераздан гына: «Киткән. Тәсминур булып Тәсминур түзмәгәч инде»,— дип куйды.

Ризван тынычланып дип, кухняда бераз басып торды да, бикләргә ниятләп, ишеккә килде, каршысына кабалаңнып Нурлы килеп керде.

— И Ризван абый, аймылыш булып беткәнсез ич,— диде ул керәкерешкә.— Син монда кайтып төшкәнсен, Тәсминур апа исә анда китеп барды. «Ялгызлыктан тилдәргәнче, Ризваным янына барам»,— ди. Инде ул анда кан кайгырып йөридер.

Ризван шатлыгынан очып китәр хәлгә житте, авызы колакларына хәтле ерылды.

— Тәсминур... Тәсминур Себердә алайса?! Ай, рәхмәт, Нурлы.

Тегесе исә аның нигә шатланганына һич кенә дә төшенә алмады, әллә соң бу бераз ычкына башлаганмы дигәндәй, Сунарчинга карап алды да сорап куйды:

— Безнекеләр кайтмыймыни, Ризван абый? Чыгып китүләренә ярты ел була лабаса.

Ризван хатынның тулы гәүдәсенә, ничектер тартылып, сулып калган, шул ук вакытта тагын да матурлана төшкән йөзүнә карап, ничегрәк жавап бирәсен уйлады. Әмма Нурлыны тынычландырырлык жылы, матур сүзләр тапмады.

— Алар калды шул эле, Нурлы. Эш килеп чыкты бит, эй,— диде аптырагач.

— Эшче кешегә чыгып тора инде ул эш дигәнәң,— дип куйды Нурлы, сүзенә тирән бер мәгънә салып.— Ничек соң, исән-саулармы үзләре?

— Шөкер, жир жимертеп йөри Шаязың. Сәлам житкерергә кушты,— диде Ризван өстәлгә борылып.— Эйдә, утыр эле, Нурлы, торма чит кеше кебек.

— Рәхмәт, утырып тормыйм, бәләкәчебез ялгыз бит.

— Алайса... ни инде, Нурлы, мин озак тормам. Әйтәселәречне әйтеп жибәрерсен.

— Эй, Ризван абый, ир булгач, аның үзенә генә сөйли торган сүзләр дә бар икән дөньяда!

Шулай өзгәләнәп, Нурлы ишеккә таба кузгалды. Ризван аны озатмады, исәр кешедәй ачык ишек янында басып торуында булды. Тукта, ни булып чыкты соң эле бу? Бер дә юкка юл газабы кичергән, бушка Уфадан ук машина куган икән ләбаса. Инде нишләргә соң? Ә, әйе... Китәргә. Менә хәзер үк аэропортка ычкынырга. Бәлки, юлда куып житәр эле ул Тәсминурын.

31

Моңа хәтле иң төгәл карталарда да күрсәтелмәгән бәләкәй генә Лямин авылы кинәт кенә бик шөһрәтле булып китте. Аның исемен Мәскәү газеталары телгә алды, радио дикторлары кабатлады. Монда, Обь буенда исә, ыгы-зыгы артканнан-арта барды. Бүген иртән су асты эшләре башкару трестыннан начальник урынбасары килеп төште, дюкерны салу белән житәкчелек итәчәк, имеш. Аның артыннан ук Обь өстендә тагын ике вертолет күренде. Алар үзләре өчен махсус ясалган майданчыкка төшәп утыруга, аннан Аитов белән Рябинин, тагын әллә кемнәр килеп чыкты, эш майданында халык күзгә күренеп артты.

Биредә инде штурмга бар да эзер иде. Дюкер тарту өчен махсус китерелгән үтә куәтле чыгыр әллә кайчан уң ярга чыгарылып, жиргә беркетеп куелган. Аның киртә юанлыгы корыч арканы, Обь аша сузылып, иң озын торба буынын кысып алган.

Шулай да штурмга команды бирүче юк эле. Житәкчеләр ашыкмыйлар, һаман да нидер тикшерәләр, санылар, рация аша уң як яр белән сөйләшәп алалар. Шулай булмый ни, кечкенә генә елганы кичү дә уен түгел, аңа да айлар буге эзерләнәләр. Биредә исә дюкер, чакрым ярымлы булып, егерме метр тирәнлектә ятарга тиеш. Мондый зур дюкерны салганны юк иде эле. Шуңа кабаланмыйлар, шуңа барын да жиде кат үлчиләр.

Көн, сорап алгандай, кояшлы иде. Шактый салкынча. Тик эшчеләр аны сизәрлек түгел, яр буге кайнап-гөрләп тора. Төзүчеләр, менә менә пәрдә күтәреләсен көткән артистлар сыман, үзләрен киеренке тоталар. Кайсысыныңдыр рациядә сөйләшүе ишетеләп китте:

— Уң яр, уң яр! Мин — сул яр. Сөз эзерме? Прием...

Менә дюкерның башыннан эләктергән корыч аркан тартылып куйды. Команда пунктында, яңа көннең йөрәгә талпынгандай, флаг жылфердәп алды.

— По-о-о-шел!!!

Моторлар үкерде, аяк астында жир тетраде, күп тонналы торба, аждаһа рәвешле итеп иң элек башын күтәрде, аннан ыңгырашып куйды, һәм салмак шуышып, елгага таба кузгалды. Тиздән аның башы Обьның ярсулы дулкыннары арасына кереп чумачак.

Ничә айлар эзерләнгән житди эшнең болай уңай башлануына канатланган Шаяз бер мәл үзен машинасы белән бербөтен итеп тойды.

Үзе да сизмәстән, куәтле моторга көч биреп бара икән. Исенә килеп, алга — Бәкер агрегатына күз салса, торба салгыч берәз кыйгачлап дюкерга таба бара иде. Ачудан күзен кан басты Шаязның, урыныннан күтәрелеп, Бәкەرгә кычкырды:

— Нишлисең син, мингерәү баш?! Сулга ал машинаңны! Ыргагыңны күтәр!

Ул сүзен әйтеп бетермәде, торба салгычның чылбыры дюкерга тиеп китте, берничә тактаны сындырып чыгарды. Шаяз, үзен-үзе онытып, тормозга басты, туп булып жиргә сикерде, «ә» дигәнче барып, алдагы торба салгычның өстенә менде.

— Нишлисең син, сволочь!

Каударланып рычагны тартты, куәтле машина күндәм генә сулга борылды. Шунда гына Бәкернең бөгәрләнеп агрегат идәнәндә аунап ятуын абайлап алды. Торба салгычны туктатты да машинасыннан башын күтәрде.

— Ни булды?

Гайрәтле машиналар кәрваны туктап калды. Ул арада чыгырга төшкән артык зур нагрузкадан киртә юанлыгы корыч аркан өзәлөп чыкты, аның сүтелгән жепселләре сызгырышып Шаязның баш өстеннән үтте. Тик ул боларны сизмәде.

— Ни булды? — дип кабатлады ул, Бәкер өстенә иелеп.

Төгесә жавап бирерлек хәлдә түгел иде. Аның күзләре акаеп чыккан, ирен кырыйлары күбекләнгән иде. Авызыннан яман булып арагы исе килә. Шаяз аны күтәрәп алды, ипләп кенә машинадан төштө дө медпунктка йөгерде. Артында, елга өстендә, кызыл ракета күтәрелде. Отбой!

— Доктор, тизрәк, доктор! — дип кычкырды ул, медпункт ишеген ачуга һәм, эчкә узып, Бәкерне ак жәймәле топчанга салды.

Медсестра ашыкмый гына балага таручының өстенә иелде, кулындагы мамык белән аның иреннәрен сөртеп алды, күзенә карады. Аннан кулын тотып, пульсын тикшерә башлады.

— Укол бирегез, укол! — дип өтәләнде Шаяз, үзен кулыннан берни килмәслеген тоеп.

— Ни генә бирсәң дә соң инде, — диде медсестра тыныч кына.

— Нәрсә сөйләсез сез?! — Шаяз атылып топчан янына килде. Бәкернең йөзеннән кан качкан, бите, күзләре саргаеп калган иде. Кинәт тыны кысылды Шаязның, тамак төбенә кайнар төер калыкты. Медсестра, аны бер якка кысыклап, Бәкернең битенә ак бүз каплады да, берни булмагандай, кечкенә өстәлгә янына килде.

— Мәетнең исемен, фамилиясен, туган елын беләсезме?

Мәет? Бүген иртән генә алар белән сөйләшөп, бергә эшкә килгән кеше мәет, имеш. Кай арада лыкынырга өлгөргән ул? Бу дөнья нигә шул кадрлар рәхимсез? Бүген бар, иртәгә юк кеше дигәнән. Шаяз, авыр уйларына чумып, медсестра сораган мәгълүматларны тездә дө ашытып тышка атлады. Аңа бәрелә-сугыла, вагонга Аитов белән Рябинин, трест вәкиле кереп киттеләр. Хезмәттәшләре дө шунда, ишек төбендә икән, бригадирны күрүгә, аны урап алдылар.

— Нәрсә? Исәиме?

— Бетте. Дөнья мәшәкатеннән дө, хатыны белән әбисә жәбереннән дө котылды кеше, — диде Шаяз, авыр гына.

— Крах булганмыни? Менә син, әй? — дип куйды Кавказ.

— Шулар арагы, арагы харап итә ир-егетләр башын, — дип нәтижә ясады Сыртлан.

Калганы төштәгә кебек тиз һәм бәйләнешсез үтте. Медпункт белән штаб арасында кешеләр чабышты, рациядән кемдер Төмәнне чакырды, «табут», «самолет» дигән сүзләр ишетеләп алды. Ул арада Бәкернең носилкага салынган гәүдәсен алып чыктылар. Көтелмәгән кайгыдан башлары иелгән трассачылар аны күтәрәп, вертолетлар төшә торган мәйданчыкка алып киттеләр.

Обь өстендә, күз күреме жирдә, жил шуклана, ярма төсле кар бөртекларән боз өсләтеп куа — жәяүле буран себерә. Жилләргә жиде чатын ачкан табәнәк кыя өстендә Шаяз басып тора. Кырык градуска житкән салкынны да, йөнтәс кашларының ап-ак булып бәсләнүен дә тоймый ул. Уйлары кургашын төсле авыр, күңелсез. Ниңә ел бергә эшләгән иптәшен югалту ачысы да, су асты эшләрән башкаручыларга ярдәмгә килеп, хурлыкка калу, алар аркасында штурмның тагын бер тәүлеккә кичегү ояты да бар иде аларда.

Бәкер үлгән шомлы көннән соң киеренкелектә үткән тугыз тәүлек эчендә басылып уйланырга да, адәмчә ял итәргә дә туры килмәде. Төзүчеләр көн саен ун-уникешәр сәгать эшләп, эт булып арып кайталар, рәтләп юынып та тормастан, ятып йоклыйлар иде. Өзелгән арканны шул көнне үк алыштырдылар. Эшчеләр прожекторлар яктысында төн уртасына кадәр эшләделәр. Водолазларга биргәк тә нык эләкте. Су астыннан берсе чыгуга, икенчесе төпкә чума.

Икенче көнне бар да яңабаштан кабатланды. Хәзер Шаяз басып торган яр өстендә, ялкын булып, флаг талпынды, соңгы чиккә житеп моторлар үкерде, яр калтырап торды. Бераздан инде дюкерының башы боз астына кереп чумды... Кабат чигенделәр, авыр йөкне эләктереп, тагын алга эттеләр, янә чигенделәр...

Аннан соң ярсулы хезмәт эчендә тагын сигез көн узды. Буыннар бер-бер артлы ялганып, елга төбенә чума торды. Иң соңгысын ялгап, дюкерын бөтен буена тарттырганда, авырлык шул чиккә житте ки, сантиметрларны санап эшләделәр. Шулай да жинделәр. Тик бүгенге шатлыкны, жиңү тантанасын Бәкер генә күрмәде. Эх, ниңә теге чакта, хант авылына барган көнне тотмады аны Шаяз?! Кире борылып, кибеткә йөгерүеннән үк шикләнгән иде югыйсә. Ниңә катырак тормады? Ни өчен аны иркәнәйтте?... Шулай, үлем үкенечсез булмый шул инде ул. Хәзер хет үкен, хет терсәгенңе тешлә — үлгәнне терелтә алмыйсын.

Ул, башын күтәрәп, елга өстенә карады. Боз буйлап крестьян чанасына жигелгән ат юырта, теге якта эшләүчеләргә азык-төлек, кирәк-яраклар алып бара. Әйе, тормыш дәвам итә. Ныгып житмәгән бозга машиналар керә алмагач, ат булса да юллаганнар энә.

Шулчак күзе кыя өстендәге ромашкаларга төште. Күр инде бу назлыкайларны! Көзгә кырауларга да бирешмәгәннәр, шушы салкында да ак чуclarын коймаганнар. Бозлы жил белән тартыша-тартыша һаман да яшәргә дип талпынган булалар. Каян килеп, ничек үскән алар бу ялангач кыяда? Хәер, чәчәкләр үтә нәфис, нәзберек тоелса да, бик әрсез һәм яшәүчән алар. Шаязның укыганы, ишеткәне бар: эдельвейс дигәне иң биектәге тауның карлы үзәннәрендә дә үсә икән.

Шаяз тагын аргы якка карады. Кешеләргә үчеккәндәй, салкын усаллана. Сварщиклар инде, энә, яңак һәм борыннары туңмасын дип, махсус битлек киеп алганнар. Анда елганың ике ярын кавыштыру өчен соңгы эшләр бара, актык жөйләр салына. Шул тирәдә үк водолазлар кайнаша. Аларның әле берсе, әле икенчесе боз астына чумып, дюкерын ятышын тикшерә. Әйе, тормыш дәвам итә. Жирән алаша да теге якка чыгып житте энә. Яр башындагы ромашкалар исә нәрсәгәдер хайран калып һаман Обька таба талпыналар. Кешеләрдәге батырлык һәм тәвәккәллеккә таң калганнармы? Әллә, трассачыларның чыдамлыгынан үрнәк алып, үзләре дә кырыс салкыннарга бирешмәскә тырышуларымы?

Поезд туктап, вагоннан чыгуга, Ризван комсызланып тирә-юңгә карап алды. Шә-әп, монда да кар яуган, ләкин жил аны чабылмый

қалған үлән араларына, ятқыл, арга һәм тайгаға қуып, жир өстен ала-кола қалдырған. Ә юл буендағы карагайларны әкияти бер бакчаға әйләндереп, бәс сарған. Сунарчин янәшәдә ятқан шпал өстеннән бер уч қар алып, аны қыскалап қарады. Қар бөртекләре қоры тоз сыман таралып тора — ярыйсы ук салқын, димәк. Булса булсын ғына инде: батқаклар берәз туып, сварщиклар белән жир қазучылар эшли башларлар ичмасам. Мөнда қилеп тик ятуда мәҗнә юк.

Ул арада поезд, буферларын шалтыратып, урыныннан қузғалды, моңсу қычқырта-қычқырта, Салым сазлықлары яғына қитеп күздән юғалды. Ризван, башын күтәреп, сабыр қарашын шул тарафқа төбәде. Ничек икән анда — сазлықлар патшалығында? Тракторлар булса да керерлек туна алды микән?

Сазанакка қичке яқта қилеп төшүләренә карамастан, ул шәһәрчеккә ашықмады. Қулларына чемодан, эреле-вакы төенчекләр тотқан, чырқылдаша-чырқылдаша, урман межасына таба атлаушы төзүчеләрне қарашы белән озатып, перрон ролен үтәүче мәйданчықта басып қалды. «Менә бит бар да ничек тиз онытыла,— дип фикер йөртте ул, ерағая барған трассачыларға қарап,— әле беркөн генә, Бәкерне күмгәннән соң барысы да қайғылы, чырайлары сытык, сөйләшүләре шыпырт, күңелсез иде. Бүген әнә берни булмагандай шаярышып баралар. Тормыш кануннары шулайдыр инде. Әгәр дә кеше бөтен қайғы хәсрәтне гел йөрәгендә йөртсә, һаман шул хакта ғына уйланса, бик қиен булыр иде аңа. Әйе, үлгәннәр китә дә бара, ә исәннәр яши, көрәшә. Менә тиздән ул пенсияға чығар. Ә трассада шул ук мәшәкәтләр тормыш дәвам итәр».

Шулай да қиендыр ул жан сөйгән ешеннән, ничә еллар бую бер қазаннан ашап, қайғы-шатлықларны уртақлашып яшәгән интәшләрәннән аерылу. Үзең турында ғына уйлап, үз мәңфәгәтәнен генә қайғыртып гомер сөр, имеш. Тфү! Юк, булмас алай тыныч қына яту, ансатрақ қына бер эштә эшләр, боерған булса... Тәсминур ғына исән булсын. Ярый әле теге көнне аны Төмәндә қуып житте. Қунақханәдә булса да, бер атна бую қыз белән егет сыман тордылар ичмасам.

Монтажчылар шәһәрчеге жанлы иде. Қапка төбендә үк ике трактор гөрләп тирә-юньға солярка исе, жылы чәпеп тора, ишегалдыннан шаулашқан тавышлар ишетелә. Ул да түгел қапкадан, озын қорыч арқан сөйрәп, Клименков қилеп чықты.

— Саумы, Давыд Захарыч,— диде Сунарчин, күрешергә қулын сузып.— Қилдегезме?

Клименков мазутлы бияләен салды, Сунарчинның қулын қысты.

— Қилуен қилдек тә менә... Ашыққанбыз бугай. Тағын берәр атна көтәсе қалған. Трактор батып қалды әнә.

Трассаға қичә генә қилған монтажчылар бүген урманнан ағач сөйри торған жиңелрәк трактор белән сазлыққа кереп қарағаннар икән. Башта бик әйбәт барғаннар. Ярдан ярты чакрымнар үтүгә, трактор кинәт чүгеп, батып қалған. Үз көче белән чығарырга маташу уңышсыз беткән — ул төмам қорсағына утырған. Авыр тягачлар белән кереп тартырып қарарға шикләнен торғаннар, аларын да чумырып қуюың бар. Батқан машинаны исә төнгә сазлықта қалдырып булмай, пычракка төмам ябышып қатачак.

— Ни булса, шул инде, тәвәккәлибез,— диде Клименков, арқанны трактор артына тағып.— башқа юл юк.

Икәүләп кабинаға, тракторчы янына кереп утырдылар, сварщиклар исә икенче тракторға төялде. Қузғалдылар. Тракторның бетон өстеннән баргандай қаты дыңғырдавыннан Ризван жирнең шактый туңғанлығын абайлап алды.

— Ярыйсы ук қатырған бит бу,— дип қычқырды ул Клименков қолағына.

— Қатыда ярыйсы,— дип мығырданды тегесе, қашын жыерып.

Колонна төртелеп қалған жиргә — күмелми ятқан торба башына

житкәч, туктадылар. Ризван кабинадан чыгарга ашыкмады, күзләрен сазлык өстенә, ярдан шактый эчтә күренеп торган машиналарга текәп, оеп калды. Аларның берсе — биеге, һәм зурысы, һавага сөрөм ата-ата, чокыр казып маташа, ә икенчесе жиргә сеңеп тынып калган иде. Сунарчинның йөзөнә елмаю чыкты.

— Молодцы, жир казучылар! — дип куйды.

— Аларга ни, жиде-сигез бүрәнәле ике сал житә. — Агым начальнигының экскаваторчыларны мактавы Клименковның күңеленә тигән бугай, чыраен сытып, сүзен давам итте: — Ә миңа тимер тавы төягән плетевозлар белән керергә кирәк бу жәһәннәмгә. Чылбырлы трактор бата торган жиргә ни башың белән кертәсен ди машиналарны?!

Сазлыкка жаяу кереп киттеләр. Бер-беренә калын корыч аркан белән тагылган тракторлар исә алар артынан кузгалды. Алдагысы бата башласа, арттагысы аны сөйрәп алырга тиеш. Ризван барган саен туктап, урынында сикергәли, аяк астының ныклығын тикшереп карый. Алай гына берни чамалый алмагач, парланып торган траншея янына килде. Әмма чокыр су белән мөлдерәмә тулы иде. Кулын өтеп алырдай суга тыгылып, траншея кырыен капшады — туң бер көрәк тирәнлегә чамасы иде. «Хәтәр, бик хәтәр», — дип уйлады Ризван һәм сак кына якынлашып килүче тракторларны көтеп алды. Урыны-урыны белән туң жир иңеп, чылбыр астынан торфлы мәте бүселеп-бүселеп чыга, шулай да, ниндидер бер мөмкинчә белән машиналар батмый иде. «Болай булса, бөтенләй үк өметсез түгел әле, — дип фикер йөртте Сунарчин, — чоңгыллы урыннарны ныгытканда, сварщиклар эш башлый алыр, шәт».

Баткан тракторны ике тягач бик ансат сөйрәп алды. Аның урыныннан апараланып, тирә-юньгә черек исе аңкытып, саз казаны гына торып калды.

— Ныгытырга туры килер, — диде Ризван, Клименковка күтәрелеп карамый гына.

— Булмас, Актуганыч. Бу бирәннең авызын тутырырлык агачны каян алмак кирәк, — дип каршы төште Клименков. — Өч-дүрт көн көтеп карыйк булмаса. Кем белә, ныграк суытып жибәрер бәлки.

— Суытмаса?

Клименков дәшмәде, ачуланып жиргә төкерде дә, тракторлар артынан ярга китеп барды. Сунарчин исә экскаватор янына килде. Механизаторлар аны күреп елмайдылар, башлары белән ым кактылар, ләкин эшләреннән туктамадылар — туң тирәнгә киткәнче, мөмкин кадәр күбрәк казып калырга кирәк шул аларга.

Сунарчин ашыкмый гына кайту юлына борылды. «Көтәргә, имеш, — дип уенда бәхәсләште ул Клименков белән, — ә күпме көтәргә? Атнамы? Аймы? Жылы вагоннарда ятып нефть үткәргече салынмас шул. Ә нишләргә мөмкин сон?.. Тукта, тегендә, лагерьда чагында нәкъ шундый хәлгә калганнар иде бит бервакыт. Жәй буга киселгән бүрәнәләрне, утыннарны тимер юл станциясенә ташырга кирәк. Ә каты суыклар, үч иткәндәй, башланмый гына. Баткак урын арасына машиналар гына түгел, агач сөйри торган тракторлар да керә алмый. Шуннан нишләделәр әле? Әйе, юлларга ботак-сатак түшәп, өстенә су сибеп тундырдылар. Ике-өч көннән менә дигән каты юллар барлыкка килде. Эзерләнгән агачларны ел ахырына кадәр тайгадан чыгарып бетерделәр. Тфү! Башка килми торуйн әйт, картлык галәмәтедер инде. Нигә әле монда да шулай эшләмәскә? Челлаләр башланганны көтеп тик ятканчы, азмы-күпме алга барачаклар ич».

Шул фикереннән канатланып, ярга чыгып житкәнән тоймый да калды. Монтажчылар аны көтеп тора иде. Клименков, сигаретын тәмләп суыра-суыра, агым начальнигының сүз башлавын көттө, тегесе һаман дәшмәгәч, үзе нәтижә ясап куйды:

— Шулай, Актуганыч, тагын берәр атна көтик.

— Юк, иртәгә бөтен көч белән трассага чыгабыз. Сезнең насослар исән-иминме?

— Исәнен исән дә... Күптән кул тигәне юк шул аларга.

— Төн чыкканчы, насосларны сүтөп жыярга, майларга туры килер. Давыд Захарыч,— диде Ризван, бәхәсләшергә урын калдырмаслык итеп.— Үзеңнекеләр генә өлгөрмәсәләр, тагын ике-өч ир-ат ярдәмгә килер.

— Өлгөрүен анысы өлгөрерләр. Тик...

— Нәрсә «тик»?

— Барыбер агач юк ич, Ризван Актуганович.

— Ә болар нәрсә синеңчә?— диде Сунарчин, саз буена тезелгән тал куакларына кулы белән ишарәләп.

Агым начальнигы шаяртмыймы дип, Клименков, сәрсенеп, Ризванга карап алды. Чыбык-чабыктан түшәүлек салганның күргәне юк иде аның. Әмма Сунарчинның йөзө житди, кыяфәте эшлекле иде.

Шәһәрчеккә кайткач, ул конторкага узышлый ук, Сәетнафа вагонына кагылды.

— Ну, нихәл, Робинзон, күчмә йортларны югалтып бетермәдеңме син монда?

— Аларга кем тисен лә...

Агым начальнигы Сәетнафага карап алды. Кара, яшәреп киткән бу! Анысы ук булмаса да, ниндидер үзгәреш бар егеттә. Әһә, чачен алдырган, чиста итеп кырылган. Өстендәге киёмнәре дә әллә-мәллә түгел: юылган, үтүкләнгән. Эшсезлектән туеп, үзен караштыргандыр инде.

— Менә нәрсә, Сәетнафа туган, син бөтен вагоннарда да сугылып чык әле. Иртән таң белән эшкә кузгалабыз... Балта-пычкылар әзерләсеннәр.

— Анысында эш калмас та, Ризван абый, минем сүз бар иде бит әле.

Сәетнафаның бу хәтле сүзгә жәй буена да айткәне булмагандыр, шәт. Ризван ана сәрсенеп карап торды.

— Әйт соң.

— Мин эшкә трассага чыгам, Ризван абый!

— Туктале, агайне, ни бит, бик яман салкыннар башланырга тора. Жылыту батареяларын туңдырып бетерсәк, эш харап. Себердә икәнбезне онытма.

— Иртә-кич һәркем үз вагонын үзе ягар,— дип карулашты Сәетнафа,— ә көндөз чиратлап дежур калырбыз... Әй, миңләргә бер-ике тапкыр күмер ташлауны Светлана да булдыра инде аны.

Сунарчин бөтенләй гажәпләнеп калды. Сәетнафаның да теле бар икән ләбаса! Ә бит дөрес сукалый бу мыштым. Бәкер урынына башка машинист жибәрмәсәләр, аның агрегатына Шәхсәнәмне утыртмый да булмый. Изоляцияләүчеләр группасы көчсезләнә, барыбер трассага чыгарга кала Сәетнафага. Ярый ла Светлана ризалашса? Ә күнмәсә? Хәер, анда күз күрер тагын...

— Ярый, чыгарсын,— диде Ризван, ишеккә таба кузгалып.— Жаны теләгән елан ите ашаган.

Ярым караңгы ишегалдынан конторкага таба барганда да Сунарчин һаман Сәетнафа турында уйланды. Ни булган мона? Йөрәгендә бер-бер «жән» уянганымы әллә?

Сазлык өсте инде бишенче көн гөрләп тора: берәүдәр эрәмәлектә тал кисә, икенчеләре эскерт-эскерт чыбык-чабыкны трактор белән сазлык түрәнә сөйрәтә, өченчеләре аны тигезләп түши иде. Траншея кырында көнозын моторлар үкерә — куәтле насослар тирес сыекчасы сыман яшкелт-сары суны булачак юлга сиптерә. Бульдозерлар исә, мүкле түмгәкләрне үтүкли-үтүкли, һаман алга бара. Читтән карап торучыга ул судан өректән атны хәтерләтә иде: гүя билгесез елгага керергә шикләнеп, башта аңа ал аягын тыгып карый, шулай да суны кичәргә ашыкмый,

чыгымчылап артка чигенә, камчы белән куалагач, тагын ярга якынлаша, янә аягын тыгып карый.

Шул рәвешле курка-өркә эшләсәләр дә, дүрт көн эчендә саз патшалыгына үтөп керергә өлгерделәр.

Төшкә таба бульдозер саргаеп кипкән куге камышлыкка килеп жите. Ризван белән бульдозерчы, жилдә жиңелчә ыжлап, үзенә бер моң чыгарып утырган жикәннәрне ярып алга уздылар, араларына боз каткан түмгәкләр өстендә сикереп-сикереп карадылар. Тирбәлү-чайкалу сизелми, аяк асты нык сыман иде. Машинист, кире кайтып, бульдозерына утырды, камышлы түмгәкләрне кисә, тигезли башлады.

Кинәт бульдозер абынган аттай чайкалып куйды, ул да түгел, чылбыры астыннан пычрак су ургылып чыкты, машинаның арты чүгеп, сазга бата башлады. Машинист кабинасыннан яшен ташыдай атылды, камыш арасына тәгәрәп китте. Ул торып басканда, бульдозер инде, арт аякларына утырган эт сыман, борынын күтәрәп тора, арткы өлеше исә кабина басмасына кадәр баткан иде. Ныграк чумудан аны алдындагы пычагы гына саклап тора иде булса кирәк.

Бу хәлне күрөп, Ризван үзләреннән шактый ерактагы эшчеләргә кычкырды:

— Тракторны борыгыз, тракторны!

Анатолий әле генә чыбык-чабык тавы сөйрәп килгән трактор артыннан торып чапты. Тик алар борылып килгәндә соң иде инде — бульдозерның алды да чумып, жир өстендә кабинасы белән моржасы гына торып калган иде.

Аптырашып бульдозер төшөп баткан «казан» янына жыйелдылар. Борыннарын тарткалап, барысы да тын тора. Ни дисең инде монда? Ике-өч трактор түгел, дистәсә белән китерсәң дә, ярдәм итеп булмый, аны куәтле торба салгычлар белән генә күтәрәп алырга мөмкин. Әмма тау кадәрле агрегатларны ничек кертмәк кирәк монда?

Эшләрен ташлап монтажчылар килеп жите. Ләкин алар арасыннан да кинәш бирүче күренми, барысы да кырын-кырын Ризванга карап алалар — начальник ни дияр? Сунарчин исә ни дә булса әйтергә ашыкмый, бульдозер түбәсенә караган да катып калган.

— Каты салкыннарга кадәр ятсын шунда, — дип куйды кайсыдыр.

Сунарчин айнып китте, башын күтәрде.

— Калдырып булмый, саз аны бөтенләй йотачак.

— Нишлибез соң? — диде Клименков, бәлане уртаклашып.

— Тәвәккәллибез, — диде Ризван, катгый итеп. — Яңа салган юл камышлыкка кадәр торба салгычларны күтәрергә тиеш. Ә монда түшәүлек салырга кала: нык итеп, ике агрегат белән эшләрлек итеп.

Төзүчеләр уфылдап алдылар — ай-һай, дигәнне аңлата иде бу.

Сунарчин азагын уйлап бетермәгән икән. Түшәүлек салыр өчен агачын каян аласың бит әле? Төмәндәге базадан китерү турында уйлыйсы да юк. Кәгаз боткасы пешеп чыкканчы, саз бульдозерны йотачак. Сорамый-нитми урман кисү дә шәп түгел. Себердә дә исәпсез урманнар юк ич. Дөрес, күп кирәкми кирәген, илле-алтмыш бүрәнә табылса, шул житәр иде, Тик рөхсәтсез ничек кермәк кирәк дәүләт урманына? Бер-ике машина агач кисеп алганнан әллә ни булмас булуын, судлашып та тормаслар бәлки. Үзенә гүрничә салырга кистерми лә. Шулай ук дәүләт эше, дәүләт мәнфәгате өчен. Ничек кенә булмасын, урлау урлау инде. Үл моңа бара алмый. Нишләргә соң? Тагын Зиннурга барып егылырга кала күрәсең. Оят, билләһи, оят: үзең биргәнне кабат сорап ал, имеш. Ләкин эжәткә алуның ни гарьлеге булсын, ди. Соңрак Төмәннән кайтартып түләрләр.

— Жыеныгыз! — диде ул, Анатолий белән Сәетнафага таба борылып. — Сазанакка бүрәнәгә китәбез.

Алар ике машина бүрәнә төяп, Сазанактан әйләнеп кайтканда, Салым сазлыклары кара төн пәрдәсә ябынган иде инде. Кичен кайнар-

лыклары белән генә сизмәгәннәр, күрәсен: ул төнне күк йөзә чалт ая-зып, йолдызлар чекерәеп янды — трассага Төньякның кырыс сулышы килеп житте, чын Себер кышы хахимлекне үз кулына алды.

— Бульдозерлар батканны ғына көткән икән,— дип сукранды иртән Сунарчин, шулай да ниятләгән эшеннән чигенмәде. Складтан ломнар, багорлар, калынлы-нечкәле корыч арканнар, эшләгәндә кирәк булуы мөмкин дип саналган тагын әллә нәрсәләр алып чыкты. Инде бар да әзер, кузгалабыз дигәндә, ул бер кочак киём-салым күтәрәп килде, аннары Светлана артынан кереп китте.

— Синнән башка булмас бит, күгәрченкәем,— диде ул, медпункт идәнөн юып маташкан сестрага.— Кирәк-яракларыңны жый да, әйделә. Спирт, спирт алырга онытма, жәлләмә, бар кадәрэн эләктер.

Аннан будкада утын югы исләренә төштө. Сәетнафа ярып өйгән әрдәнәдән күп итеп утын төяделәр, мичкә ягып жибәрделәр.

Бүген трассада хатын-кызларга эш юк иде. Сөйләшү буенча, алар шәһәрчектә калырга, күчмә йортларны юып, тәртипкә китерергә тиешләр иде. Ләкин Дания барыннан да элек будкага кереп утырды.

— Мин барам әле, кирәгем чыгуы бар,— дип акланды ул ачык ишек янында жыелып торган хатын-кызларга.

— Мин дә,— дип кушылды Гөлзәминә, үзе сырған чалбар киеп өлгөргән.

Калганнары да, сүзсез генә кереп, эскәмияләргә урнаштылар. Үгетли торгач, мичләрне ягарга Шәхсәнәм калды.

Торба салгычларның берсенә Ризван үзе, икенчесенә Анатолий утырды. Тулы бер карван булып кузгалдылар. Бар да житди, көлөшү түгел, берберенә сүз катучы да юк, хәтта йөткөргән-ютәлләгән тавышлар да ишетелми. Ризван белән Анатолийның исә йөрәкләре уч төбөндә. Тик алар моны берәүгә дә сиздермиләр, руль артында таш сын кебек тыныч утыралар иде.

Түшәлгән бүрәнәләр өстенә килеп менгәч, торба салгычлар туктап калды, Ризван белән Анатолий жиргә сикереп төштө. Сунарчин бүреген салды, аның лыкыр юеш чәченнән пар күтәрелә иде. Анатолий да мангаендагы борчак-борчак тир бөртекләрен сөртеп алды.

«Сират күпере»н хәвеф-хәтәрсез кичтеләр. Әмма трассачыларны алда эшнec тагын да хәтәре көтә иде. Бульдозерны корыч арканнар белән эләктереп аласы бар. Моның өчен исә тросларны аска — баткан машинаның чылбырлары арасына тыгарга кирәк. Багорлар һәм махсус ыргаклар ярдәмендә генә барып чыкса ярый ла... Нинди генә хәйләләр корып, нишләп кеңә бетмәделәр. Суға тыгылып эшли-эшли, өсләрендәге сырмалары бозланып катты. Әмма тросны ышанычлы ғына эләктерә алмадылар. Тәмам гажизләнгәч, янә будкага кереп тулдылар. Ә кышкы кыска көн көтми, үтеп тә бара. Житмәсә, һаман суыта, һава зыңгылдап тора сыман. Ни дә булса эшләргә, машинаны бу жәһәннәм басыннан йолып алырга кирәк иде. Моның шулай кирәген бар да яхшы белә, тик әмәлен генә әйтүче юк. Будкадагы кабер тынлыгы һәркайсына мәңгелек булып тоелды.

— Бердәнбер чара — «казан»га төшәргә кала,— дип куйды Анатолий, үзалдына сөйләнгәндәй тыныч кына.

Мылтык шартладымыни, барысы да ялт итеп ана таба борылдылар. Тик кайтарып сүз әйтүче булмады. Нигә дисәң, һәркайсы шул хакта уйлый иде. Төшүен төшү, тик кемнec йөрәге житәр икән бу эшкә? Бульдозер дип, кем генә үзенec исәнлегә белән шаярсын?!

— Булмый,— диде Сунарчин, карлыккан тавыш белән,— башка әмәлен табарга кирәк!

Тагын каһәрлә «казан» янына чыктылар, тагын мәгънәсез, кысыр эш башланды. Багор-ыргаклар белән суны айкый торгач, кич житте, салават күперә белән алкаланган кояш шәһәрчек янындагы карагайлар өстенә авышты. Арып-талчыгып, инде бүгенгә эшне ташлап торырга

булып, торба салгыч кырыена жыелдылар, тәмәке кабыздылар.

Шулчак кинэт су чупылдап куйды, ул да түгел Гөлзәминәнең әллә каян, йөрәк түрәннән чыккан тавышы өнсөз сазлык буйлап әллә кайларга китеп яңгырады:

— Сәетнафа!!!

Эшчеләр йөгөрешеп «казан» янына килгәндә, трос тоткан Сәетнафа, муенынан су erylп, бульдозер тирәсендә кайнаша иде, шунда гына ни булганын абайлап, барысы бердәм нидер сөйләргә, шауларга тотындылар:

— Чылбыр эченә тык тросыңны, чылбыр эченә!

— Булды, булды, эләктер минем ыргакка!

— Ах, харап була бит бала!

Күкрәгеннән бозлы су ярып күпмә эшләгәндер дә, ничә тапкыр башыннан ук чумып алгандыр Сәетнафа? Арканнар тиешенчә эләктерлүгә, аны ярга тартып алдылар, йөгөртеп будкага алып киттеләр.

Егетне Сунарчин үзе өтәләнә-өтәләнә чишендерде, сырған чалбар, сырма кидерде, үзе Светланаңы ашыктырды:

— Спирт китер, тизрәк!

Бөтен гәүдәсә белән калтыранган Сәетнафа эчемлекнең яртысын түгеп бетерде, аннары эчтән жылына башлавын тойды. Ул арада кайсыдыр киң агач эскәмиягә запас киёмнәрдән урын салды, кемдер мичне тутырып утын өстәде. Сәетнафа кайнарлана башлады бугай, изүен ачып жиберде, битенә чытык елмая чыкты.

— Син егетләnmә әле, Сәетнафа туган,— диде Ризван һәм аның өстенә биш-алты кат итеп сырмалар япты.— Кымшанма, йокла... Ну, калган ягы сиңа, Светлана. Әйдәгез!

Куәтле агрегатлар бульдозерны бик ансат күтәреп алды. Бер кызган шәпкә «казан»га кискәләп агач тутырдылар да, шау-гөр килеп, будкага таба юнәлделәр. Светлана аларга каршы чыкты:

— Кермәгез, йоклый.

Аруы житкәнме, әллә башка сәбәпме, Сәетнафа юлда да уянмады. Шәһәрчеккә кайткач та аны борчырга базмадылар. Ул будкада өр-яңа сырмалар өмә астында кунды. Светлана белән Гөлзәминә исә төн ката мичкә ягып, аны каравыллап чыктылар.

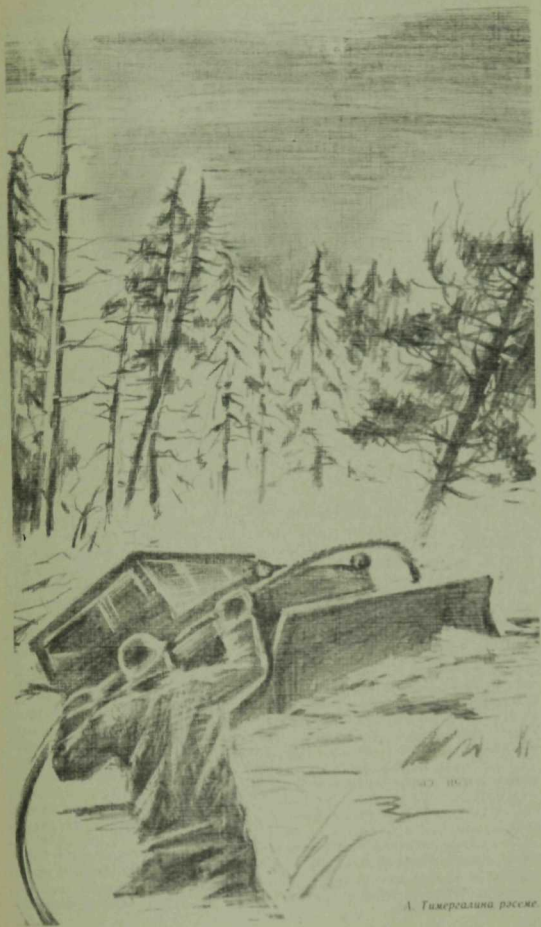
34

Саз суына чумып салкын тидергәннән соң, аулак вагонда саташулы-уяулы аунаган көннәре иде Сәетнафаның. Ята-ята да, кинәт тәне кызышып, хәле авыраеп китә, ул да түгел, уяу килеш саташа башлый. Әллә каян гына Мәхтүмәнең йөзе пәйда була. Бер генә дә түгел, дистәдән артык Мәхтүмә. Ныклабрак карасаң, алар әле бөтенләй Мәхтүмә дә түгел икән, әллә нинди фара күзле жен кызлары, имеш. Берсен-берсе бүлә-бүлә чыелдашырга, буш вагонны тутырып шөкәтсез акырышырга тотыналар, аңа имән бармакларын төбәп, хихылдашалар.

Шул имәнгеч чырайлардан качмак булып, көч-хәл белән генә авыр күз кабакларын күтәрә Сәетнафа, ыңгырашып икенче ягына әйләнә һәм тумбочка өстендә яткан даруларга үрелә. Берничә таблетка йотканнан соң, хәле әйбәтләнеп киткәндәй була. Светлана килеп керә дә күгәрчен кебек гөрләргә тотына:

— Ну, ничек монда безнең герой? Наман да шул үпкә ялкынсынуы дигән сырхауга бирешеп ятамы. Каяле, кирәген бирик шул зәхмәтнең.

Сөйләнә-сөйләнә, шөпшә сыман нәзек озын шприцына ниндидер дару суурта, аннан йомшак кына итеп авыруның тәненә баскалап карый, мамык белән салкынча сыеклык сөртә һәм, кинәт кенә, инәсен тегенең өшән мускулларына батыра. Ул да түгел, Сәетнафаның бөтен тәненә корт чаккандай рәхәт авырту тарала. Светлана исә аның өстенә юрганын яба да кабат гөрләргә тотына:

А. Тиммергалина рәсеме.

— И, Сәет абый, бирешергә тырышма инде, батыр бул. «Барыбер жиңәм мин сине»,— дип гайрәт ор. Тик, зинһар дип әйтәм, салкын-га чыга күрмә.

Светлананың чыгып китүен аның ягымлы тавышы тынудан гына белеп ала Сәетнафа. Мең бәла белән тагын чалкан әйләнеп ята, тәрәзә пыяласындагы сихри урманга карап тынып кала!

Бу хәлсезлеге, бер жиңеләеп, бер авыраеп, ямьсез төшләр күрә-күрә саташуы атнага сузылды. Шулай да ул үзенең авыруын житди дип санамады, чире көчәер дип тә шикләнмәде. Әлеге шыксыз саташулар да борчымый иде аны. Бетәчәк ич алар, узачак!

Кичен, трассадаң кайткач, аның янына, төзүче егетләр килә баш-лый. Өс-башын алмаштырганчы ук Шаяз кереп чыга, ашханәгә барыш-лый Кавказ кагыла, башкалар сугылып чыга. Йокысы алдыңнан гына Сыртлан килеп керә. Тик алар, сүз куешкандай, авыру янында озак тормыйлар, күп сөйләшмиләр. Кавказ булып Кавказ: «Терел инде, ма-лай, ничек тә жиңәргә тырыш»,— дигән кебек дежур сүзләр әйтә дә үз юлына ашыга. Менә шуңа да Светлананың укол кадарга керүен түземсезләнеп көтә Сәетнафа. Аның матур тавыш белән гөрли-гөрли, тәнгә баскалап каравы, хәтта энә кадавы — бәйрәм егеткә. Тик анысы да озак юанмый шул. Хәлсезләнеп сузылып яткан чит ир янында нишләп кагаеп утырсын ди ул.

Шулай үзалдына моңаеп, ямансулап яткан кичләрнең берсендә, һич истә-көндә булмаганда, бүлмәгә Гөлзәминә килеп керде. Кулына тастымалга төреп, кечерәк кенә алюмин миски, тагын ниндидер савыт, чәй тулы термос тоткан. Клавдия түтинең вакыты тар булып, үзе уры-нына кичке ашны кертеп чыгуын үтенгән, күрәсен.

— Саумы, Сәетнафа, тереләсәңме инде? — дип, кулындагы әйбер-ләрән өстәлгә куйды. Аннан өстендәге сырмасын салды. Аралыкка чыгып, юынгычта кулын юды, кабат бүлмәгә кереп, чирканып кына, чөйдәге сөлгегә кулларын сөртте.— И, Сәетнафа, и бахыр, сөлгек каткан икән ич синен.

Гөлзәминәнең һәр хәрәкәтен сәерсенеп күзәтеп яткан Сәетнафа аның соңгы сүзләренә үпкәләмәде. Ул гынамы, хатынның йомшак кына итеп әйткән шөлтәсе иркәләү, назлау булып тоелды аңа, ничектер кәефе күтәрелеп китте, торып утырырга маташты. Анысы барып чыкмагач, терсәге белән мөндәрәнә таянып, Гөлзәминәнең жыйнак гәүдәсенә, килешле хәрәкәтләренә карап тора башлады. Тегесе исә кайнар бу чәчеп утырган тавык шулпасын тәлинкәгә бушатмакчы иде дә, аның көндөзгә аштан соң юылмавын абайлап, мискине кире өстәлгә куйды. Тәлинкәне юып кәргәннән соң үзе алып килгән тастымалларның бер-сенә озаклап сөртте, шуннан соң гына аш бүлдө.

— Тамагыңа үтәмә соң, Сәетнафа?

Тегесе дәмдә. Гөлзәминәнең кызларныкыдай ыспай гәүдәсенә, мөлаем йөзенә, сизелер-сизелмәс кенә ак иңгән чигә чәчләренә карап сихерләнеп калган иде. Шуны тоеп, кунак хатын жиңелчә кызарды, ашыга-ашыга табын хәзерләп, Сәетнафа кулына кашык тоттырды.

— Аша! Тавык шулпасының тәнгә сикхәте бар, диләр. Авылдыгы ке-бек яна суйган тавык түгел дә инде, барыбер бик симез, шулпасы өреле.

Сәетнафа нәзберекләнеп кенә шулпадан авыз итте, Гөлзәминәдән унайсызланып, ашавыннан туктап калды.

— Нәрсә, авыртамы, хәлең юкмы? — диде Гөлзәминә, баласы авыр-ган анадай гасабиланып. Аннан ул сөялле кулын тегенең маңгаена куйды.— Каяле?!

Сәетнафа тетрәнеп китте, анасы янында иркәләнгән сабийдай күз-ләрән йомып, беравык рәхәтлектә исереп торды. Тик бу бәхетле миз-гел озакка сузылмады.

— Болай жар юк үзе,— диде Гөлзәминә, кулын алып.— Я, аша, суытып бетерәсەң лә...

Сәетнафадан ашау кайгысы качқан иде. Гөлзәминәнәң тәмле теле, башкалар сыман тизрәк чыгып китәргә ашыкмыйча, чишенеп, үз итеп бұлмәдә йөрүе, ниһаять, сөяллә булса да, үтә йомшак төсле тоелган кулын маңгайга куюы әллә нишләтте аны. Шушы нәзәкәтьле хатын янында назланып, иркәленеп утырасы, күкрәгенә баш куеп үкереп елейсы килде, ике күзенән ике эре яшь бөртөгә атылып чыкты, ул да түгел, тып-тып итеп жәймәгә тамды.

Гөлзәминә — сизгер хатын. Ирнең эчкә кичерешләрен шунда ук аңлап алды, сыныкка сылтау табып, урыныннан кузгалды.

— Әй, нәрсә дип жәелеп утырам соң әле? Бүлмәңнең рәте-чираты калмаган ич, балакай. Кыш көне дә әллә қаян чыга шушы тузан... Ә син аша. Ашаган малда өмет бар, дигән борыңгылар.

Ул кабаланып аралыкка чыкты, чиләкләрне шалтыратып маташты, үзәктән жылыту миченәң капкачын ачып-япты — ташкүмер ташлады бугай, аннан чылтырап чиләккә су акканы ишетелде. Берәздән Гөлзәминә кабат бұлмәгә килеп керде, жиңнәрен сызганып, өй жыештыра башлады.

Шулпаны капкалай-капкалай, Сәетнафа әллә ниләр уйланды. Тик үз уенинән үзе оялып, аларны башыннан куарга тырышты. Әмма мие аны тыңлаудан узган иде. Берсенинән-берсе татлы хыяллар әллә қаян ғына туа торалар, аның китек күнелен үртәп, башында биешәләр. Менә шуның кебек хатының булса икән дөньяда! Бер-беренңе хөрмәтләп, гөрләшеп-чүкәрдәшеп яшәсән, башка берни дә кирәкмәс иде. Акча да, дөнья малы да. Тик уртақ мәхәббәт булсын иде дә, бер-беренңе санлау, карашыңнан ук аңлау булсын иде... Их, буш хыял ғына шул болар! Ул көрсенде, авыр сулап куйды. Гөлзәминә, эшен ташлап, аның янына килеп житте.

— Нәрсә, сызлаймы, чәңчәмә? Тагын берәз ғына сабыр ит инде, наный. Менә гүләшенңе капкалап ал да мәтрүшкә эчәрсен. Тирләтеп, хәлләндереп жибәрер, боерган булса.

Гөлзәминәнәң сүзе дәрәскә чыкты бит. Гүләшенңе чөмченеп, ике стакан мәтрүшкә чәе эчкәннән соң, Сәетнафага хәл кереп китте, торып утырды хәтта. Тик кунак аны ай-ваена карамый кире яткырды, юрганы белән томалап ук куйды.

— Ят әйдә, ят. Тирләргә кирәк сиңа. Ә мин комачауламыйм, китәм хәзер. Сөлгеләренңе генә алам да...

Сәетнафа юрганын ачты, моң тулы күзләрен Гөлзәминәгә төбәде. «Китмә, зинһар китмә?!» — ди иде бу рәңжүдә күзләр. Әмма авызыннан бөтенләй башка сүз чыкты:

— Тагын килерсенме, Гөлзәминә?

— Бәй, нигә килмәскә, ди? Моңа хәтле дә телгә кермим дип кенә сугылмадым. Гафу ит. Инде үзең чақырасың икән, иртәгә дә керермен, берсекөнгә дә. Ә хәзергә хуш, наный. Болай да озақ тордым, әллә ни уйлаулары бар.

Нәрсә булгандыр, Гөлзәминә килеп киткәннән соң, Сәетнафа бүтән саташмады. Чирләгәннән бирле беренче тапкыр тәмләп, онытылып йоклады. Иртәгесен исә Клавдия түти аны иртәңгә ашка уята алмады. Егетнең изрәп йоклавын күреп, ашын өстәлдә калдырып чыгып китте.

Сәетнафа сәгать унберләрдә генә уяңды һәм, ни гажәп, үзен бөтенләй саламәт итеп тойды. Беренче тапкыр урыныннан торып аралыкка чыкты, озаклап юыңды, аннан көзгә янына килеп, үзенең утырып калган күзләренә, сакал-мыск баскан йөзенә, эчкә баткай яңакларына карап торды. «Өрәк, билләһи өрәк, — дип сукранды эченинә. — Ярый әле кичә, хискә бирелеп, Гөлзәминәгә андый-мондый сүз ычкындырмады. Бу кыяфәтендә хатын-кызга сүз кату көлке, билләһи». Ул, өстәлдәгә аш-суга игътибар итмәстән, пәкә һәм пумаласын эзләп тапты, кайнар су алып керде, аннан бик әйбәтләп кырынды, тагын юыңды.

Шуниң соң нишләргә белми аптырап калды. Һавага чыгарга

жилкенеп куйды, эмма Светланадан шикленеп, бу ниятеннән кире кайтты. Кабат көзгә янына килде, чистарып, бераз матурланып китүенә күнеле булды. Ашыгып караваты астыннан чемоданын тартып чыгарды, зәңгәрсү жылы күлмәк-ыштан алып, киёмнәрен алыштырды.

Башта ул, вакытны кыскарту нияте белән, бүген кич Гөлзәминәгә әйтчәк сүzlәрән барлап утырды. Әйе, ул хәзер эшне озакка сузмаячак, Гөлзәминә килеп керүгә, күнелендәген тезә башлаячак. «Гөлзәминә, кадерлем,— диячәк ул аңа,— син дә тол, мин дә буйдак, йөрмик болай каңгырап, корыйк икебезгә бер оя, яшик шунда пар аккош кебек». Утыра торгач, бу сүzlәр үтә купшы, китапча булып, йөрәктә кайнаган хисләрне аңлатып бетермиләр сыман тоелды аңа, ятагына чалкан ауды да сүzlәрәненә иң саллыларын, бәгырьгә үтәп керә торганның эзләргә тотынды. Күпме генә тырышмасын, тапмады ул аларны.

Кичке якта чалбарын кияргә өлгермәде, ишегалдын нурга күмеп, вахта машинасы кайтып туктады, шәһәрчәктә ыгы-зыгы купты. Инде ашыгудан мәгънә юк иде. Кабалаңмый гына киенде, әрле-бирле йөрәнен, Гөлзәминәне көтә башлады. Эмма никадәр генә ашкынып көтмәсен, баскычта аяк тавышлары ишетелмәде, ишек шыгырдамады.

Ул инде өметен тәмам өзеп, чишенеп урынына ятарга ниятләгән иде. Шулчак тавышсыз гына ишек ачылды, Гөлзәминә килеп керде. Кичәгечә кулына аш-су тоткан булса да, бүген бөтенләй башка кеше иде ул. Гәүдәсенә сыланып, килешеп торган пальтосын кигән, башында — чөм-кара кондыз тиресеннән тегелгән затлы башлык, әллә инде битенә иннек-кершән дә ягып өлгергән. Юк ла, салкыннан кәргәнгә генә янып тора бугай бит алмалары.

— Һай, наный, тәмам егет булгансың ич син,— дип сөйләнде Гөлзәминә, пальтосын сала-сала.— Болай булгач, шөкер, котылдым диген чирдән.

Сәетнафа аның такмаклавын гүя ишетмәде. Хатынның бил һәм күкрәген күзгә бәрелеп торырлык итеп күрсәткән ачык яшел затлы күлмәгә, гадәттәгедән дә ыспайрак, килешләрәк тоелган гәүдәсә сикерләгән иде аны. Ул, тәмам онытылып, кунагына карап тора иде. Гөлзәминә аның бу халәтеннән сискәненеп китте, ашыгып Сәетнафа янына килде.

— Ни булды, наный?

Төгесе айнып китте, балаларча кызарып башын иде, аннан төшләнеп сөйләгән сыман гына итеп әйтеп куйды:

— Өйләнәшик без, Гөлзәминә?!

Дөресен әйткәндә, Гөлзәминә аның күнелендәген байтактан сизенеп, бу сүзгә көтөп йөри иде. Ләкин аны менә шулай һич көтмәгәндә, беринди керешсез-нисез ишетермен дип уйламаган иде. Апырап калды, ык-мык итте. Берәздән гына фикерен жыеп, кеше аңларлык сүз әйтә алды:

— И-и, Сәетнафа, балалар белән киңәшмичә ни...

— Алар белән киңәшкә калса, булмый инде ул,— дип көрсенде Сәетнафа,— үскәңнәр дисән дә, балалар ич алар. Әниләрән көнлиячәкләр. Башта өйләнәшик без. Аннан жаен китереп, ипләп кенә аңлатырбыз үзләренә.

Тәрәзә төбәндә нидер гөрселдәгән тавышка уянып китте Шаяз. Нәрсә бу? Трассачы егетләрдән берәрсә шаярып йөри дияр идең, берсендә дә мылтык-мазар юк бугай. Сунарчы дисән, нишләп йөрер жиде төн уртасында? Әллә соң берәрсә балагә тарганмы? Ул, урыныннан күтәрелеп, тәрәзә пәрдәсен бер якка этәрде, йөзә белән салкын пыялага капланды. Ләкин калын боз каткан пыяла аша берни дә күрә алмады.

Сулышы белән эретеп, бармаклары белән ышкый торгач, чикләвек кәдәрле генә урынны боздан арчыды, әмма тышта бернәрсә дә күренми иде.

Баягы тавышны саташуга юрап мендәренә ауды. Тик йоклап китәргә өлгөрмәде, тышта тагын нидер гөрселдәде... Шунда гына ул агачларның салкыннан «гөрс-гөрс» итеп ярылуларын аңышып алды. Кабат ятудан мәгънә юк иде. Жилкәсенә сырмасын салды да, һава алырга дип, тышка чыкты.

— Мондый көнне яхшы хужа этен дә урамга чыгармый, күрик инде нинди хужа икәннән, — дип каршылады аны нишләптер ишегалдында буталып йөргән Кавказ. Боегу, хольксызлануны белмәсә дә белмәс икән кеше. Нинди генә кыен минутларда да авызы ерык, телендә уен-көлкө. Хәер, аны белмәсән, уены-чыны бергә бит. Тәртәсен бору, койрыгын сыртка салу ягын карый мәллә? Шуңа шөбһәләнеп, Шаяз аның янбызына төртеп алуны кирәк тапты.

— Нәрсә, көньяк кояшы, грузин виносы искә төштемә әллә?

— Да-а-а, бар иде күркәм чаклар. Тирә-якта Кавказның ак башлык кигән таулары, үзән тулы кояш, хуш исе: әллә виноградлардан, әллә алмагачлардан. Термоста су урынына салкынча вино. Янәшәдә генә сөлек сыман грузин кызлары узып тора, иннәрендә су тулы чүлмәкләр. Жир өстендәге жәннәт инде, парин.

— Шулай да ташлап качкансың бит.

— Ташланды шул, — диде Кавказ, салкыннан чирканып, жилкәсен жыергалап алгач. — Үзөбезнең Кама буйларына тартты күнел. Хәзер дә тарта.

— Юк инде, туган, үзәң әйтмешли, крах! Трассада эш бетми торып, бер яры да китмисең. Аннан бер дигән Данияңне кемгә калдырмакчы буласың?

— Дания әйбәт хатын ул. — Кавказ бүреген басыбрак киде, кинәт монсуланып калды. — Ә менә эшегез нәрсәсә беләндер сихерләде, билләһи. Минем әле бер генә урында да бу кадәр озак эшләгәнәм юк иде.

Шаяз шаркылдап көлеп жибәрде. Ләкин иреннәре туңып өлгөргән иде — көлүе ничектер шыксыз, эт өргән сымаграк килеп чыкты:

— Жиде-сигез ай озак булган, имеш, хав-хав-хав. Кит, кеше көлдөрмә ичмасам.

Ул арада суык икесенең дә эченә үтте. Анда гына юынырга булып, ашханәгә таба юнәлделәр. Жылыга кергәч, тагын да салкынрак сыман булып китте — икесе дә калтырый башладылар.

— Клавдия түти, тиз генә чәй агыз әле, — диде Шаяз, кухня ягына узып.

Кайнар чәй эчеп алгач кына берәз жылындылар.

— Әллә чыннан да бармыйбызмы соң, бригадир? — диде Кавказ, һаман да жиңелчә калтырап. — Бигрәк тә өтә бит.

— Барысы да торсыннар әле, уйлашырбыз.

Шулай диюен диде дә Шаяз, нишләргә икән соң? Салкын дип эшкә чыкмасаң, кем белә бу чөлләнәң күпмегә сузыласың. Вагон-йортта, жылы батарея янында утырмасың бит. Ә тегеләр — Цветковлар, Турсуновлар эшләп ята булар. Тимер уалмаса, корыч арканнар һәм ыргаклар чыдаса, безгә дә дәвам итәргә кирәктер. Алай дисәң, битумы катып йөдәтә бит әле аның. Изоляция аз гына чатнаса да, Таңчулпан эшне кабул итмәячәк. Әллә соң салкын сылтавы белән аны шәһәрчектә калдырыргамы? Киңәшкә Сунарчин да юк бит әле.

Ризван инде өченче көн каядыр Төмән тирәсендә йөри. Газетада торбаны яңача изоляцияләү турында укугыннан бирле, тынычлыгын югалтты. Башта сәгәтьләр бие рациядә утырды, кемнәрдәндер полимер тасма һәм жидем турында сорапты, аларны табу юлларын эздәде. Аннары жилләнен үзә чыгып китте. Барып карасаң, тумаган тайдыр

эле яңалык дигәннәре. Галимнәр, конструкторлар шулай бит алар: жылы лаборатория шартларында, өстәл артында бер-бер нәрсә уйлап табарга өлгөрмиләр, шул хакта газет-журналларга язып, чаң суга башлайлар. Ә эшләренең нәтижәсен производствода күрү өчен биш-ун ел көтәргә кирәк. Ризван абый да гел бала-чага инде, китте бит шул һавадагы торнаны эзләп. Син тик башыңны ват монда әллә нинди сораулар белән.

Әллә кайнар аштан соң булганга, әллә инде ныгытып киенеп алганга, көн берәз сындырып жибәргән төсле тоелды. «Иртәнге якта гел шулай куыра инде ул,— дип уйланды Шаяз, вагон-йортның ишеген кыртыш белән терәтә, — көндезен аз булса да йомшартырга тиеш. Барырга кирәк, әлбәттә».

Бригадирның карарын өнәп бетермәсәләр дә, каршы килүче күренмәде. Нишлисәң, Себер Себер инде ул, жылы көннәр киләсен көтөп утырып булмый монда.

Төнозын машинасын эшләтә, аны саклап чыккан шофер трассачыларны салкын каршылады. Авызы эченнән генә нидер мыгырданып, кабинасына күтәрелде. «Урал», туң тәгәрмәчләре белән авыр ыңгырашып, акрын гына кузгалып китте.

Себер кышы бөтен баткак-сазлыкларны авызлыклаган, чокыр-чакырларны кар белән тигезләргә өлгөргән иде. Трасса юлы башкаланың үзәк урамы кебек тигез, такыр. Башта урыныннан авыр гына кузгалган «Урал», бара торгач, тәмам кызды — югары тизлектә элдертә башлады.

Колонна туктап калган урынга житүгә, тәмам туңып-күшкән трассачылар машинадан сикерешеп төштеләр дә будкага торып йөгәрделәр. Шаяз исә, гадәтенчә, агрегатлар янына китте. Куәтле дизелләр, күңелле гөрләп, үзенә бер моң белән эшләп утыралар иде. Инде ике атна торба салгычларны сүндүргәннәре юк егетләрнең. Аларга күз-колак булып торырга дип, һәр төнне бер дежур калдыралар да, тынычлап шәһәрчеккә кайтып китәләр. Һәм бу үзен аклый иде — салкында машиналарны кабызып торасы түгел.

Шаяз һәр агрегатны «энә күзеннән кичереп», үзенеке янына килде, аны әйләнеп чыкты һәм, ашыкмый гына өскә күтәрелде. Газны арттырып, моторның әйләнешен көчәйтте һәм күтәрү механизмын хәрәкәткә китерә торган рычагга үрелде. Кызык, торбаның авыр түшкәсен ялгызы күтәргә карамастан, мотор нагрузканы сизмәде дә. Шаяз, аптырап, ыргакка күз салды — ул буш көенчә акрын гына өскә таба күтәрелә иде. Жентекләбрәк караса, торбаны кочып алган корыч «йодрык» пыяла булып уалган һәм жиргә коелган икән. Тимернең каты салкынга чыдамавын ишеткәне бар иде Шаязның. Эмма үз күзләре белән күрмәгәч, ышанмый иде. Атылып жиргә төште, тимер кыйпылчыкларын бияләенен учына жыеп алды да будкага таба атлады. Кавказның карлыккан тавышы тышкы якка ук ишетелеп тора иде:

— Анда да салкын иде, егетләр, эмма ләкин болай ук түгел.

Шаяз ишекне ачып эчкә узды, тыңлаучыларга комачауламый гына бусага төбөндәге эскәмиягә утырды. Аны барысы да күрә алган иде инде. Кавказ гына, берни белмәмешкә салышып, сүзен давам итте:

— Шунысы яхшы иде Карелиядә, бригадирыбыз алтын кеше иде. Аз гына салкын булдымы, үзе башлап агач аударудан туктар иде дә, безне ияртеп жылы будкага керер иде. Шуннан тик ят карт сугып. Андый көннәре поселокка кайтып, кызлар куенына чумуны да мәгуль күрә иде бригадирыбыз. Кай-йа, безнең Шаяз түгел иде шул! — Кавказ хәйләле елмаеп, як-ягына каранып алды. — Бәй, хур булдык, үзе монда утыра икән лабаса.

Жинелчә көлешеп алдылар. Шаяз исә Кавказның тел шомартуын колагына да элмәде, учындагы тимер кыйпылчыкларын янәшәсендә утырган Сыртланга күрсәтте.

— Менә!

Сыртлан тимер ватыкларын учында угалап карады. Монын ни икәнән төшенми торды. Аннан кисәк кенә сорап куйды:

— Ниышты уалган?

— Әйе. Нишлибез?

— Нишлибез дип, көтәргә кала, көн сындырмасмы бераз.

Алар ике сәгать чамасы гәп корып утырганнан соң, машиналары янына чыкканда, көн инде яктырган һәм бераз йомшаган иде. Алай да эшне кисәк башларга базмадылар: чүпрәк-чапрактан факел ясап, күтәрү узелларын, ыргак һәм тросларны жылыттылар, гидронатор йөр-түче исә бөтен цистернасын ялкын белән чорнаган иде.

Шаяз ыргакка тагылган солярка мицен кабызып жибәрде һәм торба салгычына үрмәләде. Башкалар да машиналарына күтәрелделәр. Бригадир, торбаның шушы туры жылынуын көтеп бераз торды да рычагга үрелде — мотор ярсанган арыслайдай үкереп алды һәм йөрәк кагып эшләргә тотынды. Ул арада тирә-юнь моторлар гөрелтесенә күмелеп калды — колонна акрын гына алга кузгалды.

Салкын башта аякларга үтте, баш бармакны чымырдатып өшетә башлады. Аннан билгә, куенга керде, акрын-акрын бөтен тәнне суык алды, ниһаять, сөякләргә житте. Азрак жылынырга ниятләп, Шаяз урынында кузгалгалап алды. Моңардан исә начаррак кына булып китте — гәүдәсенә бозга әйләнүен тойды. Әллә соң туктарга, будкага кереп, жылынып чыгаргамы? Ул, артына борылып, башка мишинистларга карап алды. Егетләр рычаглар артына чүмәшеп утырганнар, гүя каты салкынны бөтенләй тоймыйлар. Шәхсәнәм булып Шәхсәнәм бирешми әнә. Юк, бригадир башың белән үзең иң алдан жылыга ашыгырга тиеш түгелсەң. Түзәргә кирәк, түзәргә! Битум гына катып китмәсен.

Ул басылып кына урынына утырды да, салкын турында уйла-маска тырышып, куәтле агрегатын алга әйдәде. Ләкин суык үзен һаман саен сиздереп тора иде. Шуна үч итеп, Урта Азиядә эшләгән чакларын исенә төшерде. Әй, кызу иде дә соң көннәр! Көндезен трассада ничек чыдалгандыр да, ничек эшләнгәндер. Төннәрен күчмә йортта йоклап булмый иде бит хатта. Бөркүдән төмәм йөдәгәч, урын-жирләрен күтә-реп, вагон түбәсенә менеп китә торганнар иде. Тик анда — ачык һавада да бөркүгә чыдар хәл юк. Аптырагач, жәймәләрен суда чылатып, шуны ябынып ята торганнар иде.

Шулчак, моторлар тавышын жинеп, кычкырышкан авазлар ишетел-леп китте. Шаяз сискәнәп артына борылды — изоляцияләү комбайны мәйданчыгына баскан Толик кулларын бутый, нидер кычкыра иде. Бригадир тормозга басты колонна туктап калды.

— Нәрсә бар? — диде ул, Толик янына килеп.

Тересе кай арададыр мазутка буялырга өлгәргән йөзен бригадирга таба борды, әче итеп сүгенеп алды:

— Битум куерды, эшләп булмый!

Булган кадәр чүпрәк-чапракны жыеп, аны соляркада чылаттылар да битум машинасының як-ягына ут ягып жибәрделәр. «Менә шулай изаланасың инде хәзер, — дип уйлады Шаяз, кәефе кырылып. — Кон-структорларын әйтер идем! Жылытыла торган гидронатор ясыйбыз дип сөйләнгән булдылар. Жәй, көз үтте, кыш житте. Кая соң вәгдә иткән машинагыз, хөрмәтле эфәнделәр? Әй, аларга ни. Өстәл артында салкын бимазаламый, битум катмый ич анда. Яшь кәләшен кочаклап ятудан бушаламый ахры бу Святослав. Юк, булмады инде болардан, үзез-нең егетләр, Ризван абый әмәлен тапса алла?»

Битум эретүдөн файдаланып, бераз жылынып алдылар. Эмма учак жылысы озакка бармады. Кабат кузгалып, илле-алтмыш метр узмадылар, суык тагын тәнне чымырдата башлады. Житмәсә, бер тотамлы көн караңгыланьрга өлгерде — дәһшәтле салкын күзгә күрәнмәс усалыгы белән кешеләргә, машиналарга ябырылды.

Коточкыч салкын белән тартышып, күпме эшләгәннәрдер, Шаяз тәмам туңуын тоеп алды. «Бүгенгә житәр, туктарга кирәк»,— дигән уй үтте башыннан. Эмма эчендә ниндидер бер жен: «Тагын бераз гына, әнә теге борылмага чаклы гына түзик инде»,— дип, аны чыбыркылап тора иде.

Борылышка да життеләр. Ләкин бригадир тормозга басарга ашыкмады. Әлеге жен аны: «Тагын бераз, тагын чак кына»,— дип әйди иде. Кинәт ул тын алырга кыенлашуын тойды, бу хәлгә аптырап, елан кабыгы булып каткан бияләе белән борынын сөртеп алды. Бияләенә ниндидер көрән касмак иярде. Аның ни икәнсен аңларга тырышып, кулын фара яктылыгына күтәрде. Касмак дигәннен оешкан кан иде. Артык суынутан борын эчендәге вак кан тамырлары шартлаган, күрәсен.

Күзенә траншея буендагы күләгә чалынып китте. Кеше дисән, нишләп йөрер монда? Әллә соң берәр киекме? Ул, урыныннан күтәрелеп, алга иелде. Юлда, чыннан да, кеше басып тора иде. Куәтле машина күкрәге белән әлеге бәндәгә терәлә язып туктап калды, Шаяз жиргә төште. Каршыда монтажчылар бригадиры Клименков басып тора иде.

— Ну, куасың, бригадир, ә?! — диде ул, тире бияләй кигән кулын Шаязның иңенә салып, — Житәр, туктат гаскәрәңне! Минем егетләр эшли алмый анда — вибрация, ишетәсенме, торба биеп тора.

Зыңгылдап торган салкында сөйләшеп-киңәшеп торырлык түгел иде. Ашыгып будкага таба киттеләр. Барысы да өсте кып-кызыл булып кызарып чыккан тимер мич тирәсенә елышты.

— Колоннага бер-ике көн туктап торырга туры килмәгәе,— дип дәвам итте Клименков, — эшләргә бирмисез бит, егетләр.

— Нәрсә, койрыгыгызга басыламыни?

Клименков шаяртуны кабул итмәде:

— Күрөп торасыз, төнгә шәһәрчеккә дә кайткан юк. Шулай да акрынайды эшләр. Сварка эшләре алдыннан һәр ялгауны жылытырга туры килә... Аннан барыбер жир казучылар тоткарлаячак әле сезне. Бүген әнә экскаватор чүмеченен тешләре кырылып чыкты. Учак яктысында яңаларын куеп маташалар. Алары күпмегә чыдар дисен? Шартлатучылар килеп житсә инде әллә?

Клименков урыныннан кубып, бияләйләрен киде, ишеккә таба юнәлде. Шаяз аны озатырга кузгалды.

— Син кайтмыйсың әллә, Давыд Захарыч?

— Һай, нинди кайту, ди ул. Алмашлап, төннәрен дә эшлибез ич хәзер. Ярый, чыкма!— Ул, ишекне ачып, төн караңгылыгына сикерде.

Клименков белән сүз көрәштереп маташкан булсалар да, аның килүенә барысы да шат иде. Менә ич, жылы будкада утыралар. Бер-ике көн ял да булыр төсле әнә. Ул арада бәлки чөлә дә бераз басылып, иркәнләп эшләрлек эйбәт көннәр башланыр. Тик жылы будкада никадәр генә рәхәт булмасын, кузгалырга, шәһәрчеккә кайтырга кирәк иде.

— Бүген машиналар янында кем кала?— диде Шаяз, берәүгә дә төбәми генә.

Барысы да ялт итеп Сәетнафага борылып карадылар. Янәсе, моның ише эшнен остасы ул инде. Тегесе исә үзенә төбәлгән сораулы карашларны тоеп урыныннан кузгалды, будкадан чыгып ук китте. Соңгы вакытта бөтенләй әллә нишләде бу Сәетнафа. Әллә чиреннән арыннып житми, әллә инде ялгызлыктан туеп беткән? Хәтта үз чираты житкәндә дә будкада калмас өчен тарткалаша. Хәер, әллә кай жәһәннәмдә, гомер кеше аяк басмаган сазлык уртасында, бар дөньядан аерылып,

кемнен генә ялгыз башы каласы килсен. Мазутлы трос алып шобага тотарга туры килде. Аның очы бульдозерчыга чыккач, барысы да жинел сулап куйды.

Фараларыннан төшкән ут көлтәсе белән карангылыкны сөнгеләп, шәһәрчеккә машина килеп керде. Барысы да, аяклары битумга ябышкандай баскан урыннарында туктап, ят машинаны көтеп алды. Авыр йөк төягән «Татра» исә, тирә-якка жылы солярка исе чәчеп, ашханә алдына килеп туктады. Төзүчеләр шунда ашыктылар.

Кабинадан иң элек Сунарчин килеп чыкты, егетләрчә жинеллек белән жиргә төште, гөрләтеп салам бирде:

— Я, ниләр бар, нәрсә майтарып ятасыз монда?

Аңа җавап бирүче булмады, эшчеләр машинадан төшкән икенче кеше — Галимжанга тартылдылар. Зәйсудан ук килгән бит. Китте сүз, китте сораш:

— Ничек анда, Зәйсу урынындамы?

— Безне дә онытып бетермәгәннәр икән әле.

— Ну, Галимжан дус, хатларны чыгар ятырэк.

«Татра» янында тулы ярминкә иде. Галимжан, кабинасын ачып куйган да чыршы бәйрәменә килгән Кыш бабай шикелле, трассачыларга эреле-ваклы төенчекләр тарата, шуларга өстәү итеп кайсы конвертлы, кайсы сугыш чорындагы сыман өчпочмаклы итеп бөкләнгән хатлар бирә, үзе туктаусыз сөйләшә:

— Менә монысын Гыйльминур әби жибәрде, — ди ул, Шәхсәнәм кулына төенчек тоттырып. Кипкән кура жиләге белән миләш кагы һәм мәтрүшкә, диде. «Хат яза белмим, исән-сау, сезне көтә», — дип әйтергә кушты.

Күчтәнәчләр байтак иде. Галимжан һәр төенчекнең кыскача тарихын, эчендә ниләр барын, аны жибәрүчеләрнең нәрсә әйтеп калударын такмаклай-такмаклай, төзүчеләрнең һәркайсына диярлек өлеш чыгара торды. Ниһаять, чират Шаязга да житте.

— Сиңа бригадир, коры хат кына, — диде ул, серле елмаеп. — Нурлы авыраеп киткән анда, базга төшеп тора алмыйм, үпкәләмәсен, дип әйтергә кушты.

Соң инде, хаттан башка тагын ни кирәк Шаязга?! Ул, эчендәге шатлыгын тыярга тырышып, хатны сабыр гына алды, аны түш кесәсенә салып куйды.

— Рәхмәт.

Инде бар күчтәнәч таратылып бетте дигәндә, Галимжан бер тарафта моңаеп, ымсынып торган Гөлзәминәне күреп алды.

Син нишләп ятим баладай торасың әле, Гөлзәминә? — диде ул, кабат утыргычын күтәрәп. — Кил, ал. Егетләрен тулы бер капчык күчтәнәч жибәрделәр. Хаты эчендә, диделәр.

Гөлзәминә, кая басканын да тоймыйча, ишеге киереп ачып куелган кабина янына килде, шатлыгынан калтыранып, турист капчыгына үрелде. Йөзе белән капчыгына капланып, тыелып кына елап жибәрде.

— Менә инде, — дип сөйләнде Галимжан, — бөркеттәй егетләр үстөр дә, елап тор, имеш. Яннарына кергәч, үзем дә сокланып карап тордым әле. Тазалар, чибәрләр. Аннан да битәр, акыллылар. Ташла, бәхеттән елыйлар димени, Гөлзәминә.

Тәгәрмәчле өенә кайтып керүгә, Шаяз башындагы бүреген генә салып атты да, өстәл артына утырды һәм таныш хәрефләргә текалде:

«Шаяз!

Хәзер мине күрсән, куркып качар идең. Искиткеч калынайдым, ямьсезләндем. Шуна күрә урамга да чыкканым юк. Ярый әле күршәдә

Гыйльминур әби бар: кибеткә дә, башка йомышларга да ул йөри. Рәхмәтнең рәхмәте инде аңа, ничекләр бәхилләтермен ул изге жанны. Бөдрәгел аның янында инде, еш кына шунда кунып ук кала. Бөдрә дигәннән, ул хәзер зур инде, тәтелдәп сөйләшә башлады, тәрәзәгә карый да: «Әт-тә, тайт»,— дип кычкыра. «Әннә, нәм-нәм»,— дип ашарга сорый. Күргәч, танымый торырсың әле менә.

Шулай бар дөньядан качып ятсам да, сирәк-мирәк урамга чыгарга, больницага барырга туры килә. Врачлар: «Исәнлеген әйбәт, карындагы бала да нормаль үсештә»,— диләр. Бала дигәннән, аны икәү булып дип көтәләр. Теге иркен арбаны син юкка алмагансың икән. Гыйльминур әби исә, капшап-капшап карый да: «Өчәү булмагас»,— дип шөбһәләнә. Тагын бер коляска кирәкмәгәе. Менә шулай, иптәш, син Себердән кайтуга, бишәү булып куймагас... Хәер, сиңа мин ялгызым ни дә, өй тулы бала белән ни. Шул торбадан башканы беләсенмени син...»

Үпкә-шелтә киткәч, Шаяз туктап калды, урыныннан торып, бүлмәне урап килде. Авызы үзеннән-үзе ерылып, кәефе күтәрелгәннән күтәрелде. Сызгырына-сызгырына чишенде, юкнып алды, аннан караватына чалкан ятты да хатын кабат кулына алды... Кинәт Нурлысы бик тә якын булып китте аңа, хатынын юксынуын, аны чын-чынлап сагынуын абайлады.

Кичен шәһәрчек озақ кайнады. Яңа хәбәрләр белән алгысыган трассачылар, берсеннән-берсенә йөрәп, ишеткәннәрен кат-кат сөйләделәр, күчтәнәчләр белән бер-берсен сыйладылар. Вагон-йортлар төнге унберләрдә генә тынып калды. Анда да күбесе йокламыйча, якыннарын, туган-тумачаларын сагынып, уйланып-борсаланып яталар иде.

38

Якшәмбе иртәсендә шәһәрчектә ниндидер ямь, күнел күтәрәнкелеге, бәйрәм тантанасы әллә каян сизелеп тора иде. Ашханәгә бер кереп, бер чыгып, Клавдия түти янында киләп сарып йөргән хатын-кызлар киёмнәренең иң затлыларын кигәннәр. Дорес, туй башланырга иртәрәк әле, аны төшке ашка туры китереп билгеләделәр. Соң туйдамыни хикмәт, моңа хәтле берәү дә күрмәгән яңа модалы күлмәк яисә костюм, һич югы кыландырыбрак тегелгән сапожки күрсәтеп башкаларны шаккатыруда эш. Мондый көнне дә кимәсәң, кайчан мактанасың ди алар белән.

Хатыннар гына түгел, ирләр дә бүген рәешкә дигән костюмнарыннан, аякларында ялтырап торган жиңел ботинкалар, кайсылары хәтта галстук тагып жибергән. Тагын да гажәбе шул: киёмнәре үтүкләнгән, чалбар балакларындагы сырлар, чалгы йөзә булып, әллә каян күренеп тора. Ир-атларның киём белән масаерга исәпләре юк югын. Шулай да киенеп-ясанып, шәһәрчектә бер эшсез буталып йөргәч, алар да костюмнарның күрсәтәрә чыкканнар сыман тоела иде.

Менә «модалар күрсәтү» йоласы тамам. Хатын-кызларның бер ише, тәти күлмәкләре өстеннән халат киеп, бәрәңге эрчәргә утырды, икенчеләре, савыт-саба шалтыратып, аларны юа, сөртә башлады, кайсыдыр өстәл-урындыклар дөбердәтә-дөбердәтә идән юарга тотынды, кемдер тәрәзә пәрдаләрен рәтләштерде. Барысы да шат, хөр күнелле. Чыр-чу, уен-көлке, ашханәгә генә сыешмыйча, ишегалдына ук ташып чыга.

Хатын-кыз затыннан бер Дания генә кәефсез бүген. Нигә дисәң, туйның бер почмагы китек. Кичә алар, жыйнаулашып, киенеп-ясанып, Сазанакка язылышырга дип барганнар иде. Авыл советы председателе белән секретарь Тубылда, ниндидер кинәшмәдә икән. Көтеп-көтеп торсалар да, тегеләр күренмәде. Кем әйтмешли, коры барып, буш кайттылар. Эченнән генә моны начарга юрады Дания, юл буге дәшми-сөйләшми кайтты.

Сазанаклылар, ике жинел машинага төялеп, көтелгәннән иртәрәк килеп төштеләр. Аларны каршы алырга Сунарчин үзе чыкты, егетләр дә шунда — машиналар янына тартылды. Беравык шау-гөр килеп исәнлек-саулык сораштылар.

Кунаклар да булгач, ашханә кысанрак иде бүген. Булса ни, күнел киң ич — бер-беренә сыенып, бөтен вагонны тутырып утырдылар. Иң түрдә — тантананың сәбәпчеләре: жинелчә кызарып китүдән тагын да чибәрләнә төшкән Гөлзәминә, адам рәтле киенүдән йөзөнә нур иңгән Сәетнафа, кабартма иреннәрен жыеп алалмаучы Дания һәм бүген нишләптер боек, житди күренгән Кавказ. Аларның сул ягында — Ризван, Сыртлан һәм Шәхсәнәм, уң якларында — Сазанак кунаклары. Анатолий белән Светлана да парлап утырган. Өстәл янында тыенкыгына мазәк, көлкө, шау-шу башланды.

Табындагыларның һәркайсы алдына нәкъ авылдагыча итеп пешерелгән токмачлы аш куелгач, урындыгын дөбердәтеп Ризван торып басты, табын кинәт тынып калды.

— Башладык, алайса, жәмәгать, — диде Сунарчин, кашыгын кулына алып. — Барыгыз да беләсез инде: бүген без һәркайсы сыңар канат булып каңгырап йөргән дүрт жанның бәйрәм тантанасына, ике парның кавышу шатлыгын уртаклашырга жыелдык. Ни әйтим: тату гомер итсеннәр, үзләре кавышканчы дөньяга килгән балаларга чын ата, чын ана булсыннар, уртак жимешләре — тупырдап торган уллар, кызлар табып үстерсеннәр...

— Булдырабыз аны, Ризван абый, — дип бүлдерде Сунарчинны Дания.

Гөлзәминә ана иелә төшеп, шыпыртлап кына әйтеп куйды:

— Кит инде, Дания, килешмәгәнне.

— Нигә? — Дания көлүсәннән туктады, вагон-ашханәне ярып әйтеп салды. — Шөкер, гарип-гораба түгел ич. Өч-дүрт бала да тапмагач ни...

Трассачылар тыенкыгына көлешеп алдылар.

Сүзенә кирәксез якка кереп китүен тоеп, Сунарчин башлаган сүзен тәмамларга ашыкты:

— Әйдәгез, сыйланыгыз. Иң кирәген онытканмын икән, иптәшләр. Бригада членнары кияүләргә һәм киләткелләргә бүләк алган иде. Шуларны тапшырырга рөхсәт итегез.

Сунарчин, бүләкләрне ияләренә тапшырды. Шаулатып кул чабып тордылар.

Икенче сүз Зиннурныкы иде. Вакытын чамалап, ул үзе торып басты, Сазанактан килгән егет-кызларга баш какты. Аңа зур булмаган бер чөмөдән китереп тотырдылар. Зиннур аны ачып, бер кулына ике йөнтәс бүрек, икенчесенә елкылдап торган ике башлык алды. Мехларның төрлө төсләрдә уйнап, күз явын алырлык булып балкып торуы бүләкләрнең затлы жәнлек тиресеннән тегелүен сөйли иде.

— Мәнә, — диде Зиннур, бүләкләрне тапшырып, — яшьләрнең... Э-э-э, шулай дип әйтик инде, тормышлары шушы баш киёмнәре сыман күркәм, жылы булсын.

Табынга бөлеш килгәч, мәжлес тагын да жанланды. Яңа өйләнешкәннәргә изге теләкләр теләп сүз әйтүчеләр күбәйде: кайсылары сикереп торып сөйли башладылар, кайберәүләр исә күңелендәге иң матур сүзләрен чыгарып селкердәй булып, пытпылдап утыралар. Шуңа чак шәрран ярып Анатолий кычкырып жибәрде:

— Горько! Ачы!

Шатлыктан авызы колагына кадәр ерылган Дания сикереп торып басты, Кавказны жылкәсеннән тартып торгызды да булачак иренен табак битен чупылдатып үбеп алды. Әмма туйдагыларның моңагына күңелләре булмады. Сәетнафа белән Гөлзәминәнең дә үбешүен даулап, һаман да: «Ачы!» — дип кычкыралар. Тегеләре исә, сүз куешкандай, башларын түбән иеп тик утыралар. Әнә, кайсыларыдыр инде кияү бе-

лән килән янына килеп, аларны көчләп үбештерергә маташа. Эшләр болайга киткәч, Гөлзәминә урыныннан кузгалды.

— Ягез инде, кунаклар,— диде ул ялыну катыш бер ныклык белән.— Ата-баба йоласында булмаган нәрсәгә кыстамагыз!

Бәхәсне баян тавышы хәл итте. Кавказ беренче аккордлар бирүгә, табынның икенче башыннан жыр янгырады:

Күктә кояш, жирдә гөлләр,
Алда юллар, юлда мин.
Күктә йолдыз, жирдә ярым,
Сөйгән ярым гөлгә тиң.
Дөнья матур, дөнья кин!

Жыр матур, аһәңле иде. Ул да түгел, кинәт чыелдап яңгыраган аваз жырны кисте:

— Кавказ абый! Кавказ абый дим.

Альберт икән, жыр белән мавыгып, аның килеп керүен сизмәгәннәр дә. Барысы да аңа борылып карады.

— Нәрсә шырыйлыйсың?— дип жикерде аңа Толик.

Егет исә кулларын бутый-бутый табын түрәнә кычкыра иде:

— Кавказ абый, сине чақыралар!

Дания киявенә кулларына сарышты, куркынып, аның күзләренә карады.

— Мин хәзер,— дип мыгырданды Кавказ, Даниянең кулларыннан арынып һәм идәнгә каты басып, ашханәдән чыгып китте.

Кавказ ерактан килгән кунакны шундук танып алды. Олыгайган, бирешкән. Шулай да бу ул — Академия иде.

— Нишләп йөрисең, ә?

— Килдем менә...— диде хатын элеккегегә бер дә охшамаган күндәм, буйсынучан тавыш белән.

Кавказ ашханә тәрәзәсенә карап алды, аннары Академиянең аяк очында торган авыр чемоданга үрелде.

— Әйдә,— диде ул кырыс кына һәм үзе яши торган вагон ягына атлады.— Ничек таптың, ә?

— Башыңа төшкәч, табасың икән,— диде Академия, аның артыннан атлап.

— Ничек болай кузгалырга булдың әле? Кендегәң авылга ябышкан төсләрәк кылана идең бит.

— Рузалин унны бетерде дә укырга китте. Авыл хужалыгы институтына. Япа-ялгыз калдым. Ул көннәрнең газасын аңлатып бирә алмыйм мин сиңа, Кавказ. Уйландым-уйландым да йортны, мал-туарны саттым һәм сине эзләп чыгып киттем. Хәзер минем бөтен байлык менә шушы чемоданда.

Сөйләшә-сөйләшә буш вагонга килеп керделәр.

— Чишен,— диде Кавказ, аның чемоданын карават астына урнаштырып.— Туктале, чыннан да, синме соң бу? Ышанмыйм, билләһи, ышанмыйм! Бу дөньяда бар микән дип күреп китәргә генә килгәнсеңдер әле.

— Юк, бөтенләйгә килдем, Кавказ. Монда миңа берәр эш табылыр бит?

— Муены булса, камыты табылыр,— Кавказ хатыны алдына консерва белән ипи китереп куйды.— Аша! Әнә теге тимер мичләргә ягып торучы кирәк безгә.

— Мин риза,— диде Академия, икмәк телеменә үрелеп,— керләрегеңне дә юып торырмын.

— Соң без гел күченеп йөрибез бит, Академия.

— Булмагае. Жир читенә китсәң дә, синнән калмыйм бүтән.

Гөрселдәп ишек ачылды, бүлмәгә күзләре тонган Дания килеп керде. Һәр икесен карашы белән ашардай булып, бер Академиягә, бер Кав-

казга карап торды да, кисэк борылып тышка ыргылды. Ишекнең каты ябылуыннан вагон стеналары гүлөп торды.

Ике бүлмә уртасындагы аралыкка чыккач, Дания аңына килеп туктап калды, башын тышкы ишекнең карлы янагына куеп, кычкырып елап жибәрде. Юк икән, бер булмаса булмый икән бәхеткәйләр! Үзөгә насыйбы тумагач, кеше өлешенә үрелүдән мәгънә юк икән...

Ул, елавыннан кисэк туктап, күзләрен сөртеп алды, башын артка ташлап, чәчләрен тәртипкә китерде. Тукта, ни дип жебеп тора соң әле? Нидер эшлэргә кирәк ләбаса. Кире кереп, әлегә чагыр күзле хатынның чәченнән урап алырга да вагоннан чыгарып атаргамы? Алай дисәң, аның ни гаебе бар? Әллә Кавказны янактаргамы? Ә анысы гаеплеме соң? Вакытлыча аерым яшәгәннәр икән, бу бит әле ир белән хатын булудан мэхрүм ителү түгел. Моңы белә идек ич син, Дания! Кадалып китсен бу мәрхәмәтсез дөнья!

Дания ишекне тибеп ачты, ашыгып-ярысып үзе яши торган вагонга таба китеп барды. Әмма аяклары аны ашханәгә алып килгән иде.

Сазанаклылар китеп барган, Сунарчин аларны озата чыккан бугай. Трассачылар тынып, боегып калганнар. Ишек ачылуга барысы да сискәнеп Даниягә карады, тик аны-моңы әйтүче булмады. Дания исә кайнарланып өстәл янына килде дә кулына беренче элэккән шешәдән тутырып минераль су салды, ут капкандай, эчеп жибәрде. Аннан кинәт туктап, буш стаканына карап-карап торды да аны тәрәзөгә томырды — зыңлап пыяла коелды.

— Ай, рэхмәт! Шәп булды әле бу, Дания, тирләтеп тора иде югыйсә,— диде Толик.

— Шулаймы? Шәп булдымы? Мәгез алайса!— Дания өстәлгә ябышты, аны әйләндереп каплады — шалтырап савыт-саба ватылды. Шаяз белән Анатолий аны тотып алдылар, ай-ваена карамый, торагына алып киттеләр.

— А-а-а, ирләр! Сөз барыгыз да сволочьлар!— дип акырынды Дания.

Алар Данияне тынычландырып, кабат ашханәгә кайтканда, ватык тәрәзөгә мөндәр тыгып куелган, трассачылар түрдә утырган Сәетнафа белән Гөлзәминә янына жыелганнар да, берни булмагандай күңелле генә гөрләшеп, мәжлесне давам итәләр иде.

Бер Кавказда гына кәеф-сафа кайгысы юк иде. Ул, Дания артыннан чыккан килеш, тышта туктап калды. Тукталса, нәрсә булып чыга соң әле бу? Тулы крах бит, әй. Академиясен әйтер идек... Киләм дип әллә кайчан язган булса соң инде... Нишлэргә соң әле? Юк, ул ничә еллар төшөндә күрөп саташкан Академиясен куып жибәрә алмый. Хатыны, чыгымчыласа да, чат ябышачак. Житәр. Елларга сузылган уразаның бер бәйрәме булырга тиеш бит инде, ниһаять! Дания дә жал. Ул да бит ышанды, ирем дип жанын ярып бирергә әзер иде. Никләр генә жиккетте күңелен, никләр генә... Нишлэргә соң, ә? Ике хатын белән яшәп булмый бит инде... Әй, дөнья, дөнья, нишләтепләр бетермисен бәндэләреңне?!

Төплә бер карарга да килә алмыйча, вагонга әйләнеп керде. Гажәп, торап буш һәм тып-тын иде. Кая киткән бу Академия? Хатынның көтә-көтә идән буйлап йөрөндө. Әмма ишек ачылмады, аяк тавышлары ишетелмәде. «Менә син, әй, ике хатынның берсе юк»,— дип чытык кына елмайды Кавказ һәм, йөдәп, караватына барып ятты.

...Күзләрен ачып жибәрсә, тәрәзәләрдә таң талпына иде инде. Бүлмә һаман буш, ямансу. Сикереп торды да караваты астыннан Академиянең чемоданын карады. Ул кичәге урынында юк иде. Аннан-моннан гына киенде дә тышка атылды. Нигә икәннен дә белмәстән, ашханәгә барып керде. Әмма анда жан иясе күренми иде. Кабаланып янәшәдәге вагон ишегенә килде, сабырсызланып шақырга тотынды:

— Академия сездә юкмы?

Икенче вагонга юнәлдә, өченчесенә, дүртенчесенә... Шулай итеп, шәһәрчекне урап чыкса да, хатынын таба алмады: аны күрүче дә, гомумән, белүче дә юк иде. Кавказ, каударланып, капкадан чыкты да бар куәтенә урман юлы буйлап йөгереп китте.

Ул тынына каплана-каплана, янып-пешеп станциягә килеп житкәндә, көн инде тамам яктырган, кояшның беренче нурларында ялтырап яткан рельслар өсте буш, тирә-юнь сагышлы иде. Кавказ, йөгереп килгән шәпкә, тимер юлчылар будкасына барып керде, кара шинельне кешегә карап, байтак кына сүзен әйтә алмый торды.

— Монда... берәр хатын... күренмәдеме?— диде ул, ниһаять, көчкә тын алып.

— Кылый хатынымы?— дип куйды тимер юлчы битараф кына.

— Кылый ук... түгел инде... Чагыр күзле.

— Ун минут элек кенә тепловозга утыртып жибәрдем мин аны.

Кавказның аягы астындагы идән гүя шуып китте, тимер юлчы да, будка да эреп юкка чыкты — аның өчен дөньяда хәят бетте. Аңына килгәндә, ул инде трасса буендагы карт карагай төбөндә басып тора иде. «Тукта, ничек булды соң әле бу?— дип өзгәләнде Кавказ.— Күзгә күренде, кулга тимәде дигәндәй...» Ул бит Академия дип, гомере буга сагышланды, тилмерде. Шул сагышын башкалар сизмәсен дип, шаярган булды, жорланды, эче тулы ут килеш көлөргә, елмаерга тырышты. Инде менә бәхет елмайды гына дигәндә... Юк икән, бер булмаса булмый икән бәхеткәйләр! Кавказ кисәк кенә карагайны чокчаклап алды һәм гомерендә беренче тапкыр кычкырып елап жибәрде.

Бераздан чәченә кемдер кагылгандай булды. Башын күтәреп, күзләрен сөртте, артына борылды. Кырыенда ук, бик житди кыяфәттә, Дания басып тора иде.

— Ярар, елама. Ничек тә яшәрбез икәү,— диде ул һәм Кавказның тузгак чәчле башын кочып алды.

39

Штаб-квартирасыннан чыккач, тимер юлчылар будкасы артындагы төзелеш майданына карап, Аитов озак хозурланып торды. Нефть кудыру станциясенен эре блоклардан торган бинасы, ак кирпеч стеналы торак йортлар күтәрелеп килә. Алардан аз гына арырак, монтажчыларның күчмә шәһәрчеге кышында, чөлтәрле манаралар урманы булып, подстанция калыккан. Сургут ГРЭСына таба, иннәренә авыр көянтәләрен салып, югары вольтлы электр линиясе терәкләре атлаган. Аңа капмакаршы юнәлештә — Сазанак авылы ягына — саллы-саллы тимер-бетон баганалар тезелгән. Моннан караганда чәүкә кадәр генә булып күренгән энергетиклар, баганадан-баганага күчеп, юан алюмин чыбык сузып маташалар. Кая карама, эреле-ваклы будкалар, тәгәрмәчләр яисә торба табаннар өстенә менеп кунаклаган ап-ак вагоннар...

Аитов канәгатьлек белән елмаеп куйды һәм янәшәсендә басып торган Рябининга эндәште:

— Я, ничек, Дмитрий Ильич?

— Үзгәрә Себер, яңара,— дип башлады Рябинин, аның нәкъ шуңдый җавап көткәннен сизеп.— Себер нефть һәм газ комплексын үзләштерү белән бергә, ерак тайгага да цивилизация килә. Эңә «Азат Себер»гә электр линиясе сузып яталар.

— Энергетиклар молодец!— дип аның сүзенә нәтиҗә ясап куйды Аитов. Ә бит аның курыкканы да шул иде: эшкә кыш уртасыннан то-тынган энергетиклар язга хәтле Салым сазлыкларын үтә алмаслар, дип шикләнгән иде. Тәки үзләренекен иттеләр бит егетләр, көннәр жылытып, кырыс баткаклар уянганчы тимер чөлтәрле биек-биек баганаларны утыртырга да, тәртә юанлыгы чыбыкларны сузарга да өлгерделәр.

Тайганың иң аулак бер почмағына игелекле электр энергиясе килеп житте энэ. Сүз дә юк, мактау һәм дан энергетикларга! Аитов тағын бер мәртәбә подстанциягә һәм ерак офыкка китеп югалган чөлтәрле манаралар рәтенә карап алды. Шулчак кисәк кенә йөрәге чәнчеп алды. Әйе, алар булдырдылар, тик менә нефть үткәргечен салучылар өлгерә алырмы? Язга санаулы көннәр генә калып бара. Ә Салым сазлыктары түренә ике яклап үрмәләүче төзүчеләрнең кайчан очрашасы һаман билгесез. Әле буран чыга, әле монтажчылар кулны тота, әле жир казучылар аркасында тик торырга туры килә, һич уйламаган әллә нинди киртәләр туып кына тора. Язы гына кинәт була күрмәсен. Кисәк жылытып жибәрсәме?! Ул чагында бетте диген, бөтен техника кыргый баткаклар куенында калып һалак булачак... Шушы бер-ике атна эчендә ничек тә үтәргә кирәк бу каһәрле сазлыктарны! Аитов каударланып Рябиннига таба борылды:

— Менә нәрсә, Дмитрий Ильич, мин хәзер үк трассага китәм. Син монда үзең кара инде.

— Юкка, юкка ашкынасың, Әсфәндияр Газарович,— дип каршы төште партком секретаре.— Анда кинәшмәдән соң да өлгерербез. Министр хәтле министр гел килеп тормый ич.

Аның сүзеннән соң Аитов безаз суынып-сүрелеп калгандай булды. Төзелештәге барлык житәкчеләр, партия өлкә комитеты вәкилләре, министр үзе, ниһаять, Үзәк Комитет инструкторы катнашындагы абруйлы кинәшмә. Менә бит син, әй, моңа хәтле иң яңа карталарда да күрсәтелмәгән Сазанак станциясе кинәт кенә шулай танылып китсен әле. Аитов үзенә «штаб-квартира»сын бирегә күчәргәннән бирле, шушы яңа туып килгән шәһәрчек Мәккәгә әйләнде диярсен. Бирегә төркем-төркем булып газета һәм радио хәбәрчеләре килә, телевидение хезмәткәрләре кунып-төнөп ята, зур-зур начальниклар катнашында төрле кинәшмәләр уза.

Шулай да Әсфәндиярның карары ныклы иде.

— Монда син үзең чамаларсың инде, Дмитрий Ильич,— диде дә Рябининның жилкәсенә сугып алды, ашкынып монтажчылар шәһәрчегенә китеп барды.

Бураннан соң тақыраерга өлгермәгән трасса юлынан ун-униш чакрым узмадылар, йодрык-йодрык булып жепшек кар яварга тотынды. Шофер, борсаланып, як-ягына карап алды, караңгыланып торган офыкка күз салды, түзмәде, идарә начальнигына эндәште:

— Әллә тәртәнә борабызмы, Әсфәндияр Газарович? Узып китә торганга охшамаган бу болыт.

Аитов дөшмәде, «чепуха» дигәндәй, кулын алга таба селтәп алды. Эмма юлдашы юкка борчылмаган икән, жиргә бүрек-бүрек булып төшкән кар, куерганнан-куера барып, дөнья караңгыланып калды, алда берни күренмәс булды. Машина тизлеген нык киметте, трактор сыман гына бара башлады. Шофер тағын Аитовка карап-карап алды, ләкин тегесе кытай алласы сыман бер дә кымшанмыйча, алга төбәлеп утыра иде.

«Урал» кисәк кенә туктап калды — Әсфәндияр алга таба сөрлегеп китте. Нәкъ тәрәзә каршында гына, тау кадәр булып, трассачыларның вахта машинасы туктап тора иде. Тышта кычкырышкан тавышлар ишетелде:

— Әжәлеңне эзләп чыктың мәллә?!

— Дивана, барыбызны да юлда калдырасың ич.

— Борыл тизрәк!

Ул арада каршыга килгән машина, үзенә юл табып, болар янынан узып та китте. Шуннан инде Аитов күңеленә дә шик-шөбһә үрләде. Чынлап торып сазлыкта кунуың бар болай.

Ярый әле вакытында борылдылар. Алар монтажчылар шәһәрчегенә

кайтып житкэндә, кар инде юлны тәмам каплаган, куәтле «Урал» аны тәгәрмәчләре белән генә түгел, корсагы белән дә ярып бара иде. Өстәвенә, жил чыкты, шайтан туге башланды.

Ул кайтып кәргәндә, Рябинин бер ялгызы иске газеталар караштырып утыра иде.

— Ну, ничек синең монда?— диде Әсфәндияр, ишектән керә-керешкә. Кар сарган каеры тунын салып какты да аны чөйгә элөп куйды.

— Хәлләр ярыйсы: сварщиклар икенче сменага калды, соңгы жөйләрне салып маташалар. Вагоннар да урынында,— диде Рябинин, өстәлдә яткан кәгазьне кулына алып.— Тик ни бит әле, киңәшмәнөң булуы икеле. «Циклон» дип радиограмма биргәннәр әнә.

— Иртәнгә кадәр аязыр, шәт.

— Кем белә бит, кем белә...

— Ярый, иртә кичтән хәерлерәк, диме әле рус мәкале. Йоклайк.

Алар үзләренөң жылы вагоннарында хәбәрсез йоклаган арада, табигать төн ката шашынды. Кыш, соңгы гайрәтен күрсәтеп, бөтен дөньяны кар белән күмәргә жыенгандай, күчмә йортлар кырыена бурап-бурап көртләр салды, тимер юл полотносын күмөп китте, ботакларын кар сарган нәзегрәк агачлар бөгелөп-бөгелөп төште. Көн яктырганда инде шәһәрчөктәге вагоннарның түбәләре генә калкынып тора иде.

Уянып китүгә, Аитовның күзе кар каплаган тәрәзәгә төште. Урыныннан торды, «Менә сиңа киңәшмә»,— дип мыгырдана-мыгырдана, өстенә киөп алды, һәм тыштан урап керергә дип, ишеккә килде. Әмма ишек, тыштан лом белән терәтеп куелгандай, ачылмый иде. Ярдемгә киөп житкән Рябинин белән икәүләп этә торгач, аны кеше кысылып кына сыярлык итеп ача алдылар.

— Кая, көрәк бармы ичмасам?— дип сукранды Аитов.

Әсфәндиярның инде күптән кулына көрәк тотканы юк иде. Жылы саф һавада киерелөп-киерелөп эшләве рәхәт, ләззәтле иде аңа. Өстән туктаусыз коөп торган карга үч итеп, эшләде дә эшләде. Житди бер нәрсә турында да уйламыйча, кәөфләнөп, күпме маташкандыр, үзенә шыпыртлап дәшкәннәренә сискәнөп китте, көрәгенә алган карын да ыргытмыйча, тавыш килгән якка карады. Анардан ике-өч метрда гына, билдән кар эчендә, сап-сары чөчен ак энжеләр бизәгән радист кыз басып тора иде.

— Әсфәндияр Газарович,— дип кабатлады ул, шулай ук шыпыртлап,— күнөлсөз хәбәр, Әсфәндияр Газарович.

— Әйтмәсәң дә беләм.— Аитов нык кына кизәнөп, көрәгендәге карны читкә томырды.— Килмиләр, билгеле. Бу буранда ни...

— Ул гына түгел, Әсфәндияр Газарович.

— Тагын ни бар?— Аитов, эшеннән туктап, авыр карашын кызга төбәде.

— Радиограмма... Улыгыз булса кирәк. Хатыныгыз авыр хәлдә. Әсфәндияр Газарович! — кыз башын аска иөп, кычкырып өлап жибәрде.

— Нәрсә?! Ни дисең син? — Әсфәндияр көпшәк кар көртөнә ыргылды, радист кулындагы кәгазьне тартып алды. Укып чыккач, чынмы соң бу дигөндәй, радист кызга карап торды, аннан ярсып кычкырып жибәрде:

— Барыгыз, әйтегөз, диспетчерга: хәзер үк вертолет жибәрсеннәр... Хәер, тукта, үзем...

Аитов, көрт эченнән үрмәләп диярлек, күрше вагонга таба кузгалды. Шунда гына бу һавада вертолет чакыруның урынсыз икәнә аңына барып житте. Кире борылып бүлмәсенә кайтты. Өстәл янына киөп, радиограмманы тагын бер кат укып чыкты һәм, кинәт хөлсөзләнөп, ятагына ауды. «Нишләргә, нишләргә соң»— дип өзгәләнде Әсфәндияр.

Мәрхәмәтсөз буран тагын дүрт тәүлек котырынды. Кар астында калган шәһәрчөктә газәпланып дүрт төн йокламады Аитов, ашаудан язды,

суурылып ябыгып калды, саргаеп киткэн йөзен сакал-мьек басты. Рябинин аны кулыннан килгэнчэ юатырга маташты:

— Туктале, бик сабырсызланма, Эсфэндияр Газарович.

Тегесе исэ авыр мыгырданып, тешлэрен генэ шыгырдатты:

— Кит, юатма, Дмитрий Ильич. Калдыр мине.

Рябинин аның хэлэн анлый, кайтарып берни эйтми, тиз генэ киенэ да вертолет кабул итү өчен майдан чистартырга чыгып китэ иде.

Эсфэндиярның бэгырен, хэсрэтле хэбэрдэн дэ бигрэк, чарасызлык телгэли иде. Мондыйда очу турында уйлыйсы да юк, тимер юлда исэ поездлар хэрэкэте тукталды. Житмэсэ, рациядэн дэ берни аңларлык түгел: ул туктаусыз шытырдый, йөрэк өзгөч тавыш белэн чиный. Аитов үзен шахтада терелэй күмелеп калган кешедэй тойды, көчсезлегеннэн үртөлөп, иреннэрен чэйнэп бетерде...

Энэ шулай тэмуг газаплары белэн көткэн вертолет Сазанак станциясенэ буран басылгач кына килде.

40

...Самолеттан төшүгэ, Аитов аэропорт каршындагы майданга ташланды, як-ягына шакмаклар төшерелгэн беренче машинанын ишеген ачып, аның утыргычына егылды.

— Шэхэргэ! Зинһар, тизрэк! — дип пышылдады ул, такси шоферына карамый гына.

Башына күн кепка кигэн, борын астына ике бармак илгеге мьек калдырган саргылт-кара чырайлы кеше пассажирына күз сирпеп алды, аның өс-башына, сакал-мьек баскан йөзөнэ, өрэкнекенэ охшаш кыяфэтенэ карап, Себердэ «озын берлек» эзлэп йөрүчө берэр бэхетсез жан ахры, дигэн нэтижэ чыгарды.

— Мөмкин булса, зинһар куа төш! — дип ялварды Эсфэндияр. Шофер аңа гажэпсенең карап алды, лэкин дэшмэде. Юлчынын бик нык дулкынланган булуын аңышты бугай. Аитов исэ, чыннан да, гажэп бер тэкатьсез-хэлдэ иде бу мизгелдэ. Шэхэргэ кадэр булган утыз чакрым ара очына чыкмаслык жэхәннэм юлы булып тоелды аңа. Кулыннан килсэ, ниндидер бер тылсым куэте белэн ыргылыр иде дэ «э» дигэнчө өөндэ булыр иде.

Шунысы гажэп: юл буге алгысып, очып китэрдэй булып кайткан Эсфэндияр, үзэ яши торган йорт янына килеп туктауга, сүлпэнлэнөп калды. Каядыр Себер чытырманнары эчендэ адашып калган Аитовны ни көтэ хэзер? Бэлки соңаргандыр ул...

Эсфэндияр ишекке үз ачкычы белэн ачты, кечкенэ коридорго үтте, туктап калды. Өйдэ «шылт» иткэн аваз да юк, башка чакны бүлмэгэ ямь биреп, дөңьяда тормыш-яшэеш барын хэбэр итеп торган стена сэгате дэ йөрми хэтта. Кабер тынлыгы колагын ярып кергэндэй булды Эсфэндиярның. Алгарак узып, урта бүлмэгэ килеп керде, як-ягына каранды. Монда бар да тэртиптэ, кунак каршыларга жыенгандай, юылган, жыештырылган иде. Уңга борылып, ачык ишектэн кухняга күз салды: савыт-сабалар, башка вак-төяк чиста итеп юылган, матурлап шкапка тезеп куелган, аш өстөлөндө калган нэрсэлэр өстенэ ак тастымал каплап куелган... Аитов, кинэт ыргылып, бер сикерүдэ йокы бүлмэсенэ килеп житте, каударланып, ишекке ачты. Бүлмэ уртасында янэшэ куелган агач караватларның икесе дэ буш, жентеклэп жыелган һәм пөхтэ итеп үтүклэнгэн жэймэ белэн ябылган иде.

— Сөөмбикэ!

Кайтарып жавап бирүчө булмады, зэгыйфь тавышы кызгылт-көрэн пәрдалэр артына кереп юкка чыкты. Менэ шунда гына фажигане бөтөн йөрөгө белэн тоеп алды, кинэт хэлэ бетеп, ишек төбөндөгө урындыкка шуып төштө. Шул хэлөндэ, эчпошыргыч пөхтэ урын-жиргэ карап, байтак утырды

ул, тирләп чыгуын, тәрәзә артында энгер иңә башлавын да сизмәде.

Ниһаять, акылы уянды, аякларына авыр гына басып, урта бүлмәгә чыкты, бүреге белән тунын салып диванга ыргытты һәм нишләргә белми аптырап калды. Шушы кабердәй тын, мәрхәмәтсез өйдә бер минут та тора-сы килми иде аның. Тик кая барырга, кемнән сорашырга мондагы хәлләрне? Күршеләргә кагылыргамы, туган-тумачаларга сугылыргамы? Әллә институтка шалтыратып балаларны эзләп караргамы? Ул инде кечкенә өстәлдәге телефон янына килеп, номер жыйрга эзерләнгән иде.

Кинәт жил китереп бәрде бугай, гөрселдәп балкон ишеге ачылды, ак челтәр пәрдә бөтерелеп, Әсфәндиярның муенына килеп уралды. Пөрәге «жу-у-у» итеп китте, гүя ап-ак кәфен-әжәл үзе куенына килеп сарылды. Калтырана-калтырана кухняга чигенде, ашыгып ут яндырды. Аннары шкафтан стакан алып, краннан су агызды, эчеп жибәрәм дигәндә генә кызганулы аваз ишетеп туктап калды.

— И бала, кайткансың икән бит.

Борылып караса, кухня ишеге төбөндә күлмәк өстеннән кара камзул, башына шундый ук кара мескен бүрек кигән күрше карчыгы басып тора, кулы белән авызын каплаган да һаман бер үк сүзләрне кабатлай:

— И, бала, кайткансың икән...

— Ни булды монда, жинги?

— И, бала, ятимкәйләр генә калабыз, дип тордык. Әллә нишләп кенә бик каты сырхаулап китте шул, телсез калды хәтта ки...

— Зинһар, сузма, жинги!

— Ярый, ярый, балам. Хәзер әйбәтләнде инде, тамагына каба башлады. Бальниста бик әйбәт карыйлар үзен.

Әсфәндияр тунына барып ябышты, бүреген киеп алды.

— Кайсы больницада?

— Бальнисы ерак түгел, үзебезнең урамда гына да бит. Хәзер кертмәсләр инде анда, балакай. Иртәгә барырсың. Әйдә, үземә кереп кун да... Хәзер чәй куеп жибәрәм.

Әсфәндияр аны тыңлап бетермәде, тунын да төймәләп тормыйча ишәккә ыргылды...

41

Кыш никадәр генә тарткалашмасын, барыбер һәркайда яз билгеләре: кар утырды, трасса юлына су чыкты, соңгы көннәрдә шәһәрчек янындагы каен башында бүрекле сызгыраклар күренде — Идел буйларында таңтана иткән яз хәбәрән сөйләп, төньякка узышлары.

Кояш бүген таңнан кыздыра башлады: аяк астында тапталган кар да жебеп лыжбырдады. Аккош күле өстендә, юлларда су артканнан-артты. Әмма бу хәл трассачыларны куркытмый иде инде. Нигә дисәң, бүген — соңгы ыргым, сазлыklar белән соңгы алыш! Шулай да төзүчеләрнең кәефләре аеруча күтәренке. Шәһәрчекнең әле бер, әле икенче башында таңнан янгырап торган чыр-чу, уен-көлке вахта машинасында да тукталмады. Монда инде дилбегә Кавказ кулына күчте.

— Кошлар кайта, безгә китәр вакыт житә ахры, егетләр. «Атоммаш» төзелешендәге дуствынан хат алдым әле менә, — дип башлады ул, машина кузгалып китүгә. — Мине чакыра. Анда килеп төшүенә, квартира ачкычы тоттыралар икән. Акчаны да полиэтилен капчык тутырып бирәләр, ди.

— Тузга язмаганны сөйлесең дә инде.

— Дустың да үзең сыман таш яргыч, күрәсен.

— Юк, егетләр, — дип каршы төште Кавказ һәм кызып-кызып сөйләргә тотынды. — Бер дигән егет ул Володя. Без аның белән БАМда ай ярым бергә эшләдек. Тик артык беркатлы, турыдан яра. Аз гына бер хилафлык күрдеме, хәзер гәзиткә язып бира. Шул гадәте аркасында кунган куагы юк. Бер жиргә урнашып, өч-дүрт ай эшләргә өлгерми, гәзиттә фельетон

бастыра да, начальство белән ызгышып, эшеннән китеп бара. БАМнан, дөресрәге, без яши торган поселоктан куылуы да шул кыбырсыклыгы аркасында булды. Жәй башында гына нәкъ тайга кыраенда сигез бүлмәле зур йорт сала башладылар. Бер генә катлы булса да, күзгә тиз чалынды бу, ике-өч ай эчендә өлгөрөп тә житте. Китеп сүз безнең егетләр арасында: һәркайсы үзенең яшә бикәче белән урман буендагы шул өйнең бер бүлмәсенә кереп утырмакчы. Болар шулай хыялланып йөргән арада, сигез бүлмәгә бер хужа булып, баш инженер күчеп куймасынмы тегендә. Кәнишнә сукранды малайлар, сүгенделәр, үзе югында инженерның тегмәсен теттеләр. Шулай ыгы-зыгы басылырга өлгөрмәде, үзөбезнең күп тиражлы гәзиттә печтеки генә бер мәсәл басылып чыкты. Сүзгә сүз хәтерләмим, кәнишнә, эчтәлегенә менә болайрак иде: тайга жанлекләре бергәләп өн салалар зур итеп, сигез бүлмәле итеп. Менә өн өлгөрөп жита. Кикк жанварлар, урман аланына жыелып, өнне бүлешә башлыйлар. Төлкә әйтә шунда: «Миндә кунаклар күп була, миңа өннең өч бүлмә кирәк»,— ди. «Миңа да»,— дип сорый куян. Шуннан сүзгә кеш, чәшкә, сусар һәм башка жанлеклар кушыла, һәркайсы: «Миңа да, миңа да»,— дип чи-чи итә болар. Шулкач дөп итеп өстәлгә аюның йөнтәс йодрыгы килеп төшә. «Чиелдашмагыз, өн тулысы белән минекә булачак»,— ди бу.

Кавказ, гадәтләп, сүзгә иң кызык жирендә бүлөп, бармакларын-бармакка ышкыштырып ала:

— Кая, мин яраткан «Шипка» кемдә бар?

Ана берьюлы биш-алты пачка сузылды.

— Шуннан, шуннан?

— Шуннан шул,— дип дәвам итте Кавказ, сигарет кабызып жибәргәч,— баш инженер безнең биргадири чакыртып алган да әйткән: «Теге диванна житкер, егерме дүрт сәгать эчендә поселоктан юк булсын».

— Соң шуның сүзенә карап киткәнме Володя?— дип сорاپ куйды Анатолий.

— Кайчан китүен тәгаен генә белмим, ул чакта мин үзем расчёт алып йөри идем. Ә менә хатына караганда, анда калмаган булып чыга.

— Дустына ни дип жавап бирсәң инде, Кавказ?

— Сүз дә юк, кызыктырды Володяның хаты, йөрәк жилкенеп куйды... Шулай да сөзгә ташлап китәс килми, егетләр. Эшегез дә, үзегез дә күнелгә хуш килдегез бит әле. Бик ялынсагыз, китмәм дә, шәт.

— Китмә, Кавказ, кал!

— Сигез бүлмәле булмаса да, берәр өн бирерләр үзегә.

— Кем белә, калган хатыннарың да трассага жыелыр, бәлки.

Алар шулай юкны-барны сөйләшеп, тел кашып барган арада, «Урал» торба салгычлар колоннасы янына килеп житте.

Изоляцияләүчеләр килеп житкәндә, мәңгә кеше аягы басмаган кыргый баткаклык түрә сабан туге мәйданына охшап калган иде инде. Дөрес, жыелган халык бәйрәмчә киенмәгән, өсләрендә шул ук майлы сырмалар, шомарып, ялтырап беткән брезентовкалар, башларында үзләре белән бергә Себер чөлләләрен үткәргән йөнтәс бүреклар, колакчыннары гына күтәртеп куелган.

Төркем уртасында икесе ике яктан килеп төртөлгән, башлары таслап, тигезләп, бер-беренә терәп куелган торбалар ята. Хәер, хәзер инде торбалар түгел, тоташ бер магистраль. Чөнки алар инде бер жеп итеп тоташтырылган, тик менә шушы жыелган халык төркеме турындагы бердәнбер ялгау гына әлгә жөйсез. Шуңа соңгы тапкыр утлы автографларын калдырырга, дип килгәннәр дә инде бүген сварщиклар. Бар да ачык, бар да мәгълүм, тик «кызыл ялгау»га башлап жөй саласы кеше генә билгеле түгел. Һәркайсы шуны белергә тели, жинүченең исемен ишетәсе килеп жан атып тора.

Озак сабырсызланырга туры килмәде, туының изүен чишеп жибәргән Антонов урталыкка чыгып басты, ни өчендер бүреген салып, култык астына кыстырды, мангай чәчендә талгын жил шаярырга тотынды.

— Дуслар,— дип башлады Аитов, карлыкканрак көр тавыш белән,— сусыз далаларны, утлы ком сахраларын кичкән хезмәттәшләр! Бүген без сезнең белән илебиз тарихы битләренә тагын бер якты сәхифәне язып бетерергә, Идел-Обь трассасында соңгы жөйне салырга жыйелдык. Күптәнге традиция буенча, бу тантаналы эшкә башлап жибәрү хокукы, аерата хөрмәт билгесе буларак, уңганнарның уңганына, булганнарның булганына тапшырыла. Кем соң ул бу олы хөрмәткә ия кеше?

Аитов түш кесәсеннән кәгазьләр чыгарды һәм, шуларга карый-карай, һәр ике бригаданың эш күрсәткечләре турында сөйләргә тотынды. Фәнил бригадасында да, Клименковныкында да егетләрнең асыллары икән — һәркайсы бер ярым, ике норма биреп эшләгән. Сменага егермешәр һәм аннан да артыграк ялгау ясаган осталар бар икән. Аитов дистәдән артык фамилия санап чыкты.

— Шулай да,— дип дәвам итте идарә начальнигы,— бүген «кызыл ялгау»га беренче жөйне Давыд Клименков салачак, ул сменага егерме бишәр ялгау ясады!

Салым сазлыкларының мәңгелек өнсезлеген ярып «Ура!» яңгырады, ул арада егетләр ничектер уңайсызланып калган Давыд Захаровичка ташландылар, ай-ваена карамый, аны һавага чөяргә тотындылар.

Ыгы-зыгы басылуга, Рябинин сүз алды. Ул изоляцияләү колонналарының эш нәтижәләренә тукталды. Партком секретаре ярышта Шаяз Рамаев бригадасы жинеп чыгуын, аның сайлап алынган махсус бригада составында баш станцияне жибәрү тантанасына катнашачагын хәбәр итте. Трассачылар машина канатында утырган Шаязны тарткалап-йолыккалап төркем уртасына алып керделәр, ул да түгел, көчле куллар аны өскә чөйде!

Менә гөрләп куәтле электр станциясә эшли башлады. Клименков кабелен сөйрәп, торба өстенә менеп басты. Хәбәрчеләр, радио һәм телевидение хезмәткәрләре, кинооператорлар кинәт йөгәрешергә, ыгы-зыгы килергә тотынды. Фотоаппаратлар «челт-челт» итеп алды, киноаппаратлар гөжләде. Давыд Захарыч исә, аларга игътибар итми генә, беренче жөйне салырга эзәрләнде. Шулчак кабат Рябинин тавышы ишетелде:

— Бер генә минутка, Давыд Захарыч.— Ул уртага чыгып басты һәм сүзен дәвам итте.— Иптәшләр! Бүген безнең иң яшъ бригадирыбыз Фәнил Закировка егерме биш яшъ тулды. Аны туган көне белән котларга һәм менә шушы кечкенә бүләкне тапшырырга рөхсәт итегез!

Дмитрий Ильич карашы белән төркемнән егетне эзләп тапты, аның янына килеп, кулын кысты, бәләкәй генә картон тартмачык бирде.

Трассачылар кабат гөр итеп алдылар, егетнең жылкәсенә шапы-шопы сугып алдылар. Шуннан кисәк кенә ниндидер уңайсыз тынлык урнашып калды. Чөнки эшчеләр, хәтта Фәнил үзе дә, туган көн хакында онытканнар иде. Шунлыктан бүләк тә эзәрләмәгәннәр. Кыен хәлдән Клименков коткарды — ул электрод кыстырылган тоткычын егеткә сузды:

— Мә, Фәнил, ал, хезмәттәшләрәннән бүләк бу — беренче жөйне салу хокукы сиңа тапшырыла.

Яшъ бригадирны эткәләп-төрткәләп торба өстенә мендерделәр, гөрләтеп кул чаптылар. Егет тә каушап калмады, Клименков кулындагы кара битлекне алып, бүреге өстеннән киеп куйды да ялгау өстенә иелде — торба янында зәңгәр ажаган уйнарга тотынды. Китте шуннан: татар егетен рус Клименков алыштырды... Шулай итеп, соңгы ялгауга ике дистәләп милләт вәкилләренен кулы тиде.

Торба өслегендәге янып-кызарып торган жөй суынырга өлгермәде, ялгау янына сыйфат тикшерү лабораториясә кешеләре килеп житте. Алар хикмәтле нур ярдәмендә жөйнең ныклығын тикшерделәр.

— Һәрвакыттагыча нык, илебиз халыклары дуслыгы кебек,— дип елмайды купшы мыеклы лаборант егет.

Барысы да жинел сулап куйды. Идел-Обь трассасындагы соңгы жөй үткәннәр белән киләчәккә дә бергә китереп ялгады, тоташтырды шикелле.

— Донк! Донк!

Сунарчин күзләрән ачты, яктырып килгән тәрәзәгә карады. Нәрсә бу, монысы нинди тавыш тагын? Сагаеп тыңлады, әмма ул-бу ишетмәде, тәрәзә артында һәрвакыттагыча каен кәүсәсе яктырып тора да, түбәдән «тып-тып» итеп тамчы тама иде. Чыңлап та шул тавышка уяндимы Ризван?

— Тып-тып-тып...

Тама. Димәк, төнлә дә тундырмаган. Ризван сикереп торды, ашыга-ашыга киенде, атылып тышка чыкты. Баскычтан төшүгә, күн итегенен кунычыннан кар боткасына чумды. Ярдәм эзләгәндәй як-ягына каранып алды, ике вагон арасынан тар полоса булып күренгән Аккош күленә күзә төште — анда боз күренми, ул бөтенләй карасу пәрда белән капланган иде. Сунарчин лыпырдап торган карны ярып капка төбенә чыкты, таң яктылыгында назланып яткан күл өстенә төбәлдә. Язгы су тамам күтәрелеп, сөзәк ярлардан менә чайпалам, менә түгеләм, дип тора иде. Кем белә, ул инде бәлки иң тәбәнәк якка — урман межагына ук чыккандыр. Сулы кар боламыгын ерып, кабат ишегалдына керде, агач «гөмбә» кырыеннан узып, трос белән баганага асылган рельс кисәгә янына килде, шунда ук бәйләп куелган тимер таякны алды да, бар көченә чаң суга башлады:

— Дан-дан-дан!

Аллы-артлы гөрселдәп, вагон ишекләре ачылды, баскычларда күлмәк-ыштаннан килеш трассачылар күренде.

— Ни бар, нәрсә яна?

— Су баса. Кузгалабыз! — дип кычкырды ул берәүгә дә төбәми генә.

— Ур-ра! Кайтабыз!

— Әй, халык, Зәйсуга! Зәй-су-га!

Тагын чирек сәгатәтән төзүчеләрнең күчмә шәһәрчеге таяк тыгып буталган кырмыска оясына охшап калган иде инде. Куәтле дизельләр үкерде, ул да түгел гайрәтле бульдозерлар күчмә йортларны төпләнгән урыннарыннан кубара башлады. Тирә-юньне тимер чыны, эшчеләрнең һай-һаулап кычкырышулары күмеп китте.

Шулчак каенлыкка башына эмблемалы фуражка, өстенә элемтәчеләр формасы кигән жайдак — каратут йөзле чибәр Себер кызы килеп чыкты. Корсагынан юеш кар ерып килгән атының ак күбеккә батуына һәм еш-еш сулавына караганда, хәбәре мөһим иде кызының.

— Әй, Рамаев! — дип кычкырды ул. — Бие, сикер, мәтәлчек ат: кайтуыңа хатының ике малай табып куйган! Менә телефонограммасы.

Кавказ әлегә баганага асылган рельс кисәгә янына атылды, кулын-дагы ачкыч белән чаң сугарга тотынды.

— Ни бар инде тагын?

— Кайсы юньсезе шаяра?

— Әй, халык, игътибар! — дип кычкырды Кавказ һаман да чаң сугып. — Бригадир хатынының буасы ерылган — ике малае бар Шаязның!

— Хак сүзмә?

— А ну-ка, бригадир!

Шаязны урап алдылар да, ай-ваена карамыйча, күккә чөяргә тотындылар.

Йөк тарткан беренче бульдозер белән станциягә үзе китте Сунарчин. Алдан сөйләшеп кую буенча, анда аларны ачык платформалар көтәргә тиеш иде. Запас юлда нибары дүрт-биш вагон күргәч, Ризванның чәче үрә торды, бата-чума тимер юлчылар будкасына йөгәрдә. Алай да кычкырмады, жикеренмәде, музейдагы карачкы сыман хәрәкәтсез утырган кара шинельгә кешегә ялына башлады:

— Зинһар, тагын вагоннар сора, туган, су баса. Салым сазлыкларын да батмаганны, монда утырып калабыз бит.

— Булганына шөкер итеп, төянә торыгыз, — диде тегесе, һаман да шулай таш сын кебек кымшанмыйча. — Тиздән башкалары да булыр.

Күчмә йортлар сөйрәгән тагын берничә трактор килгәч, гадәттәге төянү ыгы-зыгысы купты. Йөкләр килә торды, килгән шәпкә платформа-ларга менә торды. Егетләр инде аларны бәйләргә, беркетергә тотындылар.

Шулай унны-сулны, алны-артны белми эшләгәндә, трассачылар янына әлеге катып калган йөзен һич кенә дә үзгәртмәүче тимер юлчы килде:

— Кайсыгыз монда Сунарчин?

Ризван дәшмәде, аның кулындагы кәгазьләргә алды да йотлыгып укый башлады. Беренче радиограмма — Төмәннән, «Ризван Актуганович, — диелгән иде анда, — без партиянең Зәйсү шәһәр комитеты белән сөйләштек: сезне аклый торган яңа документлар табылган, үтенечегез уңайга хәл ителгән диярлек. Аны рәсмиләштерү өчен үзегезнең кайтуыгызны гына көтәләр. Безнең характеристика да иш янына куш булгандыр, дип уйларга кирәк. Кыскасы, партия сафларына яңадан кайтуыгыз белән чын йөрәктән котлыйбыз. Аитов. Рябинин».

Сунарчинның күкрәгә кысып алды, эчендә нидер чатнап киткәндәй булды, сиздереп йөрәгә авырта башлады, аннан талгын сызлауга күчте. Әмма бу инде тупас авырту түгел, ниндидер бер рәхәт, ләззәтле сызлану иде. Халәтенең эйбәтләнә баруын тоеп, икенче радиограммага текәлде. Шулар арада аны трассачылар урап алган иде инде.

— Нәрсә бар, Ризван абый?

— Ни булсын, котлау телеграммасыдыр.

— Үлем-китәм юктыр бит?

Сунарчин радиограмманы бөкләп кесәсенә салып куйды, шуннан соң гына сораулы карашларын үзенә төбәгән эшчеләргә күтәрелеп карады:

— Кот очарлык нәрсә юк, — диде ул, гадәтенчә, басынкы гына. — Зәйсүдән хәбәр ителә: машина-жиһазларны кайтарып тормаска, «Төньяк-Үзәк» газ үткәргече төзелешенә адресларга кушылган.

— Ничек, Зәйсүгә кайтмыйбызмыни инде?!

— Балалар үгәйләп бетә болай булса.

— Баласы бала, хатыннарда пәри ияләшмәсен, диген.

Ризван аларны тынычландырырга ашыкты:

— Кайтабыз, жәмәгать, кайтабыз Зәйсүгә, боерган булса. Яңа трассага чыкканчы, атна-ун көн иркенләп, туарылып ял итәбез әле. Шулай да йөкләрне озата барырга бер-ике кеше кирәгер.

Бар да тынып калды, күзләре, күптәнге гадәт буенча, Сәетнафага төбәлде. Тегесе исә, үзеннән ни көткәннәрен алдан ук сизеп, Гөлзәминә артына сыенды.

— Мин баралмыйм, хатын чирли, — дип куйды Мәүлетбай.

— Менә син, әй, квартирага ремонт ясарга, дип сөйләшкән идек бит, — Моңысын Анатолий әйтте.

— Атсалар да бармыйм.

— Мин дә.

Тагын тынып калдылар, бер-береннән уңайсызланып, башларын аска иделәр. Шунда Кавказ телгә килде:

— Ярый, крах икән, крах. Без барабыз йөкләрне озатып. Дания белән миңа кайда да бер кояш.

— Сиңа шулайдыр да, Кавказ, без дә бар бит әле монда. Нүжәли жәһәннәм астына китәбез инде тагын? — дип сукранып куйды Мәүлетбай.

— Әйе, китәбез, — диде Ризван берәз тантаналы итеп. — Син нәрсә, Мәүлетбай. «Идел-Обь» нефть үткәргече — ул әле финиш түгел, старт кына. Бу искиткеч бай төбәкне үзләштерү өчен бер Төмән өлкәсендә генә дә тагын меңнәрчә чакрым торба юллары төзәргә кирәк. Аларны без — йөк-нен авырын үз жылкәләренә алган ир-егетләр салмый кем салсын. Ял итеп алабыз да, океанга таба кузгалабыз. Кыя чәчәкләре үзәндә түгел, кыяда булырга тиеш.

Фәннур Сафин

Минзәләдән!

Рәшит Гәрәйгә

Минзәләдән диләр дә бит безне,
Син — Малтабар юкса, мин — Күзкәй.
Хет Тәкермән булсын, алар миңа,
Ераклашкач, хәзер бер сүздәй.

Минем өчен бер сүз — «Минзәлә» бар,
Сиңа «Бар!» ул миннән дә артык.
Син Казаннан ешрак качасың шул,
Минзәләне күбрәк яратып.

Минзәлә дә һаман сине даулый,
Синнән башка яши алмый ул.
Жәен сагына сине яшел сукмак,
Кышын сагына сине карлы юл.

Һәм син белгән яшерен бер сукмактан
Бәлки, мин дә инде үткәнмен;
Язмышымның кара мизгелләрен
Такташчалап, бәлки, сүккәнмен.

Көннәремнең яктылары әнә
Мәңгелеккә керә хәтергә.
Ул хәтернең ничек уянуын
Язган безгә җырлап әйтергә.

Минзәләдә туып-үскән, диләр,
Малтабарыңнан син, мин — Күзкәй.
Бикбау, Таулар яки Байлар булсын,—
Алар миңа хәзер бер сүздәй.

Минзәләдән лә мин, Минзәләдән,
«Мин» сүзеннән бит ул башлана.
Борып булмый аны башкага! —
Тарих белә ләса, күпме исем
Таккан язмыш безнең башларга!

Һәм гүзәлен сагынып Минзәләнең,
Уйланам да, жаным өзгәләнә,

Таң чыклары куна күзлөргө.
Туар таңнар өчен борчылыпмы
Ал томанда ята Минзэлэ...
Таң чыклары куна күзлөргө.

Мәхәббәт алмасы

Кыз бала бер алма атты сиңа.
Кыргый алма сиңең учыңда.
Теш батырма аңа уйланмыйча,
Кызның йөрәк сере шушында...

Ул алмада — садә ай нурлары,
Яшь йөрәкнең Сөю даулавы;
Кызлар жыры сыман кош сайравы,
Карурманның дәртле шаулавы;

Кылыч чыңы, туплар гөрселдәве,
Күз кыздырыр алтын сарайлар;
Яшь ананың күкрәк сөте тәме,
Кочак тулы кызлар, малайлар;

Рәшәткәле тәрәзәләр, богау,
Элмәк, шартлау, сусау һәм төтен.
Анда — тәмуг, анда — оҗмах, бәхет!
Һичберсе дә
Ярты түгел ләкин, бербөтен!

Ул алмада күке моңнары бар,
Гөлләрнең хуш исе бар анда.
Ут-су, давыл, йолдыз жемелдәве...
Сихер кебек серле бу алма.

Анда — хаклык, ялган, тойгы миче,
Күтәрүең йөкнең саллысын;
Сафлык, хыянәт — биек боз таулары,
Һәм, кыскасы, сиңең язмышың!

Су кешесе кебек,
Төпләрендә
Сагыш диңгезенең ятырсың.
Бер батырсың шунда, бер калкырсың,
Сөю гапапаларын татырсың.

Шундый уйлар белән тулды дөнья!
— Нишләдең син, гүзәл кыз бала?!
Тик әкияттән түгел, тормыштан син,—
Мәхәббәт алласы бу алма!

Кыз хәйләкәр, күзләп тора әнә,
Өзми дә күк үзе өметен...
Карап яшь кыз аткан бу алмага,
Уйлана күр, берүк, егетем!

Канатсыз кош

Ирекле кош, яралы кош,
Канатларын кем кискән?
Яшь үләнгә тама ал кан,
Кем кискән соң, кем икән?

Канатсыз кош хыялында
Ярсый-ярсый очадыр.
Иңрәп-иңрәп ялваруы
Бәгырьләргә төшәдер.

И моңлана әнкә кошчык,
Күккә менеп моңлана.
Күрчә, кешем, һавалардан
Моң түгел ул, кан ява!

Ирекле кош, яралы кош,
Канатларын кем кискән?
Бар дөньяга ал кан ява,
Кем кискән соң, кем икән?!

Тал моңы

Ялкын төсле ак күбектә
Юа да тал бөдрә чәчен,
Тагын-тагын үрли күккә,
Беләдер шул дәрәжәсен.

Талпына тал, төшә жиргә,
Канатлары каерылып.

Ничек очсын соң моңсу жан? —
Тамырыннан аерылып...

...Балачакта уйланмаган
Бөдрә талиның бу зурлыгы:
Офык тулып оча таллар,
Ә жанда — тал моңсулыгы.

Серле өмет

Баш очына кунды кара болыт,
Жил китерде миргә туфрак-толып,
Кояш чыкты аннан, кояш чыкты,
Кояш туды япъ-яшь сабый булып...

Еллар ага торгач, агарды чәч,
Жил иссә дә хәзер күзеңдә яшь.

Һәрвакытта яшылек кайтты ләкин
Иң беренче ярны төштә күргәч...

Күрәсең син жирне — нурга төреп,
Һәм тоясың: ярсу елап-көлеп,
Алда көтә сине, һаман көтә
Газап тулы татлы, серле өмет.

Яфрак турында кыйсса

Агачтан ул очты-төште, кунды
Альбомыңа яшел язга чаклы.
Язда кабат очар агачына,—
Шаккатырбыз күреп яшь яфрагы!

Бу язда

Бу язда дәртле моң — шигърият...
Гүя тик шигърият аркылы,
Жаннардан үрелеп жаннарға,
Ургыды хиссият ялкыны.

Һәм чая наз тулы бер караш
Дөрләтте күңелне, аннары:
— Дөньяда син генә түгел бит...—
Диде дә, юл тотты ул ары.

Нәбирә Гыйматдинова

ХАНЫМ-СОЛТАНЫМ

ПОВЕСТЬ

ин кар суында юып агарткан пәрдә-кашагаларны тәрәзәгә эләм, ә өйнең теге ягында Мөршидә апа жырлый. Моң, кулларыма сарылып ала да, челтәр аша сирпелеп, урамга тарала. Үзәкләр өзелә, кушылып жырлыйсы, әле әкрән генә елыйсы килә. Булыр икән берәүдә тавышы!

Алма бакчасына керерсең,
Алма чәчәкләре өзәрсең.
Сикертмә кашыңны, сизәрләр,
Безнең кавышуны өзәрләр...

Моңлы кеше бәхетсез була, диләр. Дөрестер, күрәсең. Безгә орынып торган күрше апаның бәхете — ташка үлчим: ни ире, ни баласы юк, күке сыман ялгыз картаер бугай. Узган атнада авылга кайткан бер офицер абый белән чүт танышып китмәделәр тагы. Офицер гайрәтле этәчкә охшаган иде: әле бер, әле икенче урамга очып төшөп, кызлар күзләп йөрдә-йөрдә дә, ахырдә, жүнле эш кыра алмагач, Мөршидә апалар турына килеп утыра башлады. Йолкыш этәчкә күрше апаның бик исе киткән ди! Кулын уйнатмаса бер хәл, Мөршидә апа, бәлки, бергә-бергә ышъяләр уенына да чыгып керер, клубына да төшәр иде. Әмма теге мут бәндә беренче кичтә үк качакларга үрелгән, ди. Тол хатынның күңеле ачык, тәрәзәсен теләсә кайчан чиертергә була дигәндер инде, азгын. Тик Мөршидә апа өметләрен тиз өрөп сүндүргән тегенең, янагына чалтыратып, куып та жибергән. Әйтәм аны, офицер безнең очта бүтән күренмәдә, ә өч көннән, бөтенләй, авылдан ук китеп барды.

Сикертмә кашыңны, сизәрләр,
Безнең кавышуны өзәрләр...

Кинәт Мөршидә апаның тавышы киселде.

— Бу бәләшенң рәте булмас, Сәймә апа,— диде ул, көрсенеп.— Иртәдән бирле күңелем уйнакый.

Кичкә без аш мәжлесе уздырмакчы идек, таба ашлары хәстәрләшергә дип, әни Мөршидә апаны да чакырды.

— Куй әле, борчылма, Мөршидә. Синен бәләшенң гел уна. Жырлый-жырлый эшлә. Эч пошканда үзем дә көйләп йөрим мин.

— Эч пошу гына түгөл шул бу, Саимә апа. Карале, Зөлфия өйдәме ул?

Мин тиз генә тәрәзә пәрдаләренә елыштым.

— Зөлфия? — Әни миңа эндәште. — Зөлфия дим! Мунча идәннәрен юрга кушкан ием, шунда микән? Тавыш-тыны юк.

— Яшь нәстә, тынлап тормасын әле, — диде Мөршидә апа һәм, ярым пышылдап, ярым кычкырып, сүзен дәвам итте. — Сер саклый белмим, Саимә апа, ачуланма, баштанаяк сөйлим. Син теге Миңлегөл малаен, офицер кисәген, беләсендер, шәт? Шул ияләште бит йортыма, андый бәйләнчек ир күргәнем юк иде, билләһи! Хатын-кыз котырту мәктәбен узган диярсен, үпсә, шундый иттереп үбә, тәнең дөрләп кабына инде. И, Саимә апа, нәрсәгә ваклап сөйләп торырга, өч төн түшәгемдә куйдырдым, тәрәне...

— Кит аннан! — әниң тавышы кысылып куйды. — Кеше ишетмәсен, авызыңны чамалап ач.

— Сиңа сер сыя, жилгә салмассың әле, Саимә апа. Сөйләмәсәң дә авыр бит...

— Гайбәтен авыл буенча таралыр, Мөршидә.

— Әй, төкерим гайбәтенә! Яшәдек инде, утызга хәтле яшәдек. Капка төбәндә тузан бөртөгә дә тотмадык. Тән белән жан йоклаган чак булган ул, Саимә апа. Мин гаеплемени, каным уйнап интектерде соңгы вакытта. И, басарга тырыштым шуны, и, тырыштым, авыр-авыр сөт бидоннарын машина әржәсенә күтәрәп куям, басылмасмы, дим. Ир белән яшәгән кеше белмидер шул...

— Бер алла белә инде, Мөршидә.

— Алла белсә, мине япъ-япъ килеш зар елатмас иде. Габбасым үлгәнгә дә унике ел бит... Адәм рәтле хатын унике ел бие ир күрми яшимени!...

Мин, кымшанырга да куркып, тәрәзә төбәндә утырам. Кулымдагы пәрданең ярты ягы эленгән, ярты ягы баш очымда тирбала. Өнемме бу, төшемме? Нәрсәләр ишетәм мин?! Ләкин, кадакланган төсле, урынымнан да кузгала алмыйм. Мөршидә апа моңарчы биктә торган сәер бер дөньяның ишеген шар ачып куйды да, минем әрсез муен хәзер шунда каера...

Мөршидә апа, серен бушаткач, жиңеләеп калды бугай, калтыранган нәзек тавышы ныгый төште.

— Өч төн жәңнәттә гиздек, Саимә апа!

— Жәңнәт кебек изге урынны мондый эшләр белән чагыштырма инде, Мөршидә. — Әниң тавышы ачулырак чыкты. — Алла колы бит син. Габбасыңнан да уңмадың. Көтәргә иде әле.

— Кемне, Саимә апа?

— Үз тиңеңне... Болай азып-тузып йөргәнеңне ишетсәләр, якын да килмәсләр.

Күрше апа кычкырып көлеп жибәрде:

— Үтерәсен, Саимә апа, билләһи, үтерәсен! Көтә-көтә кыз булып беттем ич инде. Рәхмәт офицер кисәгенә, буаны eryl калдырды. Әле монсы баласы гына, әнекәчем! Мин гажәп ачыш ясадым бит, Саимә апа: әлегәчә үземнең бәямне белмиңа яшәгәнмен, томана. Председателне агач мылтыктан дөпелдәтәсәм килгән чаклар була иде. Очрашсак, көнгә ун талашабыз. «Сыерлар ач, азык житми», — дим, колагына да элми. Шул кигәвен борыңга кычкырып, әзме нервы туза! Бер елны, күз бәйләнгәч, колаксыз бәрәнемне эзләп, арыякка төшкән идем. Адашып-нитеп калмады микән дип, таллыкны урадым. Бу, председател дигәнем, атына печән чаба. «Әйдә утыр, алып кайтам», дип, мине арбага кысыклык башлады. Кул салырга исәбе, ач күзнен. Этеп ектым да, чаптым, әй чаптым, тиле. Быел гына башыма барып житте: ул — ир, мин — хатын лабаса! Әллә уртак тел табып булмасмы, мәйтәм. Кәңсәләрдә ялгыз чагын чамалап, көтеп тордым да, кердем янына. Туп-туры әйттем: «Таллыкта зулак иде, Зиннәт абый, тик без жүләр идек», — дидем. «Сыерларың ачмы,

әллә үзеңме?»— ди. «Икесе дә»,— дим. «Менә бу миңа ошый. Юкса, эт сыман ырылдап, һаман-һаман өстемә ябырыла иден, хәзер теләгәнеңне сора, ләкин яхшылыкка яхшылык белән кайтар, таш атма»,— ди. Ышанасыңмы, Саимә апа, кичә запас кибәннән печән ташытты. Рәхәтләнде сыерларыбыз. Ә мин, төнә буена, юрган астында калтыранып чыктым, кайчан әжерен сорап тәрәзә чиертер инде, дип. Өметләндердем бит, кигәвен борыңны!

— Кертмә! — диде әни, боерган төсле. Ул, изге күңелле хатын, һичшиксез, Мөршидә апаны ялгышлардан саклап калырга тели иде.— Шайтан вәсвәсәе сіндә, адәмнеке түгел, Мөршидә! Жиңел тормышка этәрә сине шайтан, күңелеңә азгынлык орлыгы салмакчы була. Бу кыланшыңны бер дә хупламыйм, бел!

Нишлим мин?! Зиһенемне жъя алмыйча, багана төсле катып торам бит! Тизрәк чыгып таярга кирәк моннан!

Ачылмалы тәрәзәне төрттем дә, бакчага көпшәкләнгән кар өстенә оекчан килеш сикердем. Эссе мунчага килеп кәргәч кенә, ишеткәннәремә хәйран калып, баш чайкап куйдым. Менә сиңа, Мөршидә апа. Тәүфыйк-лы күрше апа! Мин бит аңа бик-бик охшарга тырыша идем! Ул миңа үрнәк тә, өлгә дә иде. Күлмәкне Мөршидә ападан күрәп тектерәм, яулыкны аның кебек, кыйгачлап бәйлим, чәчләремне дә нәкъ аныңча үрәп салам. Ә ул, әнә, офицерны төн кундыра, председатель белән гыйшык-мыйшык уйный икән. Бит болар барысы да яратусыз-нисез, кыска гына тәүлек эчендә! Рәмис белән ике ел йөрибездә, әле үптергәнем юк үзенә. «Бәлки, бу мәхәббәт түгелдер», дип уйлыйм. Көннәрдән бер көнне чын мәхәббәт килер дә, үткәндәге шаяруларым өчен жәза бирер, дим. Мөршидә апа бер дә курыкмый микәнни соң?

Иә, жите, тизрәк мунча идәнән юып чыгарга кирәк. Ишетмәдем, дә, тыңламадым да Мөршидә апаның сүзен. Эшемне бетергәч, почмакта аунап яткан иске галошларны аягыма эләктердем дә, берни булмагандай өйгә кердем.

Әни белән Мөршидә апа, мичне томалап, чәй эчәргә утырганнар иде. — Мунча әзер, әни.

— Барыгыз, алайса, пары сүрелгәнче, юынып алыгыз,— әни күрше апа белән мине мунчага куалады.— Барыгыз, бар, кайткач чәйләрсез!

Мөршидә апа белән мунча керүнең бер рәхәт ягы бар — ул, сине бала күрәп, үзе юындыра. Бәләкәй чактан ук әниңнең кулына тимәгән мин: күтәргәндә — күтәрәп, житәкләгәндә — житәкләп, мунча юлында күрше апам йөрткән. «Сабын күбегенә батырып, шалкан кебек агартам үзенне»,— дип, сөеп-назлап, аркаларымнан чәбәкләп, бертуган апамдай якын булып юындыра иде ул мине.

Бу юлы мин Мөршидә апага «барсам ярый, бармасам ярый» дигән исәп белән, теләр-теләмәс кенә иярдем. Ул үзе дә, арган кеше сыман, иренеп, озаклап чишенде. Аннан соң, чүмеч очына гына эләктереп салкын су алды да, кызган ташка томырды:

— Әйдә, жылы парда жебенеп утырыйк берәз. Тәннәр кинәнсен...

Мин, «кил, аркаңны юам» дип әйтмәсен дип, ләүкәгә үк үрмәләдем.

— Рә-әх-әт,— Мөршидә апа кулларын як-якка жәеп жибәрде, башын артка ташлап, күзләрен йомды.— Адәм баласы үз асылына кайты-ы, шәп-шәп-рә...

Аның озынча, матур бармаклары бушлыкны капшый-капшый нәрсәдер эзли иде. Мөршидә апаның бар хәрәкәтен күзәтеп утырган мин тәмам өнсез калдым. Яраббиде, бушлыктан офицер кисәген эзли бит бу! Хыяллана, тилерә, жүләр хатын! Әллә мин моны гына аңламас яшьтәме?! Миңа да унсигез тула!

Мөршидә апа, күзләрен ачты да, кысыр хыялыннан оялгандай, ашыгып, кулларын тезләренә салды, ничектер бөрешеп, озак кына хәрәкәтсез утырды. Ул янәшәдә минем барлыгымны да оныткан, үзенең тирән уйларына чумган иде. Мин чиләктән шалдыр-шолдыр су бушаткан та-

вышка гына дерт итеп, сискәнеп китте:

— Жылыда йокы баса. Ичмасам, чабыныйк,— дигән булып, себеркегә сузылды.

Яшермим, Мөршидә апаның буй-сыны искиткеч матур иде. Табигать аның йөзен алай ук чибәрләп маташмаган, ике зур күз уеп, жыйнак кына борын чәпәп куйган да, гәүдә өлешенә керешкән. Монда инде ул ашыкмаган: жилкәләрне, билләрне, кул-аякларны иркеләп, тәм табып ясаган. Мөршидә апа үзенең шул камиллеген, төгәллеген белгән төсле, вак-вак кына атлап, яр буена төшә һәм, «күрәсезме» дигәндәй, инбашларын сикертеп, суга кереп китә иде. Жәйләүгә чыксак, арада бердәнбер су коенучы кеше Мөршидә апа булыр. Калганнар ярда кала. Мин үземнең бәләкәй, ябык гәүдәмнән оялам, ә хатыннар, май баскан симез тәннәрен сылу Мөршидәгә күрсәтүдән гарьләнә сыман иде.

Сәер гадәтләре күп иде Мөршидә апаның. Кайчагында ул, «уф, эссе» дип, мунчадан туп-туры бакчага чыгып басып тора, хәл ала иде.

— Өстенә халат ябын, узган-барган күрер,— дисән:

— Күрмиләр, Зөлфия, дөньясы сукур аның,— дип, кул гына селти.

Бүген мин аның төз гәүдәсенә сокланып түгел, чирканып карыйм. Офицерны кочаклап йоклаган, тфү! Чәчрәп яклыйм тагын, куып жибәргән, фәлән-фәсмәтән, дим. Сатлык жан... Председательне өметләндереп, печән кайтартуын күр инде син! Сыерларыма сөенә-сөенә ашаттым, ди бит. Менә сантый, менә беркатлы!

Нишләп әле Мөршидә ападан, үртәлеп-үртәлеп, сафлык таләп итә идем соң мин? Үзем дә аңламадым. Аны хыянәтче дип битәрләдем. Тик кемгә хыянәт иткән ул, монысы шулай ук аңлаешсыз иде. Ире дә, вәгъдәләшкән егете дә юк, кайсы яктан гына карасаң да — иреккә кеше. Мин, мөгаен, икебез арасындагы яшь аермасын онытып, Мөршидә апаны яшьтәшем күрүп йөргәнмендер. Янәсе, ул керсез яшьлегемгә хыянәт иткән булып чыга! Бусы, әлбәттә, көлке иде: синнән унике яшькә өлкән хатынның яшьлегә аргы ярда, томан эчендә, мәңгә күренми...

Менә ни өчен ул миңа серен сөйләми, баласыга икән. «Башым авырта»,— дип, өстемә ярты чиләк су койдым да, Мөршидә апаны гажәпләндереп, мунчадан чыгып сыздым.

Шул көннән алып, Мөршидә апаның кыланышлары тәртәгә сыймый башлады. Үзгәрде, һай үзгәрде, күрше апа. Элек ул шаян иде, шук сүз әйтеп көлдәрә иде. Хәзер, кара янып, читтә йөри; элек ул нәфис иде, хәзер тупасланды, аяк атлауларына хәтле бүтән. Кирәксә-кирәкмәсә дә, хатыннар белән кычкырыша, олы дими, кече дими — сүзнен яманын әйтеп сала. Сыер савучылар аңардан читләшә башлады. Мин бу үзгәрешләргә хәйран калдым. Алай да: «Үтәр әле, Мөршидә апа әйбәт кеше»,— дип өметләндем. Әмма үтмәде, Мөршидә апа хатыннар белән маңгайга-маңгай килеп чәкәләште, һаман-һаман үзгәрә барды.

Апрель киче иде. Кояш жылысыннан эреп, көне буена тып-тып тамып утырган боз сөңгеләр хәрәкәтсез калган. Һавада кар катыш дымсу жир исе. Сыерчыклар сайравын уздырып, әрсез чыпчыклар чыркылдаша. Минем күңелдә дә яз уяна: сандугачлар килүен көтәм. Ел саен минем эрәмәлеккә кайта алар. Бала үстәрәләр, өздәрәп-өздәрәп жырлыйлар. Аннан соң китәләр... Кеше гомеренең бер мизгеле! Без дә сандугачлар сыман: моңыбыз, эшебез-көнебез, жырыбыз, телебез — һәммәсе дә киләчәк өчен, давам өчен... Тик без бу мизгелнең кадерен белмибез, аны ямьсезләп, күңел жырларының төсен жуябыз. Сандугачлар ызгышмыйдыр, талашмыйдыр! Аларның бәхете шунда, ә без... Терлекчеләр йортына тулдык та ызгышырга әзерләндек. Башта ферма мөдире Ибәтулла абый көнлек савымның нәтижеләрен укыды:

— Сауды Гыздиясе — ун литр, сауды Әминәсе — тугыз, сауды Фатыймасы — унберне, сауды Камиләсе — унбиш литр...

Бүтән чакта мин Ибәтулла абыйдан пырх-пырх көлеп утыра идем.

Авылда «загс бюросы» дип йөртәләр аны. Яшьләрне башлы-күзле итү, кемне кемгә кияүгә бирү чире белән «авырый» ул. Ялгыз егетне — тизрәк өйләнергә, ялгыз кызны тизрәк кияүгә чыгарга кыстый. Алай гынамы, холык-фигыльләрен чамалап, ярын да, парын да табып бирә.

Хәзер мин көләрлек урын тапмадым, чөнки, Ибәтулла абзыйдан битәр, без үзез без көлкө хәлдә идек. Һәркайсыбызның савым түбән, бер Мөршидә апа югарыда.

— Әйдәгез, кызлар, Мөршидәгә тартылыйк, — диде Ибәтулла абзый, — тигезләшик аның белән, сәбәпләрен белешик.

— Безме? — хатыннар алга чәчрәп чыкты. — Мөршидә белән ярышыйкмы? Карагыз аның сыерларына, карагыз — безнекеләргә, күзегез чыкмагандыр!

— Минем сыерларыма ни булган? — Мөршидә апа да түшен киерде. Мин аның күзләрендә зәһәр ут күрү, имәнәп киттем.

Хатыннарның да усаллыгы йөзләренә бәрәп чыкты:

— Булмый ни! Бер синең группаңны яңарттылар! Кемгәдер итәк жилпеден, беләбез...

— Сөзгә дә жилпергә иде, итәгегез кыска! — Әй китте тезеп, китте тезеп Мөршидә апа. Карчыга төсле очып кунып, барсын да чукуп алды: ана каршы дашарга һич мөмкин түгел иде, сиптерепме сиптерә. — Син, Бәрия, ата ялкау, көн узсыңа йөрисең; син, Нәкыя, кәкре бармак, сыерларыңнан урлап, өңә фураж ташыйсың, арыш капчыгы хәтле кесә тектергәнсең. Син, Фатыйма, йоклый-йоклый савасың, берәр сыерың тибеп очырып иде үзеңне! Син дә, Әлфия, сыер имчәгенә тотынып йоклайсың! Персидәтел булсам, мин сезне арт ягыгызга тибеп очырып идем дә фермага яшьләрне китерер идем.

Хатыннар тиргәшә-тиргәшә чыгып киткәч, әйттем:

— Бигрәк үзгәрдең син, Мөршидә апа!

— Барыгыз, чәпчәмәгез! — дип, сыер савучыларны жиңүче кыяфәтләндә озатып калган Мөршидә апа кул гына селтәде. — Үзгәрерсең болар белән. — Аннан, кинәт куркынып, миңа таба борылды. — Ә? Нәрсә дисең, Зөлфия?

— Үзгәрдең, — дип кабатладым мин.

— Шулайдыр. Битемнең тиресе кипшенә, крем сөртәргә онытам, — диде ул, пошынып.

— Синең холың үзгәрде, Мөршидә апа! Дорфаландың син!

Инде ул сүзене шаяртуга борды.

— Жөн алмаштырды микән әллә? Ялгыз яшим ич!

— Кызларны юкка рәнжеттең. Теге егерме баш сыерны һәммәбезгә дә тигезләп бүләргә тиеш булганнар ич. Ә син, барысын да үзегә жыйгансың.

— Кем әйтте?

— Идарә карарында әйтелгән.

— Карар...

Ул күз буяу өчен генә, язылыр да, сызылыр да, бала-каем. Персидәтел ни әйтсә шул булыр, бик беләсең килсә.

Сүзен әйтеп бетермәде Мөршидә апа. Әллә соң миңа гына шулай тоелдымы? Һәрхәлдә, боегып, монсуланып калуын күрдем мин аның. Әллә ничек, кызганыч, ялгыз булып тоелды ул. Кичен, юындым-киендем дә, Мөршидә апаларга йөгердем. Авылда өч матур өй булса, шуларның берсе — күрше апаныкы. Ул бик оста чигүче иде. Тәрәзә пәрделәре, ашъяулык-жәймәләр, мөндәр тышлыклары, сөлгеләр — һәммәсе-һәммәсе дә чигелгән, бүлмәне салават күперә төсләренә күмеп, нур чәчеп тора-лар. Мондый матур пар аккош рәсемнәре — Мөршидә апада гына. Аккошлар камышлы зәңгәр күлдә йөзә. Зиннәтле келәмнәрең бер якта торсын! Шул хәтле оста чиккән, диварга тере аккош кунган, диярсең. Мөршидә апаның йөрәгенә дә канат очы белән кагылды микән бу асыл кош? Кайчан да булса бер өзәлеп яратканы булды микән күрше апаның?!

— Нэрсэ, Зөлфия, беренче мэртэбэ кэргэн сыман, бусагада төртөлдөн? Эйдэ, уз,— дип, өстөл янына утыртты Мөршидэ апа. Үзө житез инде, самоварын кайнатып, коймак пешерергэ да өлгөргөн.

— Эч поша, Зөлфия, үземне үзем аңламыйм, жанымны кая куярга белмим,— диде ул чэй эчкэндэ. Тавышы йомшак, эчкерсез иде. Эйтерсен, фермадагы гөрбиянлыгы өчен, миннэн гафу үтенэ.— Сөйлөшөр, серлөшөр кешем син генэ хэзер...

Йөрөгөмнөн боз дингезе шаулап узды. Энигэ сөйлөгөннөрөн кабат-лай күрмөсөн тагы! Инде онытыла дигэндэ, ярабби! Ишетәсем дә килми!

— Беләсенме, Зөлфия, мин орденга тырышам бит.— Мөршидэ апа шулай дигәч кенэ, аптырабрак калсам да, эчемэ жан керде.— Орденны да эллэ кемиэр такмый. Минем сыман ике күзлэ, ике куллы адәмнэр тага. Бер елны тирес Фатыймасын күтөрөп маташтылар. И язалар гәжиткэ, и утырталар кызыл постау жәелгән өстөл артына. Бичаранын сыйраклары чалыш иде. Яна туган бозау төслө, аякларын ике якка аерып жибәрэ да, калтыранып басып тора. Тәки күтөрөлө алмады, чалыш сыйрак!

— Ничек? — дигәнемне сизми дә калдым.

— Аңламыйсың син, бала, пычагым да аңламыйсың. Аякларын матур булса, эшен дә матур ул...

Ирексездән, башымны иеп, аякларыма карадым. Карадым да, комач кебек кызарып чыктым.

— Сина орден нэрсэгэ инде, Мөршидэ апа?

— Миңамы? — күрше апам күзеннән атылып чыккан яшьләрөн алыяпкыч итәге белән сөрттө.— Кирәк, бала, кирәк! — Ул урындыгын миңа табарак этәрде.— Габбас абыеңа кияүгә барганда миңа егерме яшь иде. Синең сыман нәфис кенэ тал чыбыгы идем. Капка төбөнэ чыгып гармун уйный бу. Шахта якларынан аягын имгәтеп кайткан чаклары иде мэрхүмнен. Чишмэгэ барсам да карап үтәм, кайтканда да тыңлап узам: ай, тотына уйнарга, чыдар эмэл юк. Хет гармунын кочаклап ела, хет аяк астына ятып ауна... Тэвәккәлләдем мин, аллага тапшырып. Ашыкканмын, кабаланганмын шул, дөньяның рәтен-чиратын белмәгәнмен. Беренче кичтә үк башыма хәсрәт кошы кунды. Габбас абыең нык имгәнгән икән шул, нык имгәнгән икән... Алай да, аны-моны сиздермәдек, аныкыларга да, безнекеләргә да. Мунча яктыра бу. Чишендереп ләүкәгэ утырта. Үзө, дерелдәгән бармаклары белән тәнемне капшап, яратып, сөеп чыга. Аннан, кочаклап елый... Елап туйгач: «Нишләп синең бу тәнәнэ мин хужа түгел, пәри заты?» — дип, кул-аякларымны кара яндырганчы чүмеч белән кыйный.

— Аермадымы?

— Үзем аерылмадым, тешем кысып түздөм. Өч ел түздөм... Гомер ирлэргэ карамам дип, тәүбә иткән идем, эллэ нэрсэ, теге офицер сихерләде бит... Жанымны актарды: «Өйләнәм дә, өйләнәм»,— ди. Өч көн сайрады, ышанып беттем үзенэ, алып китәр дип, чемоданнар тутырдым. Ә ул, затсыз, алдады, качты. Авыл хатыны, фермадан башканы белми дигәндер, өйләнергэ хурлангандыр. Без бит шак-шок басып тротуарда йөрмәгән, каян белик ди. Эй янды да соң йөрөгем, Зөлфия! — Мөршидэ апа аһылдап куйды.— Еладым, еладым, еладым да... Шул көчөккә дә, заяга узган яшь гомеремэ дә үч итеп, исемемне илләрендэ янгыратырга уйладым! Алам тек, алам орденны! Юлыма аркылы төшкәннәрне таптап, изеп алам! Усал дисеннэр, сүксеннэр, тиргәсеннэр — минем эшем юк.

— Ал, ал, Мөршидэ апа, тик Зиннәт абый белән уйнамагыз сез.

— Ансыз ярамый, балакаем. Персидәтелсез булмый. Берара булышучы, артыңнан этүче кирәк ул. Халәл көчөң белән генэ эллэ ни майтара алмыйсың. Соңрак, искөргән мунчаланы болгап аткан кебек, болгап ыргытам мин ул кигәвен борынын!

Егерме баш сыерына төкерәм: эйдэ, саусын, рәхәтен күрсен Мөршидэ

апа. Минем күңелемдә аңа карата икенче төрлө рәнжү хисе уянды. Хатынлы Зиннәт белән чуалмаса, буйдак ирләрне кырау сукканмы әллә? Тотсын да берәрсе белән кушылып яшәсен. Ир рәхәтә күрмәгәнгә, буш тормышын мактау кәгазьләре белән тутырмачы була, орден дип женләнә ул. Саклайсы иде гайбәтләрдән күрше апамны! Ибәтулласын әйтер идем, кыз-кыркынны димләп бәйләнә, Мөршидә апа кебек сулкылдаган жан-нарны күрми, сукур.

Беркөнне, әни белән киңәш-табыш кылдык та күрше авылдан Мәүлет абыйны чакыртып китердек. Кода тиешле кеше иде ул безгә. Бик оялчан иде, шунадырмы, пеләш башын күлмәк якасына яшерергә теләгәндәй, гел муенын жыера иде. Житмәсә, күндәм балалар төсле, «әйе», «шулай шул» дип, һәр әйткәнне жөпләп утыра, бичара. Кырык яшенә хәтле өйләнә алмыйча йөрүе дә, мөгаен, шушы юашлыгы аркасындадыр.

— Син дә хатынсыз картаюсың, кода,— диде әни.

— Шулай шул, кодача.

— Димчеләрне искелек калдыгы диләр, әй замана. Моңарчы ун хатын табарлар иде, безнең Зәмзәмия абыстай кебек тел бистәләре булса.

— Әйе, кодача.

— Озын сүзнең кыскасы шул, кода: сиңа хатын таптык. Мөршидә исемле, тол, ире үлгәнгә байтак еллар инде.

— Барыр микән соң, кодача?

— Бармый, кая китәр. Йорт-жире искерде, ныграк жил иссә, коймасы авар. Бар, кызым, йөгер Мөршидә апаңа, тиз кереп житсен!

Уктай атылып, Мөршидә апаларга кердем. Шатлыгым эчемә сыймый.

— Әйдә, сине көтәләр!

— Кемнәр? — диде ул, гадәттән тыш гажәпләнеп.

— Сорама, кергәч күрерсең. Иң матур күлмәгенне ки дә, әйдә!

— Аллам, Зөлфия, нәчәлникләрме әллә?

— Юк ла, саташма!

— Саташырсың да! Әйдә дә, әйдә дисең бит, юньләп аңлатмыйсың.

Мөршидә апа элгечтән күлмәк сайлай, берсен ала, берсен куя, тәмам каушады. Мин моны бәхеткә юрадым. Илаһым, чуалчык тормышын жайга салып, гайбәтләрдән котылсын иде! Ике хатын бергә очрашса, телләрендә Мөршидә апа исеме бит, йөрәк ничек әрнемәсен. Шуңа күрә мин, жаным-тәнем белән, аңа бәхетле кавышу теләдем.

Мәүлетне күргәч, Мөршидә апаның дулкынлануы сүнде, йөзенә салкын битарафлык чыкты. Ул: «Әллә кире борылым микән»,— дигәндәй, бер адым артка чигенде дә, аннан:

— Бастыракның көтүче Мәүлетеме соң бу? — дия-дия, күлмәк итәкләрен кыштырдатып, түр башындагы диванга табан атлады.— Мин тагын... Киенеп-ясанып кердем. Ни йомыш, Мәүлет?

Жебегән, мәми авыз Мәүлет кода, эссе мичкә аркасын куеп, тәмам оеп, мәрткә киткәндәй утыра иде, сискәнәп:

— Әү! — диде. «Әү» дип, үзенә дөньяда барлыгын белгерткәндә, мин аның тәмәке төтененнән ысланган сары тешләрен күрәп алдым.

Әни дә, мин дә, мондый очрашуны көтмәгән идек, аңгы-мингеләр төсле, бер-беребезгә карап тордык.

— Ни йомыш? — Мөршидә апа янә кабатлап сорагач кына, әни телгә килде:

— Үткән-сүткәндә сугыла торган гадәте бар коданың.

— Әйе,— дип жөпләде Мәүлет абый, урыныннан калкыныбрак.

— Ә мин нәрсәгә инде? — Мөршидә апа сизенә, чукуңган, әмма белмәгән булып кылана. Моңа күрәп торган әни дә:

— Бергә-бергә чәй эчәрбез,— дип, самоварга ябышты.— Мәүлет коданы да беренче тапкыр күрәсең бит әле син.

Мөршидә апа, матур аякларын атындырып, диванда көлеп утырды.

— Кит, Саимэ апа! Мәүлетне биш былтыр беләм инде, жәйләүдә дә күреп туйган. Безнең көтүче Ханбик белән дуслар ич алар, ахириләр. Болын янәшә булгач, сьерларны бутап бетерәләр. Быел, кара аны, Мәүлет, сьерларымны үзегезнең кызлардан саудырсаң, желегенне суырам! Сәгыйләнекен әллә ничә сауды Бастыраклар!

Артыгы белән таныш булып чыкты болар. Без болай ук уйламаган идек. Күрше апа, Мәүлет коданы чын-чынлап мыскыл итә башлады: төртмәле сүзләренң ниндиен генә әйтеп карамый, бер акыллысы булса, түзмәс, кул селтәп, чыгып качар иде. Ә Мәүлет абый дәмми, башын игән дә, мәлжеп төшкән. Жансыз бүкән! Ничек йөрәге түзә икән! Каршында чәнечкеле роза кебек чибәр хатын утыра, инәсе белән кадый, чәңчи, ә ул, бичара, аркасын жылы мичкә терәп, дөнъясын оныткан! Өйләнә, имеш. Өйләнәсен килсә, чәчәкне яланкул өзеп ал! Юк, юк, мин бу эшкә кысылмыйм. Башы ике булса, әни димләсен. Ут белән суны бер савытка кем сала инде, ә?

Тирләп-пешеп ярты самоварны аударгач кына, Мәүлет кода уянып киткәндәй булды, күзләрен челт-мелт йомгалап, Мөршидә апага карады. Мөршидә апага шул гына кирәк, төртке сүз аның тел очында эленеп тора. Көлә-көлә каш сикерткән була:

— Нәрсә, әллә сагыңдыным?

— Әйе,— Мәүлет коданың да авыз ерыла.

Мин түзә алмадым, баядан бирле көләсем килеп эчем кытыклана иде, идәнгә сыгылып төштем. Мөршидә апа да, Мәүлет тә миңа кушылып шаркылдый, тик әни генә, безнең бу ахмаклыкны килештермичә, йөзен чытып, башын чайкый.

— Тор, аунама,— диде ул, миңа ачуланып,— гадәтсез! Бар, теге якка кер. Син дә, Мәүлет кода, берәз ишегалдында кайнаш.

Мин, урта ишекне чак кына ачык калдырып, алгы өйгә уздым.

— Бала-чагалар! — дип сукрангач, әни төп эшенә кереште. — Ялгыз башка тормыш көтүләре авыр, Мөршидә. Үземнән беләм. Бер кадак суктырырга тилмерәсен. Ходай шуңа адам баласын ике женестә яраткан, кушылып пар-пар яшәсиннәр өчен. Хатын-кыз — аш-суга, чүпрәк-чапракка, ир-ат — балта-пычкыга, тимер-томырга инде ул.

— Тел төбегне аңладым, Саимэ апа. Мәүлет кодагызга димлисән.

— Өстенә бастың, күрше.

— Әй-й, Саимэ апа, жаным! Мәүлет ишеләрне мин күптән суларга салып агыздым.

— Ниткән сүз бу?

— Ошамый миңа сезнең кодагыз, Саимэ апа. Сьер көтә-көтә хайван сыйфатларын сеңдергән бугай ул, тыныч кына күши дә күши.

— Иа алла! Койрык чәнчеп чапсынмыни инде?

— Ир булса шундый булсын, Саимэ апа, жаным: китереп суксын, тартып торгызсын, тибеп очырсын, кочаклап ятсын! Хатын-кызны буйсындыра алмаган ир ирмени ул?!

Менә сиңа мә, иске авыздан яңа сүз? Мөршидә апаның дә көчле жылкәләргә таянасы килә, ул да яклауларга мохтаж икән ләбаса.

Энинең тиз генә чигенер исәбе күренми иде.

— Ир ирлеген бер күрсәтә ул, барыбер күрсәтә, Мөршидә жаным, алай кырт өзмә әле. Персидәтел белән чуаласың дип, зрә дә гайбәтеңне саталар бит. Әле: «Синен күршен, бергә-бергә йөрешәсез, ниңә әзрәк тыймыйсың?» — дип миңа да каныгалар. Гайбәтеңнән уптым котылар идек дим!

— И-и, Саимэ апа, башта ук шулай диләр аны, синен ише азган-тузган хатын белән янәшә торганга хурланабыз диләр! Моннан соң, йортыгызга аяк та басмам, хушыгыз!

— Тукта әле, Мөршидә, алай димим ич! — Әни күрше апаны юлыннан кире бормагчы иде, юк, Мөршидә апа борылмады, безнең өйгә үпкә-рәнжүләрен әйтеп, дулуй-дулуй чыгып китте.

— Па ходай, күнелем изгелектә иде бит,— дип өзгәләнде әни. Аннан, мыштым гына мич янына кереп сөялгән Мәүлет кодага әкрән генә әйтте:

— Бар инде, Мәүлет, атыңны жик тә кайтып кит,— диде.— Берүк ачуланма, риза түгел Мөршидә. Мин, күрәсен, димләүнең рәтен-чиратың белмимдер...

«Мәшәкатләре күп, читтән килгәннәрне фатирга кертмим бүтән»— әни ел саен шулай дип сөйләнә дә, жәй житсә, йә икмәгенә, йә печәнәгә алданып, шоферларны фатирга кертә иде. Быел да, бригадирның «печән яздырбыз» дигән вәгдәсенә йомшарып, минем белән кинәшминитми ризалык биреп жибәргән. Тәрәзәсә ишегалдына караган чоланны юып, жыештырып, үзем өчен әзерләп куйган идем. Кайчагында Рәмис белән таң атканчы сөйләшеп йөрибез, әни сәгать ничәдә кайтып ятуымны сизеп-белеп тора. Ә чолан — аулак, болдырдан өч атлысың да, кереп чумасың, кайчан кайтуыңны сизми дә калалар. Мин үз куышымны чит берәүгә бирмәс өчен озак карыштым.

— Нинди үзсүзлә бала син?— дип орышты әни.— Ни житте генә кеше түгел, агранум ди. Урын-жирекке карап, тагын бер мәртәбә жыештыр. Кара, битемне кызартма.

Урнашмас борын кырга чыгып чапкан нинди адәм икән ул? Чемоданың да бригадир арбасына гына куеп жибәргән. Чемодан димәсәң, хәтерә калыр. Читләре ямышәйгән бәп-бәләкәй тартма шунда. Мин аны карават астына ук шудырдым, әйдә, эзләп интексен әле. Шактый юанайган Актәпи дә урын сорап аякларыма сырпалана иде, почмакка чүпрәк-чапрак түшәп, аны да «фатирга» урнаштырдым: чоланда бәбиләргә гадәтләнгән песине, кунак бар дип, куып чыгара алмыйм ич инде! Яшәсенәр икәү, дөнъя иркән, дөнъя кин.

Әнә шулай, мине жәйге рәхәтлектән мәхрүм иткән агрономны, бер мәртәбә дә күрмичә, сөйләшмичә, алдан ук яратмас булдым мин. Әлбәт-тә, монда чолан гына түгел, минем эчке кичерешләрем дә гаепле иде.

Агрономның үзе белән тиз генә күрешә алмадым мин. Ул, кояш белән уянып, басуга китә. Ярты төндә, без йоклагач кайта. Хәер, күрсәм ни, күрмәсәм ни — аннан дөнъя кителми. Иң мөһиме — әнигә ошаган. Шофер егетләре ул: «Тәмәке тарталар, төн йокымны качырып машина куалар»,— дип битәрли иде. Ә бу кунагын мактап, телдән куймый:

— Хатын-кыз төсле бик чиста кеше. Кiem-салымын идәнгә бәрми, элөп куя. Тартмый да, юкса тегеләрнең тәмәке исе тынга каба иде. Сүзен уйлап сөйли, ашыкмый. Әтиң терекөмеш кебек иде бит. Ризыкны да аяк өсте генә, кабыл-тибел йота да, әй йөгерә иде. «Кая чабасың, Сәлимжан, ут капкан төсле?» — дисәң, дөнъя койрыгын тотам, әнкәсе, дияр иде. Тотарсың, мә! Калды дөнъясы, үзе гүрдә ята әнә. Пырдымсызланып, йөрәген яндырды шул.

Үзе юкның күзе юк, ди. Агроном абый, «фатирдашы» Актәпине ишегалдына куып чыгарган да, идәнне иңләп-буйлап, тартмалар тезгән. Аяк басмалы түгел. Мин дә, үзе юкның күзе юк дип, бер тартманы алып, песине янә урынына яткырдым. Бер — пәси, бер тартма белән әвеш-тәвеш килеп, өч көн азапландык без. Беркөнне мин, агроном кырга чыгып тайгандыр дип, мәче адымнары белән генә, чоланга якынлаштым. Ишекне ачып жибәрүем булды, әллә сагалап торган инде, кулымнан тотып та алды бу.

— Әһә, эләктеңме, кызый!

Мин ялт итеп ана карадым. Ул да, көлемсерәп, мине күзәтә. Юк, күзләре ачулы түгел иде аның, әллә ничек, үтәли күрергә теләгәндәй, төбәп, сынап карыйлар иде.

— Сәймә апаның усал кызы синме инде?

— Актәпине кумагыз,— дидем мин аңа каршы.

— Ярар, кумам алайса,— диде ул.— Тик син аңа әйт: тартмалар-

дагы туфракны казымасын. Монда — тәжрибә өчен утыртылган бодайлар, жаным төсле кадерле алар миңа, ишеттеңме, Зөлфия?

— Миңа да Актәпи кадерле.

— Сабыем, мәче заты алдан эзерлэнгән урында балаламый, кешеләрдән качып балалай, шуннан соң гына, нәниләрән яктыга алып чыга, — агроном абый, почмактагы тартманы кулына күтәрдә дә, кая куярга белмиңа, тирә-якка каранды. Аннан, караваттагы меңдәрне читкә этәрәп, баш очына утыртты. — Йокламасаң йокламабыз, шулаймы, Зөлфия?

Ят абыйның минем белән никадәр сабыр, кечелекле булып сөйләшүенә ышанмыйча, менә хәзер ярып китеп мине сүгәчәк, тырналган бодайлары өчен Актәпине дә тибеп очырачак дип, давыл көттем. Ни гаҗәп, ул үзе песине чүпрәкләр өстенә илтәп салды, башын сыйпады:

— Кара, тартмаларга тимә, — ди-ди, шаяртып бармак янады. Аннан миңа таба борылып: — Бүтән сугышмыйк, тату яшик, — диде.

Мин, атылган аккош төсле, канатларымны салындырып, өйгә кердем. Мәче яклап нәрсә оттым инде, я? Тискәре, яман кыз дигәндер Таһир абый, минем белән булышып дәрәжәсен төшерергә теләмәгәндер. Ичмасам, тизрәк китсен иде безнең авылдан! Хәер, агрономнарның гомере кыска бездә: ярты ел да эшләмиләр, читкә кыякыйлар. Әллә басуларыбыз, әллә кешеләребез ошамый... Бусы — беренче хыялый агроном, чоланда бодай үстәрмәкче, һай!

Иртә-кич агач тартмаларга су сибү минем гадәткә әйләнде. Юри, уйнап кына башлаган идем, туфракта нәни генә яшел ужым борын төрткәч, бу шөгылә миңа үтә кызык тоелды. Таһир абый кем кулы уйнаганын сизенә иде, канәгать булып, мыск астынан елмаеп йөрдә.

Мөршидә апа белән бозылышкан көннәрдә, бер юаныч табу күнелдәге авыр тойгыларны чигереп торды. Без — әни дә, мин дә — аны сагына идек. Әни, элеккечә, таба ашларын мул итеп пешерә: юк-юк та, Мөршидә йөгереп керер төсле... Түгәрәк өсталнен китеклегең әни Таһир абый белән капламакчы булды, тамам аның ягына авышты, ә күнелә барыбер сызлана иде.

— Мөршидә ни хәлләрдә? — дип сорый ул миннән.

— Бер килеш, әни, — дип котылам мин.

Бер килешме соң инде! Күрше апам күкнең жиденче катында йөзә хәзер. Масайды, очынды, тагын да зәһәрләнеп, елан кабыгына төренде. Газетада рәсемен бастырдылар, беренче биттә, зур итеп. Район киңәшмәләренә председател ыз машинасы белән илтәп куя, каршы ала. Колхозның данын күтәргән алдыңгы савымчыга бернәрсә дә кызганыч түгел, имеш. Мин гайбәтләргә һаман ышанмый йөри идем. Сөяксез тел ни сөйләмәс, бәлки Мөршидә апаның уңышларына үчегеп, көнче жаннар гайбәт таратадыр. Булдыксыз кеше орденга үрелми, ә күрше апа, күпме генә тиргәсәң дә, чәче белән жир себерә торган уңган-житез хатын. Тик аның югарыга үз көче белән генә күтәреләсе килми, ул ашыга, кабалана, тизрәк дан-шөһрәтне колачларга тели һәм, моңа ирешер өчен, кандала кебек кып-кызыл битле Зиннәтне генә түгел, иблиснә дә коцаклап ятарга әзер.

Без Рәмис белән кичә генә төнге шаһитлар булдык. Икебезгә дә оят иде. Зиннәт абый Мөршидә апаларга кача-поса кәргәндә, айны, күзләрен каплап, болатыр эченә яшерәсәм килде. «Әй сөз, кешеләр, — дип даша сыман ул, — әй сөз, кешеләр, төнемне каралтасыз. Мин дә бит кояш төсле изге. Ә сөз санламыйсыз, курыкмыйсыз...»

Рәмис, минем уйларымны читкә юнәлдерергә тырышып, ай турында үз фәлсәфәсен куерта:

— Ай хикмәтле ул, кешенең холык-фигыленә бик нык тәэсир итә. Ай туганда минем гел кәеф булмый, чын мәгәр! — ди. Егет мине күпме генә көлдәргә азапланса да, шомланып, Мөршидә апалар ягына колак салам. Куып жибәрмәс микән? Юк, шылт иткән тавыш та ишетелми!

Атна-ун көн уздымы, юкмы — нарат исләре аңкытып, Мөршидә апаның капка төбенә бүрәнә бушаттылар. Ул яңа йорт хәстәрәнә керешә икән, авылның балта осталары колхоз эшенән бушаганны гына көтә, ди. Чүп өстенә чүмәлә дигәндәй, тагын сүз өстенә сүз булды: Мөршидә апа телдән-телгә күчте. Авыл борынча йөрсә, таш чүлмәк тә таушалып, ватылып бетәр иде, ә күрше апа чыдам икән, кылын да селкетмәде. Ник шунда эт булып өрмиләр.

— Эт өрә, бүрә йөри,— дип, теләсә кемнең авызын каплай иде Мөршидә апа.

Беркөнне, фермадан кайтканда күрше апа миңа:

— Сез һәр елны шоферлар кертеп урамны кинәндерә идегез, утынын-печәнән ташып бирәләр иде, ә быел, әллә ниткән каргалар ияләштергәнсез,— диде.

Карга дип, мөгаен, Таһир абыйны әйтүе.

— Таһир абый — әйбәт агроном,— дип якклады мин.

— Анысы безгә караңгы, үстергән икмәген ашаган юк әле. Булышамы соң?

— Вакыты тар.

— Ә-ә, кырда чүпләнә-ә,— дип сузды Мөршидә апа.— Уңмадыгыз шул, Зөлфия, әйтәм бит. Ичмасам, ашлык сорагыз. Төнлә чәчүдән ярты капчык күтәреп кайтса да — файда, тавыкларга жим була.

— Син дә сөйләсән, Мөршидә апа!— Минем каным кызды.— Бар, әйт, сиңа ташысын!

— Миңа капчык белән буяласы юк,— дип кеткелдәде ул.— Теләсәм, ишегалдыма олау белән аударалар. Ә син үпкәләмә, шаяртканга. Каргагызга чыпчыклар санынча салам әйт, ямә?

Таһир абый баскыч төбөндә көрәк сабы юынып утыра иде, мин капкадан керә-керешли үк:

— Сезгә салам,— дидем.

— Кемнән?— диде ул, қояшта чагылган күзләрен кысып.

— Күрше чыпчыгыннан, Мөршидә ападан. Сезгә ул «карга» дип кушамат таккан.

Мин үртәләм, ә Таһир абыйга кызык, ул шаркылдап көлдә генә:

— Вәт шаян күрше икән! «Карга» диме? Нишләтәсән, агроном карга төсле, көңөзын кырда инде ул.

Бигрәк самими, бигрәк бала жанлы инде бу кеше! Көлдә дә, онытты.

— Хәзер бакча казыйм. Ә син әкрен генә тырмаларсың, Зөлфия. Чәчүне башларга торабыз, вакыт булмас, дим.

Язгы кар суы ерганаклар ясап безнең бакча аша аккангамы, туфракны юдыртып, ашын бетерә иде. Шуңа күрә, жиребез каты һәм уңдырышсыз булды. Әни белән ел саен тирес ташып чиләнә идек. Бу юлы бакчаның хөкемдары Таһир абый иде. Ашлады да, казыды да, һәрнәрсәгә аерым түтәлләр дә бүлеп чыкты. Жаның теләгәнне чәч! Әни бакча тугырып кыяр, кәбестә, шалкан утыртырга хыяллана, инде орлыкларын да бүрттереп, әзерләп куйган иде. Мин аның янында сырпаланам.

— Әни-и...

— Сора, нәрсәдер сорамакчы бит син, юмалануыңнан ук беләм.

— Таһир абыйның бодайлары кысан чоланда қояш яктысы күрми тилмереп утыралар, иреккә — һавага тартылалар.

— Соң?

— Күчерәсе иде шуларны, түтәлләргә, әни, ә?

— Әстәгым! Үзе сорадымы?

— Сорамады. Бодайларына карап уфтанганын сизәм ич.

Әниңең икеләнүен күреп, юатырга ашыктым:

— Жиләк-жимешкә аптырамабыз әле.

— Бигаيبә,— диде әни, кызганыч тавыш белән,— күчерегез дә инде...

Тартмаларны берәм-берәм бакчага ташырга керешкәч, агроном абый миңа сәерсенеп карады:

— Нәрсә булды, Зөлфия?

— Жиргә утыртабыз, — дидем мин, сөнечемнән балкып. — Әни риза!

— Тукта әле, уңайсыз бит, Саимә ападан уңайсыз, — дип әрлел-бирле йөрөндө ул, ни кылырга белмәде.

— Риза инде, башлагыз, — дип ашықтырдым. — Юкса кире уйлавы да мөмкин.

Безнең бәхәс, безнең кычкырыш Мөршидә апага да ишетелә иде. Ул да чыккан, бакча казый. Иртәгә: «Колхоз басуының бер өлеше сездә икән», — дип хихылдар инде. Хәзер ул астыртын гына тыңлап, эченә жыеп бара әле.

Мин Таһир абыйны да кисәтергә уйладым. Шыпырт кына:

— Ул көләчәк, — дидем.

— Кем?

— Теге, койма артындагы чыпчык...

— Көләр-көләр дә, туктар әле. — Агроном абый чүмәшкән жирен нән генә Мөршидә апага күз ташлап алды. — Үзенең дә эше тыгыз, жимертеп эшли.

— Көрәге — жирдә, күзе — бездә.

Таһир абыйның үз туксаны-туксан, бодайларын назлап-иркәләп, түтәлгә күчерә, күзеннән очкыннар сибеп, хыялларын да сөйләп таш-лай:

— Бу сортта бөтен өмет, дускаем. Гомеремне дә жәлләмим. Сак-лайык без аны бергәләп, яме? Мин галим түгел, гади агроном, гади жир кешесе. Ачышлар белән кубарылмыйм. Кызыл туфракта иң югары уңыш бирерлек сорт табу минем хыял... Орлык кинәнен төшсән, туфрак-тан ятсынмасын иде. Председатель әлегә шикләнә, аерым тәҗрибә участогы да бирмәде. Нәр яңалыкка адәм баласы сагаеп карый, чөнки яңалык туа калса, ана яраклашырга кирәк. Син, Зөлфия, ипи валчыгы дигән төшенчәнең мәгънәсен аңлайсыңдыр. Бу бодайлар да — ипи вал-чыгы кебек изге нәрсә! Бу Таһир абый шашкан дисендер инде?

Мин агроном абыйга карап сихерләнгән идем. Аның йөзеннән болытлар шуышкан төсле: бер яктыра, бер караңгылана. Шатлыгы да, хәсрәте дә, димәк, йөзөндә чагыла.

— Ю-ук, мин сезне тыңлыйм, Таһир абый.

— Син бит — минем бердәнбер булышчым, — диде ул сөнеп. — Хыялымның сиңа да йогуын телим, Зөлфия.

Помшак май жиле Таһир абыйның чәчләрен тарый, мыск очын бө-терә. «Кем белән очраштырдың мине, әй, азымыш?» — дип кычкырасым килә. Күз алдымнан, ашкындырып-әйдәп, яшьлегемнен тулпар атлары чаба, тып-тын күнел күлемнен дулкыннары уянып, ярсый-ярсый, текә ярга кага... Ни хәтле үзгәреш миндә! Нәрсә бу?! Нәрсә?! Кем шулай кузгатты жанымны?

Жавап таба алмыйм. Жавап эзләп янәшәмдәге кешенең төпсез күзләренә дә карый алмыйм. Минне аның сабырлыгы, акыллы-уйчан карашы, ипле хәрәкәтләре куркыта. Мин — дөньяга яңа гына ачылган бөрө төсле, ә ул — менәшәр имәннең кин тармаклы яфрагы, жәй күр-гән, жидә чайкалган...

Озаграк сузасы иде бу бакча эшен. Озаграк! Мин бит мондый рә-хәт минутларны беренче мәртәбә кичерәм. Нишләп тартмалар шулай тиз бушый соң?!

— Менә без дә зур эш башкардык, рәхмәт сиңа, Зөлфия! — диде Таһир абый.

Шул чакта, икебезне дә сискәндереп, якында гына Мөршидә апа-ның тавышы ишетелде:

— Зөлфия, өегездә агроном хәтле агроном тотасыз, ә күрше-кү-ләнгә бер чеметем файдасы тими. Әйт үзенә: «Мөршидә апаның алма-

гачы корый бугай, карап чык эле» диген!— Юри шулай миңа эндәшә, Таһир абый белән минем аша сөйләшә, хәйләкәр апа.

— Алмагач корыймы?— Таһир абый күрше бакчасы ягына сынаулы караш ташлап алды. — Хәзер беләбез без аның сәбәбен! Кергән-кергән — әзрәк жир дә казышырбыз, югыйсә бигрәк әкрән кыймылдый бу күрше.

Мин, «кирәкми» дияргә дә өлгермәдем, Таһир абый Мөршидәләр бакчасына койма аша сикереп тә төштә.

Тынычлыгым югалды. Нишләп кайтмый, нишләп куна-төнә басуда ята икән бу Таһир абый? Әйтерсәң, дөньяда бер чәчү генә... Әнә бодайлары үсә, кайтсын, күрсен иде. Әллә янына барыйм микән? Сәбәбе дә бар: «Түтәлдәге чүп үләннәрне утаргамы?»— дип сорармын. Әгәр ул кычкырып көлсә? Бигрәк беркатлы сорау шул. Чүп үләннен утарга икәннен мәктәп баласы да белә инде. Ашарга илтәм дисәң, кыр ашханәсе — яннарында.

Мин уйлар өермәсендә кайныйм, һичнинди сәбәп таба алмыйм, минем кайный, чарасызлыктан интеккәндә жаным Таһир абыйга тартыла. Мөршидә апа да, сүз саен, агроном абыйны кузгата:

— Теге каргагыз дорфа нәстәкәй бугай.

— Тыштан гына шулай ул, Мөршидә апа.

— Ирләрнең эче-тышы бер, Зөлфия.

— Бакчаңны казыттың эле, дорфа димәдең.

— Кем кушкан аңа! Колхоз басуын әйләндереп капларлык рәте бар, кулы корымас эле.

Күрше апаны һич жиңәрлек түгел, син берне әйткәндә, ул бишне әйтеп өлгөрә.

— Алмагачым һаман авырый эле, бөреләре коелды. Ни хикмәттер инде. Тагын кереп карармын дигән иде. Кайчан бушый соң үзе?

— Белмим, атна була инде, кайтканы юк.

— И вәгъдәсез карга!

Бу сүзләр мине женләндерергә житә калды:

— Синнең корыган алмагачың бик исендә ди! Бодайларына күз салырга да өлгерми эле ул.

— Өлгермәс шул. Авыл саен чәчеп йөргәч. Әллә сезнең бакчада гынамы алар?

Чынлап та, тәжрибә бодайлары безнең бакчада гына дип уйлаган идем. Ә ул авыл саен чәчеп йөргәнме? Йә, чәчсә нәрсә була?! Бу аның шәхси эше, ниһаять! Чәчсен дә, урсын да,— миңа нәрсә. Бүген-иртәгә авылдан таясы кешенең бодайлары өчен башымны катырасым юк! Кояш ялмасын үзләрен, әйләнел узам, сипмим су! Сипмим!

Бугазыма каты төер утырды, ни йота алмыйм, ни елый алмыйм. Ахырда, йомшарып, сыер корсагына ышыкландым. Күземнән мөлдермөлдәр яшь коелды. Савымның да рәте китте, кулларым тыңламый. Кайту белән бакчага атылып керәчәкмен бит мин! «Сипмим, сипмим»,— дип сөрән салсам да, сибәчәкмен. Шуңа гарьләнәм. Үз-үземә каршы торырлык көчем юк, жебегән! Аннан Мөршидә апаның хәбәре дә шикле, кем раслый моны? Авыл борынча тикшереп йөргәнме әллә ул?

— Син бүген жиренә житкереп саумадың,— дип, Ибәтулла абый да шөлтәләп китте.— Соңынтын терлекчеләр йортына кер.

Мөдир премиядән мөхрүм итү белән яный дисәм, ялгышканмын: ул, бик житди кыяфәттә, загс хезмәткәре вазифасына кереште:

— Син минем парлылар исемлегендә, үскәнем. Исемен Рәмис белән янәшә тора. Рәмис — уңган, алдынгы тракторчы. Нәсел-нәсәбе дә абруйлы. Примир, бабасын ал. Эчмәде, тартмады, хатын аермады. Ары китеп, әтисен алайк. Эчмәде, тартмады, хатын-кыз белән чуалмады. Бу өч сыйфат — тормышның нигезе, үскәнем. Тартмый — ызбанда ис юк, үпкән рәхәтләнеп сулый. Эчми — йорттан бәрәкәт качмый. Хатын-

кызга күз уйнатмый — никахыңа тугры. Соңгысы бигрәк тә мөһим анын, үскәнем. Кемнең ирен, ягъни уртак малын, бер чәчби белән бүлешсә килсен инде, ә? Уртак малын эт тә ашамый, кһым. Ир читтә күз уйнатса, йортта ызгыш-талаш башлана. Буран куба, эш аерылуга барып житә. Ә аеру гөнаһына мин катнашмыйм, мин адәмнәрне, ягъни егет белән кызны, кушу ягында. Ике яшь йөрәк кушылса — авылнын киләчәге бар дигән сүз. Примир, ире — механизатор, хатыны — савымчы. Шуткы чту ли, сьерларны дүрт йөз башка арттырмакчы булабыз.

— Арттырыгыз, минем ни катнашым бар?

— Бар шул, үскәнем. Бүген күңеләңнең, күбәләк сыман, һавада бөтерелүен сиздем. Шәһәрне каермыйсың микән?

— Каермыйм, Ибәтулла абый.

— Ышанычлырак булсын өчен, кушып жибәрәсе иде сине, үскәнем.

— Нәрсәгә кушып жибәрәсең, Ибәтулла абый?

— Рәмискә, дим. Язгы туйларның хикмәте бар, ди. Күңеләң гел яшь кала, ди.

— Ашыкмыйм әле, Ибәтулла абый. Миңа унсигез генә яшь... Ишетәсеңме, унсигез!

— Самый вакыты, — дип учларын шапылдаткан иде, мин:

— Чыкмыйм, чыкмыйм! — дип, өстәл төеп, аны урынына сеңдердем.

Ибәтулла абыйның димләве минем котымны очырды. Яратмый-чамы?! Таһир абый очрамаса бер хәл иде... Юк инде, бетте, сүнде теләк, мин Рәмиснеке түгел, үземнеке дә түгел, әлегә мин — мәхәббәт колы! Мәхәббәт исертеп йөртә мине, мәхәббәт акылдан яздыра, тамырларым буйлап наз-сөю ага, йөрәгем бер исемне кабатлап тибә... Шундый чакта кирәк бит, бүтән берәүгә димлиләр!

Әйтерсең, Рәмис үзе катнашкан бу эшкә, Ибәтулла абыйдан кавыштуруны үзе үтенгән. Шул кичтә, мин аңардан бөтенләйгә, мәңгегә биздем. Ул, минем хисләремне белеп, юри шаярткан төсле иде. Бизү чире дә авыр икән. Кешенең эллә нинди житешмәгән якларын табасың: чалбары үтүкләнмәгән, күлмәгенә бер сәдәбе юк, мыш-мыш борын тарта... Элек тә шулай булгандыр, үтүкләнмәгән чалбар да кигәндер ул, ләкин бит күренмәгән. Мөгаен, хыял күзе аны матурлап, ыспайлап күрсәткәндер.

Авылның беренче егете чутланган Рәмис миңа хәзер йомыкый гына, төссез генә адәм булып тоела иде. Куар идем дә — кырдагы хәлләрне, берочтан Таһир абыйны да сорыйсым килә.

— Күпме чәчтегез?

— Олы басуны бетердек.

— Куна-төнә эшлиләрме?

— Безнең эти — төңгедә, мин көндез эшлим, сине күрәп тә булмый.

— Үткән ел көндез генә чәчтеләр бугай.

— Һә-ә, быел яңа агроном кыздыра анда. Дым югалмасын, ди. Шәхси хужалыкларның бәрәңге бакчаларын да сөрергә кирәк, ди. Чая егет!

— Таһир абыймы? — кисәк тавышым калтырады.

— Үзе!

— Әни бик кайгыра инде, өс-башын да алыштырмый, ди.

— Сөлчә суында юып киде күлмәген.

— Салкын тигерер әле.

— Чыныккан ул, уйлап та бирми.

Күлмәген юып кигән! Без юасы күлмәки! Ярабби...

Мин авыр сулап, пошынып куйдым.

— Саимә апа юкка кайгырмасын, әй, — дип, Рәмис йөземә текалда. Инде мин Таһир абый турында сүз башлавыма үкенеп туя алмадым. Егет, нидер сизенеп, чыраемнан бер-бер нәрсә эзли малай?

Миңа Сөлчәдә юылган күлмәк төне бус тынгылык бирмәде. Ир-тә-

гесен, юп үтүкләнгән күлмәкләрне төенчеккә төйнәдем дә, басуга барырга ниятләп, капкадан чыктым. Чыктым да, икеләненп, тукталып калдым: Таһир абый янына бару килешеп бетәрме? Барса ни! Бездә яши бит ул! Аның өс-башын без карамый, кем карасын? Нәрсәдән куркам, нәрсәдән шүрлим әле, хис-тойгыларым маңгаема язылмаган ич!

Йомшак май иртәсе иде. Кояш, миңа теләктәшлек белдергән төсле, битемә көлтә нурларын сиба.

Киенеп-ясанып өлгергән Мөршидә апа каршыма очрады.

— Кая барасың, Зөлфия?

— Таһир абыйга илтәм, киём-салым...

— Бир үземә!— ул, йөгереп килеп, төенчегемә ябышты.— Хәзер без басуга, кырчылар янына барабыз. Председатель район кешесен йөртөргә куша. Биш чакрым жаяу тәпиләүне рәхәт дисеңме әллә? Арысың, сыер савасың да бар.

Ул арада, сигнал бирә-бирә, яныбызга жинел машина килеп туктады. Арткы утыргычка кереп чумган Мөршидә апа, мине үчекләгәндәй, авыз ерды:

— Каргагызга салам әйтимме?!

— Әйтмә!— дип кычкырдым мин. Күңелем шул хәтле мөлдәрәп тулган, менә-менә елап жибәрөргә әзер идем. Председатель машинасы күздән югалганчы, юл уртасында сызланып басып тордым. Төенчек белән бергә хыялымны да биреп жибәрдем бит мин! Минә күргәч, аю кебек лап-лоп атлап каршыма йөгөрми инде Таһир абый. Мин аңа Рәμισ-тән бизүемне дә, Мөршидә апаның бодай турындагы уйдырмаларын да сөйли алмыйм — бар да очты, югалды... Хәзер аны күрше апа күрәчәк! Салкын, битараф Мөршидә. Ә ул бәхетле, бик бәхетле, чөнки Таһир абыйны күрәчәк.

Жан сызлавыннан иңрәп, эшемне юньләп эшли алмыйча, Мөршидә апаны көттем. Таһир абыйдан нинди хәбәр алып кайтыр икән?

Күрше апаны туп-туры фермага китереп куйдылар. Ул, дөнья жи-мерелсә дә, сыерларын бездән саудырмый — киткән жиреннән ва-кытында кайтып өлгере иде. Аның ашыгуын, кабалануын күреп, янына бармадым. «Синдә Таһир кайгысы икән»,— дип чеметеп-төрттереп алырга да күп сорамас. Аннан безне идарә янына алып киттеләр. Имәндә икән чикләвек! Мөршидә апа хөрмәтенә Дан флагы күтәрделәр.

Флаг жилферди-жилферди өскә үрмәләгәндә безнең йөзләрдә тантананың әсәре дә юк иде. Бала-чага кызык табып шаулашканда без, башларны иеп, өйләргә таралыштык. «Бәхетле» бәхетсез бу Мөршидә апа, уңышларына ник бер кеше сөөнсен! Чөнки аның комарланып группасын яңартуын да, азыкны мул итеп үз сыерларына ташытуын да белә идек. Әгәр ул безнең белән тигез хокукта булса һәм алдынгылыкка хәлэл көчен куеп чыкса, бәйрәменә якты йөз белән килер идек. Дөрөс, мин бүтәннәр сыман Мөршидә апаны өзгәләп ташларга жьенмыйм. Ни генә әйтсәң дә, ул бит мине сөөп-иркәләп үстөргән күрше апа! Еш кына мин аны эчемнән генә, үз-үземә ишетелерлек итеп кенә әрлим, ләкин бервакытта да, гайбәт төркеменә кушылып, исемен төрлөндөргәнем юк.

Вакыт-вакыт кызганам мин аны. Ил күзендә ялгыз хатын дим. Тик ул кызгануларымны бер сүз белән изеп ташлый. Бигрәк тә, Таһир абыйны кимсетсә, саруым кайный минем. Күңелемдәге иң изге нәрсәгә пычрак аталар сыман.

Тыкрык башына житәрәк, мине Мөршидә апа куып житте.

— Флаг шәп жилферди, ә! Кызыл даным болытларга ашты, ә!— дип, беләгемә тотынып, янәшә атлый башлады. Мин, ихтыярсыз, адым-ымны акрынайттым.

— Нигә шул хәтле сөөнәсеңдер, Мөршидә апа.

— Ә син сөөнмисеңме?!— күрше апа кинәт сөрлегеп куйды.— Сөөнмисеңме? Көнләшәсеңме?

— Юк ла!— дидем мин.— Бәйрәмеңнең ипи-тозы юк иде.

— Ә-ә, шулай диләр аны!— Мөршидә апа мине янә култыклап алды.— Ипи-тоз белән сез котларга тиеш идегез, Зөлфия. Нишләтәсен бит...— ул авыр көрсенде.— Адәм баласы төркөмнән алга чыгучыларны һәрвакытта да таш бәрәп үтергән. Мин, шуңа күрә, сездән ипи-тоз өмет итмәдем дә.

— Син безгә күз дә салмадың әле, район кешесе белән чүкердәштегез.

— Таһир абыен пешергән ботканы ашадык, менә шул.

Мин колакларымны сагайттым.

— Вәкил шәһәр кешесе бит, тротуар малае, жирнең ни икәннән белмиңә үскән. Таһир абыенны өйрәтеп маташа, тавыкны йомырка өйрәткән төсле: «Алай түгел, болай чәчтер»,— ди. Ну, Таһирыгыз да үжәт карга икән, вәкилнең сүзен колагына да элми, таки үзенчә чәчтерә бирә.

Эчәмә жылы йөгәрде. Таһир абыены мактап сөйли!

— Йә, шуннан?!

— Шуннан, утырган да шуган. Синен ул мәнсез Таһирның вәкилнең якасыннан алмасынмы! Котырған эт! Кул озайткан өчен беләсенме нишләтәләр? Юл буенча янап, сүгенеп кайтты вәкил.

— Син... Син, Мөршидә апа, чынлап сөйләсәңме?— боз сөңгә йөрәгемә килеп кадалды.

— Рәмисеннән сора, ул анда иде.

Хәлем бетеп, коймага сөялдем.

— Борчылма, мин жайладым инде,— диде Мөршидә апа.— Башта киреләнеп маташкан иде дә...

— Ай, рәхмәт яусын инде сиңа, Мөршидә апа!

Аның баягы шат чырае үзгәрәп, күзләре моңсуланып калды:

— Қыйммәткә төште Таһирыгыз. Миндә дә йөрәк бар бит! Сез кәһрләсәгез дә, йөрәк бар...

Мөршидә апаның бу сүзләрен аңлап бетермәсәм дә, кабатлап сорарга базмадым.

Қараңгы төшүгә, Рәмис килеп житкән. Миңа кырда булган хәлие уи тапкыр гына сөйләмәгәндер! Әллә инде минем нәрсәне тыңлап, нәрсәне тыңламавымны сизеп торамы? Алай дисән, үзе турында да күп сөйли ул, туйдырып бетерде инде. Иртәгә эшкә барасы бар диг, куып диярлек жибәрдем үзен. Егетне куып жибәрсәм дә, үзем өйгә көрмәдем. Болдырга утырып, исәпсез-хисапсыз йолдызлар жемелдәшкән күк йөзәнә карап, хыялга чумдым. Бу минутларда нәрсә уйлыйсың икән син, Таһир абый? Бәлки син дә, минем сыман, күк йөзәнә карап торасыңдыр, ә?

Шул вакыт күршеләр ягында ут янып алды, тартышкан-тарткалашкан, көлешкән-хихылдашкан тавышлар ишетелде. Ирексездән, колакларымны сагайтып, урымнан кузгалдым. Машина фаралары яктысында көндөз безгә килгән вәкилнең һәм аны озата чыккан Мөршидә апаның гәүдәсе чалынып калды. Вәкил, ашыга-ашыга хушлашты да, машина кузгалып китте. Мөршидә апаның өендә янадан ут сүнде. Ә мин, әллә инде шул тәрәзәләреннән қараңгылануымнан куркып, әллә инде нидер сизенеп, өйгә ашыктым.

Иртәгесен, йокысызлыктан шешенгән күз кабакларын уа-уа, яныма Мөршидә апа килде.

— Әйдә, икәү савабыз.

— Синен сыерларыңны кем савар?

— Өлгерермен. Син тиз генә эшене бетер дә өеңә чап. Кичә әйтергә онытканмын, Таһирыгыз мунча ягарга кушкан ие, төш вакытына.

— Чәчүне төгәлдәгәннәрме әллә?

— Юк ла. Кешенең аркасы кычыткан, ди. Тал чыбыгынан себерке ясадың Санма апа, ныгытып чабарга.

— Көлөп гомерен үтә инде, Мөршидә апа. Сина ни зыяны тигәндер Таһир абыйның?! Аптырыйм инде,— шулай дидем дә, чиләккә үрелгән Мөршидә апаның ачык изүе аша тәнендә күгәргән эзләр күрөп, кычыгырып жибәрдем. — Нәрсә бу?!

Ә үземнен баштан «Төнгө кунак мәхәббәте» дигән уй сызылып үттө. Мөршидә апа, кызарып, миңа ачулы караш ташлады:

— Күп белсәң, тиз картаерсың. Бар, өңә сыпырт! Куй чиләгеңне!

Мөршидә апага буйсынып, ике атлайсын бер атлап, өйгә йөгөрдөм. Таһир абый кайта! Нинди зур сөөнеч, Таһир абый кайта! Шундый, шундый юксынган идем үзен, биш былтыр күрмәгән төслө. Ул мине төшләремә кереп йөдәтә, сагындырып үзәкләремне өзә иде. Ниһаять, очрашабыз! Кул биреп якыннан күрешергәме, әллә тыйнак кына исәнләшергәме, әллә ис китмәгән булып кыланыргамы? Белмим, бернәрсә дә белмим!

Мунчаны шәпләп ягып, каен себеркесе пары белән ис-төтенен кудырып, сөлге-сабыннарны тәртипкә салып, кайтып кына утырдым — капка ачылган тавыш ишетелде. Ул! Кайтып житте! Әни белән сөйләшәләр. Әни, жылкуар улын шелтәлөгән төслө, акыл да бирә башлады:

— Басу урманга качмый, Таһиржан. Ат менеп тә кайтыр берәү...

— Һэй, Саимә апа! Буразнада ятып йокларга риза, эш кенә бүленмәсен.

Мең тавыш арасыннан да аерыр идем мин аның тавышын! Үзүзенә ышанган, тәвәккәл, кыю ир-атта гына күкрәктән бәрәп чыккан шундый тавыш була.

— Зөлфия кайда соң әле? Бодайларны тәрбиялиме?

— Чәбәкләп үстәрә, иртә дә, кич тә.

— Эштәме үзе?

— Эштән кайтты, арыгандыр,— диде әни.— Син бар, мунчага барып, рәхәтләнөп юын.

Их, әни, әни! Қызыңның нинди утларда януын белмисең син. Кош баласы булып, тәрзәдән генә очып чыгар идем дә, жылкәсенә кунар идем Таһир абыйның. Нигә хыял белән чынбарлык арасында күк белән жир аермасы икән! Нигә, нигә, нигә!

Әни, Таһир абыйны озатып, өйгә керде:

— Кызым, табын әзерлә, Таһиржан абыең кайтты. Кайтуыннан китүе тизрәк булып.

Мин, табын урыны әзерләп, көтә-көтә зар булып беткәч, юеш чәчләрен тарый-тарый, Таһир абый килеп керде.

— Әһә, Зөлфия дә уянган! Йә, эшләр кай тирәдә, булачак агроном?

Өстәлдәге самовар уңнан сулга авышып куйды, чынаяклар каядыр йөгөреште, чәч бөртекләремә хәтле кызарып чыктым:

— Миннән нинди агроном инде?!

Әни дә:

— Су сибеп кенә агроном булсаң икән,— дип кушылды.

— Зөлфия — жир баласы,— дип, жылкәмнән какты Таһир абый.— Сина куяннар күчтәнәч жибәрде. Әнә, ишегалдында, биштәрдә.

Күчтәнәч дигәнә — миләш үсентесе иде. Бәләкәй генә, ябык кына, өч кенә яфраклы куакчык!

Таһир абый аны киң учына салды.

— Тамыры бар, күрәсөңме? Тамырда хикмәт, Зөлфия. Адәм баласының да тамырлысы һәм тамырсызы була. Беренчесе — туган жирендә яши; икенчесе — анда күчә, монда күчә — үлгәнчә бәхет эзли. Мин сина шушы нык тамырлы миләш язмышы телим. Чит жирләрдән бәхет эзләп интекмә, үз туфрагында көн күр.

Без куакны бакча кырыена утырттык.

— Көз житәр, яфраклар саргаер. Язлар житсә, янадан яшеллеккә төренер...

Кинәт күршедәге бакчадан жыр саркып чыкты:

Агыйделнең паракхуты
Бездән еракта уты...

— Кач, Зөлфия, — Таһир абый, кулымнан тартып, мине карлыган төбенә чүгәләтте, — Кем жырлый? Мөршидә апаңмы?

Агыйделнең паракхуты
Житалмый кызыл ярга,
Житалмый дуслар, житалмый
Өзелеп сөйгән ярга...

Телем белән әйтеп бирә алмаган газиз хисләремне Мөршидә апа жыр белән әйтеп бирә иде. И табигать, нигә син күнелемдәге моңны телемә дә күчермәдән икән? Таһир абыйның уйчан күзләре чит бакчага түгел, минем тарафларга төбәләр иде бит! Күрше апам сандугач булса, мин бер кәккүгең ләбаса. Кәккүкләрдә жаныңны актарырдай тирән моң бар, беләсең, беләсең ич син! Ә үзең шулхәтле рәхимсез, багыремне яралап, тоз саласың. Ичмасам, күнелемне чайпалдырма, бир сабырлык, бир түземлек...

Таһир абый, тәмам онытылып, Мөршидә апаны тыңлый. Ниләр уйлады икән ул бу жырны тыңлаганда? Нинди серле күләгәләр чагылып үтте икән аның йөзеннән? Табасы иде ачкычын... Ачасы иде ымсындырып торган шул күнел сандыгын.

Жыр, ниһаять, тынды. Ә Таһир абый урыныннан кузгалды:

— Йә, булды. Киттем басуга, эш көтә.

«Тукта, ашыкма», — дип, әүвәлгечә эчтән генә ялварып-иңрәп, аңа таба талпындым. Ул, капкага житәрәк, борылып:

— Бодайларны сакла, Зөлфия, — диде.

Татлы эсирлектән һаман айный алмыйча бер урында басып калдым. Бакчадан чыксам, баскыч төбендә көлемсерәп Мөршидә апа утыра.

Теге «димләү» көненнән бирле безгә беренче керүе, хәерлегә булсын.

— Кая Таһирыгыз? Һаман мунчадамы?

— Китте ул.

— Китте?! Кая?

— Басуга.

— Абау, басуына ут капмагандыр ич? Алмагачым үлә инде, хо-
даем.

— Күмәрсен. Олы мал түгел.

— Мал түгел дә. Әле кишерләргә сирәкләдем. Сезнең эш жинел, бодай гына үстерәсез. Өч аршын жирегез бар иде, анда да файдасыз нәстәкәй чәчтегез.

— Йә инде, әнине котыртма.

— Миңа соң! Бакчагызны жәллим, кыярларыгыз бик уңа иде.

— Синеке дә уңа, Мөршидә апа. Ачуымны китерсән, өлгергәч тә, кыярларыңны урып чыгармын әле.

— Әй яратам тырт-пырт килүңне! — Күрше апам шаярып колагымны борды. — Үзәгең нык синен, Зөлфия акыллым. Черек түгел син, таза, саламәт рухлы. Шулай, яшьтән үк бирешмә. Минем сыман жебесәң, дөнья артын-алдын тиз күрсәтер.

— Хәйран калам сиңа, Мөршидә апа. Дөнья артын куйса, син аны тибеп очырасың бит. Чөнки син тормышыңны һәр яктан да түгәрәкләргә яратасың.

— Әйе шул. Дан алдым, мал алдым, эшләр орденга тәгәри, кәгазьләр кузгалды бугай. Барыбер нәрсәдер житми...

— Үзең булып яшасәң, бик житәр иде, Мөршидә апа. Комсызлык чиреннән арынсан, дим.

— Житми, Зөлфия, житми! Син яшь әле, яшь, өйрәтмә!

Мөршидә апа миңа бер тутырып карап алды. Күзләре уйчан, монсу иде анын.

— Бүген кунарга чакырмакчы идем сине,— диде ул елмаерга тырышып.— Май төннәре шикләндерә...

— Гомер ялгыз йоклап тамы? Урламаслар әле.— Монысын инде мин кичәге төнгә киная белән әйттем.

— Урламаслар анысы... Йә, керәсеңме?

Ул, минем җавапсыз торуйма үпкәләп, капкага юнәлмәкче иде, беләгенә ябыштым:

— Челтәр үрергә өйрәтәсеңме сон?

Апамның йөзе нурланып, яктырып китте. Кара күзләрен сирпеп елмайды:

— Өйрәтәм, билгеле! Соңарма, тиз кереп жит...

Мин аның үземне тора салып иптәшкә чакыруын тәки аңладым. Сердәш тансыклаган дисәң, миңа серен нишләп сөйләсен ул? Яңадан дуслашырга уйлаган дисәң, аны дошман санаганым да юк, уңышларына — сөенеп, ялгышларына көенеп яшим. Әллә яз башында Мәүлет коданы борып жибәрүенә үкенә микән? Мәүлет кода алай ук жебегән булып чыкмады бит, Мөршидә апа пәриләрен кузгатканмы — гарьлегеннән өйләнеп ташлаган.

Күрше апамның чакыруы табышмак иде. Челтәрне бер-ике мәртәбә әйләндереп күрсәткәч:

— Әллә түшәккә авабызмы? Иртәгә иртүк торасы,— дип, ятарга ашыкты.— Сина диванга жәям, тәрәзә янына.

— Утырыйк берәз,— дип карасам да, Мөршидә апа утын сүндерде.

Аралыкта өй чикерткәсе сайрый.

«Чикерткә кыяфәтендәге йорт иясе бу,— дип сөйли иде әби.— Бәрәкәт качкан нигездә озақ яшәми ул».

Уйларым әрле-бирле йөри. Рәмис, минем чыгуымны көтеп, капка төбөндә сызгырынып утырадыр. Ә Таһир абый? Ерактан гына күрәсе иде аны.

Уйларым Таһир абыйга күчкәч, жанымны ләззәтле сыкрау биләп алды. Нәкъ шул мизгелдә, ян тәрәзәгә чирттеләр. Мин, куркуымнан дерелдәп, юрган астына чумдым, йоклаганга салыштым. Мөршидә апа да кузгалмады.

Ә төнгә кунак әрсез иде, пәрдә төшкән тәрәзәләрдән өмет өзеп, өйалды ишеген дөбердәтә башлады.

Мөршидә апа түзмәде, шуып кына караватыннан төште. Эчке күлмәктән генә өйалдына чыкты. Пышылдашкан тавышлары миңа килеп ишетелде:

— Эреп йоклайсың, бәгырь...

— Кочаклама, билем авырта.

— Төзәтербез...

— Бүген миндә кунак кызы бар. Кит син, Зиннәт...

— Син нәрсә?! Сәкинәне алдап-йолдап ычкындым, түшем белән ызан ера-ера шуышып килдем, кума, бәгырь!

— Килгән жиреңнән шуышып китә дә бел. Кунагым бар дим ич, кыз бала дим...

— Әйдә, печәнлеккә!

— Анда бер уч та печән әсәре юк.

— Иртәгә ярты кибәни өстерәп китертәм, әйдә!

— Сыңар саламың да кирәкми. Зинһар, кит!

— Кара, нинди чебен тешләде сине? Наз-жылыңа йөзе белән түлим бит. Менә тиздән балта осталары бушый, өеңә тотынырлар.

Бушлай, колхоз исэбеннэн буратырсын.

— Бер генэ төнгэ булса да күземиэн югалып тор инде,— дип ынгырашты Мөршидэ апа.

— Кәефсез чагынмыни, бәгырь? Алайса, иртәгә сугылырмын, ишегңе бикләмә...

Мөршидэ апаның нигә чакыруы да аңлашылган кебек булды, ләкин бу икәүнен азгын теләге, азгын мөнәсәбәтләре минем йөрәгемне өшетә иде. Алар хәтта дөньяга фаш ителүдән дә курыкмыйлар!

Торып утырдым да, терсәкләрем белән тезләремә таяндым, пәр-дәне этәрәп, урамга текәлдем. Йока качты. Еракта-еракта трактор гөрелтесе ишетелә иде. Миңе бу хәлдә күргән Мөршидэ апа яныма килеп утырды.

— Каһәрлисеңме?

— Кемне?

— Мине.

— Өеңне бурата ич, бушлай, ди.

— Ишетеп яттын инде...

— Колагым гаепле, юк-бар ишетә. Нигә мине чакыргансыңдыр — кәмит күрсәтер өченме?

— Иртәгә дә, берсекөнгә дә чакырам әле. Туйдым мин. Аһ, бел-мисен! — Мөршидэ апа, башын тезләремә куйды да, сулыгып-сулыгып елап жибәрде. — Керләндем, керләндем мин. Зөлфия! Беркатлы, гөнаһ-сыз чакларыма кайтасым килә-ә... Яраткан кешемне очраттым бит мин, балакаем!.. Ул да ярата, жаным белән сизәм. Ничекләр аның каршысына барыйм, шушы хәлдә, тапланган, керләнгән хәлдә, ничекләр күзләренә багыйм, йә? Ничекләр чистартыйм күңелемне?..

— Яраткан кешенне таптын?! Әллә... теге вәкилме? — дип ычкын-дырганымны сизми дә калдым. Мөршидэ апа, ялт итеп, миңа карады:

— Әллә күрдөң? — аннан соң, сулышы кабып, иңемнән эләктереп алды: — Их, син!.. Бала шул әле син! Яратуны аңламыйсың!..

«Ела, ела,— дип, Мөршидэ апаны юаттым.— Ела, апа, күңелен чишмәсе кипмәгән икән әле, ул кипсә-корыса, авыр адәм баласына, бик авыр...»

Бераздан өй эче тынып калды. Әле бая гына өзлексез сайрап торган чикерткә дә тынган иде...

Шул төннән соң, ни генә булмасын, ике йорт арасындагы сукмак тагын яңарды. Күрше апам елтырап килеп керсә, эни дә, мин дә сөенә идек. Тик аның бер начар гадәте тешкә тия: һаман Таһир абыйны яманлай.

— Аның соң кеңдеге басуга береккән мәллә? Атка менә дә кырга чаба, атка менә дә кырга чаба. Ир-атка бераз балта тотса да мишәйт итмәс иде. Эңә, коймаларыгыз череп ауган, ыңдыр артыгызда кәжәләр йөри.

Эни агроном абыйны якларга керешә:

— Күз-баш алсын әле, кешенен беренче елы,— ди.

— Абау, беренче елы, дин! Безнең авылда гына беренче елы ич. Аю тунап тун тектергән кеше инде сезнең ул тәти егетегез.

Ә Таһир абый үзе өйдә булса, Мөршидэ апа тизрәк чыгып китү ягын чамалый. Агроном абый да, аны өнәп бетермәгән төсле, каш астыннан гына карап утыра. Әмма бакчада жырлавын ишетсә, башын кырын салып, мәкиббән киткәндәй, онытылып тынлай.

Ә Мөршидэ апаның жырлары торган саен ешрак ишетелә башлады. Мин сиздем: комсызлык белән мәхәббәт уртасында чабаләнен йөргән икеле-микеле көннәре аның. Яратуны ул озақ көтте. Жан белән тәниен бергә кушылып, бер булып яратасы һәм яратыласы килә иде. Сөйгән яр исеме белән комсызлык, чиратлашып, аның үзәгенә үтә, һәр икесе

йөрәктә үз урынын даулый. Кайсысына юл бирергә? Председатель машинасында йөрүләрне, район кинәшмәсендә утыруларны, ниһаять, күкрәкне бизисе орденны ташлап, мәхәббәт каршында тез чүгәргәме? Әллә?.. Әнә шул «әллә?» дигән икеләнү жингән көннәрдә Мөршидә апа мине төн кунарга чакырмый. Зиннәт өчен ишекне ачык калдыра иде... Тик бу нәрсе озакка бармый, ул янә мәхәббәттен сагына, янә күңеленнән сафлык эзләп, Зиннәтне куа һәм, минем тезләремә башын салып, әрни-әрни елый. Аның шулай төрләнеп яшәвенә мин шакката идем. Дан-дәрәжәгә омтылган азгын күнелле хатын белән йомшак, моңлы-жырлы Мөршидә апаның бер үк кеше булуы кайчагында мине ышандырмый да иде. Кичен ул синең аяк очында яралы коштай бәргә-ләнә, э иртән, сәбәпсез-нисез, сыер савучыларга ташлана, жикеренә ала. Азыкны беренче аның малларына сал, беренче аның бидоннарын төя, югыйсә ул сине кан елатачак. Беркөнне фуражны, ялгышып, башта Нәсимә апа сыерларына салганнар икән. Азык таратучы егет, фермадагы рәт-чиратны белмәгәндер, эшкә әле генә чыккан иде. Мөршидә апаның күзләре төймә кебек түгәрәкләнде.

— Синең башбаштаклыгың бу! — дип, бер гаепсез хатынга жикеренде. — Син миңа аяк чалырга уйлагансың!

Китте сүз, китте шуннан соң кычырыш — әйтеп-сөйләп аңлатырлык түгел. Эш Нәсимә апаның әче күз яшьләре белән тәмамланды.

Мөршидә апаның фермада чәкәләшмәгән, сүзгә кермәгән кешесе калмады дисәм, мин бар икән әле. Ул миңа карата ниндидер жылы тойгы саклый иде. Яңа егетезне, азыкны беренче минем сыерларыма салырга ризалаттым да, Мөршидә апаны үземә каршы куеп карарга уйладым. Мин очкын чыгармаган чакма таш кебек идем. Ә бит ул көчләрәк иде. Теләсә, мине фермадан кудырта ала: ул идарә члене, алдынгы сыер савучы, аның белән исәпләшәләр, аны тыңлыйлар. Ә мин кем? Минем ишеләр — дөнья тулы. Әнә, мәктәп тәмамлаган кызлар эш табалмый йөри. Шуларны уйлап икеләнеп тә куям: юкка Мөршидә апа белән булашам түгелме? Жаны теләгән елан ите ашаган, ди: башыбызга баса-баса, дан йолдызын чүпләсен, әйдә! Ул түшен киереп атлаганда, без читкә тайпылып юл бирик! Битарафларга яшәве рәхәт, кысылмыйча гына, читтән генә күзәтеп... Монарчы яшәдем ич! Тагын ни кирәк миңа? Ни кирәк?

Әгәр Таһир абыйның агымга каршы йөзеп, хаклык өчен көрәшүен, үзенең дәрәжәсегә дәрәжә итеп танытуын күрмәсәм, мин дә, бәлки, үз дөньяда бикләнеп яшәр идем. Дәрәжә, күрше апага каршы чыгарга маташуым вак мәсьәлә. Ләкин тормыш үзе дә ваклыклардан тора бит! Булыр, алда зур көрәшләр дә булыр, үзенең раслар көннәр дә житәр, миңа әле нибарысы унсигез генә яшә.

Фермага бергә барабыз. Мөршидә апаның кәефе шәп, киләчәккә планнар корып бара:

— Ике атнадан жәйләүгә күчәбез, буш арада жиләк жиябыз, су коенабыз, алла бирсә!

«Хәзер синдә жәй кайгысы бетчәк, минем сыерларның тагарагына күз салу белән, салкын кышларга кергәндәй үрле-кырлы сикерәчәксең», — дип көлемсерәп куям.

Ләкин, фермадагы хәлләрне күрү, Мөршидә апаның керфеге дә селкәнмәде! Ул, тыныч кына, үзенең сыерларына азык китергәнне көтте, чиләген-бидоннарын барлады, биленә алъяпкычын бәйләп жибәрде. Нәрсә икән бу? Без көткән давыл юк, никәтән? Аның күңелендә шым гына тагын нинди мәкер тамыр жая икән? Әллә соң ул мине, шулай сүз әйтмәс дәрәжәдә ярата, үз итәмә?

Эштән соң, елмаеп, яныма килеп басты апам:

— Кайтабызмы, Зөлфия?

Мин, юри ашыкмыйча, бидоннарын озаклап парладым. Ниһаять,

теләр-теләмәс кенә, ана иярдем.

Сүзне ул үзе башлады:

— Синең хәйләнме, Зөлфия? Оста уйлагансың.

— Хәйлә түгел, Мөршидә апа. Без барыбыз да тигез. Нәсимә апа да, син дә, мин дә, калганнар да.

— Әйттерерсең әйтмәгәнне, кызы! Син инде, Мөршидә апа минем белән әрләшер, дип көткән идең. Юк инде, үскәнем! Синең белән тала-шырга да, әйтешергә дә теләмим, — Мөршидә апаның йөзөнә кызыллык йөгөрдә. — Умыртка сөягәң нык түгел әле синен. Яши торгач, дөньяның тигез түгеллеген үзен аңларсың. Тавы бар, үзәне бар, чокыр-чакыры бар бу дөньяның. Ә син мине башкалар белән тигезләмәкче буласың.

— Син биектә йөрисеңме, Мөршидә апа?

— Әйе, жаным, биектә.

— Хәтерәңдәме, «Арттан этүче кирәк», дигән идең? Сине анда этеп менгезмәделәр микән?

— Бүтәннәрне дә этсеннәр, кем тыя?

Бераз баргач, мин ана таба борылдым:

— Сине ярышка чакырам, Мөршидә апа!

— Ярышка?! — ул башын артка чөеп көлдә. — Шул имгәк сыер-ларың беләнме?

— Жәй көне синекеләр дә, минекеләр дә уртақ болында ашый. Ярый ла фермада азыкны талап жыя иден...

— Фи-и! — Мөршидә апа тагын урам яңгыратып көлдә. — Мин, кирәк икән, аерым болын да бүлдереп алырмын! Янсын дошманнарның йөрәге! Синеке димим, дошманнарныкы! Ә син, — ул туктап, күлмәк якамны рәтләгәндәй итте, — ә син яшьлек юләрлеге белән кызасың. Тукта әле, аягыңны жиргә ныграк терәп басыйм, сине дә онытмам. Әнә, гәжитә кешесе: «Шәкертең бармы?» — ди. Остаз дигән нәрсә почетта икән. Мин синең остазың булырмын, жаныкаем!

— Элегрәк әйтсән, түбәм күккә тияр иде, Мөршидә апа. Мин бит һәр яктан сиңа ошарга тырыша идем. Ә хәзер — юк, кирәкми! Синең арбаңа утырып, жырыңны тинтәкләр жырласын! Мин хәлал көчем белән ярышам!

Мөршидә апаның күзләрендә шомлану кебегрәк очкын күренеп алды. Шулай да ул сер бирмәде:

— Карарбыз, — диде.

Мин аның тынып, шомланып калуын сиздем. Шуна күрә сүзне икенчегә бордым.

— Әрәмәлектә сандугачлар сайрый микән?

— Сайрыйлар, — дип куйды Мөршидә апа. — Барасы иде бер... Эш дип үләбез инде. Таһирыгыз нишли соң? Әйт, йөртеп кайтсын безне, ә?

Мин биш куллап риза идем. Таһир абый белән аралашу Мөршидә апага файдалы булыр. Иман дәрәсләренә өйрәнәр иде, шәт.

Таһир абый минем тәхъдимне көлемсерәп, ләкин бераз шикләнебрәк тыңлады.

— Мөршидә апаң сандугач тавышын юксына, дисеңме?

Аның, «юк, бармыйм» дип, кырт өзүненнән куркып:

— Мин дә юксынам, — дияргә ашыктым.

— Нишләтәсең, кызлар сүзе — закон, — диде ул. — Барыйк, күрик, алайса!

Мин, Таһир абыйның эзләренә баса-баса, арттан барам. Бу мизгелдә миннән дә бәхетле кеше юк! Газаплы да, татлы да әрнү белән яна йөрәгем... Кулларын як-якка селтәп атлаган ир-егетнең жылкәсенә карагач, башымда төрле уйлар агыла. Төпләнеп безнең авылда калыр микән? Авырлыкларга бирешеп, кире чигенмәсме? Тормышымны көтмәгәндә яктырткан иде ул. Алга таба бу балкыш сүнмәсме? Дәм-кара төннәрдә, Рәмис озата килгәндә, мин эчтән генә калтыранып елыйм.

Нигә Рәмис урынына, капка тоткасына ябышып: «Ашыкма, Зөлфия, сөйләшик әле», дип ялваручы Таһир абый түгел икән?! Парым булса да, ярым түгел Рәмис, яратмыйм мин аны, әз генә дә яратмыйм! Кайчагында миндә егетне кызгану хисе өстенлек ала һәм мин үземне: «Бу — Таһир абый», — дип ышандырырга тырышам. Ә күнелне алдап буламы соң?! Рәмис кочакларга үрелсә, корт чаккандай, читкә тайпылам. Йөрәгемә кан сауган төслә, бөтен тәнем оеп кала. Яраббиде! Үзәң егет янында утыр, ә уенда — бүтән, бүтән! Мәрхәмәтсез язмышның иң каты жәзасы бу. Житте, Рәмискә аңлатырга кирәк, озатып йөрмәсен!

Минем уң ягымнан, аяк астына карый-карый, башын иеп, Мөршидә апа атлый. Аңа да уй төшкән, дәшми. Мин беләм: табигатькә якынайса, кеше үзенә балачагына әйләнеп кайткандай була. Чөнки балачак гомере — иң саф, иң чиста гомер. Ул гына табигать белән тигләшергә хаклы, ул гына...

Таһир абый да сүзсез, тирә-юньнең матурлыгына аваздаш жыр табарга теләгәндәй, сызгырып-көйләп куя. Ә тирә-як, чынлап та, матур — әкияткә охшаган! Ужымнар яшәргән, кырлар-басулар жептән туышкан келәм төслә күренә. Кояшның алтын нурлары келәм өстенә энжә сыман чәчрәп коела да күзләрне камаштыра. Тып-тын. Шулай да хәрәкәт бар: табигатьнең эчкә хәрәкәте. Ужымнарны иркәләгән жил тавышында, юл читендә үскән сары чәчәкләрдәге бал кортларының безелдәвендә, күбәләкләрнең канат жилпүендә сизелә, тоемлана ул хәрәкәт.

Мөршидә апа колагыма пышылдады.

— Жиганның матурлыгын күр, Зөлфия! Елыйсы килә...

Без эрәмәлеккә якынлаштык. Мин алгарак уздым: һәр агачны, һәр яфракны, һәр үләнне барлап, капшап чыгасым килә. Исәннәрме, кышның чатнама суыкларына түзгәннәрме? Мин яраткан тирәкләргә быел да сандугачлар ияләшкәнме? Мөршидә апа белән Таһир абый, сөйләшә-сөйләшә, артта калдылар. Эрәмәлектә сандугачлар тәңкә-тәңкә моң сибә. Тәңкәләргә күңелемә салам, жыеп барам, Таһир абыйга бүләк итәм, яраткан кешемә, бердәнберемә, мәхәббәтемә... Бары тик моң белән, сагышлы моң белән генә аның йөрәгенә юл табармын кебек!

Хисләремнән исереп, болар янына әйләнеп килгәндә, Мөршидә апа киселгән агач төбенә утырган, ә Таһир абый аңардан бер-ике адым читтәрәк басып тора иде. Минә күргәч, сүзләре өзелде. Икесе дә беравыздан:

— Йә, сандугачлар сайрыймы? — дип сорады. Чукрак түгелләр ләбаса, үзләре дә ишетәләр.

— Һәр куакта — бер сандугач! — дидем мин.

— Мөршидә апаңны да жыратыйк әле, Зөлфия? — Таһир абый миңа эндәште, әмма сүзен күрше апага карап әйтте.

— Әйе шул, жырла әле, Мөршидә апа! — дидем мин дә.

Мөршидә апа ялындырмады, «уф» дип, тирән сулап куйды да керфекләрен түбән иде...

Яллар итә-итә менәм
Ялантау баскычларын...

Ачылыр-ачылмас кына тибрәнгән иреннәрдән агылган жыр эрәмәлеккә жәелде. Мин, таң-хәйран калып, Мөршидә апаны күзәттем: жыр көенә ул әкрән генә чайкала, гүя моң аның тәненә кагыла, сыйпый, иркәли. Керфекләре күтәрелгәндә Мөршидә апаның күзләре мөлдерәп тора. Һәм шул тирән, серле күзләрдән бер тамчы яшь тәгәрәп төшәр дә, барча тарафны сискәндерер сыман. Кинәт ул бар кыяфәте, бар мөгжизасы белән минем күз алдынан югала, дөньяда моң белән жыр гына торып кала:

Йөрәкләргә ачарга
Тапмадым ачкычларын...

Ярты төн уртасында Мөршидэ апа мине уятты:

— Зөлфия, Таһир нигэ жырлатты икэн мине?

— Ул синең тавышыңны ярата. Бакчада ишеткэн иде.

— Алдамайсыңмы?

Мин:

— Тавышыңны ярата,— дип өч тапкыр кабатлагач кына тынычланып, урынына барып ятты ул.

Алга таба көтелмәгән вакыйгалар башланды.

Рәмис өйләнешү турында сүз кузгатты. Ә мин, дәрәслекне яшереп, быел укырга китәм, дип алдаштым. Имтиханнарга әзерләнмәвемне ул яхшы белә иде. Ләкин мин барыбер аңа кияүгә чыкмас идем! Таһир абый кабызган ут сүнмәде, сүрелмәде, йөрәгем тоташ ялкынга күмелгән иде. Таһир абыйны мин болытлардан эзләмәдем, идеал итеп, хыял итеп бизәмәдем. Мин аны жир кешесе итеп ярата идем. Агроном абый очрамаса гомер шулай мэхәббәтсез генә узар да узар иде... Нинди шомлы куркыныч уй бу! Нинди тар дөнья! Шуларны уйлап, минем күбәләк сыман нәфис жаным парә-парә телгәләнә иде.

Рәмис, миндәге салкынлыкны сизеп, утлы табага басты. «Кызы ташлаган»,— дисәләр, хурлыгына ничек түзәрсен! Егет халкы үзләрен читкә тибәрүне бик авыр кичерә. Ул, янып-пешеп, мэхәббәтен аңлатырга кереште.

— Мин сиңа ни бит... Мәктәптә укыганда ук ни идем... Армиядә дә рәсемнне куен кесәсендә йөрттем, бергә булыйк инде, ә?

— Иртә әле миңа, Рәмис! Әйттем ич: укырга да жыенам.

— Укырсың, сине кем тотал?

— Юк инде...

— Наман юк та юк дисен, ташла әле бу сүзеңне! Мин бит чын күнелдән. Минем яшьтәгеләр әллә кайчан башлы-күзле булып беттеләр...

Рәмис атна-ун көн буена күзгә-башка чалынмады. Ә үзе, мине үртәгән төсле, Мөршидә апа артынан кайнар саламнар юллый иде. Мин, арабызның шулай матур гына өзәлә баруына сөенеп, егеткә рәхмәтләр яудырдым. Итагатыле генә чигенде дә куйды егеткәй, хәтта күнелдә нәни генә ризасызлык та туды: тиз оныта кичәге гашыйклар...

Ә беркөнне... Рәмис мине жайләүдән эзләп тапты. Авызы колагына хәтле ерылган, әйтерсең, берәүгә дә тәтемәгән бәхет моның кочагына ауган.

— Кил әле,— диде ул, мине читкәрәк дәшеп.— Сөенче, Зөлфия! Бие! Уртақ сөенче!

— Йә, биетмиңә генә сөйлә!

— Шәһәргә китәбез! Ике бүлмәле әзер квартира көтә безне. Тизрәк загс язуы әмәлләргә кирәк.

— Әмәллә.

— Соң, чүпрәк баш, тыңлап бетер. Апа белән жизнигә өч бүлмәле яңа фатир бирәчәкләр. Алар искесен безгә калдырмакчылар, ашыгыч телеграмма сукканнар. Менә кара,— ул, кесәсеннән кәгазь чыгарып, миңа сузды.— Укы!

— Кирәкми,— дип, телеграмманы алмадым.— Нәрсә көтәсең, бар да урнаш квартирыңа.

— Үземне генә пропискага кертмиләр. Әйдә язылышыйк, иртәгә үк! Мин авыл Советы белән сөйләштем инде, иртүк килегез, диде, паспортлар белән. Ну, Зөлфия, яшибез икән?! — Рәмис, билемнән эләктереп, зыр-зыр әйләндерә башлады.

— Төшер, төшер! — дип, йодрыкларым белән аның күкрәгенә төйдәм.— Мин сине яратмыйм! Мин бүтән кешене яратам! Аңлайсыңмы?! Ул мине жиргә бастырды да, туры карады:

— Кемне?

— Анысы сер, сорама.

— Зөлфия, син акылындамы?!— Рәмис, тезләнеп, аякларымнан ко-
чып алды.— Син акылындамы, кызый! Шәһәр уртасында бит, бөтен
унайлыктары белән, син нәрсә! Өйләнсәм сиңа гына өйләнәм, бел!

Рәμισ тән ычкынып, алачыкка кереп качтым. Йөрәгем дөп-дөп тибә,
аяк буыннарым дерелди, чабыштан кайткан ат кебек иде минем
йөрәгем...

Савымның рәте-чираты югалды. Юасы бидоннарымны көч-хәл бе-
лән яр буена сөйрәп төшердем. Күз алдымда кара божралар биешә;
алар, су өстеннән жемелдәп килеп чыгалар да, тирә-якны карангы төскә
күмеп ташлыйлар.

— Син авырыйсың, Зөлфия,— Мөршидә апа кулымнан чүпрәгемне
тартып алды.— Йә суга егылырсың, бар, утыр.

Ул үзенә савытларын әллә кайчан юып, чирәмгә тезеп куйган.

— Күпме тукудым сиңа, кызый, түбәңә эссе кабар, яулык бәйлә,
дидем.— Ул минем хәлсезлегемне кояштан күрә иде.— Яулык эченнән
эрәкмән яфрагы капласаң да таман әле, бу кояш миңне кайната.
Шул хәтле кыздырмаса. Елгадан пар күтәрелә бит.

Әллә Мөршидә апага барысын да сөйләп бирим микән? Көләр,
албәттә, тапкансың юк-бар хәсрәт, дияр. Аннан, авыз тутырып: «Мин
Таһир абыйга гашыйк»,— диюе үзе үк йөрәгемне жилгә ачу белән бер.
Рәμισ өлешен сөйләсәң ярый әле. Жилбәзәк кызлар төсле, көлә-көлә
генә.

— Рәμισ кияүгә чыгарга кыстый, Мөршидә апа.

— Акыллы, төпле егет, чык.

— Уйламыйчамы?

— Уйлый-уйлый кияүсез калган кызлар күп авылда. Бәләкәй генә,
чирләшкә генә булса да, ир кирәк ул, жаным. Ирсез хатынга бик кыен,
туры басаң да кыек басты, диләр. Габбас белән шул хәлендә дә яши
идем әле. Асылынып ни исбатлады инде?

— Кыз гомерен сузам әле, ашыкмыйм.

— И-и, сузган саен сузыла бит ул! Кызлар жүләр чакта гына
чыга да инде. Акыл керегәч, сыер кебек чыгымлы башлый алар. Ир
куены — жәннәт куены, жаным, бер дә тартанне борма.

Мин бу уенны бүтән дәвам итәргә теләмәдем. Туй, өйләнешү, ир
куены — һәммәсә дә күнелне болгата иде.

— Алачыкта кунып калыйк, сиңа машина жиле ярамас,— диде
Мөршидә апа.

— Кайтабыз,— дип, тырмашып аякка бастым мин.

— Өзлегерсен, Зөлфия, бер төн кунганнан дөнья жимерелмәс.

Мин үжәтләнеп:

— Кайтабыз, кайтабыз,— дидем.

Өйдә мине әни дүрт күз белән көтә иде.

— Кайтуың әйбәт әле, кызым,— диде ул.— Изге эш башларга
тора ик. Баярак Сәлим белән Мәүлидә сиңе төпчек малайларына
сорاپ килделәр. Башкода аркылы эш йөртмик, үзара гына хәл итик,
диләр. Дус бар, дошман бар, борын тыгучылар бетмәгән, дөрес уйда
алар. Рәмискә фатир да кала, ди.

— Беләм, әни. Кабат ишетәсем дә килми.

— Әй, бала, нигә үз бәхетенә балта чабасың! Менә дигән асыл
егеткә киреләнәсең бит! — Көне буе минем хәсрәтне уйлап хәлсезләнгән
әни урындыкка төртелде.— Әй, бала-а, син төшәсә йортның бәндәләрен
кара: Сәлиме — мулла кебек, эчми-тартмый, тәмсезләнеп сүгенеп йөрми,
асыл зат инде. Мәүлидәнең гомергә күрше-күлән белән талашканын
ишеткәнем-күргәнем булмады. Алма агачыннан ерак тәгәрәми икән —
Рәмисләре дә тәүфыйклы егет. Кеше балалары кайниш туфрагында
иза чигә, сиңа бу яктан да бәхет елмая, кызым. Әнә, фатир әзер, ди.

— Мин авылдан китмим, әни.

А. Тиммерсалина расцвет.

Үпкә-рәнжешләр белән йөрәгемә үтә алмагач, әни сабыр гына үгетләргә кереште:

— Авыл тормышын сөйләмә инде, кызым. Әче таңнан, күзенче тырнап, фермага чабасың. Жәй төсө күрим димә: печән жыясы, утын әзерлесе... Терлек асрамасаң — итенә, сөтенә тилмерәсең. Язын-көзөн саз ерабыз. Тектергән киеменче киеп чыгар урын юк. Чиркәү хәтле клубыгыз бар, ишегендә — гел йозак. Әнә, үкчәле түфлиң ике ел карават астында тузан жыеп ята. Кияр идең — аягыңнан резин итек төшми. Кыям Гөлсирәсенен курчак кебек ясанып кайтуын күрәсендер. Биткә-төскә әллә ни түгел иде, шәһәр төс керткән чыраена. Сигез сәгатемне эшлим дә, паркта гүләйт итәм, теләсәм — бот күтәрәп диванда ятам, ди. Квартир алсам, авылны бар дип тә белмәс идем, әле тулай торакта яшәү ди. Әнә, кеше фатир өчен ничек жан ата, кызым.

— Шул Кыям Гөлсирәсен мактап әчемне пошырма әле, әни. Авыл белән шәһәр арасында киләп сарып йөри ич ул. Шәһәрдә эшләп кинәндерәдер дисеңме әллә? Бозаулары да күтәрәмгә калган иде аның, ата ялкауның. Кудылар аны фермадан.

— Гөлсирәне сүз унаеннан гына әйтүем, кызым, икегезне чагыштырып кына. Нужасы күп бит авылның. Төннәр буге аякларым сызлыи менә. Үкчәңә ут капканчы йөгерәсең дә йөгерәсең, ни ашы, ни ялы.

Кайсы гына ананың үзе исән чагында баласын урнаштырып каласы килми икән? Минем әни дә шундый изге теләк белән кубарылган иде. Житмәсә, сораучысы кем?! Акыллы, тәртипле, уңган егет! Әнә кайберәүләр жыен ялкау, жыен исерек белән гомер буге чиләнә...

Ләкин мин кияүгә чыгып, шәһәргә китәргә аяк терәп каршы идем. Моңа жаным да, тәнем дә карышты. Кайда соң бу Таһир абый? Нигә ул әниңе буш хыялларыннан биздерми икән? Туган жир, изге туфрак дип тәкларлаган кешенә Зөлфияне коткарырлык сүзе юкмы?

— Таһир абый белән киңәштегезме?

— Ана нәрсә, үз кызын бирми әле. Көчләмәгез, үз ихтиярына куегыз, ди, — әни ян тәрәзә аша үрелеп, урамга күз салды. — Өс-башыңны алмаштыр. Хәзер килеп житәрләр.

— Ишек ачык, килерләр дә китәрләр. Мин бодайларга су сибәм.

Мөршидә апаларга шылмакчы идем, капка турларында председатель хатыны Сәкиңә апаны күргәч, кире борылдым. Түзгән, түзгән дә — тәки килгән! Сабырлыгы төнәгән икән.

Ары сугылып, бире сугылып жәфаланганда, йортыбызга икенче мәртәбә салам биреп, Сәлим абый белән Мәүлидә апа килеп керде. Алардан барыбер качып котылырга мөмкин түгел иде. Мәүлидә апа — әни сыңары: улы өчен суда батып, утта янарга әзер. Мөгаен, Сәлим абыйны да ул үзе сөйрәп килгәндәр.

— Рәмисебез өзми дә, куймый да, өйләнсәм — Зөлфиягә өйләнәм, өйләнмәсәм — юк, ди. — Мәүлидә апа турыдан ярып салды. — Фатирнын бик жайлы эләгүен кара син! Авылда төпләнер дигән иек малайны, хәзер риза инде, яшәсеннәр шәһәрдә.

— Әйе, яшәсеннәр, — дип куәтләде Сәлим абый. — Иткә, бәрәңгегә аптырамаслар. Исән-сау чакта, өлеш чыгарырбыз. Машинасы кулында булыр, кирәк-яракны төяп апкитәрләр.

Мәүлидә апа соңгы жөмләне ачыклап куйды:

— Туйга бүләгебез зурдан, машина алып бирәбез.

Әни тәмам йомшап төште. Кемгә-кемгә — бу байлык, бу рәхәт, бу жиңел тормыш аның кызына ич!

— Йә, кызым, Сәлим белән Мәүлидә, олы башларын кече итеп, сине киленлеккә сорыйлар, ризалыгыңны бир, — диде ул, аркамнан сөеп.

— Без сине үз кызыбыз кебек якын күрәбез, — дип куәтләде Мәүлидә апа. — Оялма, риза, диген.

Бу минутта алар өчесе дә, тын алмыйча, минем жавапны көтәләр

иде. Мин, батырлыгымны жыйдым да, тэвэккаллэн айттем:

— Чыкмыйм Рэмискә!

Сәлим абзый белән Мәүлидә апа, бер-берсенә сүзсез генә караштылар да, урыннарыннан куптылар. Эни ни үле, ни тере хәлдә басып калды. Мин аны караватка илтөп яткырдым.

— Бәхетсез бала, бәхетсез бала! — дип елады да елады эни. Йөрәгемдә яраткан кешем, бакчада миләш куагы белән бодайларым бар — шуны күрмәде, сизмәде эни.

Кичкырын, авыл өстенә энгер-менгер таралгач, Рэмис энесен керткән. «Тыкрыкка чыксын әле, соңгы тапкыр сабуулашам», — дигән. Чыктым. Көндөзгә калтырану инде үткән, йөрәгем тынычланган иде, егетнең шашынган кыяфәтен күргәч, эчемә тагын ут йөгерде.

— Бүген Тәскирәне апкайтам, — Рэмис иреннәрен кысып, һавалыгына чөңгөрөп жибәргән булды. — Йә, бәхил бул!

— Хуш, сау бул.

— Актыккы сүзеңне айт. Кем өчен ташладың мине, яшермә.

— Мин Таһир абыйны яратам...

— Таһирны?! Килмешәкнемә?

— Хурлама аны, бар кит, Тәскирәң көтә!

Рэмис кинәт куырылып куйды. Аннан:

— Атам, миен чәрдәклим ул килмешәкнең! — дип кычкырып, тыкрык буйлап чабып китте. Атам дигәч тә, бармагын төзөп атарга жыена микән, шарлатан.

Таһир абый кырда иде, мин көлдем дә, оныттым моны. Урын өстеннән торып, самавыр яңарткан эни белән тыныч кына чәй эчәргә утырдык. Ул, минем тискәрелегем белән килешкән төслә, бу хакта кабат сүз кузгатмады. Шулай матургына чәйләп утырганда, ут капкандай атылып, Мөршидә апа килеп керде:

— Сәлим маләе ау мылтыгы тотып бирегә йөгәрә! Мөгаен, синнән үч алмакчыдыр, Зөлфия, кач!

Энинең кулыннан чынаягы төшөп ватылды.

— Беркем дә тыя алмый, кулына ябышкан әнкәсен дә селтәп кенә очырды. Нәрсә сөңөп утырасың, кач!

Мин жүләрнең башыннан: «Ничек әйбәт, Таһир абый өйдә юк», — дигән уй сызылып үттә. Мөршидә апа, идән асты капкачын каерып ачты да, эни белән икәүләп, мине базга сөйри башлады.

— Сикер, сикер! — дип алар түбәмә, жилкәмә төйделәр.

— Атса, мине атсын! — эни белән күрше апаның кочагынан шуып чыктым да, ишекне каерып ачтым. Урамда ыгы-зыгы купкан иде. Рэмис артыннан югары очлар куа төшкән, аларга безнең түбән очлар кушылган, ике як та зур төркем булып жыелган. Уртада... ярабби, Таһир абый белән Рэмис! Агроном абыйның бер кулында — мылтык, икенче кулы белән егетнең якасынан эләктереп алган. Ул:

— Кемне атасың, егет? — дип сорый. Өсте-башы тузанга буялган Рэмис инде тынган, тавышсызгына үксеп, калтыранып елый.

— Кемне атасың, диләр? Мылтыгың да корылмаган ич. Тутыккан инде ул. Мә, ал да, чормага эл, аннан кайнар башыңны салкын суга тык!

Халык көлештә дә таралды.

Таһир абый минем капка баганасына сөялөп торуымны күргәч, килер, мине юатыр, дигән идем, кая ул — күтәрелеп тә карамады. Әйтерсөң бу мәхшәрнең төп гаеплесе мин идем. Мөршидә апа, мине житәкләп, үзләренә алып керде.

— Син — кыз, ул — егет, дөньяда моннан да яманрак хәлләр була, төкер, Зөлфия.

— Кешеләрдән оят...

— Синдәге — чипүхә, менә миндәгесе оят, ичмасам, — диде ул уйчанланып. — Бая Сәкинә апа килде...

— Нәрсәгә килгән?

— «Зиннәтне ал да, бергә яшәгез, болай кача-поса очрашып, адәм рисваена калмагыз»,— ди. Чәчәмнән өстәрәп кыйнаса жиңелрәк булыр иде. Ул бит мине үлемнән йолып калган кеше. Күрше авылда укыткан чагы. Без, Хәлимә белән, өч чакрымны йөрөп укыйбыз. Бер-көнне, илаһым, буран котырган иртә, жәяүлене тау артына себереп түгәр. «Барыйк, дәрәс калдырмыйк»,— ди Хәлимә. Уку алдынгысы иде, укый-укый күзләре чепиләнде... Иярдем мона. Атлыйбыз да артка чүгәбез, атлыйбыз да артка чүгәбез, жил төртеп ега. Тирләдек, пештек, хәл-сезләндек. Юлдан язганыбыз ап-ачык иде... Ә Сәкинә апа, дәрәсен сөйли-сөйли дә: «Ялантаулар өйләрәннән чыкмас яرار иде»,— дип, тәрәзәгә ябырыла икән. Соңыннан түзмәгән, мескенем: «Сез, балалар, мөстәкыйль укый торыгыз»,— дип, сизенеп, кырга йөгөргән. Кар ера-ера көрткә чумганбыз икән, йокы баскан, керфекләр йомылган, авыл башына житәрәк кенә бит. Сәкинә апа табып, ярдәмгә кешеләр чакырган. Эссе итеп мунча яктырган, аннан соң, безне берәм-берәм ләүкәгә салып, аяк, бармакларны уган. Хәлимә, ичмасам, укып врач булды, ә мин кем? Сыер савар өчен генә жиде класс белем дә житә иде юкса...

— Бу вакыйганы Сәкинә апа үзе искә төшердеме?

— Юк ла! Минем дә хәтер иләгендә чак эленеп тора. Башта мәңгә онытылмас төсле иде. Изгелекнең гомере кыска, яманлыкның — озын. Шундый инде без, адәм балалары.

Үз ярамнан кан саркыса да, күрше апаны кызгандым.

— Син бит йомшак күңелле хатын идең, Мөршидә апа! Кайт шул чагыңа! Ку Зиннәтне, якын китермә!

— Куам, куам, билгеле, үзең шаһит, кертмим ич. Соңлап куам түлкә, аздыргач кына. Бөтен ирләрнең дә күңел төбөндә азгынлык ята, кайсының — типтереп, кайсының — йокымсырап, уятканны көтеп. Мин уяттым, мин очындырдым Зиннәтне.

Мөршидә апаның бу сүзләре мине әллә нинди кара уйларга этәрде. Таһир абый да шул ирләр рәтенә керәме икән? Ә нигә мин аның кылын тартып карамыйм соң?! Яшьлегем-чибәрлегем белән аны бөтереп алырга бик мөмкин ич! Төн уртасында кармалана-кармалана чоланга чыгам да, Таһир абыйның кочагына авам... Юк, юк, Таһир абый андый түгел! Китегез, шайтан уйлары, китегез. Мин саташам, мин жүләрләнәм. Өмет тулы жанымны керләндән саклаучы мәхәббәтем барлыгын онытып жибәрәм.

Күрше апа белән, ярты төнгә хәтле сөйләшөп, эчләрне бушаттык. Ул, «Рәмис сагаламасын тагы»,— дип, мине капка төбөнә хәтле озатып куйды.

Караңгы ишегалдына керсәм, чүт кенә кычкырып жибәрмәдем: баскычта берәү утыра!

— Мин бу, Таһир абыең,— дип әйтеп өлгермәсә, ярты авылны уятасы идем.— Утырмада озак юанасың, Зөлфия?

— Әллә инде... Ә сез нигә йокламыйсыз?

— Сине көттем, теге кызган баш эләктермәгәе, дип. Бар, кереп ят инде.

Аның «көттем» диюе йөрәгемне жилкендерде. «Көттем, утыр яны-ма», дисә, ни була инде?! Янәшә утырып бер генә таң каршылыйсы иде! Мин моны үзем башлап әйтмәкче идем, кыюлыгым житмәде.

Әни дә уяу икән әле. Идән сайгакларын шыгырдатмаска тырышып, аяк очларына гына баса-баса караватыма якынлашканда:

— Синме, бала? — дип аваз бирде.

— Мин, әни.

— Мөршидәнең ләчтит сатканын тыңлап төн житкердеңме? Ил гыйбрәтләре белән ни уртаклыгың бар, туктат анда йөрүеңне. Яхшыга өйрәтми ул хатын сине!

— И әни, Мөршидә апаны беләсең ич инде, ничә ел күршеләр без.

Ибәтулла абзый миңа ымлады.

— Синме, Санмә кызы?— дип кабатлап сорады председатель.

— Мин ярышам.

— Бик яхшы. Күпмегә күпме сава идегез?

— Мөршидә апа унбиш килограмм, мин — унике.

— Бик яхшы. Тырышсаң, син аны дөбердәтеп узып китәчәксең. Миңа председательнең болай кылануы бер дә ошамады. Гаделме инде бу? Карак төсле, кача-поса гына, Мөршидә апаның сыерларын талыйбыз! Нигә, үзе килгәч, ачыктан-ачык сөйләшмәскә?

— Мин риза түгел, Зиннәт абый! Мөршидә апаны көтегез, йә үзен чакыртырга иде.

Председатель кул гына селтәде:

— Синнән башка да белербез, сеңлем.

Бу хәбәрне ишеткәч, Мөршидә апа бер дә чәбәләнмәде, үзенә бирелгән сыерларны тыныч кына кабул итеп алды. Аны тетрәндергән, тилерү дәрәжәсенә житкергән вакыйга соңрак, Зиннәтнең каныгулары басыла төшкәч башланды.

Басу юлыннан тарантаслы арбада кайтып барган председатель иген кырына сибелгән каз-бәбкәләрне күрә. Атын кисәк борып, казлар куарга тотына бу.

Чирәм чүпләргә чыгарган каз-бәбкәләрен тапмаган Сәкинә апа елгага йөгәрә, анда да күренмәгәч, басу капкасына чаба. Ә анда тапта-лып изелгән, гарипләнгән казларны күрә.

— Нинди рәхимсезе басу капкасын ачык калдырган икән, ходаем? Зиннәтнең котырған чагы иде, үзебезнең казлар икәннен дә абайламаган,— дип елый-елый, исән калган каз-бәбкәләрне алып кайта. Иренә үпкә-рәнжүен әйтеп сала.— Күзең суыктыр синен, күрәләтә үз бәбкә-ләребезне харап иткәнсең!

Ачуын кемгә бөркәргә белмичә йөргән Зиннәтне юаш хатынның үпкә белгертүе котыртып кына жибәрә:

— Әле син иген ашатып каз симертергә уйладыңмы?— ди ул. Һәм гөнаһсыз хатынны кыйнап-сугып мич арасына бәрә. Бу яман тавышка йөгереп кергән күршеләре тәмам аңын жуйган Сәкинә апаны, машинага салып, район больницасына озата.

Мөршидә апаның йөзенә кара болыт кунды. Ябыкты, тәмам тамактан калды. Үзе һаман:

— Бичара хатын, минем өчен нинди жәзалар күрә,— дип, үртәлеп, газапланып ыңгырашты.

Кыйналу тарихын авылда ике төрле сөйләделәр. Каз өчен кул күтәргән, имеш, диделәр. Юк, каз өчен түгел, Мөршидә ачуын хатыныннан алган икән Зиннәт, дип сөйләүчеләр дә шактый иде. Сәкинә: «Яшь хатын белән өстерәләсең, оятсыз»,— дигәч, Зиннәтнең ачуы кабарган, имеш. Күрше апа икенчесенә ныграк ышана, шуңа күрә, вөждан газабы кичерә иде.

Эни күпме кенә сукранса да, мин һаман Мөршидә апа тирәсендә бөтерелдем, авыр чагында бер терәк булайым, дидем. Аңа авыл халкының нәфрәте чиксез иде. Исемең әйтергә чирканып яше-карты аны «азгын мәче» дип атады. Күршесен әүвәлгечә санлап, ни сораса шуны үтәп йөргән тагын бер кеше — агроном абый бар иде. Гайбәтләрдән өстенме ул, әллә колагына дыңгычлап мамык тутырғанмы — һич аңламыйм. «Яңа өйгә кулым бармый, бура килеш торсын»,— дип зарланган Мөршидә апаның сүзен Таһир абыйга житкердем:

— Мөршидә апа нигәдер өен өлгертеп керергә теләми, бурасын кышлатырга жыена, ахрысы.

Таһир абый моны күңеленә салып куйган икән. Бер күрешкәндә:

— Син, күрше, башлаган эшенең ахырына хәтле төгәлли торган бул,— диде.

— Аптыраган инде,— диде Мөршидэ апа.— Өй салудан да вак эш юк икэн. Кадагынын гына да кырыкмаса-кырык төрлөсө кирэк. Хатын-кызынң андый әйберләргә башы да житми. Арытты да инде...

Алдый иде күрше апа. Рәттән ике өй салдырырлык дәрманы бар анын. Ул бит йөргәндә дә тигез генә атлап йөрми, эчтән ташыган көчкүәтен тыя алмыйча, иңбашларын уйната-сикертә, биеп атлый. Гадәттә, савымнан соң безнең жеп өзәрлек хәл калмый, тизрәк чирәмгә егылабыз. Ә Мөршидэ апа Сөлчә елгасын аркылыга-буйга йөзөп чыга. Сәбәбе бүтәндә өен житкерергә ашыкмавының: үз жанын үзе кыйнап нигез коруның ләззәтен, рәхәтен тапмый ул. Сәкинә апа больницада яткан көннәрдә аны һичбернәрсә шатландырмый иде. Ничек Таһир абыйга шулай дип әйтсен ул? Әлбәттә, турысын әйтә алмый, вак-төяккә, кадакка, ару-талуларга сылтый. Ә беркатлы Таһир абый алдана:

— Өй — өй инде ул, гомерлеккә салына. Оялмыйча-тартынмыйча, миннән дә ярдәм сора,— дип күршесен дәртләндермәкче була.

Беркөнне Мөршидэ апа миннән бик үтенде:

— Осталарга кичке ашны әзерләп ашат әле, Зөлфия, мин районга китәм,— диде.— Синнән яшерер серем юк: Сәкинә апаның хәле авыр, ди. Иренен юеш мамык белән генә сөртеп торалар, су эчәргә дә ярамый икән. Бөтен эчем яна! Үлсә нишләргән? Дөньяларында бу хәтле олы хәзаны ничек күтәрәп йөрермен?! Бәхилләмәс ул, үлгәндә дә карап үләр.

Авылда сүз китте: Зиннәткә «дело» ачылган, Сәкинәнең савыгуын гына көтәләр, шуннан соң, председателъне кулга алалар, имеш. Зиннәт абый үзе һаман иректә, һаман житәкче әле. Димәк, Сәкинә апа анын кылган эшәкелеген сөйләп бирерлек хәлдә түгелдер.

— Янында төн кунармын. Зинһар, осталарны кара.— Мөршидэ апа, төенчеген кыстырып, жәяүләп, унбиш чакрымдагы район үзәгенә элдерте.

Минем эни дә, халык фикеренә кушылып, күрше апаның тетмәсен тетә иде:

— Ут белән шаярды, көйдерер димәде. Алладан оялмасаң да, бәндәдән оялырга кирәк. Борын заманнарда Мөршидэ кебекләргә таш бәрәп йомдырганнар.

Мөршидэ апа өчен без, аналы-кызы, жан талаша идек.

— Егылганны кыйнамаыйлар, эни! Ул болай да жәфалана. Күр-мисеңмени, бөтенләй сулып калды, жаны жәрәхәтле анын.

— Ә Сәкинә тән жәрәхәтеннән дә сызланып ята әле. Кем аркасында бит — шул Мөршидэ аркасында. Ир бирмәк — жан бирмәк, диләр, хәлал иреннән генә түгел, саулыгыныннан да колак какты, мескенем. Өтермәнгә, Зиннәт белән бергә, Мөршидәсен дә япсыннар иде. Хәзер Таһиржан тирәсендә исәнә, азгын, чиратка куймакчыдыр...

Таһиржан тирәсендә исәнә?! Мөршидэ апа минем бердәнбер бәхетемә кул сузмакчы буламы? Ялган бу, чеп-чи ялган! Бер күнел жәрәхәтә төзәлмәгән, ә ул Таһир абыйның башын әйләндерәме? Ышанмыйм! Алар фәкать дуслар гына. Әгәр күрше апам минем сөйгән кешемне упкынга сөйри икән, гарьлегемнән егылып үләрмен. Әнине:

— Юкны сөйләмә!— дип туктатсам да, шик-шөбһә йөрәгемә таба үрмәләде. Хәтеремнән Таһир абый белән Мөршидэ апаның кайчан, кайда очрашуларын барлый башладым. Әрәмәлек, бакча, ишегалды... Сөйләшкән сүзләрен капшап-капшап карадым. Тормыш, жыр, басу... Көнләшергә урын юк сыман. Тукта! Мөршидэ апа «Яраткан кешемне таптым» дигән иде түгелме?! Әмма ул сагынган кеше кайдадыр районда бугай. Таһир абыйга күз атса, минем колак итемне ашар, минем аркылы эш йөртер иде. Сәре юк ич анын! Күнел капкасы шар ачык. Зиннәт абый белән мөнәсәбәтен дә үзе дөньяга чәчте. Таһир абый каршысында чытлыкланмый Мөршидэ апа, иһаһайлап көлми, күз уйнатмый, шулай бул-

гач, мин аңа гөнаһ тага алмыйм, юк! Әнә шулай, икеләнеп-үртәлеп, бер яндым, бер сүндем. Ихтыярсыз, аларның һәр сүзен тыңлап, һәр адымын күзәтеп барырга уйладым. Мондый эшнәң рухыма таман килмәвен белсәм дә, йөрәккә үрмәләгән шик-шөбһә «Тыңла, күзәт», дип, астыртын ғына котыртып тора иде. Акыл дигән асыл зат көчсез иде биредә.

Мөршидә апа районнан иртән кайтты. Матур йөзө сулып, күз төпләренә зәңгәр күлгә эленсә дә, ул төн йоклаган кешегә охшый иде. Аның шат кыяфәтен күреп, хәлләрнең алай ук мөшкел булмавын аңладым.

— Жил белән узыша-узыша йөгәрдем: ябыккач, гәүдә жиңеләя икән. Син ерып чыктыңмы, Зөлфия?

— Осталарны корсаклары ярылганчы ашатып жибәрдем, Мөршидә апа.

— Рәхмәт, жаным.

— Анда ничек, больницада?

— Андамы? Терелә, жаным, терелә.

Күрше апа бу сүзләрен сөенеп әйтте дә, йөзен куллары белән каплап, елый-елый сөйли башлады:

— Чәчләрен тарап үрдем, аяк-кулларын юдым. Әни авыргач, шулай карый идем. Кичтән тикшерүче керде. Ник бер зарлансын Сәкинә апа. «Кем кыйнады,— ди тикшерүче,— иреңме?» «Юк, ул бармак белән дә чиртмәде, утынлык өстеннән тимер-томыр өстенә егылып төштем,— ди.— Минем иремне гаепләп судка бирмәгез, картайган көнемдә адәм мәсхәрәсенә калдырмагыз»,— ди. «Нигә шул кансыз Зиннәтне яклайсың, нигә арт сабагын укыттырмыйсың?»— дигән идем, шул хәтле рәнжеде, шул хәтле рәнжеде инде. «Син,— ди,— башта Зиннәт абыеңны юлдан яздырдың, хәзер элмәк тотып асарга йөрисең»,— ди.— Күрше апа яшь аралаш көлеп куйды.— Миннән башка да асучы табылыр әле дуңгызны!

Атна-ун көн үткәч, Зиннәт абыяны председателлектән төшерделәр. Сәкинә апа, «утынлык түбәсеннән егылдым» дип, аны таки хәвеф-хәтәрдән саклап калды. Әлбәттә, моңа ышанмадылар, ләкин жәберсетелгән кеше караны ак дип күрсәтмә биргәч, эш судка барып житмәде.

Дилбегане вакытлыча Таһир абыяга тоттырдылар. Халык аны хөрмәт итә, сүз арасында еш кына, «безнең Таһир» дип, мактау кыстыра иде.

Дөнъя болганудан туктаган сыман иде. Мөршидә апа иркенләп сулыш алырга да өлгөрмәде, шикаять тотып, тикшерүчеләр килде. Имеш ул, тавыш-гауга куптарып, токымлы сыерларны янадан үзенә алган, имеш аңа барсы да рөхсәт ителә...

Имчәкләре каты булганга, ул сыерлардан хатыннар үзләре баш тарткан иде. Гомер буге сыер савып ипсезләнгән бармакларының көче житмәгән, жилемдә сөт кала. Токымлы булса да, бик нәзберек хайван икән алар, тәрбия начарлангач, сөтне киметтеләр дә куйдылар.

— Үзебезнең малкайлардан ходай аермасын,— дип зарланды хатыннар.— Мөршидәгә кире бирик, үзе чиләнсен!

Ферма мәдире күрше апам алдында мүкәләп кенә йөрми, бер — алдына, бер артына төшөп:

— Коткар, Мөршидә сеңел, коткар, зинһар,— дип ялвара иде.

Мөршидә апа сыерларны яңа үз группасына туплады. Һай, чиләнде матур апа! Токымлы сыерлар тиз генә игә килмәде, ташлатырга жыенган төсле, сөтне тамызып кына бирде. Аның савым күрсәткече иң түбәнгә тәгәрәгәч, мин Мөршидә апа янды дип пошындым. Янды, алдынгы дигән исемнән коләк какты горур хатын! Хәзер ул исемен жиде кат тир түгеп кайтарырга тиеш иде.

— Без дәрман белән акча тапканда ул фәрман белән таба иде, хәзер эшләп жене өзелсен, барыбер алдынгылык тәтеми аңа,— дип,

кара көнлөшүчеләр күп булды. Әмма Мөршидә апа эшкә батыр хатын иде. Өйрәсә сыек түгел иде аның, моны барысына да төшөндөрөп бирер өчен, жиң сызганып эшкә кереште. Әйткәнәмчә, чиләнде, бик чиләнде ул. Башта массажага ябышты. Ял дими, аш дими, жилиннәргә массаж ясый иде. Су кәргәч хайваннарның ашавы яхшыра дип, ат юндырган малайлар шикелле, сыерларын берәм-берәм елгага алып төшөп, ышкый-ышкый юа. Без савымны тәмамлап, машина әржәсенә төяләбез, ә ул тоткарланып кала, аннан жәяү кайта.

Чәче белән жир себерсә себерде Мөршидә апа, сыерларын тәки аякка бастырды. Көннәрнең берендә район буенча иң күп сөтне Сабирова Мөршидә сава дигән хәбәр жәйләүгә дә килеп иреште. Күрше апама һаман аз, һаман житми, әйтерсен, ул сөт күленә чуммакчы, норма артыннан норманы куа тора. Аның комсызлыгы тагын артты. Тик бу комсызлыкта, элеккечә, халәл көч куймыйча гына майлы калжа элөктерү нияте юк иде.

Күрәсен, Мөршидә апаның үжәтлегә кемнөндөр күңеленә хуш килмәгән. Һәм ул, шикаятъ сырлап, хезмәттәшенә аяк чалырга уйлаган.

Сыерлар мәсьәләсендә Мөршидә апа яклау тапса да, хат аның жанын яралады. Тигез генә атлап барганда сыгылып төшә торган гадәт бар иде шул Мөршидә апаның.

— Күңелемне таптыйлар бит, — дип бик әрниде инде ул.

Ә мин, бичара гашыйк, «Алай микән, түгел микән?» дия-дия, Таһир абый белән Мөршидә апаны күзәтә идем. Үземнең газаплар белән чагыштырдым да, күрше апаны коткармакчы булып, шикләрен куып тарата башладым:

— Ком тавыннан инә эзләмә, Мөршидә апа. Берәү язган инде аны, ә син берәү өчен унны гаеплисән. Була бит вак жаннар, куллары кычытса, пычрак хат яза.

— Шулай дисеңме, Зөлфия?

— Тынычлыгыңны сакла.

— Әй, анысы юк инде, тынычлык безнең урамнан ук качты, жаным.

— Болай ни отасың?

— Һай әйтсәң, яшь кенә булсаң да. Башны ташка орыр хәл юк. Якшәмбе көнгә өй өмәсе ясыйм, Зөлфия. Таһир белән башта киңәшим әле. Нигез урыны билгеләмәс микән?

Йөрәгем дерт итеп куйды. Моңарчы үз акылы белән генә яшәгән кеше Таһир абыйның киңәшенә мохтаж, имеш!

— Ул нидер ышкыйлы әле, бушамый, — бу сүзләргә мин Мөршидә апаны ничек тә кертмәскә чамалап әйттем.

— Кулы эшләр, теле сөйләр, — диде ул жиңел генә һәм, миңа ияреп, безгә керде.

Таһир абый, иске каралты-курага ямау салырга әзерләнеп, ишегалдында такта сайлый иде:

— Әйдүк, кызлар, мин кисәм, кем миңа булыша? — дигәч, такта башы тотарга үзем бастым.

Мөршидә апа, тезләрен күлмәк итәге белән каплап, баскычка утырды.

Бүрәнәне кай баштан тәгәрәтер икән? Ерактан уратыпмы, әллә: «Миңа кереп чык әле, Таһиржан» дип, турыдан гынамы? «Нигез урыны билгелә, дип»... абау! Таһир абый йортымыни?

— Менә, сине тиргәмәкче идем әле, Таһир. — күрше апа бөтенләй икенче яктан суктырды. — Ел саен басу-кырларга агу сиптерәсез, ишеп-ишеп кар явамыни, билләһи! Рәзвә аның зарары юк, икмәккә дим?

— Бар, күрше, бар.

— Бардыр шул. Ул жил белән көтүлекләргә дә оча икән. Басуга якын төштәге болында йөрөп, сыерлар агуланган иде. Минекеләр төне буге укшыды. Аптырагач, авызларын каерып, икесенә сөт эчерттем. Быел да шул зәхмәтне очырасызмы?

- Ни хэл итәсең, утау заманы түгел, күрше.
- Икмәкне агулап ашыйбыз, сөтне агулап эчәбез, и замана!
- Син минем авырткан жиремә тидең әле, Мөршидә.

Күрше апа, борчуларын хатирәләр белән бизәп, һаман бытбылдый иде.

— Балачакта читәнгә менеп карый идек шул кукуруз самолетларын. Эй сөнәбез, ай сөнәбез, кырга пудра яудыралар, имеш. Бер малайны, «Рогатка белән самолетка атам»,— дигәч, жыйнаулашып тукмаган идек. Тикмәгә генә атам димәгәндер, зарарын белгәндер ул...

— Кызым, чәй суы кирәк!— Өйдән эни кычкырмаса, агроном абыйның жан сакчысы булып, ишегалдында һаман таптаныр идем әле. Чишмә юлында миңа Рәмиснең апасы очрады.

— Безнең нәсел белән туганлашмадың инде, Зөлфия?

— Күктәгә фәрештәләр никах укымагандыр,— дип шаярттым мин. Бәрия апа күгәрчендәй гөрли башлады:

— Рәмиснең тормышы ал да гөл! Киленебез Тәскирә уңган нәстә, аш-суга, тегү-чигүгә бик оста. Квартирларын курчак кебек киендергәннәр, тәрәзә пәрделәре генә дә утызар тәңкәлек! Күреп, сөнөп кайттым әле.

Мин чиләк-көянтәләремне иңемә асып таудан менеп киткәндә Бәрия апа улак янында калган иде. Суын чайпалдыра-чайпалдыра, артымнан куып тотты.

— Тукта әле, Зөлфия... Сорашмыйсың да, ничек яши дип... Йөргән егетен ләбаса!

— Үзең мактадың ич, тормышлары ал да гөл, дидең.

— Барыбер сораш!— дип инәлдә Бәрия апа.

— Ачуланма, Бәрия апа, сора ни, сорама ни — аннан дөнья үзгәрми.

— Ул гына, мекенем, Зөлфия дип саргая. Хатыныннан яшереп, ваннага алып кереп, төпченде. Зөлфияне күрәсәңме, ди? Ашыкма, квартир булыр, күңелең тартмаган кызга өйләнмә, дип еладым. Тора алмаслар...

Бәрия апаның кызганыч тавышы сүнгән хисләремне терелтә алмады. Хәер, булдымы соң миндә Рәмис өчен яну хисе? Юк бит! Гүя жир-сулар, күк-жиһаннар Таһир абый исемә белән яралган: һәркайда аның эзләре, сулышы, карашлары... Мин үземне чолгап алган мәхәббәттән мәңгә котылачак түгел! Аны уйлап кичләргә керәм дә, аны сагынып таңнар аттырам. Яратуның ялы юк икән. Наз-сөюдән жаның бер генә минутка да арынмый, шул чагында хисләрне тигезлесе, сине дә яраталармы, синең хакта да уйлылармы — беләсе, бик беләсе килә!

Беркөнне Таһир абый әнигә:

— Мин бит сездән аерылып «башка» чыгарга торам, Саимә апа. Тыкрыкның теге ягындагы урынны сорадым, өй салдырырга уйлыйм. Гомер буге кешедә яшәп булмас,— дип сүз башлады. Үзе, күңелле генә итеп, миңа да күз кысты.— Дөрөсме, Зөлфия?

Агроном абыйның яңалыгын ишеткәч, түбәм күккә тия язды. Шикләремне тамырынан йолкып атам! Ул Мөршидә апа ягына авышырга уйламый да! Юкса, йорт салып маташмас, сыңар чемоданын тотар да ана күчәр иде. Ләкин икенче бер нәрсә тагын төн йокыларымны качырды: Таһир абыйның киёмнәрен юарга дип, тагаракка салган идем, кыска жиндә күлмәк кесәсеннән язуга таптым. Дүрткә бөкләнгән зәңгәр кәгазь! Кызыксынуым бик көчле иде, ачып укый башладым. Шигырь!

Ал дияр идем сина,
Гөл дияр идем сина.
Чәчәк диеп дөшәр идем,
Күз тияр инде сина.

Кемгә багышлана бу шигырь, кемгә?! Күрше апагамы? Юк-юк, Мөршидә

апага түгел, алла сакласын! Ул чэчэген койган инде, шайтан күзе дә тими ана хэзер. Кемгә? Миңамы? Өмет бик зэгыйфь, өметләнергә сәбәп юк диярлек, алай да... алай да мин, шигырьне күкрәгемә кысып, «миңа, миңа, миңа!» дип пышылдадым.

Чэчәк диеп дәшәр идем,
Күз тияр инде сиңа...

Шигырьләр языла һәм югала торды. Кер юсам да, өй жыештырсам да, алар һаман минем кулга эләгә иде.

Яңа председатель сайлангач, Таһир абыйның бер кулы бушады: кичләрен ул үзенә өй салучы осталар янында була иде. Терлек-туар изеп таптамасын дип, эни белән без чирәмгә сибелгән йомычкаларны өемгә жый барабыз. Уйнап-көлеп, Мөршидә апа да безгә кушыла. Соңгы көннәрдә ул жан тынычлыгы белән яшәде. Авылда аны әкрәнләп оныттылар, телдән куйдылар, иске гайбәтләр күмелеп, яналары өскә калыкты. Сибай кызы «жилдән бала тапкан, Әкрамның шәһәрдәге бухгалтер малае акча үзләштереп төрмәгә эләккән» — шуның ише хәбәрләр өйдән-өйгә, урамнан-урамга күчеп йөрде. Гайбәтчеләргә ни: аларга авыз буш тормасын.

Тынычлыкка тиенгәч, күрше апам чибәрләнеп, яшәрәп китте: алсу иреннәренә шаян елмаю чаткылары сибелде. Жәйләр үтеп, көзләр житкәч кенә дөньяга күз сирпегән кашкарыллар бар. Бу чэчәкләр, тирә-юньгә илаһи бер монсулык таратып, жәй төсен, жәй ямен хәтерләтеп янып утыра. Мөршидә апа энә шул кашкарылларга охшаган иде. Ул яныбызда бөтерелсә, күнелле һәм рэхәт: мәзәкләр сөйләп көлдәрә, жырлап та жибәрә; ул китсә, авызга су капкандай, тынып калабыз. Бигрәк тә, Таһир абый белән икәү генә калсак, баш югалтам мин. Менә ул, тамак кырып, «Зөлфия» дип сүз башлар да, мин: «Кирәкми, болай да беләм, болай да сизәм, син бит мине яратасың», — диярмен һәм зарыгып көткән ләззәтле минутларның төмен жуярмын кебек. Аһ, озакка сузасы иде аңлашу минутларын! Күзләр белән генә сөясә иде бер-береңне! Ә Таһир абыйның карашы нигәдер минем күз нурлары белән кисешми. Гашыйк егетме соң ул? Ачылмый серле сандык, һаман ачылмый, йөз кат йозак белән бикләнгән... Ачкычы кемдә икән? Әллә ул ачкыч минем мәхәббәтемме? Үзем ачарга тиешме соң әллә?!

— Зөлфия, нигә син гел миннән качасың, сөйләшмисең, — беркөнне ул үзе үк минем уй-теләкләремә юл ачты. Шунда: «Син нигә мине тил-мертәсен, Таһир абый, мин бит сиңең өчен, янама, көям», — дияргә дә бит! Кая ул, йөрәгем берне, телем икенчене сөйли:

— Туган авылың матурмы сиңең, Таһир абый?

— Биләрме? Матур гына, жыйнак кына авыл.

— Сагынасыңмы?

— Сагынам. Су буйларын, балык сөзгән күлләрне, малай чакиы. Ә болай мин бит сезнең авылныкы! Чын мәгәр! Ялантауда туып-үскән-мендер, ахрысы. Эти-энине хәтерләмим, яшьлэй үлеп киткәннәр. Мөгаен, минем энием дә Саимә ападыр.

Аның шаяртуларында берникадәр дәрәслек тә бар иде. Эни агроном абыйны улы кебек якын күрде. Ул кайчан гына кайтса да, жиз самавыр өстәл түрөндә жырлап утырыр иде. Эгәр Таһир абый район киңәшмәләрендә тоткарланса, эни: «Хәвеф-хәтәргә жулыкмады микән?» — дип, жанына урын табалмыйча, әрле-бирле йөрөнә иде.

— Син, Таһир абый, гомергә безнең авылда каласыңмы?

— Гомергә! — диде Таһир абый елмаеп. — Сезнең бакчадагы бодаларны үрчәтергә кирәк. Ул сортка нинди исем кушарбыз икән, ә? «Зөлфия» дипме? Син карап үстерәсен ич! — Жинелчә генә башым әйләнеп китте. Таһир абыйның сүзләре каяндыр ерактан ишетелгән кебек иде. Мин, комач төсле кызарып, тик басып торам. Эчтән нәрсәдер тотат, иркенләп сөйләшергә ирек бирми. Нинди кыюсыз бәндә соң мин?! Бер

талпынам, бер жиргә сеңәм, үземдәгә мәгънәсез каршылык белән көрәшеп, ниһаять, йә мәхәббәтне ачыктан-ачык сиздерүнемә, йә бөтенләй сиздермиңә яшереп йөртүнемә — икесенең берсен сайлый алмыйча интөгәм. Курку белән оят, курку белән оят чат ябышкан миңа! Күкрәгемдә йөрәк түгелдер, дер-дер килеп куркак куян утырадыр, билләһи. Унтугызның язына томырылып кермәгәнмендер, унөч яшылек үсмер генәдер әле мин. Сөю, сөләсә килү оят эш кебек...

Ярый, әниңең киbettән кайтып керүе коткарды мине, безнең игътибар аңа юналде.

— Буяу китерделәр, Таһиржан. Яшелен, агын, сарысын. Чиратың билгеле, Кәжә Зәйтүнәсә артыннан, бар, йөгер. Сиңа кирәк нәстә. Кибетче әйтә: «Мин аңа калдырам, үз вақыты белән килер»,— ди. Мәйтәм, безнең Таһиржан кеше белән чират торып алырга ярата, көяз нәчәлник түгел, дим.

— Миңа күп кирәкми, берничә савыт ак буяу житә, Саимә апа,— диде Таһир абый.— Ишек-тәрәзәләрне буйыйм да бүтән жиргә кул тидермим.

— Кит, Таһиржан, адәм көлдермә. Авылда йорт-жирне аллы гөлле итеп буйый хәзер халык. Капкасы гына да өч төстә була.

— Нарат исен буяу белән каплайсым килми, Саимә апа. Аллы-гөлле итәрбез аны, йорт тирәли чия, алмагач утыртырбыз. Бакча эчендә ап-ак чәчәкләргә күмелеп утырсын.

Таһир абыйның күзләрендә хыял очкыннары ялтырады. Әниңең генә гажәпләнүе чиктән ашкан иде.

— И алла, киёмсез, шәрә йорт төслеме? Булмаганны! Син дә, кызым, буямаска дисеңме?

— Авылда игезәкләргә охшаган өйләр күп бит, әни, Таһир абый өе үзгә булыр.

— Бала-чага акылы сездә.— Әни икебезне дә орышкач, агроном абыйның кулына сумка тоттырды.— Бар, кич житә, бикләnmәсен кибет, ашык.

Чәчәкләргә төрөнгән йорт белән тулы хыял кичем матур иде. Офык читләренә соңгы нурларын коя-коя, кызыл шар сыман тәгәрәп, қояш батты. Урамнар тынды, бар жиһан изрәп төнгә кереп бара иде. Минем күнелем бу сихри матурлыктан әсәрләнеп каядыр ашкына, талпына. Агроном абыйның «Зөлфия бодайлары» дигән сүзе очындырды бугай мине. Әнә, кыр тулып Зөлфия бодайлары шаулый! Ул, иелеп, куллары белән сыйпый, иркәли аларны. Юк, бу бодайлар түгел, мин үзем икән! Таһир абыйның йөрәгендә шытканмын икән!

Кадерле кешемнең өй түренә эләрмен дип, әнидән яшерә-яшерә, сөлге чигә идем. Жеп-киергеләремне эләктердем дә Мөршидә апаларга йөгердем.

— Киче бигрәк матур, апа жаным! Урамнан кермәссең дә.

— Без күргән кичләр,— диде Мөршидә апа.— Ә менә син яшылегенә бирнә эзерләп уздырмакчыдыр. Кирәксә, әнә, минекеләрне жый да ал! Бар, уенга төш, жырла, бие. Чигү заманы түгел бит, акыллым. Миннән йокты бу чир сиңа.— Мөршидә апа, яратып кына, тузанымны какты.— Керүен бик тә әйбәт әле, Зөлфия, чүкәрдәшеп утырырбыз.

Күрәчәгемә каршы, ашыгып-кабаланып, яшел жебемне өйдә онытып калдырганмын. Әйе, күрәчәгемә каршы!

— Тыз-быз йөрмә, әнә шкаф тартмасында яшел жеп бар,— диде күрше апам.— Әллә өстәгә тартмада, әллә башкасында, ачып кара.

«Үзең алып бир» диясе калган! Ичмасам, сизенмәдем дә... Өстәгә тартманы ачып жибәргәч, бермәлгә тыным кысылып, шул тартмага ябышып калгандай булдым. Тартмада дүрткә бөкләнгән зәңгәр көгазьләр ята иде. Таһир абый шигырьләре...

— Таптынмы?

— Хэзер, хэзер... — тартманы шапылдатып яптым да, икенчесенә үрелдем.

— Эчкәрәк тыгылып кара.

— Таптым табуын да — охшамаган... Минекә жетерәк иде. Яфракларын иртәгә чигәрмен инде...

— Өлгерерсен, турыгызда ат жиккән киявең көтми әле, — диде Мөршидә апа. Ана аркам белән торганга, ул минем агарып калган йөземне күрми иде. Мин, башымны иеп кенә, урындыкка төртелдем. Жанымда кимсенү дә, хыялларымның төшөп ватылуы да, әрнү-үпкә дә — барысы-барысы бергә укмашып, умарта күчедәй кайный иде. Нишләден син, Таһир абый? Нишләден!!!

Кабасын урындыкка куеп йон эрләгән Мөршидә апа орчыгын тезләрендә бөтерә-бөтерә жырлый иде.

Биек тауның комлыклары
Ялтырый алтыннары
Таһир-Зөһрәләрдән калган
Аерылу ялкыннары.

Мин аның жырлавын беренче мәртәбә чиксез нәфрәт белән тыңладым. Менә кем урлады минем сөйгән ярымны! Сихерче! Нинди әфсеннәр укып сихерләде икән. Таһир абый болай гына алдана торган кеше түгел иде бит! Түгел иде, түгел иде! Ярабби... Акылдан шашам бугай. Юха елан икәнсез син, Мөршидә апа! Беткәнмени сиңа үзең кебек азган-тузган ирләр? Нигә син аңа кагылдың әле? Нигә аның күзенә чәчәк булып күрендең!.. «Аерылу сагышлары» дип, моңланып утырган буласың тагы! Котырып-котырып бие син, идән такталары жимерелсен!

Эчемнән генә калтырап елый-елый, Мөршидә апаны каргадым. Тәнем ут кебек кызышкан иде. Житмәсә, кулларым тыңламый. Инә, сикереп китеп, бармакка кадала.

— Чәй куяргамы соң? — Мөршидә апа, орчыгын йон түмәрәнә кадап, урыныннан купты.

— Мин эчмим, чыгам, йокы баса, — дидем дә чигүләремне жыештырып алдым.

Урамда да кайнарлыгым сүрелмәде. Агуланган идем мин, көнләшү белән агуланган идем. Миемне «күрше апа — сихерче» дигән уй бораулады. Таһир абыйны тизрәк сихердән айнытырга кирәк иде.

Йоклаган энинә эткәли-төрткәли уяттым.

— Әни, тор әле. Сихерне ничек кайтаралар?

— Тагын Мөршидә янында утырдыңмы? — дип ачуланды әни.

— Утырса ни!

— Мөршидә сынары булмагаен!

— Жә, сорауга җавап бир әле.

— Юк белән башымны катырма! Нинди сихер ди ул бу заманда?! Кешеләрнең йөрәге тимердән хэзер, сихерем дә, чуртым да үтми. Йокла!

Әни икенче якка борылып ятты.

Мөршидә апаны күрәлмәу, аңа булган ачу, нәфрәт барыбер кимемәде. Күземне йомдым исә, Таһир абый белән мине аерып, уртада ул басып тора иде.

Шундый чакта, инде барысы да бетте, төптән киселде дигәндә, өмет канат жилпеп куя бит ул: Таһир абый, инсафлы, тәртипле ир, өстерәлчек хатынга мәңгә өйләнмәячәк! Шигырьләр язар-язар да туктар әле. Балки ул әлегә шигырьләрен Мөршидә апага дус күрөп кенә укырга биргәндер? Алай булырга да мөмкин ич. «Таһирыгыз миңа багышлап шигырь сырлаган», — Мөршидә апа әллә кайчан шулай дип мыскыллап көләр иде. Эчәнә сер жыйса, авырый бит ул.

Билгесезлек үзенең итте, жанымны кыйнады. Кичләрен, төрле

сәбәпләр табып, Мөршидә апаларга керми башладым. Ул холкымдагы үзгәрешләргә аптырамады: үзенә дә төксә, карангы чырайлы вакытлары булгалый иде. Савым нәтижеләре буенча ул һаман беренче урында барды. Ә мин, аның үкчәсенә баса-баса, арттан килә идем. Бер тапкыр узып та киттем. Ләкин, йөрәгем тынычсызлану кичергәнә, бу уныш сөендермәде, миңа кагылмыйча гына, читләтеп үтте.

Күрше апам комсызлык чиреннән дә бизде. «Яна председателъне борып алыр микән?»— дип көткәннәрнең дә өметен акламады ул. Хәзер аның турында гайбәт сөйләргә ирек бирми торган ниндидер киртә бар иде. Шул киртәне сикереп чыгарга берәү дә жөрәт итмәде.

Председатель белән очрашканда да барыбыз өчен уртак нәрсәләргә генә кайгыртып сөйли иде. Кырыдан эз-мәз эләктереп сөрә-сөрә, көтүлекләр тарайган, Мөршидә апа шуны идарә утырышына куеп тикшертте. Киләсе елга безнең биләмәләргә киңәйтергә вәгъдә бирделәр.

Ул, элеккечә, көтүчеләр белән тынышмады. Сөт кимесә, күсәкнен юан башы аларга төшә иде. Тал чыбыгы белән суктырсаң да кымшанмый торган ваемсыз Ханбик, яшьле-моңлы күзләрен төбәп:

— Сыерлар начар ашый,— дип акланырга керешә иде.

Беркөнне Мөршидә апа тамаша ясады.

— Ханбик минем сыерларны саусын, ә мин көтү көтәрмен. Ханбиккә яулык бәйләтик!— дип хатыннарыны котыртты. Хатыннар, бичара көтүченә алачыктан сөйрәп чыгарып, башына яулык бәйләтергә маташтылар.

— Син Ханбик түгел, Ханбикә!— дип үртәп көлделәр. Мескен ир күрмәгәнән күрде. Мин, аны жәлләп, хатыннар өереннән тартып алдым:

— Житте сезгә! Жибәрегез аны! Алай бик өлгер булгач, Мөршидә апа сыер да саусын, көтү дә көтсен! Бар, кит, Ханбик!

Ханбик, яулыгын салып атып, авылга тайды. Хатыннар аптырашта иде. Зөлфия — иң якын дустан — Мөршидәне хурлыймы?! Нич гаепсез Мөршидәне?! Ул бит йокы хәрәсәнә Ханбикне акылга утыртмакчы иде. Кыйммәткә төшәр бу сиңа, кызый, ай-һай, кыйммәткә төшәр...

Рәнжүләрем, әрнүләрем онытылмаган, ачу булып йөрәгемә төйнәлгән иде — Мөршидә ападан тамчы да курыкмадым. Әмма үзем үк һөжүмгә күчтем:

— Синәң кәмитләреннән туйдым!— дидем мин Мөршидә апага.

— Нинди кәмитләрдән?

— Ирләр белән шаяруларыңнан!

— Соң, бу бит шаяру түгел, акыллым. Сыерларны киртә эченә ябып, ач яткыралар лабаса!— диде ул ачынып. — Чөмченергә үлән юк диләр дә, котылалар. Үзенә күрә бер тәрбия чарасы гына, әллә ни түгел.

— Барыбер, синәң Ханбикне мыскылларга хақың юк!— дип кычкырдым мин. — Сиңа тәрбия чарасы кулландылармы соң? Башта үзеңне...— мин аның багыренә тиярдәй сүзләр эзләдем. — Башта үзеңне...

Шунда Мөршидә апа сабыр гына җавап кайтарды:

— Ярар, Зөлфия, Ханбик өчен ызгышмыйк әле, идарә жыелышында болай да пешерерләр үзен.

Ә эштән кайтканда ул миңа сыкранган тавыш белән генә айтте:

— Их, Зөлфия, теге сүзләрең үтерде мине. Хатыннар алдында чүт егылмадым. Әллә соң миңа бер-бер үпкәң бармы?

— Тагын...

— Син — минем дустым, сердәшем. Араны суытмыйк, яме?

Беркемгә дә болай үпкәләгәнәм, үпкәләгәнәм генәмә, рәнжегәнәм юк иде, ә шуны Мөршидә апаның йөзенә бәрәп әйтә алмыйм, каным катты. Мәхәббәттә кыйбласын югалткан бу хатынның Таһир абыйны ничек тозакка эләктерүен уйлыйм да, дошманым да әйтмәстәй каһәрләремне яудырам. Әйе, әйе, бу хатын алдында кырыс агроном гына түгел, иблис үзе дә тез чүгәр иде. Ирләрнең дәртен уатырлык чибәр

дә, хайләкәр дә, астыртын да бит ул. Ләкин Мөршидә апа, ни генә булса да, минем бердәнбер кешемне баткаклыкка сөйрәмәскә, нәфесен тыярга тиеш иде!

Тора-бара мин үз эчемә йомылдым. Белмим, бу мәхшәр озакка сузылыр идеме, әмма беркөнне мин күрше апамны нахакка каргап, нахакка гаепләп йөрүемне аңладым. Күнелем сызган көннәрдә мин әрәмәлектә йөрүне ешлаткан идем. Күе тирәккә сөялөп утырдым да, дөньяга колак салдым. Кошлар сайрый, яфраklar леперди, үлән ара-сында бөжәкләр кыштырды — табигать хәрәкәттә, мәнгелек хәрәкәттә. Нинди йомшак, нинди ипле аның хәрәкәте! Күпме тынычландыру кодрәте аңарда! Мин мамык түшәлгән бушлыкка чумдым...

Кемнәрдер сөйләшкән тавышка капыл гына сискәнәп киттем. Миннән дүрт-биш адымда гына икәү сөйләшә, ә икәү дигәнәң Таһир абый белән Мөршидә апа иде.

— Әйт, ниңә чакырдың, Таһир?

— Сагындым...

— Жүләрләнмә! Кеше әллә ни уйлар... Шигырьләр язуңны да туктат.

— Мин сине беренче күрдә үк яраттым, Мөршидә!

— Тиле! Минем хактагы гайбәтләрне ишеткәчме? Уйнама күнелем белән...

— Уйнаыйм. Үткәндәге хаталарың... Алар — синең ялгышың, бүтән кабатланмас ялгышың. Алар, ялгышулар, миндә дә булды, алданулар булды. Үз бәхетемне эзләп, чын ярату эзләп күпме еллар ялгыз яшәлде. Инде бүтән ярата алмас кебек идем. Сине күрдем, ялгызлыгыңны күрдем — үземне тагын да ялгызрак хис итә башладым, Мөршидә! Үз кешене табу кыен икән бу дөньяда, кыен, аңлыйсыңмы? Табасың икән — жуймас-югалтмас өчен ут-су кичәргә, мең тырышырга, мең кат көрәшәргә кирәк.

— Шулай, Таһир, шулай... Йә, кайтыйм инде мин, болытлар күе-ра. Әллә нинди сәер болытлар...

— Тукта, син өздерең әйтмәдең әле, ашыкма...

— Нәрсә әйтим, Таһир?.. Беткәнмени сина үз тигнәрең! Капкасы буялган хатынга килеп бәрелмәсәң, беткәнмени авылда кызлар? Йөрмә, зинһар, йөрмә, сызландырма жанымны, кызган мине! Йөрмә артымнан, язма мәхәббәт шигырьләре. Әүвәлге-актыккы сүзем шул! Хуш!

— Мөрши-и-дә-ә!

Кайтаваз, агач көүсәләренә бәрелә-сугыла, әрәмәлектә урап килде дә, колак төбемдә тынып калды...

Мин өнсез идем. Тереклек туктаган, куаклар, зәгыйфь урман чәчәкләре жансыз көзгедә генә чагыла кебек. Таһир абый аны ярата... Менә кайда икән чын дәрәслек... Ә ул йөрәгенә бөтен ялкынын биреп, гомәрлек итеп ярата торган кеше! Менә кайда синең хатан, яшьлек! Киселегез инде, өметләрем, киселегез! Коткарыгыз мине сөю газәпләрыннан...

Әрәмәлек өстеннән йөзеп барган соры болыт миңа ияреп авыл башына хәтле кайтты. Ул да, минем сыман, кайгыларыңнан бушанырга тели иде бугай: кинәт эре-эре тамчыларын жиргә коя башлады. Күк белән жир тоташты: боз ява, боз! Жәй уртасында боз яңгыры! Ә бодайлар? Таһир абыйның бодайлары?! Мин, түфлиләремне салып, урамнан яланаяк йөгердем. Рәшәткә аша гына сикермәкче идем, күлмәк итәгем кадакка эләгеп, бакча эченә егылып төштем. Үрмәләп, шуышып, жирне тырмап, бодайларга якынлаштым һәм, гүдәм белән ышыклап, түтәлләргәң берсенә иелдем...

Агарып-жиңеләп калган болыт, кояшка юл биреп, көнчыгышка юналде. Мин коткарган бодайлар ун-унбиш кенә сабак иде... Аларга минем кайнар яшьләрем тамды.

Көннәрне берәмтекләп жыя-жыя, китәр сэгәтләрәмне якынайттым. Китәм, шәһәргә укырга китәм, шулай карар кылдым. Адәм баласы, укыңга тәгәрисен белсә, кискен борылыш ясарга тиеш. Ә жавапсыз мәхәббәтне кем укын дими! Бу төпсез укын безне, беркатлы жүләр гашыйкларны, каба да йота. Көчле ихтыярың булса — чыгасың аннан, булмаса — чиргә сабышасың. Тормыш сыек буыннарга — рәхим-шәфкәтсез, ә минем көчле буласым килә. Быел уку калып торыр дигән уемнан кайтып, дәреслекләргә ябыштым.

Таһир абыйны мин һаман ярата идем. Ярата идем! Аның күрше апаны сайлап алуын белсәм дә, хисләрем сүрелмәде, киресенчә, жаным тоташ ялкынга чорналды. Бер хушлаштым мин сөйгән кешем белән, бер — хыялга бирелеп, каршысына йөгереп чыктым. Тик болар минем саташуларым гына, ә чынбарлыкта исә ул — бүтәннеке иде! Шуну аңлагач, бакчада яшеренеп озак еладым. Гомеремдә дә оныта алмам инде аны, гомеремдә дә! Ул бит минем жавапсыз калган беренче мәхәббәтем!..

Күрше апам, әрәмәлектәге сөйләшүдән соң, безгә керми башлады. Ул күрәсен, агроном абыйның күзенә чалынмаса тырыша иде.

Әмма мин сиздем: йөрәге тулы ут-ялкын иде аның. Әнә шул ялкын аның күнел күзенә пәрда элде: ул хәтта минем нинди хәлдә булуымны, нәфрәттән шашкан чакларымны да сизми-күрми калды. Төрткеле сүзләремне дә эштәге вакыйгаларга гына сылтады. Ә үзе һаман миңа якынайды, сүз иярә сүз чыккандай, һаман Таһир абыйны сораштырды. Түзмәдем, һөжүмне үзем башладым:

— Йөрмәгез инде икегез ике яры! Ярата бит ул сине.

— Кем ярата, Зөлфия? — күрше апам кызарып чыкты.

— Кем булсын, Таһир абый.

— Син дә белдеңме, син дә сиздеңме?

— Белмәсәм, сизмәсәм — дәшмәс идем.

Турысын әйтү күрше апаның күнелен кузгатты:

— Синнән яшерер серем юк, Зөлфия... Хәтерендәме, төннәр буге синең алдыңа капланып елый идем, аның өчен бит. Үз-үземнән гарьләнә идем. Мин бир авызында чәйнәлгән хатын, ә ул... Таһирны өнәмәгән, кыландым, бигрәк тә Саимә апа белән синең алда. Ул бит сезгә туганыгыз кебек якин. Сизсәгез, йортыгызга эз дә бастырмассыз дип хафаландым. Аннан үзем онытырга уйладым. Авылда кызлар бетмәгән, тотсын да өйләнсен, дидем. Юк бит, үзе үк: «Синә атап йорт салам, бусагамнан беренче син атлап керәсен дә мәңгегә шунда каласың», ди. Хыялый...

— Ул — синең бәхетең, Мөршидә апа.

— Бәхетем шул. Яратам бит, хак яратам!

— Кияүгә чык, тилмертмә кешене.

— Чыңлап яратса, тагын килеп тәкъдим ясар. Инде карышмам, карышыр әмәлем юк...

Таһир абый Мөршидә апаның бер жылы карашын гына көткән, күрәсен, янә кушылу хакында сүз кузгаткан.

Әбиләр чуагы кәргән: куакларда пәрәвезләр оча башлаган чак иде. Таһир абыйның яңа йорты кояшта балкып, авылга ямь биреп утыра: осталар эшне төгәлләгән. Әнә шул матур бер иртәдә ул безгә хәбәр әйтеп салды:

— Өйләнәм, Саимә апа!

— Бик вакыт, улым. Кемгә өйләнәсен? — дип төпченде әни.

— Күршегез Мөршидәгә!

— Кемгә дисен? — Әниң чырае бозылды. — Әллә ялгыш ишетәм инде?

— Әни! — Мин аңа бүтән авыз ачарга да ирек бирмәдем. — Әни, син ишеттең бит. Кабатлап сорама.

«Урам хатыны бит ул!» — дип өзгәләнгән әни ахырда килеште;

таба ашлары пешереп, кичкэ Мөршидэ апаны чакыртты. Бу кич — вэгъдэ алу, вэгъдэ бирү киче иде. Мин ана шаһит була алмадым, дөресрәге — теләмәдем. Көнләшү юк иде. Алар бәхетле, тагын нәрсә кирәк. Сагыштан мөлдәрәмә тулган күзләрем табын ямен жуймасын, ярам — сызласа да, үз тәнемдә, үз жанымда сызласын. Минем алар белән кич утырмакка сәбәбем дә бар: юл кирәк-яракларын әзерлим, авыл белән саубуллашам... Саубуллашам дигәннән, минем шәһәргә китү-китмәү мәсьәләсе өйдә шактый зур тавыш чыгарды. Әни, гадәтәнчә, үгет-нәсихәткә тотынды. Әмма карарым нык иде: мин инде, бу хәлләрдән сон, авылда кала алмый идем. Ниһаять, әни тынычланды, миннән яшереп елый-елый гына, ризалыгын бирде.

Икенче көнне, өйрәнелгән гадәт буенча, иртүк тордым. Жәйләү белән кичә үк хушлашкан идем, әмма барыбер, тагын әйләнеп, күрөп кайтасым килә, күнел шунда тарта.

Таһир абый — инде аяк өстендә, балта-пычкы жыйнаштырып йөри. Минә күргәч:

— Әллә саташып уяңдыңмы? — дип елмайды. Ә мин:

— Мөршидә апа китмәде микән әле? — дип, капкага таба атладым.

— Кара әле, Зөлфия, — дип туктатты агроном абый. — Жәйләүдән — туры минем йортка, яме? Бүген, Мөршидә апаң белән, өйне ачып керәбез. Менә хәзер болдырның соңгы такталарын гына кагарга барам.

— Ярар, Таһир абый...

Мөршидә апа киң итәкле алсу күлмәген жәйләүгә үк киеп барды.

— Бәйрәмем тек бәйрәмем, — дип, гомердә булмаганча көлдешаярды ул; әле бер, әле икенче жырны башлап, жырламыйча ташлады. Тыпырчынган кош бар иде аның йөрәгендә, ул канат жылпегән саен, күрше апам каядыр очарга талпына сыман иде.

Тузан өрмәсенә күмелеп жәйләүгә якынлашкан «Волга»ны Мөршидә апа ерактан ук шәйләп өлгерде.

— Әллә персидәтел яңа машина алганмы? Абау, бу бит Таһир абың белән эрләшкән бәндә! Ни йомышы бар икән тагы?..

Мөршидә апа, авыр сулап, машинага каршы атлады. «Әйдә әле, калма», — дип, мине дә үзе белән әйдәде. Таныдым: яз көнендә безнең авылга килгән әлегә дә баягы вәкил иде бу. Ул кочагын жәеп:

— Мөршидә, ханым-солтаным, исәнмесез?! — диде дә, һич тартынмыйча, югалып калган хатынны күкрәгенә кысты. — Сөз бүген тагын да чибәр, шайтан алгыры! Күлмәгегез дә бик килешә. Ә мин сөенечле хәбәр әйтергә тукталдым. Белегез, сезнең өчен тукталдым!..

Вәкил абый миңа кырын гына карап куйды да, Мөршидә апаны бер читкәрәк тартты һәм, кулларын селтәп, нидер аңлатырга кереште. Күрше апаның минем якка карап-карап куюыннан ук күңелем сизенде: районга-мазарга алып китә күрмәсеннәр тагы үзен! Шушы уемны белгән сыман, Мөршидә апа да, уңайсызланып, башын чайкады. «Юк, — диде бугай ул. — Юк, юк!» Ә тегесе аны һаман каядыр барырга кысты — өзми да, куймый да. Менә ул күрше апаны күндерде ахрысы, миңа борылып:

— Ә син, сеңелем, Мөршидә ханымны ашыгыч рәвештә районга чакырдылар дип әйтерсең, яме?.. — диде.

Исемне жыярга да өлгөрмәдем, Мөршидә апа «Волга»ның арткы утыргычына кереп сенде. Ләкин мин ана ишекне ябарга ирек бирмәдем, кулым белән тоткага ябыштым:

— Син нишлисең, Мөршидә апа? Анда бит безне Таһир абый көтә!

— Мин... Мин хәзер. Чакыралар ди бит, Зөлфия жаныкаем... — үзе шулай диде, үзе кире машинадан төшмәкче булып талпынды. Әмма вәкилнең житез куллары аны эләктергән иде инде. Мин аның: «Урманга хәтле генә...» — дип, пышылдап әйткән сүзләрен ишетеп калдым.

Кисәк алга ыргылган машинаның кара төтене шар ачылган күзләремне эчеттерде. Мин аптырауда идем: нәрсә соң бу, нәрсә?! Нич башыма сыймый. Таһир абыйга ни дип җавап бирермен? Әйтмим, сораса да әйтмим! Сөйгән кешемнең якты бәйрәмен бозарга ни хаком бар минем? Ни хаком бар!

Әни минем жәйләүдә йөрөп кайтуымны бер дә килештермәде.

— Син, кызым, алай югалып йөрмә әле. Таһир абыенның нинди көне икәннән беләсең, әйдә, жыенык та керик тизрәк.

Әни — бүләкләре белән чуар тавыгын, ә мин Актәпидән юмалап алган пәси баласы белән чиккән сөлгемне кыстырып, Таһир абыйларга кереп киттек. Керсәм дә кердем, кермәсәм дә кердем — аякларым гел артка сөйри иде: ни йөзем, ни кыяфәтем белән Таһир абыйга күреним?! «Мөршидә апаң кайда?» — дип сораса, ни дип җавап бирим?

Таһир абый да, соңга калудан курыккандай, атын яман каты чаптырып, кайтып житте. Малкайны үз жылкәсенә салып чапкан төсле, лычма суга баткан, маңгаеннан, чигә чәчләреннән шабыр тир ага.

Мин йөгереп бер чиләк су китердем:

— Юынып ал, Таһир абый...

Ә ул чиләктәге салкын суны башына гына койды. Аннан соң, елмайгандай итте.

— Рәхмәт, Саимә апа, рәхмәт, Зөлфия! Якын туганнарым кебек сез! Әйдәгез, утырыгыз әле.— Ул, әни белән икебезне култыклап сапсары болдыр баскычына илтеп утыртты. Яна йорттан нарат урманы исе килә иде. Әни, артына каерылып, өйалды ишеген ачып жибәрде дә, кулыннан ычкынырга маташкан чуар тавыкны өй эченә очырды:

— Бисмиллаһи рахман рәхим... Йоласы шундый, Таһиржан.

Мин дә пәси баласын ачык ишеккә таба куаладым. Әни, як-ягына каранып, Мөршидә апаны эзләде:

— Яшь килең кайда соң әле, яшь килең?

Мин дәшмәдем, кызарып, Таһир абыйга карадым. Ә ул, авыр гына көрсенде дә, кулын селтәде:

— Мөршидәме, Саимә апа? Көтмик инде без аны, көтмик! Тиз генә кайтмас инде ул...

Әни, борчылып, жәйләү ягына күз ташлады:

— Ниткән сүз бу? Көтәбез, Таһиржан. Эшен качмас, утыр!

— Эш качмас качуын, Саимә апа. Ә менә бәхет качты. Урладылар бәхетне, Саимә апа!

Ни сөйли бу Таһир абый?! Әллә соң?.. Әллә Мөршидә апа турында әйтәме? Түзмәдем:

— Мөршидә апаны районга алып киттеләр, Таһир абый. Чакырганнар аны, эш белән. Озакламам, диде.

— Районгамы?!— Таһир абый, әче көлемсерәп, миңа туп-туры карады.— Аларның машинасы тукталган урман район юлы өстендә түгел, сенелем!..

Минем бу уенны давам итәрлек көчем юк иде. Сөлгемне йомарлап, әниң кулына төрттем дә:

— Чыгып, самавырга күмер салам,— дип, баскычтан тордым.

Шул чакта капкадан битләре алсуланган Мөршидә апа килеп керде.

— Ай йөгәрдем, ай йөгәрдем, үләм!— диде ул көлә-көлә.— Районга дәштеләр. Орден бирәләр, Саимә апа, Таһиржан, Зөлфия! Ике бәхет берьюлы!

Куанычы эченә сыймаган Мөршидә апа тыпыр-тыпыр биеп алгач, сүзсез калган Таһир абыйга килеп сыенды.

— Хәзер, жаным, бусаганнан атлап керәм дә, бүтән чыкмыйм... Мәңге синеке!

Ул, күрәсен, үзенә шуа-гөр килүе белән, ишегалдындагы авыр тынлыкны сизми, тоймый иде. Матур итәген бармаклары белән генә

чеметеп күтэрэ төште дә, дулкынланып, каушап, баскычка таба атлады. Без, эни белән читкә тайпылып, аңа юл бирергә тырыштык. Ләкин, баскычка житәрәк, Мөршидә апа тигезлеген югалтып, чайкалып китте.

— Башым әйләнә, булыш, Таһир, күтәрәп алып кер,— дип, инәлеп, Таһир абыйны ярдәмгә чакырды.

Ә Таһир абый жансыз-өнсез кебек иде. Мөршидә апа, сәрсенеп, бер — энигә, бер миңа карап алгач, аһылдап куйды. Аһылдап куйды да, ялгышын төзәтергә ашыккан кебек, кабаланып янә баскычка таба борылды. Үзе, кемдер тартып төшерүдән курыккандай, сөрлегә-сөрлегә өскә үрмәләде. Аңа ничек кенә булса да менәргә, менәргә кирәк иде. Ул үрмәләп менә башлады. Кул сузарлык кына арада бәхете... Югалтасы килми-и! Килми-и-и!

Таһир абый бу тамашага түзә алмады бугай, сикереп, атына менеп атланды.

— Таһиржан!!!

Жан әрнүе белән ачынып кычкырды Мөршидә апа, туктатмакчы булып, Таһир абый артыннан ташланды. Ләкин агроном абый, хыял тәтән качкан сыман, бер сүз дәшмичә, артына да борылып карамыйча, атын басуга таба куалады.

Мин чирәмдә тәгәрәп үксегән Мөршидә апаны юатырдай сүз тапмадым.

Ярты төн уртасында, яман төш күрәп, сискәнәп уянып киттем. Бер мәл исемә-хушыма килә алмый яттым. Ин беренче уем шул иде: бу хәлләрдән соң Таһир абый нишли икән? Әллә йөгереп кенә карап килимме соң? Өенә кермәм, капка төпләреннән кире борылырмын, өенә кермәм, кермәм, әлбәттә!

Әкрән генә торып, урамга чыктым. Нәрсә бу — Таһир абыйның урам якка караган тәрәзәсендә ут яна! Чык төшкән чирәмгә баса-баса, шул якка таба атладым. Үзем атлыйм, үзем як-якка карап тыңланам: кинәт шунда кемдер жырлаган төсле булып китте. Әйе, әйе, кемдер жырлый! Ачык тәрәзәдән төнгә урамга моң саркып чыга. Ирексездән, ашыгыбрак атлый башладым. Чү, бу бит... бу бит Таһир абый тавышы! Әллә жырлый иде, әллә елый иде Таһир абый.

Алма бакчасына керерсен,
Алма чачәкләре өзәрсен...

Моңарчы аның жырлавын бер генә тапкыр да ишеткәнәм юк иде, капка баганасына сөялдем дә өнсез калдым.

Сикертмә кашыңны, сөзәрләр,
Безнең кавышуңы өзәрләр...

Нур Әхмәдиев

Ярымдөрөслек

Ярымдөрөс сүзләр сөйләдек тә,
Дөрөс диеп, шуңа ышандык.
Ничек ышанмыйсың, тирә-юңдә
Күзгә күренеп торган дошман юк...

Ярымдөрөс — шул ук ялган бит ул,
Ялганнан да әллә яманмы?
Һәр дүрт ягың тоташ мираж икән,—
Яшәп кара шуңа алданмый!

Алданмадык түгел, күп алдандык,
Соры төсне күреп, ал дидек.
Ярымкыек — төз шикелле иде...
Һәм шул чорны — «гүзәл чак» дидек.

Ә дөрөстән ничек аерырга
Ярымдөрөс, ярым-ялганны?
Моңа кадәр ярым-сәрхүшләр дә
Отчетларда айнык саналды.

Еллар буге, шуны сизәр-сизмәс,
Күз буышлы уйнап килгәнбезд.
Язмышларны салып «ярым»нарға
Үч алганбыз икән кемнән без?

Авыз ачып бер сүз әйтә алмый
Ярымдөрөс, ярым-ялганга,
Ярым-йокы баскан күпме намус
Аңга килми, бәлки, һаман да?!

Эт бәхете

Эт бәхете өчен күп кирәкме?
Эт күңеле — бары бер сөяк.
Аның өчен хәтта президентлар
Килешәлмәве дә — вак-төяк.

Эт тормышы — нәкъ этләрчә инде,
Өйрәнгән ул күзгә карарга.
Эт хужасын аңлай,
Ә хужаның
Тырышканы бармы аңларга?

Ачуын да ала кайчагында
Шул бәхетсез мескен этеннән.
— Хаксыз идем, кичер, дустым, — диеп,
Кем этеннән гафу үтенгән?

Үтенмәгән,
Үтенә дә белми,
Ирек бирәмәни минлеге?!
Эт белән эт булган кешеләрнең
Күренмичә калмый кемлеге.

Койрык болгап янга килүе дә
Ялагайлык кына түгел лә.
Бу бит шулай сиңа мәхәббәтен
Белдерүе этләр телендә!

Соң минуты сугар көннәрдә дә
Дүрт аяклы изге сабый ул.
Үз бәхетен тәмләп кимерелгән
Сөяк саны белән саный ул.

Эт һәм кеше...
Ничек табышканнар,
Дуслашканнар элек-электән?
Беләсе иде:
Кеше бәхетенә
Кызыгучы этләр күп микән?

Ай-һай, юктыр,
Ничек инде этләр
Кешеләрдән йөрсен көнләшеп?
Алар өчен хужа тирәсендә
Койрык болгау, балки, чын бәхет?

Йолдыз теле

Күк капусы ачык.
Зәңгәр гөмбәз —
Йолдыз белән каеп узылган...
Йолдызлы күк димә, шигърият бу —
Һәрбер сүзе тора йолдыздан.

Кем язгандыр шундый гүзәл итеп,
Казлар юлы — серле поэма:
Йолдыз телен белсәм әгәр, аны
Укыр идем жаныкама.

Күнелем сизә: Киек каз юлы — ул
«Ләйлә-Мәжнүн», «Йосыф кыйссасы»...

Йолдыз теле өчен жаным бирәм,
Өйрәт мине, и күк остасы!

...Күкләр дәшми.
Кинәт бер йолдызы
Жиргә — миңа табан сикерде
Һәм югалды эзсез...
Яндырылган
Болгар язмалары шикелле!

Фал китабы

Сажида Сөләйманова иштәлегенә

Ачма әле миңа фал китабын,
Йолдызларга карап юрама.
Ымсындырып үзенә дәшкән ярга
Күкрәк белән кеше юл яра.

Фал китабын миңа ачма әле,
Киерелгән моңнан жилкәнем.
Белмисеңме ялгыз бер аккошның
Яралы жыр бүләк иткәнен?

Саргайсын бу, янсын диюеме,
Я юаныч микән үзенә?
Ялгыз аккош аваз салган чакта,
Күңелнең бер кылы өзелә.

Күпме кылы инде өзелгәндер,
Бер санийсы иде, санийсы!
Дөнья тулы жәрәхәтле йөрәк,
Ул йөрәкне әллә... ямыйсы?

Үткәннәргә кире кайтыр иден,
Үткәннәргә күпер сүтелгән.
Канга сеңеп калган изге хисләр —
Барысы да күкрәк сөтеннән!

Яшәешнең кырыс хакыйкәте:
Үткәнгә юк күпер, алга — бар.
Һәм фал ачып багу нигә кирәк,—
Кешедән зур нинди алла бар?

Хәтер

Хәтеремә, берүк, тия күрмә,
Хәтеремә, берүк, кагылма син.
Хәтер бит ул,
Бәлки... хәтер бит ул! —
Сак була күр, дөрләп кабынмасын.

Хәтеремә ерак еллар кәргән,
Киеренкә көннәр кәргән анда.
Күкеләрнең моңлы тавышлары
Аваз салып тора карурманда.

Йоокыларны алган төннәр яши,
Жырлар ята язган, языласы.

Белә бит ул күңел: кыш озын, тик
Ахыр чиктә барыбер яз буласы.

Ядкаръ булып балкып тора анда
Аналарның ап-ак жулыклары.
Тормыш ваклыкларын жиңеп үтеп,
Өскә чыккан күңел байлыклары.

Хәтеремә, берүк, тия күрмә,
Өзелергә торган кыллары бар.—
Иң түрәндә кайчак үземне дә
Сискәндерә торган юллары бар.

Солтан Шәмси

СИНЕЦ ИСЕМДӘ ЙӨРЕР...

хикәя

алыкның беркайчан да бетеп торганы юк бу тукталышта. Ә жомга көннәргә кеше аеруча күп жыела. Моннан районның өч ягына өч юл сузыла. Әмма автобуслар бер генә якка йөри, калган ике тарафка халык очраклы машиналарда кайта.

Район авыл хужалыгы идарәсендә экономист булып эшләгән Кәримә һавалар матур торганда ял көннәрен гел авылда, үз өйләрендә үткәргә тырыша. Картлар хәзер икесе дә пенсияда: биш бала үстәрәп тә, өйдә япа-ялгыз яшиләр. Кәримә белән үскән балалар төрлесе төрле якка таралып бетте. Кайсысы кияүгә чыкты, кайсысы өйләнде —

һәркемнен үз тормышы, үз мәшәкәте. Кайтсалар да, шул печән өстендә янса бәрәңгә алганда гына кайтып, берәз булышып киткәлиләр. Калган вакытта карт белән карчык хат көтеп, хат-хәбәргә юанып яши.

Ә Кәримә атнаның һәр жомгасында шушы тукталышка чыга. Үз якларына кайтучы машиналарны сагалый.

Автобус килеп, бәхетле тарафка кайтучыларны төяп китте. Юлда басып калучылар өчен бу исә сукранырга, сүз ишәйтергә бер сәбәп булды. Хатыннар, дәррәү кузгалып, бер гөжләшәп алдылар да кабат көнбагыш чиртергә тотындылар. Шулай да төркем янында ара-тирә машиналар туктала, берәрләп-икешәрләп булса да юлаучыларны алып китә тора. Мондый чакта инде, билгеле, әрсезләнеп шофер тирәсендә бөтерелгәннәр утыра машинага. Ә читтә басып торган Кәримә һаман кала бирә.

Бер дә туктар, утыртыр сыман тоелмаган кып-кызыл «КамАЗ» машинасы жан-фәрманга килгән жиреннән тормозларын чыелдатып төркем янында кинәт тукталып калды. Кабина тәрәзәсендә шофер егетнен бодрә чәчле башы күренде. Каратут йөзле, очкынланып торган шаян күзле егет ябырылырга торган хатыннарга бер елмайды да:

— Бер генә кеше алам. Арагыздан бер чибәрне сайлап бирегез дә китәм,— диде.

Авыл хатыннары югалып каламы соң! Арадан берсе чәчрәп алга чыкты:

— Миннән дә чибәrrәген табалмассың, энем, зинһар өчен, мине утырт. Өемдә өч балам, көнче ирем көтә... Бүген дә кайтмасам бете-

СОЛТАН ШӘМСИ (1946) — прозаик, тәрҗемәче. «Көмеш чылбыр» kitabı авторы. Казанда яши.

рер, — диде. — Син кайсы авылга кайтасың соң үзөң?

Шофер егет авыл исемен әйтүгә, Кәримә сискәнеп китте: аның авылына кайта ич!

Кемдер аны жылкәсеннән алга этте:

— Менә, Кәримә кайта ул авылга!

Хатыннар шым булдылар, көнләшеп Кәримә ягына карап алдылар. Мондый игътибарны көтмәгән кыз каушап калды, йөзенә кызыллык бәреп чыкты. Шулай да, ятып калганчы атып кал дигәндәй, авылының исемен әйтте.

— Алайса Кәримә утырсын! — диде шофер һәм кыз кабинага утырган арада, хатыннарга күз кысып алды. — Бигайбә, апакайлар... Иң чибәре шушы кыз булып чыкты... Аңа үпкәләгез!..

Машина кузгалганда хатыннарынң:

— Әй, Кәримә, егет бик мут күренә, сак була күр! — дип кычкырып калганы ишетелде.

Кабинадагылар елмаешып алдылар.

Егет үзен бик иркән тотты. «Исемегезне белдем, инде үзем белән дә таныштырыйм, ату яхшы түгел», — дигән булып, башта исемен әйтте, аннан соң, бер-ике мазәк сөйләп, кызны көлдереп алды. Ара-тирә Кәримәгә сораулар да биргәләде, кайда, нинди эштә эшләве, авылда кемнәре булуы белән кызыксынды. Кәримә, үзе әллә ни ачылып китмиңә, кыска-кыска җаваплар белән чикләнсә дә, бу ачык егетнең чамасын белеп сөйләшүен, үз-үзен ипле тотуын ошатып, рәхәтләнеп тыңлап барды.

Сөйләгәндә Ислам, күзләрен юлдан аерып, Кәримәгә карап алгалый, матур итеп, балкып елмая, йомшак кына көлә. Егетнең күз карашы кызны көйдереп-көйдереп ала, бу карашны сизү Кәримәгә аңлатып булмаслык рәхәтлек бирә. Андый мизгелдә ул үзен тагын да чибәррәк, яшърәк итеп тоя.

Машина колхоз идарәсе каршына килеп туктады. Ислам кызга тагын бер күз салды да, «син»гә күчеп:

— Бәлки өеңә үк илтеп куяргадыр, Кәримә? — диде. Кыз баш тарткач: — Ярар алайса, иген беткәнчә монда булам әле, күрешербез... — дип өстәде.

Ике көн үз өйләрендә кунып, ял көнне төштән соң гына кире район үзәгенә китеп барган Кәримә тагын бер атнадан — бу юлы инде жомгада түгел, шимбәдә әйләнеп кайтты. Шимбә көнгә калуының сәбәбе шул: кыз жәйге ялын алган.

Кайтып кереп чәй янына утыргач, Кәримә яңалык ишетте:

— Бригадир бик үтенеп сорагач, фатирга кеше керттек, кызым. Болай әйбәт кеше күренә үзе, шофер.

Кәримә, күнеле нидер сизенеп, әнисенә ялт итеп карап куйды.

— И, кызым, ундык без ул егеттән. Бик ярдәмле бала булып чыкты. Менә өченчә көн, эштән соң, атаңны утыртып алып чыгып китте дә ярты йөк печән төяп кайттылар. — Карчык кеткелдәп алды. — Эш чыкты әле атаң да, бу арада шул печәнне киптерә...

Габделлатыйф карт карчыгына кырын күз белән карап алды, тик каршы сүз әйтмәде. Түземсез холыклы булганга, карчыгын ул үзенчә «ут борчасы» дип йөртә иде. Ә егет турында шулай да сүз кыстырырга кирәк тапты:

— Егет шәп... Крәстиян нәселеннән... Шәһәргә зерә киткән. Андыйлар хәзер авылда да алтын бәясенә йөри, — диде.

Күп тә үтмәде, өй стеналарын селкетеп, капка төбенә Ислам машинасы килеп туктады. Ишекне ачып керүгә егет Кәримәне күреп алып:

— Кара, кунак кайткан икән. Сине инде кичәдән үк көттеләр. Озакладың, — дип, ак телләрен күрсәтеп елмайды, аннан соң ишек төбөндәге кулъюгычка иелде.

— Бу юлы инде китмәскә кайттым,— дип, Кәримә дә куанычын белдермичә түзә алмады.

— Ничек алай? Әллә эшене ташладыңмы?

— Юк. Отпуску алдым.

— Алайса, печәнгә йөрергә кеше булды.

Шушы сүзләр белән Ислам өстәл янына — Кәримә каршына килеп утырды, кызының күзләренә карады. Кәримә:

— Кабинада йөртсәң генә...— дип, шаярып җавап бирде.

Табын янынан торып китәр алдыннан Габделлатыйф карт:

— Мунчан өлгердеме, карчык, карап кайт,— диде.

— Өлгермичә инде, иртән үк яккан мунча бит! — диде Сабира карчык һәм, шунда сүз уңаеннан, картына күптән уйлап йөргән сүзен әйтеп салды: — Карале, сиңа әйтәм, көзгә салкыннарга калганчы мунчаны карыйсы иде бит. Осталар чакырчасыңмы әллә... Вакытында эшен бетереп куяр идек...

— Әй, беләм лә...— карт кулын гына селтәде. Бу хакта үзе дә уйлап йөри иде ахрысы.

Бу сөйләшүгә Ислам да игътибар итте. Бөдрә башын тәлинкәдән күтәрә төшеп:

— Нәрсә, эше бик зурмыни? — дип кызыксынды.

Бу юлы Сабира карчык тыелып калды — мәсьәлә артык житди, ирләр хәл итә торган иде. Картының сүзен көтте.

— Әй... Мунчаның аскы ниргәләре черегән. Шуларны алыштырасы бар ие. Һаман кул житми,— диде Габделлатыйф карт.

— Бүрәнгез бармы соң?

— Бар. Узган елны ук имән бүрәнәләр әзерләп куйган ием.

— Алай булгач эшлибез аны. Ике почмактан домкрат белән күтәртәбез дә кыстырып куябыз. Осталар чакыртып торасы да юк.

— Ни бит, улым, син болай да көн-төн эштә. Ялың юк. Авырга килер. Осталар гына дөшәрмен,— диде карт.

— Борчылмагыз, Габделлатыйф абзый. Тик бүрәнәләргә әзерләп куегыз,— дип, Ислам тастымал белән маңгаен, муен тирәләрен сөртте дә урыныннан торды. — Ярый, мин китим әле. Мунчада кич юнырмын!

Машина капка төбеннән кузгалып киткәннән соң да Сабира карчык Исламны мактады, аның шундый уңган, эш сөючәк, кешегә ярдәмчел булуына сокланып бетә алмыйча, алты почмакны өйнең ике ягы бер итеп йөрөнүендә булды. Габделлатыйф карт исә әле Һаман өстәл янында утыра, үз уйларына чумган килеш әкрән генә чәй эчә иде. Менә ул чынаягын каплап куйды, түгәрәкләп кырган сакалын сыпырды да торып китәргә җыенды. Шунда янына карчыгы килеп басты, күчкардан конверт алып, Кәримәгә сузды.

— Менә өченче көн апаңнардан хат алдык. Атаң белән икебезне кунакка чакырлар,— диде.

Кәримә конвертны ачты да укырга кереште. Кызлары укып бетергәнче тын гына утырдылар. Аннан Кәримә башын күтәрде, әтисе белән әнисенә карады. Тегеләр дә аңа төбәлгәннәр, берәр сүз көталәр иде, күрәсен.

— Жәйнең матур чагында дачаларын күрсәтсә килә инде апаңның...— диде кыз, хатка тагын бер күз салып. — Мин өйдә чакта барып кайтсагыз да була. — Кәримә хатны конвертка салды да әнисенә сузды. — Үзегезгә карагыз.

Бу сүзләргә кыз битараф кыяфәттә әйтсә дә, йөрәге талпынып куйды.

— Сиңа әйтәм, әллә барып кайтабызмы? — дип Сабира карчык картына эндәште.

— Белмим шул... Урак өсте бит, уңайсыз булмасмы, дим.

Картиң икеләнүен сизеп алган Сабира карчык сүзгә үз файдасына бетерергә тырышты.

— И-и атасы, пенсионер кешегә нинди уңайсыз ди инде ул? Эш-ләмәдең түгел, эшләдең. Әнә капка баганасында мактаулы колхозчы дигән язуың тора.— Сабира карчык чынаякларга кагылып алды.— Аннан Кәримә дә жәй саен безне саклап ята алмас...

— Ә мунча? — диде карт.

— Карарбыз мунчаны, карарбыз. Мин бит ашыктырмыйм.

Бүлмәдә тынлык урнашты, сүнә барган самавыр гына ара-тирә чыңлап тавыш биреп куйгалый. Габделлатыйф карт беравык дәмши утырды, ахырда:

— Ярар, элек мунчаны башкарык әле, аннан күз күрер,— дип урыныннан торды.

Ял көне мунча төзәтү мәшәкатләре белән узды. Сүзендә тора торган егет икән Ислам. Ниргәләрне алыштыру турында иртәгесен үзе сүз башлады. Хәер, шуны өмет иткән Габделлатыйф карт кирәкле бүрәнәләрне өелгән такталардан арындырып, эзерләп куйган иде. Эш башларга гына жыенганда картның кичә үк кисәтеп куйган энесе Вәгийз дә килеп житте. Болай булгач, осталарың бер якта торсын. Белә Габделлатыйф картның энесе балта эшен, үзенә әнә нинди каралтылар корып куйды.

Ике домкрат белән мунчаның ике почмагын күтәртү, аскы ниргәләрне суырып чыгару әллә ни авыр булмады. Бүрәнәләрне тиешле озынлыкта кисеп, Вәгийз белән Ислам бурарга да керештеләр. Габделлатыйф картка эш калмады. Ул тегене-моны алып биреп кенә йөрде. Шулай бераз тулганды да ишегалдына кереп китте, күтүдән калдырылган бәрәнне чалып, тунарга тотынды.

Ә Кәримә башта атасы янында кайнашты, ит салырга табаклар чыгарып куйды. Аннан өйләрне жыештырды, аяк астына сала торган озын паласларны какты. Ул эшләрне төгәлләгәч, кер уарга кереште. Келәткә кереп, бер уңайдан Исламның да керләрен жыеп чыкты. Өйлә табынына кереп килүче Ислам, эленеп торган керләр арасында үз күлмәкләрен дә күрүп, яктырып китте.

Мунчаның мәшәкате бер атнага якын сузылды. Дөрөс, ял көнне ирләр чөрек ниргәләрне алыштырып бетерделәр. Ләкин искене кузгатсаң, эше чыгып кына тора. Калган вак-төякне Габделлатыйф карт үзе генә башкарды. Уракның кызган чагы, һәр кеше исәптә. Ислам да иртән китә, кичен караңгы төшкәндә генә кайтып керә. Тотынгач-тотынгач булсын дип, карт мунчага яңа ләүкә дә ясады, чери башлаган сайгакны алыштырды, утырып юыну өчен тәбәнәк утыргычлар, әйбер-мазар куярга шүрлекләр әмәлләде. Шушы эшләрне төгәлләгәч, сипләтелгән, яңарып-матураеп киткән мунчага ягып, мактый-мактый чабынып-юынып чыктылар.

Бер-ике көннән кичке аш янында Сабира карчык сүзне тагын үзенә кирәк якка борды.

— Ходайга шөкер, мунча да яңарттык,— диде ул һәм аның шәп-леген, уңайлыгын, жылылыгын мактарга кереште, шофер сәгетне тел-гә алып рәхмәтләрен әйтте, әмма сүзен Казанга бару белән очлады.

Моңа каршы карты:

— Юк, анасы, син теләсәң нишлә, мин бара алмыйм,— дип кырт кисте.— Уттай урак өстендә ниткән авылдан чыгып китү ди ул. Гомердә булмаганны!

— Әй, сөйләп утырасың инде син дә,— дип тузынып ук китте карчыгы.— Бик кирәген бар ие авылда. Син булмасаң, эш туктар...

— Туктаса-туктамаса да чыгып китәр хәлем юк.— Картның сөякчел кулы шып итеп өстәлгә ятты.

Сүзнең зурга китәсен чамалап, Кәримә дә килеп кушылды:

— Ник, әни, үзең генә барсаң ни булган? Иркәнләп йөрерсең,— диде ул.

— Әйе, гел парлап йөрергә димәгән, яшь чагын түгел, урлап китмәсләр, шәт.— Габделлатыйф карт та, саргылт тешләрен күрсәтеп, карчыгына карап алды.

— Барам, үзем генә барам болай булгачтын. Кызларымны-кияүләремне күрөп, рәхәтләнеп бер йөрөп кайтырмын.— Сабира карчык, торып, йөрәгенә чыдый алмыйча зур якны әйләнеп чыкты.— Дөрөс әйтәсең, кызым, иркәнләп йөрермен.

Район үзәгенә ашлык ташыган Ислам иртәгесен Сабира карчыкны калага баручы автобуска илтөп куйды.

Өйдә өчәү калу тормыш агышына әллә ни үзгәреш кертмәде. Кәримәгә генә кайбер мәшәкатләр өстәлде. Аңа хәзер көнә буге бөтерелергә туры килә иде. Авыл булгач, аның казы-тавыгы, ишегалдында Акбае, арканда бозавы бар, туйдырырга, эчертергә, барысына да күз-колак булырга кирәк. Шулар өстенә бакчада да эш чыгып кына тора: чүп утау, түтәлләргә су сибү дә кыз өстендә. Кич жигте исә, көтүдән сыер белән сарыклар кайтып керә. Кыскасы, Кәримәгә калган вак-төяк эшнә тавык та чүпләп бетерә торган түгел.

Габделлатыйф карт та элеккечә көндәлек эшләрен башкарып йөри. Карчыгы китеп баргач, беренче көннәрсә ул үзен кичектер тынычланып калгандай хис итте, иркәнрәк сулап куйгандай булды. Юк, бик та күнеккән икән шул карчыгына, менә сагындыра да башлады. Картка хәзер Сабира карчыкның күнегелгән тынгысызлыгы жигте шикелле иде.

Иртән чыгып киткән Ислам капка төбенә, гадәттә, кичен соңгына кайтып туктый. Башта ул көнөзүн басу юлларында чапкан, май, бензин, тузан исләре сеңгән машинасынан сикереп төшә дә, тәгәрмәчләренә типкәләп, «КамАЗ»ын хужаларча бер әйләнеп чыга, аннан ишегалдына керә. Билдән чишенеп ташлап, пошкыра-пошкыра юына, тәнәзә сеңгән машина исләреннән арына. Кәримә бу вакытта яисә сыер савып утырган була, яисә савып бетереп, өйдә табын әзерләп йөри. Катып ашарга катыгын куя, ашка сибеп жибәрергә дип түтәлдән өзөп керткән яшел суганын турый. Барысы да әзер булгач, берәр нәрсә онытылмадымы дигәндәй, табынны тагын бер күздән кичерә һәм... юынып бетереп, өстенә чиста күлмәген киеп, чәчләрен пөхтәләп тараган Исламны чакырырга ишегалдына чыга. Әнисе булмагач, кыз үзен иркәнрәк тотта.

Кызың болай үзгәрәп китүен, очынып йөрүен Габделлатыйф карт та күрми калмады, ләкин сүз әйтмәде, йөзәнә чыгармады. Киресенчә, ара-тирә мыек астыннан гына елмая, эчтән генә: «Әх, яшьлек!» — дип, жилкенеп уйлап та куя иде. Карчыгының өйдә булмавына сөенә генә иде ул. Ул булса, ай-һай!..

Ата белән ана гомер-гомергә шушы хакта бәхәсләштеләр, чөнки карты кызларының акыл-фигыленә ышану, аларны үз ирекләренә кую ягында иде. Ә Сабира карчык, картның бу эшкә болай жигел каравына үртәлеп, сүз чыккан саен Габделлатыйф картны битәрләде. Хәзер картның кызы өчен сөенеп йөрүе дә шуннан килә иде. Бала-чага түгел, буй үстергән, акыл утырткан, үз көнен үзе күрә торган ирекле жан. Тагын шул: өйдә чит кеше барын онытып, Сабирасының калага китәргә ашкынып йөрүе дә гажәпкә салды аны. Бу хакта исенә төшерсәң, корт чаккандай сискәнеп куяр иде үзе. Ярар инде, чыгып китүе хәерлегә булсын. Каладагы кызларын сагыну башын томалагандыр, күрәсәң.

Кичке табын — көннен иң күнелле, иң истә кала торган чагы. Аны егет тә, кыз үзе дә көтеп алалар. Өстәл янында күбрәк Ислам сөйлә, авылда аңа бөтен нәрсә яна, ул көнә буге кешеләр арасында — төрлөсән күрә, ишетә. Бөтен яңалыкларын ул алып кайта. Кәримә исә, көлемсерәгән килеш, Исламны тыңлый, егетнең авыл кешеләре турындагы күзәтүләреннән кызык табып, сорауларына жавап биргәләп утыра.

Әйе, ошый иде кызга мондый кичләр, Ислам белән күзгә-күз карашып утырулар. Андый чакта Кәримә үзен көтмәгәндә апалары кебек хис итә башлый, гүя Исламга кияүгә чыккан да, аның яраткан хатыны сыйфатында, эштән көтеп алган, тәмле ашын өстәлгә куеп, арып, ачыгып кайткан иренә тәмләп ашавына сокланып утыра. Нигә бирми икән бу язмыш дигәнәң Кәримәгә дә андый бәхетне? Ул кемнән ким? Кемгә ярамаслык?

Башына шушындый уйлар килгәндә, кызның йөзеннән күлгә йөгерең үтә, ләкин ул аны үзеннән тизрәк куарга тырыша, кадерле көннәрен бер генә минутын да югалтасы, күңелсез уйларга бирелеп, кәефен бозасы килми. Кәефе бит шундук Исламга йогачак, егетнең дә күңеле кырылачак. Әйе, шушы бөдрә чәчле башны назга сусаган тулы күкрәкләренә китереп кысасы, егетнең чәч бөртекләре белән уйный-уйный, туйганчы бер иркәлисе, иркәләнесе килә Кәримәнә. Аның да ир хатыны буласы, бала үстерәсе, тупырдап торган сабыен туйганчы сөясә килә...

Яшь бара, ә бәхет... кая ул бәхет? Институтта укуында да үз тиге табылмады. Балки артык кырыс, горур булгангадыр. Әрсезрәк кызлар ана, алай иттеләр, болай иттеләр, егетләрен бер алдына, бер артына төштеләр, дүртенче-бишенче курсларда кияүгә чыгып та беттеләр. Дөрес, Кәримә артыннан да йөрүчеләр булмады түгел, булды. Ничектер өзелеп яраткан кешесе очрамады Кәримәгә, ә кияүгә исем өчен генә чыгасы килмәде. Чын-чынлап ошаган, йөрәген кысылып-кысылып куярга мәжбүр иткән кешегә юлыга алмады ул. Мәхәббәте очрамагандыр, күрәсен. Язмышы шундыйдыр. Ә менә Исламның карашыннан кыз эсселе-суыклы булып китә.

Инде институт тәмамлаганнан соң да ничә ел үтеп китте, һаман да ялгыз Кәримә. Ярый әле эшен ярата, шул коткара. Эшләгән жирендә абруе бар, белгеч буларак хөрмәт итәләр үзен. Аннан соң эти-эниләренәң акында булуы, атна саен алар янына кайту, булышкалап эшләрен эшләштереп йөрү дә тормышын безаз төрлеләндерә.

Әлбәттә, кызның кылларын тартып караучылар әле дә юк түгел. Тик берсенә дә Кәримәнәң күңеле ятмый. Күбрәк шул тормышы барып чыкмаган, хатын аерган яисә шешә белән булышкан халык кага кызның ишеген. Билгеле, андыйлар өчен аның йөрәге һәрвакыт бикле. Дөньяда ул ике нәрсәдән курка — эчкечелек белән вакчыллыктан. Кайбер үзенә ошый башлаган кешеләрдә шушы ике сыйфатның берсен күрә дә, күңеле суына. Исерек яки вакчыл ир белән торганчы, ялгыз булуың хәерлерәк, ди ул. Эмма бу тынычлык, ни әйтсәң дә, теләп алган тынычлык түгел инде.

Соңгы вакытта үзе өчен бер хакыйкәтне ачты Кәримә. «Нигә бу минем тирәдә күз төшәрлек халык кимеде соң әле?» — дигән сорауга, уйлый торгач, үзе үк җавап тапты: юньлерәк егетләр күптән өйләнеп, гаилә корып, бала үстереп яталар икән ләбаса. Аңарга сайландыклар гына калган. Шулай итеп, Кәримә билгеле бер чикне ашып киткән, карт кызга әйләнгән. Ә үзе шуны сизмәгән дә. Аның шулай булуы табигый да — йөрәк бит ул һәрвакыт яшь, һәрвакыт нидер көтә.

Кияүдә булмагач, Кәримәнә еш кына Казанга командировкага жиберәләр. Һаман мин йөрмн дә мин йөрмн, дип тыштан сукранса да, командировкаларга ул теләп чыгып китә. Ул гел апаларында туктый, алар белән күрешеп, йөрәк ярсуын бушата һәм иң яратканы — туйганчы балаларны сөя. Үчтеки иттерә-иттерә, чырылдата-чырылдата, кабартма шикелле йомшак артларын шапылдата-шапылдата иркәли сабылларны. Алып килгән тәмле күчтәнәчләре белән сыйлый. Апалары аны орышалар: «Баллыны күп ашатасың, диатез булуы бар», — диләр. Ә Кәримә көлә генә: «Булмас, булмас. Мин әллә нигә бер киләм, шулай бит, нәнәм», — дип, борыны белән тортка кереп баручы сабының йомшак чәченнән сыйпый.

Кичке аштан соң Ислам, гадәттә, капка төбенә чыгып утыра, ашыкмый гына сигаретын төтәтә.

Ул авылда үскән малай. Авылны, жирне ярата. Шулай да язмышы әллә ничегрәк килеп чыкты аның. Армиядән соң шәһәргә китте дә шунда ябышып калды. Хәзер нәрсә дә булса үзгәртәргә сондыр инде, күрәсен. Әмма авыл аны тарта, сагындырып үзен сиздереп тора. Шуна күрә Ислам урак өсләрендә авылга эләгергә тырыша. Автохужалыкта да егетнең әлегә гадәтен беләләр, кызу эш өстендә аны гел берәр районга эшкә жиберәләр.

Менә инеш буендагы өянкеләргә оялаган каргалар тавышланып алды. Мәче башлы ябалак борчый микән әллә, дип уйлап куйды Ислам. Кичә кичен ул кошның су буена таба очып үткәнән күрәп калган иде. Аннан кайдадыр, урамың теге очында, өенә кайтмый калган ялгыз бәрән тавышы ишетелде. Шаулашып, тыкрыктан килеп чыккан яш кызлар клубка таба китеп бардылар. Ерактагы кыр юлларында ялгыз утлар күренә. Болары инде күрше авылга кызлар янына баручы матайлы егетләрдер.

Шулвакыт келә шылтырады, яртылаш ачылган капкада Кәримә күренде.

— Кил утыр, — диде ана Ислам, сигаретын читкә ташлап. — Бигрәк матур бүген кич. Гомумән, сезнең авыл матур, тыныч икән.

— Матур шул, — диде Кәримә һәм, кыюсыз гына, егет янына килеп утырды. — Берәр атна кайтмасам, нәрсәдер житмәгән кебек.

— Ә үзең шәһәрдә, үзәктә уриашкансың?

— Болай әле ярый, якын, — диде кыз, аннан аңлатырга кирәк тапты: — Монда эш булмады бит, ә минем һөнәр алыштырып йөрисем килмәде.

— Әниң кайчан кайта соң?

— Күңеле булганчы тора инде ул.

— Печәнгә барып кайтасы иде. Ату әниң кайткач әйтер, шапырынган иде егет, эшләмәгән икән дияр.

— Әйтмәс. Безнең әни андый түгел ул, — диде Кәримә. — Тиздән менә жизниләр кайтачак, алар жыяр әле.

Шунда егет якынарак килеп утырды, кызының кулларын учына салды. Бәхеткә, Кәримә кулларын тартып алмады. Шул мизгелдә алар берберсенә борылдылар һәм сулышларының кушылуын сизми дә калдылар.

Габделлатыйф картның ачык тәрәзә аша барысын да ишетеп, күрәп торуйн алар сизмәделәр.

Иртәнге чәй янында икесе дә тартыныбрак утырдылар, сүз ялганмады. Кичә кичен уянып киткән хисләр көн яктысында ниндидер оят эш булып тоела, каядыр кереп посканнар, кыюсызланып калганнар иде. Өстәл янындагы киеренкелектән тизрәк котылу өчен, Ислам аннан-моннан гына капкалады да чыгып йөгәрдә. Ул киткәч, Кәримә дә үзендә бер жинеллек сизде, хәзер ул ашыкмыйча гына уйлый, басыла төшкән тойгыларына бирелеп йөри ала иде.

Ислам аларда тора бшлаганнан бирле Кәримә көндәлек эшләрдән дә моңа хәтле билгеле булмаган ниндидер мәгънәләр, ләззәтләр таба шикелле. Идәннәрие юса, Ислам чиста идәннәргә бассын ди, аш пешерсә, ашым Исламга ошасын, яратып ашасын, дип тырыша, кер уса да, шул ук хәл — егетнең эштән кайткач чиста күлмәк киюен, рәхмәт әйтеп елмаюын күз алдына китерә. Ул кияүдәге апаларын хәзер генә чын-чынлап аңлый башлады шикелле. Элек аларның тормыш, өй, ирләре өчен артык тырышып йөрүләренә аптырый, хәтта ачуы да килгәли иде. Хәзер төшенде — алар үз мәхәббәтләрен тапкан хатыннар икән, бәхетле хатыннар! Ә мәхәббәт булганда бер нәрсә дә авыр түгел, барысын да күтәрәсен, бөтенесенә көчәң житәдер ул. Бик зур, бик житди хакыйкәт иде бу Кәримә өчен. Балки, бәхетле, тату гаиләләреннән иң зур сәре дә шундадыр.

Шундый уйлар белән ул савыт-сабалар юды, идәннәрне сөртте, өйне жыештырды, аннары уасы керләрен жыярга кереште. Исламның да юк микән дип, келәткә сугылды. Монда аның әйберләре таралып ята, урыны да рәтләп жыелмаган, одеал белән каплап кына куелган. Ашыгычлык белән чыгып китүе әллә каян күренеп тора.

Кәримә урындыкка килеп утырды, шушы келәттә төн кунган Исламны күз алдына китерергә тырышты. Ул да төнлә кыз турында уйлый микән? Аның төннәре дә, Кәримәнеке шикелле, татлы һәм саташулы төшләр, хыяллар белән үтә микән? Кәримә үзенен Исламга ошавын белә, ошатмаса, алай тутырып, эсселе-суыкы иттереп, өзде-реп карар идемени? Яратмаса, якин итмәсә, егетнең иреннәре Кәримәне алай пешереп-пешереп алыр идемени?

Кыз үзенә бик күп сораулар биреп утырды. Егетне яулап аласы килә иде аның. Күңеле сизә — башка бу кадәр дә якин, бу кадәр дә ошаган кешене очрата алмаячак. Шуларны уйлый-уйлый, кыз Исламның керләрен жыярга кереште, урындык аркасына эленгән күлмәкне алырга дип сузылган иде, идәнгә шапылдап бумажник килеп төште. Төште дә ачылып китте, эченнән ниндидер фото килеп чыкты. Кәримә, иелеп, фоторәсемне кулына алды, гажәпләнеп, чәчләренә ак бант таккан кызчыкка карап торды, аннан ялт итеп рәсемнең икенче ягына күз салды. Анда: «Кызым Алсуга 4 яшь», — дип язылган һәм елы белән числосы куелган иде...

Иртәнге чәйне эчкәндә Габделлатыйф карт шундыйрак сүз башлады:

— Кызым, миңа бүген районга барып кайтырга кирәк.

Кәримә белән Ислам башларын күтәрделәр, картка төбәлделәр. Кәримә түзмәде, сорап куйды:

— Нишлисең анда, әти?

— Кышка ташкүмер белешәсе ие. Хәзер кайгыртмасаң, соңга калуң да бар, — диде, аннан өстәде: — Мин анда баржа килгән, би-рә башлаганнар, дип ишеттем. Барып кайтыйм әле.

— Әни кайткач бары иең.

Монда каршы карт елмаеп куйды:

— Әй, ул кайтканны көтсәң. — Чынаягын эчеп бетерде дә, читкәрәк этәреп: — Минем Фатыйх кордашларга да сугылып чыгарга исәп. Балки кунып та кайтырмын, соңга калсам, көтмәгез, — диде.

Килеп яварга кыймыйча, офык читендә көне буге болытлар йөрдө. Кояш рәхимсез кыздыра, ерак кырлар өстендә рәшә тирбәлә. Тынып калган табигать нәрсәдер көтә, нәрсәгәдер әзерләнә сыман.

Кәримә кояшта шытырдап кипкән керләрен үтүкләде, күптән жилләтелмәгән шифоньерны бушатып, кышкы киёмнәрне тышка алып чыкты, киптерде, какты, кире кертте — шулай әллә каян табылып торган эшләр белән йөри торгач, ниһаять, кичне дә ялткерде. Дулкынланып, егетнең кайтуын көттө.

Караңгы төшкәндәрәк табигатьтә ниндидер үзгәреш сизелде, кайдадыр еракта яшынәгән яшен яктысы офык читендә балкып-балкып ала, елдырым булып, ерак кырлар өстендә бии, ләкин күк күкрәү ишетелми — яңгыр әле ерак иде. Инде төн якынлашуга да карамас-тан, жир һаман суына алмый, эленеп торган хәрәкәтсез һавада мунча бөркүлеге саклана бирә.

Исламның машинасы капка төбенә тәмам караңгы төшкәч кенә килеп туктады. Көтә-көтә зарыгып беткән кыз урамга йөгере-п чыкты, егетне якты йөз белән каршы алды. Бүген ул аеруча ягымлы иде.

Ашны икәү генә ашадылар.

Өстәл янында Габделлатыйф картның булмавы аларга көтмәгән-чәрәк тәэсир итте. Башка вакытта шома гына барган сүз кинәт өзе-

леп кала, авыр тынлык урнаша. Шаяру сүзләрә дә ни өчендер табылмый. Шушы киеренкелектән котылу өчен, Ислам тамагын туйдыру белән капка төбенә чыгып утырды. Ул хәзер кыз белән өйдә калырга ни өчендер кыенсына, хәтта Кәримәнең күзләрәнә дә элеккечә туры карамый, карашлары очрашса, эчтә дөрлөгән ялкын бәрәп чыгар да, барысын да харап итәр, үзен тыеп кала алмас кебек тоела иде аңа.

Янгыр жиле исә, күк жүкрәү дә инде шактый ачык ишетелә. Һавада хәрәкәт көчәйгән, өөрмәләр уйнап күтәрелә.

Эшләрән бетергәч, Кәримә Ислам янына чыкты. Утыргыч читенә килеп утырды. Бүген аңарда да ниндидер үзгәреш сизелә, ул да үзен ничектер тыенкы тотта.

— Көнә буге куркытып йөргән иде аны, тәки явар ахры,— дип куйды Ислам.— Хәзер бер дә кирәге юк инде бу янгырын...

— Жәйге янгыр ява да китә, ярты көннән киберә тә житәр...— Кәримә, түбән карап, үзәлдинә сөйләнгәндәй әйтте бу сүзгә.

Корыган агач кәүсәсен хәтерләткән тармаклары яшен кинәт һаваны телгәләде, аның яктысы сүнәргә дә өлгөрмәде, баш өстендәгә күк гөмбәзә шартлап ярылды, гүя аның кисәкләре, дөберди-дөберди, төрле якка тәгәрәштеләр. Кәримә сискәнәп китте, урыныннан ук сикереп торды.

— Чыннан да, кереп ятарга кирәк,— дип, кыз артыннан Ислам да кузгалды. Ишегалдына керделәр, шунда егет — келәткә, кыз өйгә таба атлап китәр алдыннан сәер бер мизгел булып алды. Алар, алдан килешеп куйгандай, ирексездән бер-берсенә борылып карадылар. Әлбәттә, икесе дә бу киеренкелектен нәрсәдән икәннән аңлайлар, жаннары тартыла, икесе дә бөтен барлыгы белән нәрсәдер көтә.

Әлегә уңайсызлыктан аларны яшен яшьнәве коткарды, икесенә дә йөзен яктыртты, Кәримәнән куллары ирексездән, ишек тоткасына ябышты, чөнки инде шул чара гына калган иде.

Ислам өйәлде ишеге ябылып, келә шалтырагач кына айнып китте, әмма инде соң иде.

Ул да келәткә керде. Киеренкелектән егетнең маңгаена хәтта тир бәрәп чыкты. Йөрәге ашкынып тибә, тәне буенча кайнар дулкыннар йөгәрешеп уза, һава житми иде. Ул келәт ишеген төбенә хәтле ачып куйды, күлмәген дә салып атты. Яшен көчәйгәннән-көчәя, ул чатнаганда ишегалды инә эзләп табарлык булып яктыра, күк торган саен дөһшәтләрәк гөрселди.

Бераздан Исламның үтереп су эчәсе килә башлады. Сусынын басмыйча торып, йоклап китә алмаячак иде ул. Өйәлдиндагы кисмәктә салкын су тора торуын да, тик Кәримә ишекне эчтән бикләп кәргәндер, дип уйлады Ислам. Шулай да барып тартып карарга булды.

Юк, ишек эчтән бикләnmәгән икән. Ул, кызны куркытмыйм тагын дип, сакланып кына өйәлдинә керде, караңгыда кармаланып кисмәкне эзләп тапты. Чүмечә дә шунда ук, капкач өстендә булып чыкты. Чүмечне батырып, зур-зур йотымнар белән су эчеп торганда акрын гына өй ишеге ачылды, Кәримәнән хәлсез тавышы ишетелде:

— Ислам!.. Яшеннән куркам...

Чүмечне урынына ничек куйганын да белештермәстән, егет бусагадан өй эченә атлады. Һәм эчкә күлмәктән генә басып торган Кәримәнә кочагына бөтереп алды...

Шулвакыт, бөтен жиһанны яктыртып, тагын яшен яшьнәде, күк күкрәде, һәм көнә буге шушы мизгелне көткән жир өстенә, ярсып-ярсып, янгыр коярга тотынды.

Кыш урталарында районның авыл хужалыгы идарәсендәгә бер бүлмәгә өстенә кыска тун, аягына жылы итеклар кигән бер ир-ат килеп керде:

— Кәримә шушында утырамы?

Эшләп утырган хатыннарын өчесе дә башларын күтәрделәр, сәерсенеп, үзен артык иркен тоткан, бүреген дә салырга оныткан иргә төбәлделәр. Шунда аргы өстәл артындагы аксыл чырайлысының күзләре зур ачылды, кыш уртасы булуга карамастан, сәер сипкел баскан йөзе тетрәнеп китте — акрын ғына урыныннан күтәрелде. Ир дә аны күреп алды, өстәл читенә бәрелә язып, алга омтылды:

— Кәримә! Исәиме, Кәримә!...

Калган ике хатын шундук бер-берсенә карашып алдылар, хәле аңлап, бұлмәдән тиз генә чыгып киттеләр.

— Мин килдем, Кәримә, сине сагынып килдем, — диде ир, кызын йөзенә карап, һәм шунда ғына, Кәримәдәгә үзгәрешләрне күреп, сагаеп сорады. — Син нәрсә? Әллә?

— Әйе, Ислам... — Аның иреннәре дәрелдәп куйды, күнеле тулып, ирне күкрәгенә килеп капланды, сулык-сулык еларга кереште.

Бүлмәдә авыр тынлык урнашты. Ислам аның тетрәнгән иңнәреннән сыйпады. Берәздән Кәримә тынычлана төште, үзен кулга алды.

— Дәшмә, Ислам. Бер сүз дә кирәкми. Мин барысын да аңлыйм. Семьяң барын да, кызың үскәнән дә беләм, — дип Кәримә Исламга ярдәмгә килде.

— Мин бит сиңа әйтмәгән идем.

— Керләреңне жыйганда кесәңнән документларың килеп чыккан иде. Кызыңның фотосын күрдем. — Ул айлар буге күңелендә йөрткән, кыз килеш йөклә булуның иң авыр чагында төннәр буге Ислам белән эченнән сөйләшкән сүзләрен кабатлый башлады: — Өметем өзелде! Шулай да жинел булып китте. Тик мин болай ғына аерылыша алмадым. — Кәримәнең тагын күзләре дымланды, мөлдәрәгән карашы белән ул Исламга төбәлдә. — Калганын үзең беләсең...

— Эх, Кәримә!...

Ир аны кабат күкрәгенә кысты, Кәримә дә, хискә бирелеп, шушы кочакта кечерәя, эри баруын сизде, ләкин эш урынында икәнә исенә төшеп, бирешмәскә тырышты.

— Сиңа бер сүзем бар, Ислам, — диде ул.

— Тыңлыйм, Кәримә.

Кәримә беравык тын ғына торды, бу сүзгә башлау ана жинел түгел иде, күрәсен.

— Исән-сау килеш туса, балага атасының исеме кирәк булачак. Синең исемдә йөрер, яме? Анысына каршы килмә инде!..

Бу сүзләр Исламны тетрәндереп жибәрде. Ул ыңгырашып куйды. Мондый сөюне бит аның ничә ел бергә торган хатыныннан да күргәнә юк! Әгәр ул мәхәббәте хакына шундый эшкә барган икән, димәк, яратуы — саф алтын, көчледән көчле!

Кәримә! Кадерлем минем! Мин инде сине беркайчан да оныта алмам. Элекке Ислам булып яши алмам. Күңелемә ут салды, бердән-берем минем!

Кышкы юлдан баручы машинада Ислам кайта. Аның куллары рульдә, күзләре жәяүле буран тузынган юлда, ә уйлары, уйлары әллә кайларда. Я аның күз алдына, йөрәген әриетеп, йөзенә каратут чыккан Кәримә килеп баса, я ул үзенң хатынын... кияүгә ничек чыгуын сизми дә калып, ир хатыны булуның кадерен белмәгән, бала туганнан соң бигрәк тә масаеп Исламга исе китми башлаган хатынын уйлый. Яисә кабина тәрәзәләрен каплап себергән буран эченнән, риясыз күзләрен этисенә төбәп, дүрт яшьлек кызы аңа карап тора башлый.

Киләчәктә бу юлларның кайсы якка алып кереп китәсен белми әле Ислам, белми.

Ләбиб Лерон

Каска

22 нче июнь.
Бүген елның
иң озын көне.
Төне — иң кыска...
Төш түгел бу — өнем:
кулымда* —
тишек каска...

22 нче декабрь.
Бүген елның

иң озын төне.
Көне — иң кыска...

22 нче де...
... кабер.
Көн — кыска.
Хәтердә бабайлар язмышы...
Кулымда —
тишек каска...

Кар сулары

Гөрләвекләр булып, тулып ага,—
Урам буйлап ага кар сулары...
Кар сулары — сүнөп барган кышның
Соң мәртәбә дөрләп ярсулары!

Кайчан гына шушы тыкрыкларда
Буран уйнап йөрде, кар дулады...
Кар сулары — тынган бураннарның
Суга әверелгән ярсулары!

Кышны озатам, дип уйлый идем,
Баксаң, бу бит — язны каршылавым:
Юккамыни минем күңелдә дә
Ярсып ага кайнар кар сулары?!

Кар сулары сыман, кайнап-кайнап,
Ага хисләр, ага бар уйларым...
Киләчәк ул тирән дәрәя булса,
Минем — шунда агып баруларым!

Иске китаплар актарам

Актарам иске китаплар:
Күпме әсәр! Күпме шәхес!
Укыйм ошаган китапны —
Заманнар шаулы, шаша хис.

Йотам гына китапларның
Таушалганың, тузганнарын...
Әй очына мин укыган
Китапларның тузаннары!

... Шул тузаннары да йота
Мин укымый узганнары.

Ялгыз чакта

Ялгыз бүлмә. Хужа бүген —
Борчу уйлар өере.
Булдыралган кадәр мине
Бимазалый һәрбере.

Кайсы үрти, кайсы көлә,
Кайсы телсез күк ымлый...
Сизми дә калымын сыман
Чыгырдан чыкканымны.

Күрми калдым, кайчан кергән?
Кайчаннан бирле йөри?—
Ишекле-түрле йөри шик,
Ишекле-түрле йөри...

Бүлмәдәге сүрән якты
Шәм кебек эри-эри,
Ишекле-түрле йөри шик,
Ишекле-түрле йөри!

... Кемдер килеп коткарганчы
Ялгыз бүлмәмә кереп,
Ишекле-түрле йөрер шик,
Ишекле-түрле йөрер...

Яңа микрорайонда мәхәббәт

(Шаярү катыш)

Кереп югал ап-ак давылларга,
күз ачкысыз бураннарда адаш —
мин барыбер эзләп табам, дидем,
дәш кенә син — шундук эзләп табам!
Ерып чыгалмаслык карурманда,
джунгли яки чүлдә адаш —
хет кычкырып, хет пышылдап миңа
эндәш кенә, дидем, — шундук табам.

... Кала чите. Яңа микрорайон.
Телефоннан дәштең — килдем монда.
Кинәт кенә мин югалып калдым
«шырпы каплары»ның арасында.
Юкка гына мәллә шапырындым:
Һич табалмыйм сине, синең йортны.
Сыңар шырпы сыман югалдым мин,
әллә синең йортны кала йотты?!

Ишетерсең микән тавышымны:
— Син кайда-ау? — дип,
салсам әгәр оран.
... «Шырпы каплары»на карый-карый,
адресыңны учка кысып торам.

ЯШЬ ӘДИП — ЯШЬ ЛӘБИБ ТУРЫНДА

Ләбиб Лерон инде әдәбият сөючеләр өчен өр-яңа исем түгел. Әмма ул әле безнең озын тарихлы зур әдәбиятыбызда чагыштырмача яңа исем, соңгы еллардагы поэзиябезне яңартуга, яшәртүгә үз шигъри өлешен кушкан яшьләребезнең берсе. Ләбиб Леронны без бүгенге көндә «яшь язучы» дип атасак та, бу сүзгә яшь кешене өметләндерү, дәртләндерү, үзәндә ижади көч тоярга этәрү максатыннан гына әйтмибез, ә чыннан да яшь ягыннан яшь булып, ижади яктан җитди эзләнүчән булуын күздә тотарга. Гадирәк итеп әйткәндә, Ләбиб инде башлап язучы булган яшь язучы гына түгел, ә өлгергән яшь язучы. Мин аның өлгергәнлеген шигърьләренең торган саен камилләшә баруында гына димәс идем. Киресенчә, кайбер очракларда хәтта шигърьнең соңгы шигърьләренең кайберләре камиллек ягыннан элегрәк язылганның кайтышрак та булырга мөмкин. Әмма Л. Леронның иксез-чиксез шигъри иҗат майданында үз тоткан юлы, үзе генә аралаган сукмагы, аңа якын булган әдәби алымның чалымлануы аның иҗатына җитди караш таләп итә. Ә Ләбиб Леронның инде шигърияттә, әдәбиятта шактый остарып өлгергән сукмагы, үз өлкәсә бар. Ул — юмор-сатира. Яшь язучының бу өлкәдәге эзләнүләре һәм шиксез уңышлары аны профессиональ сыйфаттагы әдәбиятка сукмак салучы яшь әдип дип атарга мөмкинлек бирә.

Ләбибнең көлүе — аңа, мыскыллы, шәхесне юкка чыгаручан түгел, ә сыгылмалы, ипле, әмма һич кенә дә килешүчән булмаган көлү. Икенче төрле әйткәндә, аның юмори түгел хахылдау булмыйча, зыялыларча тирән мәгънә салынган эчкә елмаю булып тора. Социаль яктан бу елмаю көлү объектын гына түгел, ә безнең барыбызны да чистарта яки фаш итә.

Ләбиб лирикада да ипле. Ул шигърьдә әтәчләнми, чәчрәп кычкырмый, бер стакан суда тайфун уйнатмый. Әмма яшь язучы лирик шигърьләрендә чагыштырулар, жөмлеләр, сүз төзелеше белән эш иткәндә табигыйлекне югалткылы, логик, стилистик, синтаксик хаталарга да юлыга, тел-сурәтләү чаралары төрле чатаклыкларга, эшләнеп җитмәүләргә дә дучар булгалый. Юмористик әсәрләрдәге мавыгып, сүз сөрешенәң табигый ачылышына ирешеп эшләү лирикада җитенкерәми. Яшь язучының күңелә юморны лирикага караганда энә очы кадәр генә артыграк яратадыр шикелле тоела. Л. Леронның юморны аерыбрак яратуы аның юмористик әсәрләренә проза белән сынап каравынан да күренә. Аның оста сюжетлы, нечкә кинәялә, культуралы теллә кечкенә проза әсәрләре игътибарны үзенә җәлеп итә.

Яшь шагыйрьнең бу санда бирелгән лирикасы автор иҗатының югарыда әйтел кителгән бөтен уңай һәм кимчелеклә якларын берләштергән. Әдип бүгенге көндә әдәбиятыбыздагы актив позициялә яшьләренң берсе буларак, заманча темаларны кыю күтәрә. «Иске китаплар актарам», «Яңа микрорайонда мәхәббәт» (бу шигърьдә шагыйрьнең юмористлыгы лирикага да бәрәп чыккан) дигән шигърьләрдә ул бүгенге көнгә нык тоеп эш итә. «Каска» шигърьдә ул лириканың публицистик ягына басым ясый. «Кар сулары», «Ялгыз чакта» кебек шигърьләрдә ул татар поэзиясенә тиң булган уйланулар, традицион, ләкин үзенә генә хас булган хисләргә бирелә. Әдәби-сәнгати эшләнеш ягыннан караганда мин бу шигърьләргә кискенрәк драматизм, көтелмәгәнрәк чагыштырулар, сүзләрнең үзәра янәшәлегендәге шигъри табигыйлекнең күбрәк булуын теләр идем. Әмма, югарыда әйткәнчә, бу шигърьләр яшь шагыйрьнең лирикадагы ижади йөзән ачык билгелеләр, алар укучыга шул яклары белән кызыклы да.

Гәрәй РӘХИМ,
Татарстанның Г. Тукай исемендәге
дәүләт премиясә лауреаты

А. А. Манонин,

КПССның Югары Ослан райкомы
беренче секретаре

ОСЛАН ТАУ ИТӘГЕНДӘ

Казан халкы аз гына буш вакыты чыкса, Идел буенда саф һава сулап йөрергә яратучан. Бигрәк тә жәй көннәрендә елга порты, порт белән Киров районы күперен тоташтыручы киңлек кәеф-сафа корып йөрүче кешеләр белән тулы була. Карашлары Идел аръягына, гажәп күркәм Ослан тауларына текалган. Аяз көннәрдә Ослан ап-ачык күренә, кул сузымында гына кебек. Аерым йортларны, урамнарны абайларга мөмкин. Дөрес, алар моннан кечкенә генә булып күренә, ямь-яшел тау итәгендәге кош ояларына охшыйлар.

Таулар, таулар... Алар ничәмә-ничә гасырлардан бирле Идел буеның бу якларында булып узган хәлләренң бердәнбер шаһитлары. Телә булса, алар барын да бәйнә-бәйнә сөйләр иде...

XVI гасыр урталарына кадәрге вакыйгаларны ачыклаучы язмалар аеруча аз. Без ул чорны Идел бие Болгар иленең һәм Казан ханлыгының чәчәк ату дәвере итеп беләбез. Казан ханлыгы Рус дәүләтенә кушылганнан соң, Идел буена тезелешеп утырган татар авылларына зур судан шактый еракка күчеп урнашырга туры килә.

Безнең район үзәге Югары Ослан авылына да нәкъ шул чорларда нигез салынган. Ул Казан елгасының Иделгә койган төшенә каршы ярдан карап тора. Бу авылга башта Зоя монастырендагы кешеләр урнаша. 1652 елда Югары Осланда 145 йорт булганлыгы мәгълүм. Унтугызынчы йөздә исә монда 1721 кеше исәпләнә. Авылда чиркәү, волость идарәсе, почта-телеграф бүлекчәсе, хосусый аптека, министрлык карамагындагы ике еллык училище һәм чиркәү мәктәбе, ике тимерчелек була. Төбәктә азык-төлек эшкәртү промышленности алга китә. Печице һәм Моркваш авылларындагы тегермәннәренң даны бөтен Казан губернасына тарала. Печицедагы пар белән эшли торган тегермәннәр тәүлегенә ун мең пот ашлык тарттыра.

Әмма байлыкның төп хужалары — тегермәндәге эшчеләр дә, игенчеләр дә ачлы-туклы яшәүгә дучар ителәләр. Шуңа күрә төбәктә әледән-әле баш күтәрүләр булып тора. 1883, 1903 еллардагы хәрәкәтләр тарихка да теркәлгән. Ә Бөек Октябрь революциясенә әзерлек чорында бу як крестьяннары аеруча зур активлык күрсәтәләр. Жир даулап көрәшкә күтәрелү 1917 елның март айларына карый. Крестьян комитетлары һәм Советлар оеша, алпавыт жирләрән тартып алулар башлана. Хәрәкәт, торган саен, оешкан төс ала бара. Мисалга бер генә документны китерик. Бу — Матюшино авылы крестьяннары жанының приговору. «Без, Матюшино авылы кешеләре, — дип язылган анда, — ... 120 хужалыкка иген үстерерлек 303 десятина генә жир билибез. Болын да, урман да безгә бөтенләй бүленмәгән. Тирә-юнебездәге барлык байлык — яхшы жирләр, урман, яр буйлары, су, таш чыгарырга яраклы таулар — барысы да алпавыт ханым Паулуччи карамагына тапшырылган. Ни өчен? Без бу байлыкларны Матюшино авылы кешеләренә кайтарылып бирүен телибез. Жир — табигать байлыгы, аны кем эшкәртсә, ул шуныкы булырга тиеш...»

Бу таләпкә авылның кырык кешесе кул куйган. Башка авылларның крестьяннары да жирне шушундый юл белән бүлә башлый. Тегермәннәр дә, акрынлап, жирле гади халык карамагына күчә. Октябрь революциясе бу тирәләрдә энә шундый шартларда жинеп чыга.

Әмма гражданныр сугышы башлангач, Идел буенда революция казанышларын, кулга корал тотып, кабаттан якларга кирәк була әле. 1918 елның жәсеннән 1919 елның жәенә кадәр революция азымышы кыл өстендә тора. Урта Иделгә оялап өлгергән интервентлар һәм акгвардиячеләр Казан тирәсендәге төбәкләр өчен бик зур кур-

кынычка әверелә. Бу халиткеч тартышуларда Югары Ослан мөһим вакыйгаларның үзгендә кала. Бишенче армиянең десант гаскәрләре, Иделдәге хәрби флотилия, Югары Ослан янында торып, соңгы ударга әзерләнәләр. 10 сентябрьдә Казан азат ителә. Көнбатыштан һәм көньяктан шәһәргә Бишенче армия полклары һәм флот гаскәрләре бәрәп керә, төньяктан Азин отряды килеп өлгәре.

Югары Ослан районы 1931 елда оештырыла. Бу еллар крестьяннарның күмәк хужалыкка туплануы белән үзенчәлекле. Күмәк тормышның башлангыч еллары район хезмәт ияләренең искиткеч күтәренкелеге, тырышлыгы белән билгеләнгән.

Сугыш исә безнең халыкны икенче яктан сынады. Районның алты каһарманы Советлар Союзы Герое исеменә лаек булды: Михаил Красавин, Семен Коновалов, Нәбиулла Зиннуров, Аким Гаврилов, Александр Афанасьев һәм Алексей Исаев. Ул елларда тылдагы хезмәт күтәрәнкелеге, эшнең нәтижелелеге дә хайран калдырлык.

Районның бүгенге майданы 1313 квадрат километр чамасы, бездә 20140 кеше ишәпләнә. Төньяк һәм көнчыгыштан Идел белән чикләнгән районыбызны икегә бүлеп Сулица елгасы жәйрәп ага. Бу сулар — көнкүреш һәм хужалык ихтыяжларын канәгатьләндерүдә зур байлыгыбыз. Район территориясендә известняк, доломит кебек хужалыкка бик кирәкле файдалы казылмалар бар. Ком алыр урыннары да житәрлек. Матюшино янындагы карьерыбызда чыгарыла торган минераль ашламага республиканың башка районнарында да рәхәтләнәләр. Ключище һәм Шеланга авылларындагы кирпич заводларыбыз чималны шулай ук үз жиребездән ала.

Районның климаты йомшак. Бездә кояшлы көннәр күп була. Шуңлыктан бакчаларыбызда кызырып пешкән помидорларны, кыяр-кабестәне, алма-чияләрни Казан халкы көтөп ала. Кала базарына безнең як ишелчәсе, жиләк-жимеше килә башласа, Украина яки Урта Азиядән йөрүче сәүдәгәрләр бөтенләй күрәнми башлый: безнең азык-төлек күпкә татлырак, сатып алучы да аны, күз салуга ук, дөрөс бәяли. «Ослан» совхозының уңаннары кайбер жәйләрдә гектарынан 25-28 ар центнер жыләк, 21-25 ар центнер чия, карлыган, кура жиләге жыялар. Шеланга һәм Түбән Ослан авылларында жыләк-жимеш совхозы, консерв заводы оештырылды. Түбән Осланның кайбер төрдәге татлы консервлары Венгрия, Румыния, Югославия кебек илләргә дә озатыла. Бу завод каен суы да әзерли, ишелчәдән әчкелтем ашлар (солянка) консервлай.

Районыбызның Казанга орыннып торуы аның тормышына аерым үзенчәлекләр кертә. Безнең жирләренең 462 гектары, мәсәлән, шәһәр кешеләре карамагына тапшырылган. Анда һөвәскәр бакчачыларның илледән артык коллективы рәхәт күрә. Ташевка, Кызыл Байрак, Бакчасарай, Шеланга, Студенец кебек авыллар янында Казанның төрледән-төрле оешма вәкилләре жәен үз бакчаларында рәхәтләнеп файданы ял итәләр.

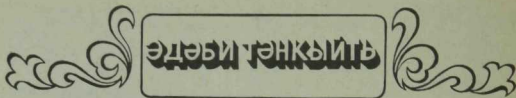
Бездәге ял йортлары да күпләргә билгеле. Аларның икесе — Шеланга белән Яр бие Морквашындагы ял йортлары — жәен, Буш Моркваштагы ял йорты ел бие эшли. Аларда ел саен 12—13 мең кеше ял итә.

Бүгенге көндә районда 18 авыл Советы, 15 совхоз, бер колхоз һәм бер жиләк-жимеш совхозы, 11 предприятие санала. Колхоз-совхозларыбыз ит һәм сөт продуктылары житештерү белән шөгыльләнә. Ярышны айдәп баручы механизаторлар, терлекчеләр берсеннән-берсе зуррак нәтижеләргә ирешәләр. ТАССР Верховный Советы депутаты савымчы Галина Конеева сыерлардан 5200 литр сөт саварга йөкләмә алды. Тагын бер уңган терлекчез Галина Володина, бозаулар карауда улы белән бергә эшләр, коллектив алымның, гаилә алымының уңай якларын дәлилләп күрсөтте.

Район култура үсеше агынынан да алга бара. Егерме ике мәктәптә 2600 бала белем ала. Мәктәпкәчә иштәгеләр өчен утыз бакча эшли. 1987 елда район үзгендә яңа Култура йорты салынды. Яңа Болгар авылында авыл Култура йорты файдалануга бирелде. Яңа Болгар — республикада яхшы танылган яшь композитор Риф Гатауллинның туған авылы. Күренекле култура хезмәткәрләре арасында безнең якташлардан Татар Мәмәтхужасы авылы егете, «Литературная газета»ның махсус хәбәрчесе Жан Миндубаев та бар. Казан дәүләт университетында укытучы философия фәннәре кандидаты Анатолий Петрович Носарев та безнең районда туып үскән.

Билгеле булганча, Югары Ослан районының Печище авылы Беларусиянең күренекле шагыйре Янка Купала исеме белән бәйлә. Шагыйрь 1941-42 елларда 8 ай гомерен шушында уздыра. 1975 елны без Янка Купалага багышланган музей булдырдык. Бу кадерле йортка ел саен алты мең кеше килә.

Районыбызның ата-бабалардан башланган данлы юлын яшьләр давам итә. Укуларына, армия сафларындагы мактаулы хезмәтләренә, колхоз-совхозлар хужалыгындагы һәм башка тармактагы эшләренә күз салсаң, яшь буының да сынатмаячагына ышаныч ныгыт.

Бәхәс дәвам итә: «Заман һәм шигырь»

Әхсән Баянов

ЮКӘДӘГЕ ЧИКЛӘВЕКЛӘР

Шигырь хакындагы бәхәсләрнең әдәби жәмәгатьчелектә беркайчан да бетеп торганы юк. Башка жанрларда бу хәтле түгел бугай. Поэзиядәге юналышлар, үзенчәлекләр каршылыгы, фикер көрәше, амбицияләр ярышы — мәңгелек бәхәс жирлегә шулдыр. Тормышның нәкъ үзәндәгечә. Кайчакларда тынычланган кебек тоелса да, мөмкинлек тудымы, кузгалырга гына тора. Жай чыккач, менә тагын кузгалдык...

Дөресен әйткәндә, журналның быелгы беренче санындагы Р. Мостафин белән В. Нуруллин әңгәмәсеннән түгел, ә М. Валиевнең үткән елгы 8 сандагы «Шигырь бушлык»ыннан һәм Р. Мостафинның «Советская Татария» газетасында (10 январь, 1988 ел) басылган «Возмездие»сеннән башланып китте сүз. Шушы ике мәкаләне янәшә куйгач, бушлыкның, аерым авторлар ижатыннан узып, бөтен поэзиягә караганлыгы ачыкланды. Шигырь умартага таяк шулай тыгылды, безелдәүләр, чуалулар, ах-ухлар, үрсәләнүләр шуниан башланды. Тамаша кылу — көлү, усал шатлану, гәҗәпләнеп бот чабулар күзгә-колакка чалынып китте. Аптырабрак калулар да булмады түгел.

Бу ни хәл? Шигырьгә моннан да катырак ташлануларның булганы бар идеме соң?

Аерым шагыйрьләргә, аерым төркемнәргә һөҗүм итүләр кабатланып тора. М. Шабаев «Төшсез чикләвекләр»ендә (2 сан) бу хәлне дөрес искәртә, гәрчә, вакытны берәз бутаса да.

*Гамьсез Гулливерлар, сак булыгыз,
Лилипутлар килә шигырьгә!*

— дип, Ш. Маннур сугыштан соңгы елларда ук чаң суккан иде. Тик шунысын колакка киртик: кемнәр иде соң ул Гулливерлар? М. Жәлил белән Ф. Кәрим була алмый — алар инде бу сүз әйтелгәндә исән түгел. Ә кемнәр? Юк алар. Вакытында бәлки булгандыр. Ләкин хәзер юкка чыкканнар. Ә лилипутлар кемнәр? Алары да күрәнми — төштеләр сәхнәдән, онытылдылар.

Бөтен кайнарлыгы, ярсулары белән бергә, Вакыт үзенчә хәл итте конфликтны. Тигезләде Вакыт галиҗәнап!

Бүгенге бәхәсләр дә бәлки шулай хәл ителер. Ныклап уйласаң, күрергә батырчылык итсәң, хәзер үк бар ул күзгә ташланарлык галәмәтләр. Мәгәр масштаблар шактый тотрыксыз шул әле.

Балачак әкиятен искә төшерик.

Эт урынына мәче асраган аучы, урманда үзе аткан боланны сакларга кушып, мәчене калдыра. Урманның барча киекләре: «Болан тота алгач, әй көчледер бу мәче!» — дип, шыр жиберәләр. Курку мажаралары бик күп — аларны санап тормыйк. Нинди генә көлкә хәлләргә калмыйлар жәңлекләр! Шуларны манзара кылганда артык та авыз ерып көлгәнә күрә:

*Шунда куяның
Ирене китедә.
Шуннан бирле ул
Китек иренде.*

Урамда андый-мондый китек иренле кеше күрсәгез, белеп торыгыз, ул безнең хәлләрдән көлгән адам булмагач...

Шигъри бушлыкның үзен, аның эчталеген ачыклап карыйк. Бүгенге көндә актив яшләуче шагыйрьләре һәм даны чыккан «Обойма»дагы исемнәре санын китсәң, ике кул бармаклары житмәс иде. Язылган әсәрләр исә — диңгез. Шулай да «шигъри бушлык» төшенчәсе хасил булды. Нишләп? Ник? Нинди нигезләрдә?

Егерменче йөз башын Тукай, Дәрдемәнд, С. Рәмиев — өч шагыйрь һәм гасырның егерменче-утызынчы елларын Такташ, Бөек Ватан сугышы чорын Ф. Кәрим — бер-үзләре — тутырып торган. Утызынчы, кырыгынчы, илленче елгы дәрәслекләре күрәп, укып үстек — бушлык сизелми иде. Хәзер исә? Исемнәр дистәләп исәпләнгәндә? Эш нәрсәдә?

Хикмәт, минемчә, хәлне дәрәс аңламауда, баяли белмәүдә, яки белмәскә тырышуда. Кемнәрдер урнашкан тәртип-гадәтләрдән, стереотиплардан чыга алмый, догмаларны вата алмый, ә кемнәрдер шуларны сакларга, ваттырмаска тырыша. Кемнәргәдер һич кирәкми хакыйкәт. Ул куркыныч. Женнәң (уңай женнәң) шешә төбәндә ята бирүе хәерлерәк...

Кайбер иптәшләрнең бушлык хисе тууны шагыйрьләр арасында лидерлар булмау белән аңлатасы килә. Вакантлы урыннар барлыгын тоеп, аерым шагыйрьләр үзләре дә лидерлык костюмын киеп-үлчәп карадылар инде. Әмма дә костюм аларга килешмәде — агайлар жилкәсеннән алынганлыгы алла каян күренеп, тамаша кылучыларны елмаерга мәжбүр итте. Хикмәт размерда гына түгел, албәттә. Тагын шунысы бар: костюм ярылсы ук таушалган, искергән икән.

Чор башка, мода башка...

Ижтимагый һәм шахси икейвәзлек чорында, эчке кысынкылык, иске каршылыкларны матур фасад белән томалау өчен нинди дә булса бер күндәм, жайлы кешене сайлап, шуны милли символ дәрәжәсенә күтәрә килделәр. Орденнар, званиеләр, бүләкләр, депутатлык значоклары, халык шагыйре даны һ. б. регалиялар балкытып торды шахсә күкрәген. Туйга чакырыла торган генераллар болар. Хәзер аларның кирәкмәгәнлегә ачыкланып килә. Вакантлы урыннар юк. Курчаклар ижат итү — гомум культура өчен зыянлы гамәл. Чөнки ул очракта гомум културага игътибар һәм ихтирам бөтә. Ул очракта без үзбезне кыш көне жылы өй эчендә, шешәдә яшнәп яфрак ярган тал-тирәк ботаклары итеп тойбыз. Инде без, ясалма идоллар китергән «тулылыктан» котылып, гомум әдәбият, гомум халык културасы үсешен кайгыртырга тиеш булабыз. Комачау иткән күренеш һәм сәбәпләрен фәлсәфи-теоретик тамырларын эзлибез.

Әйе, хәвефле фикер урнашып килә: шигъриң бүгенге хәле ярылсы ук мөшкөл икән. Аны төрлечә инкаръ итү гадәткә кереп бара, акча һәм таралу жәһәттеннән зыянлы товар дип зарланучылар күбәя. Эстетиканы акча белән үлчәү дәрәсме? Тискәре караш гомуман дәрәсме?

Кистереп әйткәң — ялгыш, яман караш.

Шулай икәнлекне сизеп, соңгы вакытта чын сәбәпләре эзләучеләр күренә башлады. Шигъриң нигездә якларга алынган Ә. Рошнатов, мәсәлән, «Шигъри һәм тәнкыйть» дигән мәкаләсендә (5 сан) эстетик ориентирларның югалуыннан, кайбер шагыйрьләрнең, атап әйткәндә, С. Хәким, Ш. Галиев, И. Юзеевның тәнкыйтьтән өстен шахсәсләргә әверелүеннән зарлана. Минемчә, фамилияләре киметә. Тәнкыйтьтән өскәрәк калкып килүче яшрәк буын шагыйрьләре аның күрәсе килми. Икенчедән, фикернең сәбәпләре әйтелмәде. Хакыйкәтне ачыкларга теләсәң икән, риторика белән котыла алмыйсың. Турысын әйт: ник шулай килеп чыкты? Сибгәт ага Хәкимне шик астына алу хәзер гонаһ. Элегрәк уйларга кирәк булгандыр. Исәннәр хакында сүз йөрткәң. Аерым алганда, И. Юзеев ни өчен тәнкыйтьтән өскәрәк калыкты?

И. Юзеев үзенең Такташ мәктәбеннән башлануын сүзә белән дә, ижаты белән дә раслаганга күрә, һәм сәбәпләр шуңнан ук килгәнлектән, сүзгә остазның үзенең бирик:

Мин яралдым серле моңарым белән бар дөньяны

Еглатырға. Әйе, миндә көчле Байроннар жаны.

Такташның манифесты шушы иде. Беренче әсәрләр шул программадан табигый рәвештә килеп чыга. Иң тирән, фәлсәфи «Жир уялары трагедиясе» — шул жорлектә туган иң күренекле әсәр. Аннан соң байтак әсәрләрдә дә шушы рух саклана. Ләкин адаби политика «гыйсыйпчылык»ны акрынлап кабул итми башлап, соңыннан инкаръ итеп, азакта житди традициянең юлын бикләп үк куйды. Романтика — ул тормыштан качу, фәлсәфә белән мавыкма, анысы — башкалар өлеше, син каһәрләнгән конкурәшкә тош, аны без күрергә теләгәнчә, «дәрәс» тасвирла, агитацион декламацияләр белән мавыксаң, биргәк тә шәп. Һәм «мавыга» кеше. Шулай да олы талант артык ясалмалыкка, жиделеккә күнә алмый, декламацияләрдән баш тартып, публицистиканың иң мөһим темаларына күчә. Нәни шаярулар башлана, тун тегү проблемалары

кузгатыла һәм, ниһаять, яңа платформа ачыклана: «Алсу», «Мокамай», «Киләчәккә хатлар»...

Шул рәвешле, көндәлек хужалык-көн күреш бурычларын тормышка ашыруга яр-дәм итә торган функциональ, икенче төрлө әйткәндә, йомышлы әсәрләрнең халык тормышын чагылдыру дәрәжәсенә күтәрелгән юнәлеште табылды. Бөек талант публицистиканы сәнгатьчә яңгырата алды. Шул ук вакытта, анда берничә «мин», берничә шигъри юнәлеш хасил булды. Мәнә ни өчен аның мәктәбен узган «бер үк ата балалары» төрлө булып чыкты. Аттан ала да туды, кола да туды.

И. Юзеев ул чакта Такташның тарихилык югарылыгына күтәрелмәгән, көн күреш традициясендә формалашкан шагыйрь иде. Такташка охшашлыгы да, үзенчәлеге дә «Таныш моңнар» поэмасы белән расланды.

Тәнкийчә Т. Галиуллин һәм бурычлар һәм бурычлар исемле мәкаләсендә (4 сан) шагыйрьнең «Сез кабызган утлар» дигән яңа поэмасына тискәре бая биреп: «Мондый сентименталь, «бер кыллы» әсәрләрне И. Юзеев яшьлегендә күп ижат итте, шулар белән поэзиягә керде», — дигән нәтижә ясып.

Бу — хәзерге бая. Заманында ул бүтәнчәрәк иде. Шагыйрь «Таныш моңнар» белән поэзиягә керү генә түгел, ә уңышка, хәтта шаулы уңышка иреште. Нишләп аңа бая кинәт кенә үзгәрә куйды соң? Уйлый төшсәң, сәбәп — жигди, сәбәп — чорлар алышынууда, заманның кырыс таләпләрендә.

Поэмаы әнә нинди матур сурәтләр бизи бит: чибәр кызың толымнарын бер сүтеп, бер үрәп торулары, егетнең сагынуы, ерактан ишетелгән таныш моң, жырларда сөйләшү-аңлашулар... Шуңа күрә дә яңгырады әсәр. Кайбер хисләр ата-аналар балаларына шул поэма персонажлары исемнәрен кушты. Әсәрнең эчтәлеген тышкы бизәкләр каплап, төп рольне үзләре башкардылар. Ә эчтәлек шуннан гыйбарәт: авылдан килгән кыз, имтиханнарын бирә алмыйча, институтка кермичә кала. Калганнары — кызың шул сәбәп аркасында туган кичерешләре. Ләкин вузда укымыйча да яшәргә мөмкин — төп фикер шул. Автор үзенә героинясын шулай тынычландыра. Күләмле поэма өчен түгел, шигъри өчен дә артык бәләкәй факт, әлбәттә. Һәм шуны ачыклау өчен, поэмага дәрәжә бая бирү өчен безнең тәнкийчә утыз елдан артык үсәргә кирәк булды!

Киләчәктә типик булачак дип, теориядә расланган ясалма матурлык («Кубанские казаки» фильмын хәтерләгез) һәм конфликтсызлык хөкем сөргән дәвәрдә нәкъ менә шушындай әсәрләр кирәк иде. Рәсми тәнкийчә аларны кул чабып каршылады. Кирәкне ала белгән авторлар лавр куаклары кошта балкып-үсеп утырган аллея буйлап киттеләр. Һәм бүгенгә көнгә хәтләр төрләр мактаулы дәрәжәләргә ирештеләр. Артык соңга калып ишетелә башлаган тәнкийчә фикерләре хәзер генә, үзгәртеп кору шартларында гына мөмкин була башлады. Гәрчә бик кыюсыз, алга-артка караныбрак булса да...

Шулай да хәзер картина ачык — ничәмә еллар буге магистраль юл исәпләнгән практик йомыш үтәүче юнәлеш инде искерде һәм, көн күреш бурычлары алмашыну сәбәпле, ул юнәлештә ижат ителгән әсәрләр тәэсир итү көчен жуйды. Алар сан аягынан — күпчелек. Күпчелек юкка чыккач, икенче иллюзия барлыкка килде — бушылык! Бөтен шигъри дөньяга төштә бер болыт күлгәсә.

Ләкин бу иллюзия озын гомердә була алмас. Чөнки электән үк килгән традицияләр бар бит — чын тормышчан традицияләр. Озакламый шул жирлектә язылган әсәрләрне күрергә мәжбүр булачакбыз.

Монгарны кирәксез дип исәпләнгән юлда авторларны лавр куаклары каршыламады — дан-шөһрәт күммәдә. Юл чокырлы-чакырлы, укынлы иде, көтелмәгән кайгы-хәсрәт, кимсетү-түбәнәйтүләр белән бәйлә иде. Өмет жуеп тукталучылар, «авыз-борыннары канагач» читкә тайпылучылар да булмады түгел. Исән калучыларның берсе буларак, жарәхәтләрнең ала да сызлап торуйн әйтсәм, әллә ни зур гонаһ булмастыр кебек.

Бу юнәлеш халыкның рухи саламәтлегенә зарарлы күренешләргә каршы көрәшә, жамгыяты үсешенә комачау иткән әхлакый проблемалар куелу белән характерлана. Андый әсәрләр, беренчедән, башта нык кына үзгәртеп, имгәтелеп басылса, икенчедән, чыккач та тормыш каралтып күрсәтелгән әсәрләр исемлегенә теркәп куела иде. Радио андыйларны үзенә якын китермәдә. Тәнкийчә, иң яхшы очракта, күрмәмешкә салышты.

Сәбәп ачык: әсәр, конъюнктур мәнфәгатьләр белән канәгатьләнмичә, шактый ук тәваккәллек сорый торган социаль проблемаларга багышланган. Ул чакларда кискен драмалы әсәрләрне якларга мөмкин булган булса, ил тормышы хәзергә халга төшмәгән, революцион үзгәртеп корулар мәжбүрияткә әйләнмәгән булып иде шул. Кырыс хисләр кырыс мөнәсәбәтләргә очрады.

«Кирәксез» традициянең икенче тармаклары да булды. Бер-берсенә капма-каршы полюстарда торган авторларга берәз соңрак яшьлекнең үтә нечкә тойгылары белән,

матурлыкка, мәхәббәткә бәхәссез ышаныч белән өрәтелгән әсәрләр иҗат итүче шагыйрьләр осталде. Шуларның берсе — Р. Гатауллин иде. Асылда Такташның беренче, шулай ук Байронлы чор ижатыннан башланган бу шагыйрь, элгәр традицияне үзенчә давам итеп, шигъри дөньяга романтик иркәлек белән форма төгәлләгән берләштергән кызыклы лирик буларак күренде:

*Бүген кичен килештеләр алар,
— Ләкин инде күктә элек булган
Айны таппадылар.*

Төшендә шагыйрь бер дустаның үзенә күзләрен биреп торды. Дус ул күзләр белән карап аның сөйгәнәңе гашыйк булгач, урлап качарга ниятлängәч, шагыйрь күзләрен кире алды. Бу сурәтләрдән «Газраилләр», «Айның нурлары арасында», «Урман кызы» аһәңнәрен ишетү кыен түгел. Ләкин кабатлау түгел, Радифнең үзенчә:

*Сөймә мине, оңыт! — дисең?
Синең эш!
— Тик оңыту һәм оңытмау —
Минем эш.*

Шагыйрьнең яшыләгендә язган мондый шигърийләре хәзер дә төсләрен жуймыйлар. Нечкә, нәзберек хисләр, тик сентименталь түгел — сахарин түгел. Кабат-кабат укыйм, тәэсир кимими. Ә үзләре беринди иҗтимагый да, бытовое да йомыш башкармыйлар. Шуңа күрәдер, бу шигърийләргә тәнкыйть вакытында игътибар итмәде, сүз куертмады. Ләкин, шуңа карамастан, яшәүләрен давам итәләр.

Төрле рухи-эстетик тәэсирләрдә тәрбиялängән зәвыклар төрлечә үсеш кичерә. Тукай белән теле ачылган, Тукайча һәм үзенчә иҗат иткән С. Хәким дә остазына бөтенләй диңгез охшамаган. Ахыр чиктә бөтенесен нәкъ менә шул «үзенчә» булу хәл итә. «Кирәкле» һәм «кирәксез» әсәрләр шул нигездә барлыкка киләләр. Ата малы белән бала көн күрми. Теге яки бу автор үсешендә башлангыч чор күчсә закончалыкларын билгеләү максаты белән өйрәнелә. Алар ары табан тормышка шәхси караш, шәхси принциплар һәм холык-фигыльләргә ярашлы рәвештә үсә баралар. Кайберләренә карата вакыт таләпләре халиткеч роль уйный. Башлангыч установкалар гамәлдә шактый ук төрле әһәтиәләргә — максатларга — хезмәт итәләр.

Әйттик, С. Хәким белән Х. Туфан гел кирәкле шигърийләр генә измадылар. Иҗат биографияләрен күз алдына китерсәк, аларга да караш гел бер төрле булды, дия алмабыз.

Илленче еллар азагында Х. Туфан Казанга кайтып, 1958 елда «Жырлар, шигърийләр» китабын чыгаргач, жәмәгатьчелек аптырабрак калды. «Төрмә лирикасы» дип бәйләнгүчеләр табылды. Хәтта директив оешмаларда эшләүче җаваплы кешеләрдән искенә дорфа йнаулар, куркытулар ишетелде. Шаукумга бирелми, дорес бая бирергә кирәк иде. «Совет Татарстаны» редакциясенә әдәбият-сәнгать бүлгендә эшләвемнән файдаланып, җыентыкка рецензия яздыру өчен, ул чактагы барлык актив тәнкыйтьчеләргә, шагыйрьләргә мөрәҗәгәт иттем. Ризалашучы табылмады. Ниндидер сәбәпләр бар, иң мөһиме — иптәшләренә эшләре күп, вакытлары җитми...

Шуннан соң тоттым да үзем яздым. Газетаның 1958 ел, 26 сентябрь санында «Уйчан лирика» исемле зур гына мәкалә басылып та чыкты.

Вакыт уза торды. Күрә кешеләр: Ә. Баянов Казан урамында исән генә йори. Эшеннән алынмаган, шелтәсе юк. Күрдә кешеләр: Туфан хакында сүз әйтсә рәхсәт икән бит! Һәм яңадан ситсә елдан соң яза да башладылар — арыша-арыша, ашыга-ашыга! Хәзер дә шул югары темп һәм ноталарның кимегәне, түбәнәйгәне сизелми. Ләкин хәзер Ә. Баяновка чират җитми — аның кирәге калмады. «Татарстан язучылары» китабында Х. Туфан турында изылган мәкаләләр исемлегендә андый фамилиягә урын итмәде. Х. Туфан хакында сугыштан соң беренче изма сүзләре 1965 елда гына басыла башлаган, имеш...

Әйе, вакыт бездән көчлерәк. Бүгенге шәхси мөнәсәбәтләр артта калып көчән жуйгач, бәйләр бәлки тагын үзгәрә төшәр. Беренчелеккә һәм соңгы дореслеккә дагыла кылмастан, каттый рәвештә шуны әйтсә рәхсәт итсә: Х. Туфанның искерми торган, тормышның үзеннән алынган иң чын шигърийләре сөргендәге елларына туры юл. Теге яки бу вакытга уңае белән, көндалек мәсәләләргә багышланган кайбер йомышлы шигърийләре коелып төшсә төшәр, а бу әсәрләренә вакыт кагыла алмас, дип уйлыйм. Гәрчә алар мәгълүм чорда бик үк кирәкле әсәрләр түгел иде. Гәрчә алар һич та шулай уңышка ирешмәделәр.

Остазыбыз С. Хәким иҗаты да шундыйрак сайлану кичерер әле мөгаен.

Ә хәзергә алар — безнең белән. Иҗатлары тере кешеләренекә белән бер үк шарт-

ларда яши. Хәтта арабыздан элгерәк киткән, әсәрләре бүген дә яңгырый биргән Ә. Давыдов, Ш. Мөдәррис, З. Мансур, Ә. Ерикәй кебек шагыйрьләр дә вакыт сынавын узып бетмәгән һәм бөтен кайгы-шатлыкларын безнең белән бергә кичерәләрдер кебек әле. Аларга да дөнья гел елмаеп кына тормады.

Ә хәзерге иң өлкәннәрдән Н. Арсланов һәм С. Баттал гел генә бәхетле яшәделәрме? Тантана итәргә, шөһрәт чәчәкләре чокарга күп туры килмәде аларга. Язмышы, табигате белән житди сүз әйтәргә, гадилеккә хезмәт итәргә тиеш булган шагыйрьләргә беркайчан да җиңел булмаган. Дөньяда типтереп, тантана итеп яшисең килсә, җилгә аркан бар, конъюнктурага сизгер бул, көн кадагына суга бел. Белмисең икән, үзгә үпкәлә...

Шулай, язмыш белән килешергә туры килә.

Туры килде.

Житди, зур поэзия тарафдарлары гадәттә тыйнак була. Бөркетләр күбәләкләр белән көрәшми, юл бирә, рәнҗетмиләр. Андый хәл була алмый. Мәгәр күбәләкләрдән зыян байтак: көлләре күп кеңә байлыкны — йон һәм ефак киёмнәрен, яфрак-чәчкәләрен көйдереп, ашап, җимешләрен киметә, черетә, төрле чирләр тараталар. Шулай булды, шулай була тора.

Йомышлы, җиңел поэзия вәкилләре киң холькы була алмадылар. Үз юнәлешләрен генә чын талант күрсәткәч дип аңлап, үз ижатларын күккә чөеп һәм чөйдерүгә ирешеп, башка юнәлешләрдә ижат ителгән әсәрләрен һәм авторларны танымадылар, инкарь иттеләр. Шул максатны тормышка ашыра барып, әдәби хәрәкәткә йогынты ясаган барлык мөһим позицияләрен үз кулларына алырга тырыштылар һәм нигездә шуңа ирешеп, житди поэзия өстеннән озак еллар бие деспотлык иттеләр. Административ-командалык ысуллары белән җитәкчелек итү алар өчен менә дигән таяныч иде. Фәнни һәм педагогик оешмалардагы, нәшрият һәм Язучылар союзындагы хәлиткеч постларны бер үк юнәлештә эшләүчеләр, фикердәшләр, дус-ишләр биләп торды.

Республиканың төп фәнни оешмасында — Г. Ибраһимов исемдәге Тел, әдәбият һәм тарих институтының әдәбият секторында озак еллар бие беренче планга куелып шушы юнәлеш тарафдарлары ижаты өйрәнелде һәм төрле басмалар аша туктаусыз пропагандаланды. Яшь белгечләр шул рухта тәрбияләнделәр. Кемнәр белән бер мәсәләтә булып, эшләү-яшәүнең җайлы икәнлеген төшенеп үстеләр һәм соңынан остазларына рәхмәтле булып, «намус белән» хезмәт иттеләр. Без андый рухта язылган мәкалә һәм монографияләрен күп еллар бие укып, чыгышларны тыңлап килдек.

Сиксәннеч еллар башында, табигатьне саклау хәрәкәте рәсми көн тәртибена куелгач, әдәбият фәне белән махсус шөгыйльәнүче бер яшь галим (фәннәр кандидаты) әдәбият үсеше мәсьәләләренә багышланган махсус бер конференциядә, мәсәлән, безнең әдәбиятта табигатьне саклау темасына язылган ике генә әсәр бар дип игълан итте һәм, С. Хәким белән И. Юзеев поэмаларына этрафлы анализ ясаганнан соң, докладның фәкыйрьәк килеп чыгуын абайлап булса кирәк: «Кызганычка каршы, бездә бу темага язылган бүтән әсәр юк», — дип белдерде. Халбуки, төрле әсәрләрдәге шул темага кагылышлы өлешләрне, күп санлы шигырьләрен исәп алмаганда да, тулысы белән шуңа багышланган әсәрләр дә юк түгел иде. Атап әйткәндә, 1969 елда ук язылган «Сәяхәтнама» («Кама этюдлары») поэмасы бар иде. Башка фикердәге, башка юнәлештәге автор әсәре булганлыктан, аның барлыгы әдәбият белгеченә «билгеле түгел» иде.

Мондый галимнәр агымдагы әдәби хәрәкәткә басым ясау белән канәгатьләнмичә, аның тарихына да үз фикерләрен уздырырга тырыштылар. Үзәбездә чыгып килгән төрле җыентыкларда — бер үк фамилияләр яратып мактала. Кызыксынган кеше аларны хәзер дә таба, күрә ала. Узак матбугатта чыгып килгән төрле энциклопедик сүзлекләрдә, белешмәләрдә — шул ук авторлар.

Казан дәүләт университетының татар әдәбияты кафедрасы җитәкчелеге студентларны байтак еллар бие шул ук авторлар рухында тәрбияләүгә көч куеп килде.

Нил Юзиев катнашында язылган дөреслекләр аша, кайбер авторларның әсәрләрен төчеләнә-төчеләнә зурлап, ә кайбер авторларны бөтенләй диарлек инкарь итеп, субъектив белемнәр мәктәп балаларына чаклы ук барып җитә тордылар. Ничәмә буын укучылар әдәбиятны ясалма төсләрдә күрү, аннан бизә килгәннәр! Иң яхшы дигәннәре буш булып чыккач, исәп алынмаганнары арасынан әйбәтне эзләп тормасаң, аларга кем үпкәли ала?

Татарстан китап нәшриятында шул юнәлештә язылган әсәрләр беренче чиратта басылып чыкты. «Төшсез чикләвекләр» исемле мәкаләсендә бу хакта: «...туган-тумачлык, кода-кодагылык, эшнәлек тамыр җәймәсә, отставкадагы хәрби хезмәткәр Р. Шәфиев та, Шәүкәт Галиев редакция моделе вакытта, тавыш-тынсыз гына аллы-артлы ике китап чыгара алмас иде», — дип, М. Шабәев бик дөрес әйтә.

М. Шабәевка кушылып, шуны гына өстисе килә: бу чир бит йогышлы — эшнәлек

мәктәбен узган яшь авторлар үзләрен союзга әзерләгән кешеләрне остазлары дип исәплиләр. Алар безнең теңкәне корыткан шул ук яман традицияләрне тагын да үстерә бармалармы икән? Ижади максатлардан бигрәк, карьеристик максатларны беренче планга куймалармы? Шуңа күрә, кайбер яшъларга У. Шекспирга бәйле бер риваятьне сөйләп күрсәтү бәлки урынлы булыр.

Бер яшь шагыйрь Уильям Шекспирга килде дә:

— Минем сезнең кебек зур язучы буласым килә, моның өчен нишләргә кирәк?—
дип сорады ди.

— Минем кебек зур язучы буласыгыз киләме?

— Әйе, сезнең кебек зур язучы.

— Сездән зур язучы чыкмаячак.

— Нишләп?

— Мәнә мин ходайның үзе булырга тырышып карадым, алай да нибары Шекспир
гына булып калдым,— дип җавап бирде ди даһи шагыйрь.

Уйлый төшәргә иде, әгәр соң булмаса.

Яраксыз гадәтләр иҗатта туп-туры чагыла. Күнелгән калыпларга сыймаган әсәрләр матбугатка моңарчы авыррак чыга килде. Башлары янчелгән, аяк-куллары кыскартылган гарип кыяфәтләрне: мәнә шушы инде ул фәлән иптәш, мәнә шушы — аның әсәре дип, такъдим иткән очраклар күп будды. Ботаклары кискәлгән агач — багана һәм редакциялгән әсәр (ни сучка, ни задоринки) — игезәк предметлар иде.

Норматив чикләргә сыймаган идеяләрне яклау өчен тәваккаллек сорала. Сина гына кирәкме шул дәрәҗәдә дигән каһәр суккан нәрсә? Күрмәү ысулы белән инкарь итү — иң жайлысы лабаса. Кыйналулан ризасызлык сиздергәннәргә син дә тибеп уза аласың — рәхим ит. Әйе, бу җәһәттән «батырлар»га кытлык сизелмәде. Аллага шөкер, тырыштылар. Рус совет әдәбиятында кемнәрдер А. Ахматованы, М. Цветаеваны рән-жәткән кебегрәк. Б. Пастернакны озак вакытлар юк дип исәпләгән кебегрәк. Композитор Д. Шостаковичны кемнәрдер язарга «ойрәткән» кебегрәк...

Нәкъ мәнә шундый шартларда — гомум әдәбиятта бөртөләрәк мактаулы, тыныч традициягә әйләнгән чакларда барлыкка килде әдәби лысенковщина...

Шундый шартларда әрсезлеккә — жайлы позицияләр яулап алу һәм алынганна-рын кулдан ычкындырмау өчен, башка омтылышларны кысрыклау өчен киң мөмкин-лекләр ачылды. Кемнең әсәре шома, төче, сахаринлы, холкы жайлы — спринтта шулар алга җәһәт ыргылды. Р. Мостафинның, бәлки үзе дә сизмәстән, әдәби карьеризмны яклаган һәм стимуллаштырган «дулкыннар теориясе» шул шартларда барлыкка кил-де. Татар поэзиясенең яңа антологиясе шул тәртип белән төзелде.

Мондый хәлләрдә әдәбиятның үз тарихы, әсәрләренең кайчан язылуы — кирәкмә-гән ваклык булып кала. Кемнең үзен кайчан күрсәтә алуы, күзгә керүе мөһим. Бу хәлдә кемнәрдер ни өчендер тәнкыйтьтән өстен чыкты дип гажәлләнәсе юк — алар үзләре судья булды. Шундый югарылыкка ирешкән иде әдәби лысенковщина. Әйе, булды шундый дәвер һәм ул, минемчә, кайбер уңай үзгәрешләр булса да, бөтенләй үк узып та бетмәгән әле. Ләкин узарга тиеш. Сүз хәзер шул хакта бара.

Үзгәртеп кору аркасында иңара төшкән атмосферада дисталарча еллар буге өмет ителгән гадәл принциплар әдәби сферага да уза алыр. Социалистик демократияне үстерү, иҗтимагый мөнәсәбәтләрне кешелекләрәк итә бару процессында экономик һәм социаль үсешне тоткарлаган барлык күренешләргә һәм традицияләргә дәрә-жә бәй биру, һәртөрле уңай яңалыкка, ижади инициативага юл ачу һәм ярдәм итү шарт-ларында, әдәби хәрәкәттә дә тәртип урнашмый калмас, дип ышанырга кирәк. Житеш-терү сферасында жыйнала килгән тәҗрибәләр шуңа мөмкинлек бира.

Тәртип урнаштыру өчен беренче шарт — соңгы яртты гасырлык әдәби материал-ны күздән үткөрергә һәм барысын янәшә куеп өйрәнергә, ныклап тикшерергә, өр-яңадан бәй бирергә кирәк булчак. Шул вакытта кемнәрнең нинди һәм күпме эш башкарганлыгы, нинди әсәрләренең яңа шартларда көчән жуйганлыгы, кайсыларының яңача ыңгырый алганлыгы ачыкланчак.

Шуңа гына масштаблар дәрә-жә рәвешләрендә күренәчәк. Югыясе бездә бүгенге көндә берәүләр бинокльнең уңай ягы белән мәчөгә карый да:

— Эффарин! Мәнә бит безнең нинди арысланнарбыз бар! — дип сөенә.

Бинокльнең кире ягы белән арысланнарга карый да:

— Болары мәчеләр генә икән! — дип, күзәтүләрен ак кагазьгә теркәргә керешә.

Бер сорау гына теркалми кала: «Кайчангача?»

Алда — титаник бурчык, бөөк эшләр тора. Бармы шуңа алынырлык кешеләребез? Яңарыш таләп иткән дәрәҗәдәге объектив тәнкыйтьчеләребез, намуслы чын галим-нәребез житорлекме? Моңарчы без белгән проблемаларның иң аурысы шушы түгелме?

Торгынлык чоры, ижади кыенлыктардан тыш, безнең алга күп кенә социаль проблемалар китереп куйды. Шуларның берсе — милли мөнәсәбәтләр мәсәләсе.

Житмешенче еллар азагында милли телләр, республикалар тормышында рәсми булудан, дәүләт теле булудан тукталып, шул статус законлы төскә кертелде. Нәтижә озак көттермәде — милли телләрен, шул исәптән татар теленең функциясе, яшәү сферасы күзгә күренеп кимеде, тарайды.

Төрле өлкәләрдә, республикаларда, башкалабыз Мәскәүдә декадалар, атналыклар һәм башка төрле байрамнар уздыра-уздыра, без култырабызның гөрләп үсүен күргәзеп тантана иткәндә, халыклар дуслыгына багышлан докладлар, чыгышлар ясаганда, тостлар күтәрәп шаулашканда, икенче урында кемнәрдер тып-тын гына аның тамырларын кисә-корыта тордылар. Шул араларда татар телендә эшли торган мәктәпләренең саны төрле сылтаулар белән тыныч кына бермә-бер кыскартылды.

Бу инерция әле дә давам итмиме? Аны туктату өчен телнең, шигырьнең экологиясен саклау өчен без нинди чаралар күрә алабыз?

Уйларга да уйларга, эшләргә дә эшләргә әле безгә.

Шагырьләрнең киләчәккә өмет багларга җай бирерлек ижади мөмкинлекләренә килгәндә исә, уңай мисаллар була тора. Күптән түгел, мәсәлән, радио аша Р. Минигалимовның табигать һәм кеше мөнәсәбәтенә кагылышлы, нык кул белән азылган әрнүле шигырьләре яңгырап узды. «Казан утлары» журналының былтыргы соңгы санында кызыклы бәйләмнәр күренде. Атап әйткәндә, Госман Садыев тормыштагы төгәен хәлләргә нигезләнган «Ветеран», «Өрдә дә этләр тындылар» исемле шигырьләре. Кечкенә әсәрләрдә олы вакыйгалар ята. Хәтта язмашлар дияр идем. Йөрәген учлаган хәлдә ялган һәм купшы нотыкларны бүлеп, чынны әйткән ветеран тере булып күз алдына килә. Сугышка китеп баручы юлчы солдат белән бер генә төн уздырган хатынның һәм жылдан туган малайның юк этисен көтүе күңелгә ихлас сагыш китерә. Аларны уйлап, бу кешеләрне кайчан, кайда күрдәм соң әле дип, хәтерләргә тырышасың. Булганны, үзе белгәнне яза автор.

Р. Миңнуллинның балаларга багышланган шигырьләре олылар өчен дә кызыклы. Жанрлары — төрле Житди лирикага мазәклә жор шигырь, хәтта публицистика ялган. Сүзләр аз, хәрәкәт күп. Яңгыр яуганны күзәткән малайның хәле, мәсәлән, ым-лыклар аша гына аңлашыла. Һәр шигырьнең мәгънәви үсеше бар. Шигырь мәгънәнең ачыклануы белән төгәлләнә. Һәм шул өсәрне кызыклы итә.

Әһәмиятле ситуацияга, вакыйгага нигезләнсә, публицистик фикер дә, көнкүреш дәрәжәсеннән күтәрелә, шигъри идеягә әйләнә ала. Р. Низамиевның «1887 ел, 4 декабрь» исемле шигырь шул яклап характерлы. Иجتимагый кирәкле сүз эстетик кыйммәткә ирешә. Сәбәпсез фикерлүүләр, декларацияләр туйдырган мәлдә, жирлекле, нигезле әсәрләрнең бәясе бермә-бер арта.

Мондый мисалларны күләмле әсәрләр арасынан да табарга мөмкин.

Ә. Рәшитов еллар сынавын узган дистәләрдә поэмаларны санап чыга. Алфавит тәртибеннән файдалануы белән объективлыкка догъва итсә дә, үзе барыбер элекке стереотиптан чыга алмый. Кемнәрдер бөтен булган байлыгын кырып-себереп күрсәтергә, ә кемнәрнеңдер укучы һәм әдәби җәмәгатьчелек кабул иткән күренекле әсәрләрдә күрмәмешкә салышуыннан авторның субъектив ниятләрен чаамаларга мөмкин. Халбуки, объектив карасаң, ул исемлектән поэма җаырына көчләп кертелгән озын шигырьләрен кыскартып, күп кенә башка поэмаларны өстәү дәрәжәсрәк һәм гаделрәк булыр иде. Шулай иткәндә, бу жанрдагы байлыгыбыз бермә-бер артачак.

Профессиональ тәнкыйтьнең жанр билгеләрен бутау кадрле компетентсызлыкка тошарга хакы юк. Яңа уңышларның нинди нәтижеләрдә көтелгәнлеген, нинди принципларга исәп тотарга кирәклеген тошенергә бик вакыт. Без исә иске, ясалма матурлыклардан, өрәп кабартылган авторитетлар гипнозыннан ычкына алмыйбыз — чикләвекләренә әле дә юкәдән эзлибез. Аларның бөтенләй башка агачта, башка куакларда икәнлегенә ышана белмибез. Таба алмыйбыз — менә аптыраш, менә йөдәш!

Кайчангача?!

Мөмкинлекләр дигәннән, һәвәскәрләргә кагылган бәхәскә дә ачыклык кертәсе бар, минемчә. Аларны инкарә итү шулай ук дәрәс булмас иде.

Бөтен бер урманда гел төшле чикләвекләр генә булса, моңа беркем дә каршы килмәс иде. Ләкин нишлесең, табигать булып табигать тә һәр җимешен бертигез үстерә алмый. Язмыш — табигатьнең үз хасияте. Әдәбият урманында гел тигез дәрәжәдә үсеп өлгергән орлык һәм җимешләр көтсәк, идеалистлар булыр идек. Төшсез чикләвекләренә — һәвәскәр авторларны юк итәргә тырышу җил тегермәнирә белән сугышу төслерәк тоела. Кызганычыкамы, хәерлөгәме каршы, алар бар һәм аларның булуын табигый, законлы күренеш дип санарга кирәк. Графоманнарны усаллашып каһәрләүне дә зирәкле билгеле димәс идек. Әдәбият үзе яшәгәндә, һәвәскәрләр дә, графоманнар да булчак. Алар — әдәбиятның укучылар белән профессионаллар арасындагы специфик бер өлеше. Укучыларның әдәбият җенә катырак кагылган, активрак төркеме. Аларны каһәрләү хакында түгел, ә профессиональ әдәбият белән бута-

мау, болай да тар майданны аларга күп биреп исрафламау, кода-кодагыйлык, эшиначелек кебек яман чирләр йоктыра-йоктыра бозмау, артык аурга өмөтлөндөү бахетсөзләр үрчөтмөү хақында гына бара аладыр сүз. Монда, әлеге дә баягы, шуның өчен махсус куелган матбугат хезмәткарләренең намуслылыгы, тәнкыйтьнең чын профессионализмы гына таләп ителә.

Һәвәскәрләр һәм профессионаллар арасында, жанрлар, юнәлешләр, стильләр, эстетик принциплар арасында килеп чыга торган каршылыкларны дәрәс, гадел нигезләрдә хәл итә барырга кирәк булачак.

Тере организмда шуңдый бер күренеш мәгълүм: югары структуралы күзәнәкләр урынын түбән структуралы күзәнәкләр ала. Башлангыч хәлдә бу әле чир сыман тоелмый. Әмма соңыннан тәндә яман шеш барлыкка килә.

Позициянең тере организм икәнән истән чыгармыйча, бу структуралар хақында ныклабрак уйларга вакыт житте булса кирәк. Әгәр соң булмаса.

Параллель рәвешле соңгы мисал.

М. Шабәевның «Ачыктан-ачык» поэмасы — үзгәртеп кору һәм хәбәрдарлыкка булышу йөзеннән сүз әйтеп калу нияте белән язылган публицистик әсәр. Бүген кирәкле сүз иртәгә кызыгын жуйса, автор гәжәпләнмәстер. Һәм ул башка житди әсәрләр, әйткн, Р. Харисның «Ант суы», М. Әгъләмовның «Тукайдан хатлар» поэмалары урынын аларга тырышмаса дип беләм. Чөнки тарихның мәһим вакыйгалары, халыкның рухи омтылышлары бүгенге генә түгел, киләчәк буыннар өчен дә кирәкле, кызыклы була ала.

Публицистик, функциональ, һәвәскәр поэзия үз мәгънәсендәге, чын, зур поэзия белән, аның барлык төрләре, жанрлары белән янәшә яши ала. Бу юнәлешләрнең берсен-берсе инкарь итәргә хаклары юк. Ләкин һәр кош, кем әйткәндәй, үз куначасын яхшы белергә тиеш. Һәр юнәлешнең үз уңышлары, үз кимчелекләре, үз чирләре буладыр. Һәр очракта аерым дару таба белү фарыздыр. Кызганычка каршы, моңарчы бездә гел бер генә дару кулланылды. Баш авыртамь? — Сахарин! Әч китәмә? — Сахарин. Китиме? — Сахарин! Бар иде жиңел вә рәхәт вакытлар! Үзәбезне күнмә алдап килдек!

Хәзер исә ачыктан-ачык әйтер чак: поэзиянең тере организмда югары структуралы күзәнәкләр үз урыннарын биләсен — беренче урында хакыйкать торсын. Шуны истән чыгармыйк: чирне бары тик дәрәслек белән генә дәваларга мөмкин.

Талант — ул Ялганга каршы көрәшү көче.

Бәхәскә укучы кушыла

КУРЫКМАСКА ИДЕ...

„Казан утлары» журналының 1987 елда чыккан 4 нче саны... Бу журналны ничә жыеп куеп, ничә генә кире кулга алмаганмындыр?! Хәтердә, анда урнаштырылган әдәби тәнкыйть турындагы мәкаләләрие укыгач, бер атна чамасы үземнең диплом эшенә кулым бармады: һаман яшь тәнкыйтьчеләрнең түгәрәк өстәл янында сойләшүләрен уйлап, күңелдән алар белән бәхәсләшәп йөрдәм.

Бер караганда, әлеге мәкаләләргә сүз тидерү кыен. Чөнки алар яхшы итеп язылганнар. Матур, әдәби тел белән. Рәхәтләнеп укыйсың. Язып күрсәтәләр дә соң, дип сокланасың. Күп, бик күп яхшы фикерләр әйтелгән. Хәтта цитата итеп йөртәрлек.

Ләкин, чү, егетләр... Каләмгезнең шомалыгын тамашалау бердәнбер максатыгыз түгелдер бит? Югыйсә, боксчыларның ялгыз күнегүләре күз алдына килә: ничек алар

уңлы-суллы кизәнеп, һавадагы дошманы кисәләр. Мондый күнегүләрие бер, күп булса ике карарга була. Ә менә чын боксны кызыксынган кеше көн саен караса да туймый. Укучыга да чын тәнкыйть кирәк, ул шуңа сусаган.

Дәрәс, кизәнә торгач, кайберәүләргә тигеләп тә куйган. Мисал өчен, Радик Нуретдинов язмасы. Бер язучының үз китабына мактау рецензиясе китерүен сойлы ул. Баксаң, жомытыкның беренче әсәрендә үк житди кимчелекләр бар икән. Редакция белән автор арасында киешмәүчәнлек килеп чыга. «Бу күңелсез мисал белән шуны әйтәсем килә: әдәбиятка ындыр артындагы сукмактан килү булырга тиеш түгел», — дип түгәрәкли хикаясен Р. Нуретдинов.

Дәрәс фикер бу анысы, сүз дә юк. Тик бу хикая укучыны аптырашта калдыра. Кимчелекләрдән генә торган китапны ничек чы-

гардылар икән? Балки аның жыентыктагы икенче, өченче әсәрләре көчләрәктәр? Нигә бу турыда ләм-мим? Шулай булгач, язма ышандырмый. Бу тәнкыйть — ярым-йорты тәнкыйть. Ярый, фараз кылыйк: китап начар, ди. Ләкин нигә аны чыгарганнар? Жыентык редакторы кем, ул нәрсә караган? Эчке рецензияне дә бит урамдагы теләсә кем түгел, ә берәр язучы яки әдәбият белгече язгандыр. Ничек кулы барган? Һәм, ниһаять, ни өчен тәнкыйтьче боларның бирсә дә тукталмыйча, күрмәмешкә салынып үтәп бара?! Кайчан туктыйбыз без тәмам туйдырган ярым-йорты дореслек сөйләүдән?

Югыһса, әнә бит Ркаил Зәйдуллин нәрсә ди: «Намуслы, олы йөрәклә тәнкыйть көтә безнең әдәбият». Бик килешәм мин бу сүзләр белән. Моның өчен тәнкыйтьчегә нинди булу кирәк? Мәнә Фәрит Бәширов яза: «Тәнкыйтьче, беренче чиратта, әзерлекле булырга тиеш». Соң шулай булмаса, ул чын мәгънәсендә тәнкыйтьче дә булмас иде. Ә бүген исә, бөтен дөньябызны, шул исәптән, әдәбиятыбызны да яңарту чорында, тәнкыйтьче өчен иң кирәкле, иң беренче сыйфат, минемчә — сугышчан рухлы булу. Шул вакытта гына Ркаил әйткән тәнкыйть килер безнең әдәбиятка. Әйе, бүгеннән үк үзебезнең куркаклыгыбыз, йомшаклыгыбыз, бер-беребезгә ялагайлану кебек яман чирләрдән арына башларга кирәк безгә.

Галимжан Гыйлманов китергән мисал аеруча уйландыра. «Язучы Мәхмүт Хәсәнов, — ди ул, — 26 китап авторы буларак билгеле. Дистәләгән роман, повесть язган бу язучы ижатына игътибар ничек дисезме? — Барысы дүрт рецензия, ике мәкалә. Ә андый язучылар, шагыйрьләр күпме бездә! Имәнерлек хал бит бу. Ркаил Зәйдуллинның «Коточкыч ялкаулар без» дигәне, кызганычка каршы, сүз уйнату гына түгел икән...

Я, мәнә хәзер уйлап карагыз, безнең әдәби тәнкыйть үзенең шушы кызганыч

хәлендә алда торган зур бурычларны үтәрлекме? Әйе, дип, кем әйтә ала? Юктыр. Шулай булгач, чаң кагу кирәк, ашыгыч рәвештә туپиктан чыгу юлын эзләргә. Ә яшь тәнкыйтьчеләрнең чыгышлары артык тыныч дияр идем. Ничектер матур гына итеп акыллы-акыллы сүзләр сөйләләр. Сугышчанлык юк, яшьләргә хас тәвәккәллек сизелми. Әгәр дә «яшь тәнкыйтьчеләр» дип язылмаган булса, яшьләр дип тә уйламасың. Әнә бит Ләбиб Леронов, ничек солидно гына итеп, «тәнкыйтьнең нинди стильдә язылуы турында» уйланып журналның яргы бите буге суза. Сүз дә юк, стиль турында да сөйләшү кирәк. Ләкин, эшләр шулай хөрти булганда, мондый тыныч «стильдә» сөйләү кабул ителми, эчнә पोшыра. Һәм, гомумән, йөрәк аша үткән сүз нинди стильдә язылса да үтемле була ул.

Ярый, Г. Гыйлмановның мисалына кире кайтыйк әле. Әдәби тәнкыйть көтеп яткан әсәрләр дөнья икән бит. Ел саен күпме китап чыгып тора. Эшләр, могаен, кимүгә таба түгелдер. Бу проблема чишелмәсә, һаман да шулай гомер буге зарланырга кала.

Бәлки, бу эшкә халыкны чакыру кирәктер? Беренчедән, шул хәтле эшнә тәнкыйтьчеләр үзләре генә колачлы алмаячак. Гап-гади вакыт житмәү сәбәпле. Икенчедән, «халык зур ул, көчле ул, адип ул». Ахыр чиктә, теләсә кайсы китапның, язучының соңгы тәнкыйтьчесә барыбер халык бит.

Өченчедән, тәнкыйтьче әйтергә курыкканны гади укучы ике дә уйламый әйтәчәк. Моңысы, бәлки, иң зур плюс та булыр иде.

Мәнә шушы эшнә тагын да көчәйтеп, тагын да зурайтеп жибәрәсе иде. Бик күп эшнә чын-чынлап, ике куллап ябышканда гына башкарып чыгасың бит.

Илдус МИЦНЕХАНОВ,
Кама Аланы.

ӘЙТЕР СҮЗЕМ БАР

Бүгенге заман поэзиясенең торышы турында әдәбиятыбызның күренекле эшлеклеләре Р. Мостафин һәм В. Нуруллин башлап жибәргән зур сөйләшүләр кемне дә битараф калдырмый. Поэзиягә нинди яшь көчләр килә, алар заманыбызны ничек сиземлиләр, үз тавышларын укучыга ничек житкерәләр — болар безне нык дулкынландыра торган мәсәләләр.

Шуңысы куанычлы, яшь шагыйрьләрнең сафы шактый зур, аларның әсәрләрен

газета-журнал битләрендә, шигырь китапларында еш кына укурга туры килә. Күп нәрсәләр турында язалар алар. Ләкин шулай да темалары таррак шул.

Яшь авторларның беренче китапчыкларын укучыга житкерә белергә дә кирәктер. Чөнки алар арасында яратып укуыла торганы да шактый. Эш бит китапның зурлыгында яки кечкенәлегендә түгел. Мәсәлән, миндә язучыларның үз кулларынан алган шундый китаплар бар: М. Садриның «Сине жырлыйм, Татарстан!», Н. Арсланов-

ның «Без кояшка күтәрелдек», Ә. Давыдов-ның «Язгы нурлар» исемле шигъри жыен-тыклары. Зур истәлек итеп саклыйм алар-ны, күпләргә укырга тәкъдим итәм. Яшь шагыйрьләрнең үз китапларын бастырып чыгару өчен нәшрият ишеген бик еш кагу-лары, кыюлык күрсәтүләре миңа ошый. Тормышта шулай бит, тырыш кеше үз алдына куйган максатка ирешү өчен кыю хәрәкәт итә. Кем әйтмешли, ишектән жи-бәрмәсәләр, тәрәздән керә. Ләкин минем теләгем дә бар: алар әсәрләрен дә шундый ук осталык белән ижат итсеннәр иде.

Ә менә кайбер авторларның ижат секция-ләрен читләтеп үтүләре, поэзиягә бернинди катнашы булмаган авторитетларга таяну-лары һәм китапларын бастырып чыгары-рга маташулары бик аяныч. Алар үзләреннән күп сәләтле авторларның чиратына басып керәләр. Менә шунда инде поэзиягә җиңел, җавапсыз караш туа, күрсәтелгән «аю хезмәте» авторны ялгыш юлга алып чыга.

Китап ул гади товар гына түгел. Укучы китап кибетендә нинди китаплар булуын белеп торырга тиеш. Моның өчен өлкә,

район газеталарынан, җирле радиоүзәл-лардан киң файдаланырга кирәк. «Бүген бездә кунакта шагыйрь...» рубрикалары еш-рак күренсән иде. Яшь авторның һәр шигъри китабына аннотацияләр район газеталары-да басылып торса, тагын да яхшырак.

Татар телен һәм әдәбиятын укыту мәсьә-ләсендә дә кайбер фикерләр әйтмәкче бу-лам. Соңгы елларда күп кенә татар мәктәп-ләрендә ул бөтенләй укытылмый. Нормаль хал түгел бу. Без үзе җиде тел белгән зур акыл иясе Н. К. Крупскаяның «бер тел — бер акыл, ике тел — ике акыл...» дигән сүзләрен аледән-әле кабатлап торабыз. Болар русча да, татарча да яхшы бел дип өндәп тора тор-ган сүзләр. Туган әдәбиятны белү, аны укып бару халкыбызның матур горезф-гадәтләрен, яхшы традицияләрен көнкүрештездә киң файдаланырга мөмкинлек бирә. Халкыбыз-да меңнәрчә еллар буена тупланып килгән ул традицияләр туган әдәбият аркылы буыннан-буынга күчә торсын. Аларны бел-мәү төрле күңелсәзлекләргә яки аңлашыл-маучылыкларга китереп чыгарачак.

Әнвәрбик МӨХСИНОВ,
Горький шәһәре.

ШИГЪРИЯТНЕҢ ЮЛЫ БЕР

Яшерең мөхәббәт булган кебек, яше-рен шигърият тә бар. Ул кеше күңелендәге тирән катламда, ул хисләргә бай күңелләрдә, ә ул күңелләр үзләре якында гына. Ләкин алар-ны каплап торган пардаларне ачып карау һәм тану әдипләрнең зур бурычы. Хәтта максаты да. Тик моңа үзенең дөньяга таны-туны гына алга сөргәндә ирешүе мөмкин түгел.

Кешеләргә күңеленң байлыгын өлешә белергә, кырысланмаса кирәктер. Яшь та-лантлар шигърият юлында сәфәрдәш бу-лырга да ихтимал бит.

Моны кайбер әдипләр теләмиме, алла «кешенеке кештәктә — үзенекенә үзәктә» принцибы алга сөреләмә? Тормыштагы мисаллар шундый сорау куярга мәжбүр итәләр.

Шагыйрь — үзгә шөхес ул. Мин аның кайбер сыйфатларын, ижади газап кичерү-ләрен дәрвишлекнең бер төрүнә охшашлы илослек микән әллә дим.

Шагыйрь күңеле тылсымлы хисләре аша киләчәк белән дә әлемтәгә керә белә, бүгенгең гадәл хәбәрчәсе буларак туа-чак чынбарлыкка да гүзәл өлеш җертә.

Ә менә бүгенге шигърият үзен үзгәртеп кору өчен яңа «архитектор»ларга мохтаж-лык чоры кичермиме икән? Михаил Исаков-ский, В. Лебедев-Кумач янына Европа сәх-нәсенә кемне чыгарабыз? «Өч танкист»ка «Катюша»га юлдаш җыры кем ижатынан алабыз?

Шагыйрьләрнең саны ишле булу түгел, халык күңелендә испәт торганның күңелгә кирәк. Теләк белән генә «шагыйрь булучы»ларны көңлек сөенеч килерәйтә. Эгеп-төртөп чиратның алдына атлыгып чыккан андыйларга карата укучыда әйбәт фикерләр тумый. Шигъриятнең юлы бер — ул адап, хаклык, гүзәллектән кушылган нурлар дарыясы.

Габбас ХАФИЗОВ,
Апас районы.

Урада
культура
издәлекләр

«Шәрык» матбагасы урнашкан бина.

К. Маркс һәм Пушкин урамнары почмагы.

А. Тимергалина рәсеме.

Бөек Октябрь революциясенә кадәр татар мәдрәсәләре, газета-журнал редакцияләре, китап нәшриятылары һәм типография-басмаханалар нигездә бер-ике катлы биналарга урнашкан. Кайберләре, мәсәлән, Казандагы «Мөхәммәдия», Оренбургтагы «Хөсәениә», Уфадагы «Галия» мәдрәсәләре өч катлы бинага урнашу шәрафенә ирешкәннәр. Әлбәттә, аларның халкыбызга күрсәткән игелекле хезмәте биналарының купшылыгы, биекlege белән билгеләнми. Күзгә бәрелеп тормаган бер-ике катлы йортларда да соңыннан культурабыз күгендә йолдыз булып кабыначак шәхесләр белем алган, халыкның рухи галамен киңәйтүче газета-журналлар, китаплар дөнья күргән. Заманында әнә шундый бөек эшләр башкарган тыйнак биналарының берсе Уфаның хәзерге К. Маркс һәм Пушкин урамына кичешкән почмакта урнашкан. 1905 елгы революциянең шифалы тәсире нәтижәсендә монда 1908 елда шәһәрнең беренче хосусый татар типографиясе — «Шәрык» матбагасы ачарга мөмкинлек туа. Ул Оренбургтагы «Кәримов, Хөсәенов һәм К^о ширкәте»нең Уфа бүлгеге буларак оештырыла, ә 1914 елда Казанның мәшһүр китапчылары бертуган Кәримовлар карамагына күчә. Оештыру мәшәкатләре бетеп өлгерми, басмаханәдә беренче китап басылып та чыга. Ул — Мәжит Гафуриның «Милли шигырьләр» җыентыгы. Алга таба китап басу елдан-ел артта бара. Ике-өч елдан соң монда инде елына 20—30 татар китабы дөнья күрә башлый. Филология фәннәре докторы, күренекле китап белгече Ә. Кәримуллин мәғлүматларына караганда, 1908—1917 еллар эчендә «Шәрык» матбагасында 200 китап басылып чыга. Шунысы игътибарга лаек: бу китапларның бары тик унтугыз гына ярым дини яисә дини характерда була. Калганына исә, ягъни иң зур күпчелеген халык мәгарифенә хезмәт итүче демократик юнәлештәге дөньяви әсәрләр тәшкил итә.

Бу басмаханәдә дөнья күргән китаплар арасында беренче урынны, әлбәттә, матур әдәбият әсәрләре алып тора. М. Гафури, С. Рәмиев, З. Бәшири, Х. Кәрим, Ф. Туйкин, Г. Алпаров һәм башка күп кенә адипләрнең әсәрләре шушы басмаханәдән зур тормышка юл ала. Әдәби әсәрләр арасында халык авыз иҗаты үрнәкләре, дастаннар, бәетләр, шулай ук рус һәм чит ил әдәбиятларынан тәрҗемә ителгән әсәрләр дә бар.

Басмаханә житәкчеләре татар мәктәпләре өчен дәреслекләр, уку ярдәмлекләре, һәр төрле кулланмалар бастыруга да зур игътибар бирәләр. Г. Сәгъдиев әдәбият теориясенә караган хезмәтләре, Х. Гали, М. Сәгъдиев, Х. Искәндәров, Ф. Әхмәтовларның татар, гарәп теле дәреслекләре, сүзлекләре; Х. Корбангалиев, Я. Айманов, Д. Абызгильдиннарның табигат белеме, астрономия дәреслекләре; З. Камали, Ж. Тантәви, төрек галиме М. Казим һәм башкаларның көнчыгыш халыклары философиясе тарихы буенча хезмәтләре, кайбер төрки халыкларның тарихына һәм этнографиясенә багышланган фәнни хезмәтләр — болар укучы яшьләр кулынан төшми торган китапларга әверелгәннәр.

«Шәрык» матбагасы болардан тыш медицина, ветеринария, умартачылык, терлекчелек, игенчелек, фотография, күн эшкәртү, мәктәп һәм тәрбия мәсәләләре һ. б. бик күп тармаклар буенча халыкка кирәкле китаплар бастырып тарата.

«Шәрык» матбагасының тугандаш казах халкы культурасы үсешенә керткән өлеше дә бик зур. Казах наһирләре заказларын матбагада теләп кабул итәләр. Казах халык авыз иҗаты һәм әдәбиятының күп кенә үрнәкләре, казах теле һәм тарихы буенча төрле характердагы басмалар — әнә шул гүзәл хезмәттәшлек җөмһүрләре.

Типография-нәшриятның демократик юнәлештәге эшчәнлеге властыларның игътибарын җәлеп итми калмый, әлбәттә. 1916 елның 16 январь төнендә басмаханәгә жандармнар бәрәп керә. Таңга кадәр давам иткән тентү барышында бик күп кулъязмалар, хатлар һәм башка әйберләр конфискацияләнә. Типография хужаларынан берсе Хәсән Кәримов кулга алына. Ләкин тиздән, «җинайәтчел» эшчәнлеген раслаучы дәлилләр табылмау сәбәпле, ул азат ителә. Әмма моннан соң басмаханә жандармериянең нык күзәтүе астына эләгә, һәм аның китап басу эшчәнлеген акрынлап сүрелә, кими бара. Демократик культура уякларының берсе булган «Шәрык» матбагасы да әнә шулай царизмның күпсанлы корбанына азымышына дучар була.

Х. Гобәйдуллин һәм
Ж. Миңнуллин тексты.

ТУБЫЛГЫТАУ

Зур-зур калалар торгызып яшәгән борыңгы Болгар иле шәһәр культураны югары үскән дәүләтләрдән саналган. Археологлар тикшеренүенә караганда, биредәге шәһәрләр саны 160 ка җиткән. Шәһәр рәвешендәге ныгытылган крепостыларны да өстәсәң, бу сан 200 гә якынлаша.

Тарихның аерым чорларында дәүләт башкаласы хезмәтен үтәгән, даны еракларга таралган Болгар һәм Биләр шәһәрләре белән беррәттән, Суар, Кашан, Жүкәтау, Ашлы, Кирмәнчек, Арча кебек аерым феодал биләмәлекләр үзәге буларак төзелгән шәһәрләр дә билгеле. Алар хисабына Тубылгытау шәһәре дә керә. Майданы ягыннан ул Болгар, Биләр, Суар, Кашан, Жүкәтау һәм башка шәһәрләрдән күпкә кечкенә булган, чөнки ул зур сәүдә юлларыннан — Идел һәм Камадан шактый ерак урнашкан. Аңа нык үсеп китәргә комачаулаган сәбәпләрнең берсе, бәлки, шушыдыр. Кечкенәрәк булуына карамастан, монда да безнең бабаларыбыз тулы тормыш белән яшәгәннәр, дәүләтнең көче һәм иминлеге ныгысын өчен кулдан килгән кадәр көч керткәннәр, алмаш тәрбияләгәннәр. Илнең башка шәһәрләрендәге кебек үк, Тубылгытауда да мәктәп-мәдрәсәләр эшләгән, сәүдә һәм һөнәрчелек чәчәк аткан. Шәһәр тирәсендә яшәгән халык җир эшкәртү белән дә яратып шөгыльләнгән. Шәһәр урыны оста, хужалык алып бару өчен уңайлы итеп сайланган. Тирә-юнь табигате дә гажәеп матурлыгы белән халык күңеленә уңай тәэсир ясаган, зәвыкны үстергән, әйләнәдә урнашкан урман-елга, чишмә-күлләр, алан-болыңнар-га сак караш, хөрмәт тәрбияләргә ярдәм иткән. Бу — буыннан-буынга күчеп, ерак гасырлар аша матур традициягә, гадәتكә әйләнгән.

Тубылгытау шәһәренең урыны — Шушма елгасының сулыяк ярында, Чистай районы, Югары Никиткино авылының көньяк-көнчыгыш өлешендә. Шәһәргә XII гасырда, монгол яуларына кадәрге чорда нигез салына, аның чәчәк ату вакыты исә XIII—XIV гасырларга туры килгән дип исәпләнелә. Элекке шәһәр урынында, хәзер Югары Никиткино дип аталган рус авылы кырында «Кама башы тавы» дигән урын булу да — шәһәрнең монголларга кадәрге болгар чорларында барлыкка килүен раслый торган күрсәткечләрнең берсе. Чөнки «Кала тау», «Кыз каласы», «Кызлар уйный торган җир», «Кыз тавы» дип атала торган легендар урыннарның барлыкка килүе борыңгы болгар һәм аннан да элеккерәк төрки чорлар белән бәйләнешле. Бу турыда халык авыз ижаты әсәрләре сөйли.

Тубылгытауны археологик яктан өйрәнүгә А. Артемьев, С. М. Шпилевский, И. А. Износков, В. Казаринов, П. Пономарев, А. П. Смирнов һәм башка галимнәр зур өлеш керткән. Топонимик мәгълуматларга таянып, бу шәһәрнең урынын беренче мәртәбә В. Казаринов һәм П. Пономарев таба.

Шәһәр өч яктан Шушма елгасына килеп төшә торган текә кыялар, ә төньяк-көнбатыш ягыннан катлаулы оборона ныгымнары белән әйләндереп алынган булган. Шәһәрлек урынында һәм тирә-юнендә нәкъ башка болгар шәһәрләреннән табыла торган истәлекләргә охшаган, яндырылган балчыктан эшләнгән савыт-саба ватыклары һәм башка табылдыклар исәпкә алынган.

Халык телендә һәр болгар шәһәре турында төрле легенда-риваятьлар сакланган кебек, Тубылгытауның да риваяте бар. Шәһәрлекнең көнчыгышында, Шушма ягындагы тау битендә, риваятьләргә караганда, тимер ишекле тау кышлыгында бай хәзинә сакланган. Бу ишекне эзләп табу бик авыр, табып тау кышлыгына кәргән сурәттә дә, аннан чыгу мөмкин түгел, чөнки ишекне саклый торган зур этнең кәргәндә кертәп, чыкканда чыгармый торган гадәте бар, имеш.

Галимнәрдә Тубылгытау зур кызыксыну уяткан. Чөнки археологик өйрәнүләр нәтижәсендә, Кичү елгасының Шушмага килеп тоташкан төбәгендә тагын берничә шәһәр һәм авыл калдыклары табылган.

Тубылгытаудан ерак булмаган Кармалыдан алып Архангельская слобода авылларына кадәр булган егерме чакрымлап арада Шушма суы киң үзәненнән ага. Шушманың уң ягында урман белән капланган текә кыялар, ә сул яры артык текә булмаган, кайбер урыннарда гына кырт киселеп елгага килеп тоташа торган кыя-таулардан гыйбарәт. Уң яктан Шушмага Кичү һәм Колмакса елгалары, ә сул яктан аңа Чаллы суы килеп кушыла. Елгалар бергә килеп тоташкан, географик яктан уңай булган бу урынга Кармалы, Городище, Елантау, Кулмаксы (Колмакса), Горшкова, Түбән Никиткино, Югары Никиткино һәм Архангельская слобода авыллары урнашкан. Бу төбәкнең кара туфраклы, уңдырышлы жирләре болгар игенчеләрен үзенә жәлеп иткән.

А. Артемьев Городище һәм Кармалы авыллары арасында болгар-татар чорына караган шәһәр калдыклары тапкан.

Шулай ук узган гасырда жирле крестьяннар тарафыннан Елантау авылы тирәсендә 1360—1362 елларда сугылган акчалар тупланган хәзинә, гомумболгар чоры сугыш балтасы һәм башка истәлекләр табылган. Колмакса авылынан ярты чакрым ераклыкта болгар морзасы утарының калдыклары сакланган, анда 1879 елда тимер божралардан эшләнгән көбә күлмәк табыла. Әлеге утар-шәһәрлек ур һәм чокыр белән ныгытылган булган.

Шәһәр исеме тубылгы һәм тау сүзләре кушылып ясалган. Моның шулай икәнен 1879 елда ук әле В. Казаринов яза. Шушма суына таба сузылган тау битендә, Тубылгытау шәһәре янында тубылгы агачлары үскән. Болгарларда шәһәрләрне тау, жәнлек, агач исемнәреннән чыгып атау гадәти күренеш саналган: Жүкәтау, Елантау һәм башкалар.

Шунысы игътибарга лаек, XVIII йөз галиме П. И. Рычков, Ирешнең сул кушылдыгы Тобол елгасының исеме тирә-юнендә үсә торган тубылгы агачына мөнәсәбәтле рәвештә барлыкка килгән, дип яза. Елга исеме аның ярына урнашкан шәһәр — Тоболга күчкән.

XIV йөздә Тубылгытау шәһәре яшәүдән туктый. Соңыннан аның урынына һәм тирә-юненә руслар килеп утыра. Бу авыл кешеләре үзләренәң элекке болгар шәһәре урынында утыруларын яхшы беләләр. В. Казаринов Түбән Никиткино авылының борынгы мөселман зираты өстенә салынган булуын яза. Халык сөйләве буенча, идән аслары, коелар, бакчалар казыганда бу урыннарда әле дә кеше сөякләре чыга икән. Түбән Никиткино авылы хәзер Ленино дип үзгәртелгән.

Кызганычка каршы, Тубылгытау исеме бу тирәдәге бер генә авыл исемендә дә сакланмаган. Шуңа күрә республикабызның яңа оешкан берәр шәһәр яки поселокка шушы борынгы болгар шәһәренәң исеме куелса, бабаларыбыз хәтерен искә алуда бер игелекле эш башкарылыр иде.

Фирдәүс ГАРИПОВА,
филология фәннәре кандидаты.

Мария Елизаровага — 80 яшь

Прозаик һәм драматург Мария Николаевна Елизарова 1908 елның 20 июнендә хәзерге Башкортстанның Дәүләкән районы Каран авылында туган. Аның төп хезмәтләре: «Мәрһәм» — повесть, «Ася» — драма, «Ватан кызы» — драма, «Давыл хәбәрчесенең яшьлеге» — драма. Шулай ук А. М. Горькийның һәм Ф. И. Шляпинның Казандагы тормышына багышланган хезмәтләр авторы. РСФСРның атказанган культура работнигы.

Баян Гыйззәткә — 70 яшь

Тәнкыйтьче һәм галим Б. Гыйззәт (Фәтхелбаян Нурлыгаян улы Гыйззәтуллин) 1918 елның 16 июлендә хәзерге Башкортстанның Кушнаренко районы Талбазы авылында туган. Нигездә татар драматургиясә һәм театр сәнгате буенча хезмәтләр авторы. «XX йөз башында татар әдәбияты», «Драматург Тажи Гыйззәт», «Заман сулышын тоеп», «Гафур Коләхмәтов» — аның төп китапларынан кайберләре әнә шулар. Б. Гыйззәт «История татарской советской литературы», «История советского драматического театра», «Татар пьесалары антологиясе» һ. б. күмәк хезмәтләренә дә авторларынан берсе.

«Казан утлары» — 1989 елда

МАҖАРАЛЫ МАНАРА

Манараның ишекләрен баһадир киң итеп ачты, бусаганы атлап керде, аңа бикә тагылды. Керүләре булды, ишекләр шартлап ябылды, баһадир үрелеп кенә кисәү агачы алды, ут салды. Баһадир баскычлардан сак кына өскә таба күтәрелә башлады. Йөрәге дөп-дөп типсә дә, бикә аңа иярде. Колак төбөндә кан шаулый, ярканатлар колак янынан гына жилпенеп уза. Дымсу, сөрсү ис. Алар икесе дә сүз куешкандай туктап калалар, тирә-юньгә колак салалар. Тып-тын. Йөрәкләре генә, күкрәккә сыеша алмый, бер дулкында тибә.

Менә күк йөзә күренде. Йолдызлар жемелди. Ни бу? Бит алар манарага көпә-көндез кереп киткәннәр иде. Шулай ук озак күтәрелделәр микәнни?..

Манараның иң югары баскычына аяк бастылар, ике кеше сыешлы тар майданчыкка басып, тын гына тирә-юньне күзәттеләр. Үреләсә дә йолдыз-

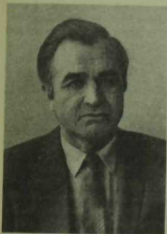
Диас Вәлиевкә — 50 яшь

Драматург һәм прозаик Диас Назыйх улы Вәлиев 1938 елның 1 июлендә Татарстанның Арча районы Казанбаш авылында туган. Аеруча уңыш казанган драмалары: «Намус хөкеме», «Дәвам», «Диалоглар», «Үзгә хыялът итсәң», «Билгесез көн» һ. б. Проза китابلары: «Көн артыннан көн», «Картлар, ир-атлар һәм малайлар», «Мәңгелек әйләнеш», «Бақча».

Ул Татарстан АССРның Г. Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты, РСФСРның һәм ТАССРның атказанган сәнгать эшлеклесе.

Тәлгат Галиуллинга — 50 яшь

Тәңкыйтьче һәм галим Тәлгат Нәби улы Галиуллин 1938 елның 22 июлендә Татарстанның Октябрь районы Кычытканлы авылында туган. Поэзия тәңкыйте өлкәсендә актив эшли. Төп хезмәтләре: «Яңа үрләр яулаганда», «Еллар юлга чакыра», «Социалистик реализм юлыннан», «Безнең заман — үзгә жыр», «Дәвамлылык», һ. б. Филология фәннәре докторы, профессор.

Татарстан Язучылар союзы идарәсе һәм «Казан утлары» журналы редакциясе юбилярларны кайнар котлыйлар, аларга сәламәтлек һәм иҗат уңышлары телиләр!

ларны берәм-берәм учка җыясы шикелле иде. Бикә янә баһадирга сарылды.

Чү-ү, кемдер авыр итеп сулыш алгандай итте. Курыкканга куш кына күрендеме?!

— Төшик, бикә.

Бикәнең төшәсе дә, кузгаласы да килми, ул шушында — кешеләрнең котын алган Шайтан манарасында үлсә дә риза иде. Кисәк кемдер аны күтәреп алды һәм күз ачып йомганчы түбән таба алып төшеп китте. Бикә кычкырасы итте, әмма өнө юк иде, булган хәлдән ул өнсез калды, тавышы югалды, куллары әйберне, тәне күлмәген тоймады. Үпкәсе бугазына килеп тыгылды, сулыш алу авырайды, кычкыру мөмкин түгел иде.

Хөрмәтле укучыларыбыз!

Сез язучы Мөсәгыйт Хәбибуллинның «Илчегә үлем юк» дигән тарихи романынан өзек белән таныштыгыз.

Роман XIII гасыр башындагы вакыйгаларны, мөстәкыйль Болгар дәүләтендәге эчке көрәш, ялшылык һәм яманлык бәрелешләрен сурәтлән. Әсәрдә шул заманның торыш-көнүреш, сәүдә, һөнәрчелек, ил белән идарә итү зирәкчелеге һәм чәтереклеге мәгәббәт хәлләренә дә күң урын бирелә.

«Илчегә үлем юк» романы белән сез журналының 1989 елгы саннарында таныша алачаксыз.

ШИГЫРЬ БЭЙРӘМЕ

25-26 апрельдә Казанда һәм республика районнарында бөек шагыйребез Габдулла Тукайның туган көнөнә багышланган шигырь бәйрәме булып узды. Һәр елдагыча язучылар Тукай туган якларга — Арча районына бардылар. Кырлайда булып, шагыйрь калдырган эзләрдән үттеләр, халык алдында чыгышлар ясадылар.

Казанда узган шигырь митингыны шагыйрь Р. Фәйзуллин алып барды.

Анда Татарстан АССРның Г. Тукай исемендәге Дәүләт премиясенә быел лаек булган ижатчылар — язучы Мәхмүт Хәсәнов белән композитор Фасил Әхмәтов чыгыш ясады.

Аннары шагыйрьләр Н. Арсланов, И. Юзеев, З. Мансуров, Ш. Галиев, Р. Вәлиев, К. Булатова, К. Сибгатуллин, Роберт Әхмәтжанов, Р. Хисмәтуллин, Ф. Рәсүлева, М. Галиев, Ә. Маликов, Рәшит Әхмәтжанов, Р. Гәрәй, Г. Моратов, Мари АССРдан кунак булып килгән шагыйрь Д. Исламов үзләренең яңа шигырьләрен укыдылар.

Шигырь бәйрәминәре шулай ук Әлмәт, Чаллы, Түбән Кама шәһәрләрендә, Кама Аланы поселогында булып узды.

ӘДӘБИ ЕЛ ЙОМГАКЛАРЫ

26-27 апрельдә Казанның Актерлар йортында Татарстан язучыларының әдәби ел йомгакларына багышланган жыелышы булды. Анда төрле жанрлар буенча Ф. Байрәмова (очерк һәм публицистика), Ә. Гаффар (проза), Ф. Миңнуллин (тәнкыйт), В. Корчагин (рус язучылары ижаты), Р. Кукушкин (балалар әдәбияты), Р. Хәмид (драматургия), Х. Әюпов (поэзия), Г. Ахунов (татарчага тәржемә), Р. Кожевникова (русчага тәржемә) докладлар белән чыктылар. Аннары фикер алышу булды.

Жыелышта КПСС өлкә комитеты секретаре Н. Х. Кадермәтов чыгыш ясады.

Жыелышта ТАССР Министрлар Советы Председателенә беренче урынбасары М. Х. Хәсәнов һәм КПСС өлкә комитетының культура бүлгә мөдире Д. Х. Зарипова катнаштылар.

МИРАС КОМИССИЯСЕНДӘ

14 апрельдә СССР Фәннәр академиясенең Казан филиалы Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм тарих институты каршында оештырылган Республика рухи мирас комиссиясе һәм Республика координа-

ция советының фольклор буенча проблемалы группасы «Идегәй» эпосын өйрәнүгә багышланган киңәшмә үткәрдә.

Киңәшмәне мирас комиссиясе председателе филология фәннәре докторы Ф. Мусин алып барды. Дастан турында фәнни докладлар белән галимнәр И. Надиров, Ф. Урманчиев, Ф. Әхмәтова, С. Гыйлажетдинов чыгыш ясады.

Комиссия һәм координацион совет, «Идегәй» дастанының танылган әдип һәм галим Н. Исәнбәт тарафыннан төзелгән вариантыны киләчәктә аерым китап итеп бастырырга, дастанны фәнни яктан өйрәнүне башлап жибәрергә һәм аны рус теленә тәржемә итәргә кирәк дигән карар кабул итте.

КОМПОЗИТОРЛАР СОЮЗЫНЫҢ ЯҢА ЙОРТЫ

29 апрельдә ТАССР Композиторлар союзы яңа бинага — Лобачевский урамындагы 10 нчы йортка күчте. Әлеге вакытга белән котларга төрле оешмалардан төзүчеләр, РСФСР Композиторлар союзы идарәсе житәкчеләре, республикабызның ижат союзлары вокилләре килгән иде.

Тантанада КПСС өлкә комитетының культура бүлгә мөдире Д. Х. Зарипова катнашты.

АРТИСТЛАР ИСТӘЛЕГЕНӘ

СССРның халык артисты Хәлил Әбжәлилов, РСФСРның халык артисткасы Фатыйма Ильская исеменән мәңгеләштерү уңаеннан, 20 апрельдә алар яшәгән йортка (Казан шәһәр, М. Горький урамы, 17) мемориаль такталар куелды. Аларга татар һәм рус телләрендә: «Бу йортта 1940—1963 елларда СССРның халык артисты Хәлил Әбжәлилов яшәде», «Бу йортта 1940—1984 елларда РСФСРның һәм ТАССРның халык артисткасы Фатыйма Ильская яшәде» дигән сүзләр язылган.

ЯКТАШЛАРЫБЫЗ УҢЫШЫ

1987 елның май-июнь айларында Мәскәүдә РСФСР Министрлар Советы каршындагы Архивлар Баш идарәсе археографик табышлар күргәзмәсе оештырган иде. Анда Ленинград, Мәскәү, Казан, Уфа һ. б. шәһәрләрдәге фәнни-тикшеренү үзәкләренә эшчәнлегә чагылдырылды. Стендларда борынгы кулъязма китаплар, документлар

һәм шулай ук сирәк басма китап үрнәкләре куелган иде.

Бу гаять кызыкты күргәзмәдә Казаннан Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм тарих институты белән В. И. Ульянов-Ленин исемендәге Казан дәүләт университеты археографлары катнаштылар.

Жюри якташларыбыз хезмәтенә яхшы бәя бирде. Г. Ибраһимов исемендәге Институт археография өлкәсендәге казанышлары өчен Архивлар баш идарәсенә дипломна лаек булды. Тарих фәннәре докторы М. Госманов һәм филология фәннәре кандидаты М. Әхмәтжанов көнчыгыш археографиясена багышланган хезмәтләре өчен мактау грамоталары белән бүләкләнделәр.

АРХЕОГРАФЛАР КОНФЕРЕНЦИЯСЕ

1-4 мартта Ленинградта СССР Фәннәр Академиясе Көнчыгышны өйрәнү институтының Ленинград бүлегендә Көнчыгыш археографиясе проблемаларына багышланган Бөтенсоюз конференциясе уздырылды.

Конференциядә Ленинград, Мәскәү, Казан, Ташкент, Баку, Махачкала, Дүшәнбә, Ашхабад, Ереван, Тбилиси, Бохара, Улан-Удэ, Уфа шәһәрләреннән килгән 50 дән артык галим доклад белән катнашты. Чыгышларда сүз дөнья халыклары телләрендә язылган кулъязма һәм басма китапларны өйрәнүнең торышы, аларны туплау, саклау, тасвирлау, дөньяга чыгару проблемалары турында барды.

Татар археографиясе мәсьәләләре хакында Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм тарих институты хезмәткәрләре: филология фәннәре докторы Н. Юзиев, филология фәннәре кандидаты М. Әхмәтжанов чыгыш ясады. Алар соңгы егерме ел өчендә Институтта мирас хәзинәләре туплауның торышы хакында сөйләделәр. Мәскәүдә СССР Фәннәр Академиясе Тарих институты өлкән фәнни хезмәткәре Ш. Мөхәмәдъяров доклады да зур кызыксыну белән тыңланды. Аның чыгышы урта гасырлардагы татар ярлык-документларының яңа табылган үрнәкләрен өйрәнүгә багышланган иде.

Конференциядә Археографик комиссия каршындагы көнчыгыш археографиясе секциясенә председателе итеп күренекле совет галиме, якташыбыз, филология фәннәре докторы Ә. Халидов (Ленинград) сайланды.

Конференция президиумы археографларның чираттагы очрашуын Казанда уздырырга карар чыгарды.

БАШКАЛАДА ИЖАТ КИЧӘСЕ

13 апрельдә Мәскәүдә язучыларның А. А. Фадеев исемендәге Үзәк йортында

татар шагыйрьләре Равил Фәйзуллин, Ренат Харис, Гәрәй Рәхимнең ижат кичәсе булып узды.

Аны кереш сүз белән РСФСР Язучылар союзы идарәсе секретаре шагыйрь Николай Доризо ачты.

Кичәдә шулай ук Казаннан яшь композиторлар Р. Әхиярова, Ә. Якупова, яшь жырчылар В. Ганиева, Г. Ибушев һәм «Москонтцерт» артисты И. Шиханов чыгыш ясадылар.

ӘДӘБИ ОЧРАШУЛАР

14-18 мартта язучы Р. Кәрами, шагыйрьләр Ә. Рәшитов һәм З. Мансуров Донецк шәһәрендә яшәүче якташларыбыз белән очрашып, әдәби кичәләр ясап кайттылар. Донецк Язучылар оешмасында Донбасс әдипләре белән ижади сөйләшү, фикер алышулар булды.

11 мартта Свердловск шәһәренен Дзержинский исемендәге культура сараенда татар әдәбияты классигы Г. Ибраһимов истрәлегенә оештырылган әдәби-музыкаль кичә булып узды.

Кичәдә язучы Мәдинә Маликова әдипнең торышы һәм ижат юлы турында сөйләде. Шагыйрә Гөлшат Зәйнашева, композитор Мәсгут Имашев, Г. Тукай исемендәге Татар дәүләт филармониясе артистларының чыгышларын тамашачылар алкышлар белән каршылады.

МАКТАУЛЫ ИСЕМНӘР

Совет сәнгате өлкәсендәге хезмәтләре өчен Г. Тукай исемендәге Татар дәүләт филармониясе жырчысы Вафига Гыйззатуллинага, РСФСР Верховный Советы Президиумының 1988 ел, 11 май Указы белән, «РСФСРның атказанган артисты» дигән мактаулы исем бирелде.

Совет театр сәнгате өлкәсендәге хезмәтләре өчен Г. Камал исемендәге Ленин орденлы Татар дәүләт академия театры артисткасы Гөлсем Исәнгүловага, Татарстан АССР Верховный Советы Президиумының 1988 ел, 12 май Указы белән, «Татарстан АССРның халык артисткасы» дигән мактаулы исем бирелде.

ХЕЗМӘТЕН ХӨРМӘТЛӘП

Совет әдәбияты өлкәсендәге хезмәтләре өчен язучы Кояш Тимбикова КПСС өлкә комитеты һәм Татарстан АССР Министрлар Советының Мактау грамотасы белән бүләкләнде.

КАЗАН СӨЛГЕСЕ

Сөлге халкыбызның көнкүрешендә, көндәлек тормышында, жырларында киң урын алган. Хәзер дә шулай: мәйдан буласы жирне алдан күрсәтеп, сабан туеның колга башларында чиккән сөлге жилферди; бәйгеләрдә иң алдан килгән чаптар муенына бизәклә сөлге салына; туй атларын, туй табыннарын затлы сөлгеләр бизи. Алардагы бизәк-рәсемнәргә халыкның бәхет һәм матурлык турындагы уй-хыяллары, әлек-әлектән килгән горейф-гадәтләре, иң якты хис-тойгылары салынган.

Ап-ак, якты төстәге тукумадан, төрледән-төрле төстәге кыйммәтле жепләр белән укалап чигелгән сөлгеләргә халкыбыз «Казан сөлгесе» дип атый. Затлылыгы белән башкалардан шактый аерылып торучы бу сөлгедәге бизәкләргә һәм сурәтләрнең үзара урнашуы да зур үзенчәлеккә ия. Аларда ерак болгар бабаларыбыз көнкүрешеннән калган аһәңнәр дә, көндәлек тормыш белән бәйләүгәчәк сурәтләрнең берсе купшы чачәк бәйләмән хатерләтә. Әлегә чачәк бәйләмә, бигрәк тә XIX гасыр урталарыннан алып, чигү осталарының аеруча яраткан бизәгенә әверелә. Кайчакта бер үк сөлге башында берничә чачәк бәйләмә урнаша. Һәм алар бер-бер артлы килеп, дулкынсыман бизәләш тудыралар, үзенчәлекле гармония һәм ритм хасил италар. Борынгы бабаларыбызның гадәттә мул сулы елга буйларында яшәгәнлегенә әнә шул дулкынсыман бизәкләрдә дә ачык тоемлана. Чигешләрдә тереклек дөньясының асылын чагылдырган сурәтләр дә шактый. Әйтик, аллы-гөлле күбәләкләр, балыклар, бал кортлары, кошлар чигелгән сөлгеләрдә без аларның парлы-парлы сурәтләрен күрәбез. Бу парлылык чигү осталарының һәм, гомумән, халыкның дөньяны әлек-әлектән бербөтен һәм капма-каршылыксыз итеп кабул итүеннән, шулай күзаллавыннан килә. Хәтта үсемлекләр дөньясын тасвирлаган бизәкләрдә дә әлегә фикер төгәл үткәрелә: үзәктән күтәрелеп чыгып, як-якка таба аерылып киткән тармаклар табигатьнең берлеген, каршылыксыз көчләрдән торган бөтенлеген белдерә. Сөлге очындагы пар канатлардан күтәрелгән каурийлар өрмәсә дә, өскә күтәрелеп кире тәгәрәгән дулкын рәвешендә ясалган гөлләр бәйләмә дә әнә шул бердәмлеккә һәм каршылыксыз сизгер тоюдан хасил булган бизәкләр.

Тамбур энесе белән чигелгән сөлге бизәкләре татар хатын-кызларының сизгер зәвыгын, хыял офыкларын, ижат тәҗрибәсен һәм осталыгын чагылдыра. Әйләнә-тирәдәге күренешләргә күрәп алган, күңеленнән үткәргән һәм кабатланмас бизәкләргә сала барган әнә шул исемсез осталарның кулы милли үзенчәлеккә ия булган бай төсмерләр тудырган, аларны еллар һәм гасырлар буена саклап, үстереп килгән.

Розалина ШАҖИЕВА,
Татарстан сынлы сәнгать музейнең
фәнни хезмәткәре.

Тышлыкның дүртенче битендә: Татарстан сынлы сәнгать музейе.

Юрий ФИЛИМОНОВ фотолары.

«КАЗАН УТЛАРЫ» 1989 ЕЛДА

Журналыбыз киләсе елда да укучыларны татар язучыларының иң яхшы әсәрләре белән таныштырып бара чак. Редакциябез хәзинәсендә халкыбызның үткән һәм бүгенге тормышын гәүдәләндергән, замандашларыбыз күчелен кузгатырлык шәхесләргә һәм вакыйгаларны сурәтләгән байтак кызыклы роман һәм повестьлар бар:

Аяз Гыйләжев. Яра. Повесть.

Мөхәммәт Мәһдиев. Бәхилләшү. Повесть.

Атилла Расих. Елларны чигерсәм. Повесть.

Мөсәгыйт Хәбибуллин. Илчегә үлем юк. Тарихи роман.

Ринат Мөхәммәдиев. Эт атучы. Роман.

Зөфәр Фәтхетдинов. Элмәк. Маңаралы роман.

Миргазия Юныс. Европа ат сагына. Повесть.

Редакция өйрәнә башлаган һәм киләчәктә тәкъдим итәргә ниятләгән әсәрләр дә байтак:

Гомәр Бәширов. Онытма. Повесть.

Нәби Дәүли. Сталинга хат. Повесть.

Гариф Ахунов. Сукурлар арасында. Повесть.

Әхәт Гаффар. Олы юлның тузаны. Роман.

Барлас Камалов. Узган гомер бигрәк жал. Повесть.

Фәүзия Бәйрәмова. Кыңгырау. Повесть.

Газиз Кашапов. Убырут. Повесть.

Фоат Садриев. Шаһзамапов эше. Повесть.

Кояш Тимбикова. Табылдык хатлар сере. Повесть.

Пьесалар, хикәяләр.

Журналыбыз, укучыларның әдәби мираска игътибары артуын исәпкә алып, XIV—XV гасыр татар халык иҗатының йөзек кашы булган «Идегәй» дастанын басып чыгарачак.

Танылган шагыйрьләребез һәм яшь язучылар иҗатына да киң урын биреләчәк.

Журнал битләрендә бәхәслә мәсьәләләр хакында ачыктан-ачык сөйләшү оештырылачак. Марсель Зарипов «Кайры тун мәшәкате» хакында, Мәхмүт Хәсәнов «АЭС салды хафага» дип табигатьне саклау турында чыгыш ясарга жыена. Әдәбиятыбыз, сәнгатебез үсешенә төрле якларына кагылган мәкаләләрне, халкыбыз тарихын сурәтләгән яңа фәнни материалларны, күренекле язучыларыбызның истәлекләрен, хатларын, үзгәртеп кору заманының үткән проблемаларын күтәргән сугышчан очеркларны, чыгышларны даими биреп бару күздә тотыла.

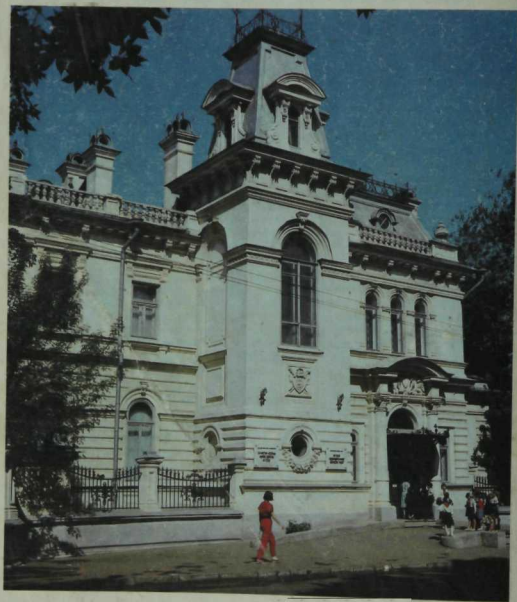
Гарип әлифбасы нигезендә укырга-язарга өйрәтү дәресләре давам иттереләчәк.

Татарстан язучыларының XI съезды барышын да акыртчак.

«Казан утлары»ның Бөтенсоюз каталогындагы индексы — 73210. Аңа Советлар Союзының барлык элемент бүлекләрендә чикләмәгән күләмдә ызылларга мөмкин. Бәяс — бер елга 10 сум 80 тиен.

Бәясә 90 тиен.
Цена коп.

Индекс 73210

**КАЗАН УТЛАРЫ
(ОГНИ КАЗАНИ)**

Ежемесячный литературно-художественный
и общественно-политический журнал
ОРГАН СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ ТАТАРИИ
[на татарском языке]